

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΛΟΠΟΝΝΗΣΟΥ

Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών
Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Διαχείρισης Πολιτισμικών Αγαθών
ΠΜΣ «Διαχείριση και ανάδειξη πολιτισμικών αγαθών και περιβάλλοντος»

Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

της
Παναγιώτας Κουράκλη

ΑΜ: 1012201601002

Πτυχιούχου του Τμήματος Αγρονόμων-Τοπογράφων Μηχανικών του ΑΠΘ

και

του Τμήματος Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Δ.Π.Α. του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου

**«Η ΚΑΛΑΜΑΤΑ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΕ: Η ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑΣ ΤΗΣ
ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ»**

Επιβλέποντες Καθηγητές:

Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Αναπληρώτρια Καθηγήτρια Τ.Ι.Α.Δ.Π.Α.

Νικόλαος Ζαχαριάς, Καθηγητής Τ.Ι.Α.Δ.Π.Α.

Κλήμης Ασλανίδης, Επίκουρος Καθηγητής Σχολής Αρχιτεκτόνων Μηχανικών του Πολυτεχνείου Κρήτης

Καλαμάτα, Ιούνιος 2019

ΠΕΡΙΛΗΨΗ

Η Καλαμάτα, σημαντικό λιμάνι της Πελοποννήσου ήδη από τα τέλη του 18^{ου} αιώνα, γνώρισε μεγάλη ακμή κατά την περίοδο της αστικοποίησής της, από τον 19^ο έως τις αρχές του 20^{ου} αιώνα.

Ο νεοκλασικισμός, σε όλες τις φάσεις και τις εκδοχές του, καθόρισε τη φυσιγνωμία της, όπως άλλωστε όλων των μεγάλων αστικών κέντρων της εποχής.

Η πόλη, διατηρώντας τον πλούτο της αρχιτεκτονικής της έκφρασης, πορεύεται μεταπολεμικά, βυθιζόμενη σταδιακά στην αναπόφευκτη οικονομική ύφεση, μέχρι τους σεισμούς του 1986, που ουσιαστικά αποτέλεσαν τομή και διακύβευμα για την ιστορική της συνέχεια.

Η πόλη κατάφερε με μεγάλη προσπάθεια να διασώσει σημαντικό μέρος της αρχιτεκτονικής της κληρονομιάς και σήμερα πολλά διατηρητέα κτήρια στεγάζουν κεντρικές πολιτιστικές και κοινωνικές λειτουργίες και δραστηριότητες.

Η διπλωματική αυτή εργασία επιχειρεί μέσα από τη διερεύνηση των στοιχείων προγενεστέρων πολεοδομικών μελετών, διαγραμμάτων και αρχειακού υλικού, τον χαρτογραφικό προσδιορισμό των «απωλειών» αξιόλογων κτηρίων της πόλης, που είχαν καταγραφεί πριν τους σεισμούς του 1986.

Οι νέες τεχνολογίες μπορούν να συμβάλουν στην ψηφιακή ανασύνθεση της φυσιγνωμίας σημαντικών θέσεων ή και περιοχών της πόλης, όπου σήμερα παρουσιάζονται τα «κενά» των «απωλειών» και κατ' αυτόν τον τρόπο, στην διατήρηση της ιστορικής μνήμης.

ABSTRACT

Kalamata, already an important port of Peloponnese by the end of the 18th century, developed into an urban centre and prospered from the 19th century until the beginning of the 20th century.

Neoclassicism, in all its phases and versions, determined its physiognomy, much like in the other great urban centres of its time.

In the post-war era, the city, while maintaining the wealth of architectural expression which characterized it, gradually sunk in the unavoidable economic decline, until the earthquakes of 1986, which cut the historical continuity of the city in two. This was the onset of a long and challenging debate on the preservation of the historical identity of the city.

The city managed, with great effort, to salvage a significant part of its architectural heritage and, today, many listed buildings house central cultural and social functions and activities.

Through the investigation of elements of previous urban-planning studies, plans and archive material, this thesis attempts to map the “losses” in remarkable buildings of the city that had been recorded before the earthquakes of 1986.

Modern technologies can contribute in the digital reconstruction of the physiognomy of important locations or wider areas of the city, currently appearing in the form of “holes”, either in space or in memory, left by those “losses”, thus helping keep historical memory alive.

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Με την ολοκλήρωση της διπλωματικής μας εργασίας κλείνει ο κύκλος του Π.Μ.Σ., που είχαμε την εξαιρετική τύχη να παρακολουθήσουμε.

Αυτές τις στιγμές η απουσία της αείμνηστης Καθηγήτριας Βασιλικής Πέννα γίνεται ακόμα πιο αισθητή και μας στερεί τη χαρά για την ολοκλήρωση αυτού του «ταξιδιού», που μαζί της ξεκινήσαμε πριν τρία χρόνια. Ενός «ταξιδιού» γοητευτικού, που έδινε χρώμα στο τέλος κάθε μονότονης επαγγελματικής εβδομάδας, μαζί με γνώσεις, ερεθίσματα, προβληματισμούς και αναζητήσεις σε νέα πεδία. Πέρα από την ευγνωμοσύνη μου για όσα «καταιγιστικά» μας δίδαξε, κρατώ ιδιαίτερα την έγνοια της για το ήθος που πρέπει να προσεγγίζουμε τα ζητήματα της Διαχείρισης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, αποστασιοποιούμενοι ταυτόχρονα από αγκυλώσεις και στερεότυπα του παρελθόντος.

Για την επιβλέπουσά μου Καθηγήτρια, κα Ιωάννα Σπηλιοπούλου οι ευχαριστίες μου είναι ανεξάντλητες. Πρώτα – πρώτα γιατί η αγάπη της για την Καλαμάτα και οι διαρκείς προσπάθειές της για την προβολή του αρχιτεκτονικού της πλούτου λειτούργησαν προσθετικά και παρακινητικά στη δική μου πλέον ανάγκη να ψηλαφίσω τα «κενά» της μνήμης που αγωνιά να ανασυνθέσει εικόνες - θραύσματα, εκεί που συναντά τα «κενά» των απωλειών: «κενά» στον χώρο, αλλά και εκεί όπου η αντικατάσταση με το νέο, οδηγεί πάλι σε «κενό» μνήμης. Κάπως έτσι λοιπόν προέκυψε το θέμα της διπλωματικής. Την ευχαριστώ θερμά για την εμπύχωση, την κατανόηση, τη διαρκή συνδρομή της και την απεριόριστη διαθεσιμότητά της. Με την στιβαρή και ουσιαστική επιστημονική της γνώση και καθοδήγηση για όλα τα ζητήματα της θεματικής του νεοκλασικισμού, με βοήθησε αποτελεσματικά στην εκπόνηση της εργασίας, ξεδιπλώνοντας τις πτυχές του, τις επιρροές, και τις μεταλλάξεις του, τόσο μέσα από τις εργασίες της για την Καλαμάτα όσο και μέσα από τις συζητήσεις μας.

Επίσης ευχαριστώ θερμά τον Διευθυντή του παρόντος Π.Μ.Σ., Καθηγητή κ. Νικόλαο Ζαχαριά, και Επιστημονικό Υπεύθυνο του Προγράμματος ΕΣΠΑ «Καλαμάτα 21 – Δρόμοι Ελευθερίας», για την ενθάρρυνσή του στην επιλογή του θέματος της εργασίας μου και τον σεβασμό στην επιθυμία μου να ασχοληθώ μέσα από αυτή με την αρχιτεκτονική κληρονομιά της Καλαμάτας και την ανασύνθεση της φυσιογνωμίας της πόλης πριν τους σεισμούς.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω ιδιαίτερα τον καταξιωμένο αρχιτέκτονα και συνεπιβλέποντα Καθηγητή κ. Κλήμη Ασλανίδη για τις καίριες επισημάνσεις του, που με οδήγησαν να διερευνήσω, να εμβαθύνω και να αποσαφηνίσω ορισμένα σημεία της εργασίας.

Ακόμα, νοιώθω την ανάγκη να ευχαριστήσω τις συμφοιτήτριές μου, γιατί η κάθε μία, με τη δική της οπτική και το δικό της γνωστικό πεδίο, διεύρυναν τα πεδία των ερεθισμάτων στα θέματα με τα οποία καταπιαστήκαμε, συμβάλλοντας στην πρόσληψη πολλαπλών εκδοχών για τα ζητήματα της Πολιτιστικής Διαχείρισης. Το σημαντικότερο όμως είναι ότι ήμασταν συνταξιδιώτισσες σε αυτό το τριετές ταξίδι.

Τέλος, δεν θα μπορούσα να μην αναφερθώ στην οικογένειά μου, που χωρίς την αγάπη της, την υπομονή της και την στήριξή της, οι αντικειμενικές δυσκολίες θα ήταν ανυπέρβλητες.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΜΕΡΟΣ Α΄

ΕΙΣΑΓΩΓΗ.....	6
A. ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ.....	8
A.1. Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της Καλαμάτας.....	8
A.1.1. Από τις απαρχές έως την επανάσταση του 1821	8
A.1.1.1. Ιχνηλατώντας την πορεία της ομηρικής πολίχνης των Φαρών.....	8
A.1.1.2 Η περίοδος της Β΄ Ενετοκρατίας (1685-1715).....	10
A.1.1.3. Η δυναμική ανάπτυξη του 18ου αι.....	11
A.1.2. Από την απελευθέρωση έως τις αρχές του 20ου αι./ Τα πρώτα πολεοδομικά σχέδια/ Ο αστικός μετασχηματισμός.....	12
A.1.2.1. Οι πρώτες προσπάθειες αστικής συγκρότησης.....	12
A.1.2.2. Τα πρώτα πολεοδομικά σχέδια της Καλαμάτας και η αστική της μετάλλαξη ...	15
A.1.2.3. Η νεοκλασική πολεοδομία ως ιδεολογικός μηχανισμός του νεοσύστατου κράτους. Ο ρόλος του Δήμου στη διαμόρφωση της ελληνικής πόλης.....	17
A.1.3. Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1905 και η εφαρμογή του.....	20
A.1.3.1. Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1905/ Το υπόβαθρο διαμόρφωσης της νεοκλασικής Καλαμάτας	20
A.1.3.2. Μεσοπόλεμος, η μεγάλη ακμή. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί και η μεταπολεμική φθίνουσα πορεία.....	23
A.1.3.3. 1905-1986/ Οι τροποποιήσεις του Ρυμοτομικού Σχεδίου (1905) της Καλαμάτας: μία άλλη ανάγνωση ενός αιώνα ιστορίας της πόλης.....	25
A.2. Η μορφολογική έκφραση της αστικής αρχιτεκτονικής στην Καλαμάτα	26
A.2.1. Από τον προεπαναστατικό πύργο στον Νεοκλασικισμό και στις γοητευτικές εκφάνσεις του εκλεκτικισμού	26
A.2.2. Η τυπολογία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Καλαμάτας.....	35
A.2.3. Μία ματιά στις διαφορετικές προσεγγίσεις της αστικής, κατά κύριο λόγο νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος.....	40
B. ΤΙ ΑΠΕΓΙΝΕ Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΚΑΛΑΜΑΤΑ; Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΣ ΣΕΙΣΜΟΥΣ ΤΟΥ 1986 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ.....	42
B.1. Η Ρυθμιστική Μελέτη Ανάπτυξης της Πόλης και της περιοχής της Καλαμάτας ΣΠΕ-ΕΜΠ 1971.....	42

B.1.1. Η πόλη στα τέλη της δεκαετίας 1960	42
B.1.2. Η πολεοδομική, αρχιτεκτονική και κοινωνική συγκρότηση της πόλης στα τέλη της δεκαετίας του 1960 (μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971).....	44
B.1.3. Διαπιστώσεις της μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 από την εφαρμογή του Ρυμοτομικού Σχεδίου 1905.....	46
B.1.4. Οι προτάσεις της μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 για την παλιά πόλη και τα διατηρητέα	47
B.2. 1979-1986: Οι νέες μελέτες πολεοδομικού σχεδιασμού	50
B.2.1. Μελέτη Οικιστικής Περιοχής 1981 – Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Καλαμάτας 1986 – Οι μελέτες επέκτασης - αναθεώρησης ρυμοτομικού σχεδίου 1905 ...	50
B.2.2. Η μελέτη καταγραφής των αξιόλογων κτηρίων της πόλης.....	52
Γ. Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΕΙΣΜΟΙ ΤΟΥ 1986/ ΟΙ ΒΛΑΒΕΣ ΣΤΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ – ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ -ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ.....	53
Γ.1. Οι σεισμοί του 1986 – Η μελέτη ΟΑΣΠ.....	53
Γ.1.1. Γενικά στοιχεία των σεισμών του 1986.....	53
Γ.1.2. Η μελέτη ΟΑΣΠ - Στοιχεία βλαβών στην πόλη	54
Γ.1.3. Οι βλάβες στα παλαιά κτήρια	55
Δ. Η ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ/ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ	56
Δ.1. Ιστορικό Κέντρο / Διατηρητέα/ Αναθεώρηση Πολεοδομικής Μελέτης Ιστορικού Κέντρου	56
Δ.2. Η μελέτη ανάπλασης και το πιλοτικό πρόγραμμα Αστικής Αναζωογόνησης του ιστορικού κέντρου Καλαμάτας Μία προσπάθεια ολοκληρωμένων παρεμβάσεων διαχείρισης πολιτισμικής κληρονομιάς στο ιστορικό κέντρο Καλαμάτας δέκα χρόνια μετά τους σεισμούς	59
Δ.3. Το Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Αναβάθμισης και Αστικής Ανάπτυξης Καλαμάτας (Ε.Ζ.Ε.Σ.)	60
Δ.4. Η συνεργασία Δήμου – ΕΚΕΧΧΑΚ για την αποτύπωση διατηρητέων	61
Ε. ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΜΝΗΜΗ: Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΜΝΗΜΗΣ – ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ / ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΡΧΩΝ / ΜΟΝΤΕΛΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ	61
E.1. Πόλη και συλλογική μνήμη.....	61
E.2. Η διατήρηση της ιστορικής μνήμης / προσεγγίσεις – Διεθνές πλαίσιο αρχών.....	62

Ε.3. Η διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς.....	64
ΣΤ. Η ΚΑΛΑΜΑΤΑ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΕ: ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ «ΑΠΩΛΕΙΩΝ» ΚΑΙ Η ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ.....	65
Ζ. Η ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ.....	70
Ζ.1. Η Πολιτιστική Κληρονομιά και η διαχείρισή της στην ψηφιακή εποχή.....	70
Ζ.2. Το Σύστημα Ψηφιοποίησης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ερμούπολης Σύρου, HERMeS- HERitage Management e-System.....	72
Ζ.3. Το Μουσείο της Πόλεως της Καλαμάτας: Ένα ψηφιακό παράθυρο στο παρελθόν, μία πρόκληση για το μέλλον	74
Ζ.3.1. Ο ρόλος των μουσείων στη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων.....	74
Ζ.3.2. Το Μουσείο της Πόλεως της Καλαμάτας / ένα «Καινοτόμο Μουσείο» για την πόλη.....	75
Ζ.4. Πρόγραμμα εγκατάστασης δύο σημείων infopoints στην Καλαμάτα.....	80
Ζ.5. Η συμβολή της χαρτογραφικής και φωτογραφικής τεκμηρίωσης των νεοκλασικών κτηρίων που «χάθηκαν», στην ψηφιακή ανασύνθεση της φυσιογνωμίας της πόλης.....	81
Ζ.6. Ψηφιακές τεχνολογίες στην υπηρεσία του πολιτισμού / Όρια-κίνδυνοι	83
Η. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ.....	84
ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ.....	86
ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ.....	98
ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ	109
ΜΕΡΟΣ Β΄	
ΕΙΚΟΝΕΣ	211

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Η δημιουργία και η επικράτηση στην Ελλάδα, για οκτώ τουλάχιστον δεκαετίες μετά την σύσταση του νεότερου Ελληνικού κράτους (1830), της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής, αποτελεί μοναδικό φαινόμενο στην ευρωπαϊκή ιστορία της τέχνης και του πολιτισμού. Μορφολογικά η αρχιτεκτονική αυτή παρουσιάζει σημαντικές κατά τύπους μεταλλαγές καλύπτοντας μία μακριά χρονική διαδρομή που φθάνει μέχρι και τις αρχές του 20^{ου} αι.¹.

Τα περισσότερα δημόσια οικοδομήματα που κληροδότησε η νεοκλασική αρχιτεκτονική στις ελληνικές πόλεις διασώθηκαν κυρίως χάρη στη λειτουργική τους αναγκαιότητα. Αυτός που τελικά χάθηκε ήταν ο συνδετικός ιστός της ανώνυμης νεοκλασικής αρχιτεκτονικής δημιουργίας, εκείνο δηλαδή το μορφολογικό συστατικό που εξέφραζε την ανθρώπινη συμπεριφορά ως καλαισθητική υπόσταση σε ατομικό και κοινωνικό επίπεδο. Επρόκειτο για έναν κώδικα «αισθητικής μνήμης» μοναδικής στην ιστορία της ευρωπαϊκής αρχιτεκτονικής του 19ου αι. όσον αφορά την πάνδημη αποδοχή του, την αντικειμενική ποιοτική του υπόσταση και τη νομοτελειακή σχέση του με το πλαίσιο του ιστορικού, κοινωνικού και ιδεολογικού του περιεχομένου².

Στην Καλαμάτα, μία πόλη που γνώρισε την μεγάλη αστική της ακμή τον 19^ο αι. – αρχές 20^{ου} αι., ο νεοκλασικισμός σφράγισε την εικόνα της και καθόρισε την φυσιογνωμία της, που σε μεγάλο βαθμό διασωζόταν μέχρι τους σεισμούς του 1986.

Αντικείμενο της εργασίας αυτής είναι ο εντοπισμός και ο χαρτογραφικός προσδιορισμός των θέσεων των νεοκλασικών κτηρίων της Καλαμάτας που δεν διασώζονται σήμερα, όμως είχαν καταγραφεί ως αξιόλογα μέσα από πολεοδομικές και άλλες ειδικότερες μελέτες που είχαν εκπονηθεί πριν από τους σεισμούς του 1986. Στόχος είναι η συμβολή της πληροφορίας αυτής για περαιτέρω αξιοποίηση μέσω των νέων τεχνολογιών (G.I.S., πολυμεσικές εφαρμογές, εικονική και επαυξημένη πραγματικότητα κ.α.) για την ψηφιακή ανασύνθεση της φυσιογνωμίας της πόλης και την ανάδειξη και διαχείριση της αρχιτεκτονικής της κληρονομιάς.

Το Α΄ Μέρος της εργασίας διαρθρώνεται σε οκτώ κεφάλαια (Α΄-Η΄).

Στο Κεφ.Α΄ γίνεται συνοπτική αναφορά της ιστορικής, πολεοδομικής και οικιστικής εξέλιξης της Καλαμάτας από το απώτατο παρελθόν μέχρι την μεταπολεμική περίοδο, με όλους τους σταθμούς που καθόρισαν την ιστορική της διαδρομή και προσδιόρισαν την αρχιτεκτονική της ταυτότητα/φυσιογνωμία και πολιτισμική οντότητα, αναδεικνύοντάς την ως ένα από τα σημαντικότερα αστικά κέντρα της χώρας, όπου ο νεοκλασικισμός εμπεδώθηκε σε όλες τις εκδοχές του, δίνοντας εξαιρετικά δείγματα αρχιτεκτονικής έκφρασης όλων των τυπολογιών.

Στο Κεφ.Β΄ διερευνάται η πορεία της νεοκλασικής Καλαμάτας μέχρι τους σεισμούς του 1986, γεγονός που υπήρξε τομή στην πολεοδομική/οικιστική εξέλιξή της. Κύριες πηγές πληροφόρησης για άντληση στοιχείων αποτέλεσαν η Ρυθμιστική Μελέτη Ανάπτυξης (Ρ.Μ.Α.) Καλαμάτας, που εκπόνησε το Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (Σ.Π.Ε.) του Ε.Μ.Π. κατά το 1970-1971, οι μεταγενέστερες μελέτες πολεοδομικού σχεδιασμού που εκπονήθηκαν κατά το διάστημα 1979-1986 και η μελέτη καταγραφής των αξιόλογων κτηρίων της πόλης της Μ. Θεοδώρου, που είχε ολοκληρωθεί πριν τους σεισμούς του Σεπτεμβρίου του 1986.

Στο Κεφ.Γ΄ παρουσιάζονται οι καταστροφικές συνέπειες των σεισμών στον οικιστικό πλούτο της πόλης και ιδιαίτερα στα παλαιά κτήρια.

Στο Κεφ.Δ΄ αναφέρεται το θεσμικό πλαίσιο που διέσωσε και θωράκισε την αρχιτεκτονική κληρονομιά της Καλαμάτας (Π/Δματα κήρυξης Ιστορικού Κέντρου

¹ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 13.

² Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 296.

/Διατηρητέων/ Πολεοδομικής Μελέτης Ι.Κ.) και η καθοριστική συμβολή του Δήμου στην όλη προσπάθεια.

Το Κεφ.Ε΄ πραγματεύεται τη σημασία της διατήρησης της ιστορικής μνήμης, το διεθνές θεσμικό πλαίσιο αρχών που διέπει τα θέματα προστασίας, διατήρησης, ανάδειξης της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και τα μοντέλα διαχείρισης της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Στο Κεφ.ΣΤ΄ αναφέρεται διεξοδικά η μεθοδολογία που ακολουθήσαμε για τον χαρτογραφικό προσδιορισμό των απωλειών του αρχιτεκτονικού αποθέματος της πόλης, αξιοποιώντας τις προγενέστερες μελέτες που μνημονεύονται στο Κεφ.Β΄ και διερευνώντας το αρχείο του Δήμου Καλαμάτας και τα αντίστοιχα Φ.Ε.Κ. με το ιστορικό όλων των κηρύξεων διατηρητέων κτηρίων μέχρι σήμερα. Παράλληλα, έγινε μία αποτίμηση των συνεπειών για την πολεοδομική και αρχιτεκτονική ταυτότητα της πόλης, αφού τεκμηριώθηκαν πλήρως τα κτήρια που δεν υπάρχουν σήμερα, με την ψηφιοποίηση του φωτογραφικού αρχείου της μελέτης Μ. Θεοδώρου.

Στο Κεφ.Ζ΄ αναφερόμαστε στις ψηφιακές τεχνολογίες που έχουν πλέον αλλάξει συνολικά την αντίληψη για την τεκμηρίωση, ερμηνεία, διάχυση και διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς και παραθέτουμε μία ιδιαίτερα καλή πρακτική, αυτή του συστήματος HERMeS για την Ερμούπολη της Σύρου. Στη συνέχεια αναφερόμαστε στον ιδιαίτερο ρόλο που έχουν τα σύγχρονα καινοτομικά μουσεία στη διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς για την βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων και ειδικότερα περιγράφουμε το (μελλοντικό;) μουσείο πόλης για την Καλαμάτα που αποτελεί μία εκφρασμένη στόχευση για την πόλη, καθώς και τις τρέχουσες διαδικασίες (εγκατάσταση info-points) για να μπει η πόλη στη «σφαίρα» του «ψηφιακού πολιτισμού», για την ενδυνάμωση της θέσης της στον τομέα του πολιτισμικού τουρισμού. Ακολουθεί η παρουσίαση των δυνατοτήτων περαιτέρω αξιοποίησης του υλικού που έχει διαμορφωθεί κατά την εκπόνηση των εργασιών του Κεφ.ΣΤ΄ για την ψηφιακή «ανασύνθεση» της φυσιογνωμίας της πόλης με χρήση νέων τεχνολογιών και τέλος γίνεται αναφορά στους προβληματισμούς για τα όρια της «εικονικότητας» στη διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς.

Το Κεφ. Η΄ περιλαμβάνει τα συμπεράσματα.

Α. ΙΣΤΟΡΙΚΟ-ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ-ΠΟΛΙΤΙΣΜΙΚΟ ΠΕΡΙΒΑΛΛΟΝ

Α.1. Ιστορική και πολεοδομική εξέλιξη της Καλαμάτας

Α.1.1. Από τις απαρχές έως την επανάσταση του 1821

Α.1.1.1. Ιχνηλατώντας την πορεία της ομηρικής πολίχνης των Φαρών

Το ιστορικό της ανάπτυξης της Καλαμάτας και της Μεσσηνίας γενικότερα ακολουθεί την ιστορία της Πελοποννήσου στην οποία συναντήθηκαν φυλές διάφορης καταγωγής, η επιμειξία των οποίων προκάλεσε και τη συνεχή ζωτικότητα του χώρου³. Η αρχαία πόλη των Φαρών τοποθετείται από ερευνητές στην περιοχή του Κάστρου της Καλαμάτας.

Στην «Οδύσσεια» αναφέρεται η πολίχνη των Φαρών ως τόπος που κατοικούσε ο Ορτίλοχος και ότι πρώτοι βασίλευσαν στην περιοχή ο Πολυκάονας, γιος του Λέεγα, και η γυναίκα του Μεσσήνη⁴. Η πόλη Φαραί, Φηραί ή Φηρή ήταν κατά τον Όμηρο «καλόχτιστη», μία από τις «εφτά πεντάμορφες πολιτείες... που μέσα ζούνε πολυπρόβατοι και πολυγελαδάροι νοικοκυραίοι» και η μόνη από τη Μεσσηνία, που πήρε μέρος στον Τρωικό Πόλεμο⁵.

Ο Πausanίας αναφέρει στα *Μεσσηνιακά*⁶ την πόλη με το όνομα Φαραί ή Φηρή και ξεκινά την αφήγησή του με την περιγραφή της⁷. Στράβων και Πausanίας μνημονεύουν την παλαιά παράδοση ότι ο Αγαμέμνων πρόσφερε στον Αχιλλέα το «μυκηναϊκό βασίλειο» των επτά πόλεων (Καρδαμύλη, Ενόπη, Ιρή, Φηραί, Άνθεια, Αίπεια, Πήδασος), που σύμφωνα με τον αρχαιολόγο P.H. Simpson, εκτεινόταν στις ακτές του Μεσσηνιακού κόλπου, με κέντρο την πόλη Φηραί στη θέση της νεότερης Καλαμάτας (εικ. 1)⁸.

Ως προς την ακριβή θέση των Φαρών έχουν αναφερθεί διάφορες απόψεις. Κατά τον Στράβωνα και τον Πausanία βρίσκονταν στο μέσον της απόστασης μεταξύ Άβιας (Ιρής) και Θουρίας (Άνθειας)⁹. Από τον Στράβωνα πληροφορούμαστε ότι η πόλη των Φαρών βρισκόταν κοντά στις εκβολές του Νέδοντα και ότι απείχε από τη θάλασσα 5 στάδια (900 μ.)¹⁰.

Άλλοι ερευνητές (E. Pernice, M.N. Valmin) έχουν υποστηρίξει ότι οι Φαραί ήταν στο σημερινό Ελαιοχώρι¹¹. Οι Μυκηνολόγοι και ιστορικοί Blegen, Palmer, McDonald-Simpson, Valmin και Κομνηνός δέχονται ότι οι Φαραί βρίσκονταν στην Καλαμάτα, γιατί στον λόφο Τούρλες, πλησίον του κάστρου, ανακαλύφθηκε μυκηναϊκή νεκρόπολη με θαλαμοειδείς τάφους (εικ. 2)¹².

Η άποψη ότι το κάστρο της σημερινής Καλαμάτας είναι η θέση των αρχαίων Φαρών έχει ενισχυθεί από ευρήματα, που δηλώνουν ύπαρξη ακμαίου συνοικισμού της 3ης χιλιετίας π.Χ., ο οποίος καταστράφηκε περί το 1000 π.Χ. από τους Δωριείς¹³. Από τα ελληνιστικά ευρήματα κάτω από την πλατεία Υπαπαντής και γύρω από αυτήν, καθώς και από την ανεύρεση κεραμικής που ανάγεται στους γεωμετρικούς χρόνους, μπορεί να υποστηριχθεί η αδιάκοπη παρουσία ζωής στον λόφο των Φαρών κατά την αρχαϊκή, ελληνιστική, ρωμαϊκή και μεσαιωνική περίοδο (εικ. 3)¹⁴.

³ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 2.

⁴ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 57.

⁵ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 133.

⁶ Πausanίας, *Ελλάδος Περιήγησις*: IV, 31, 4-. Παπαχατζής 1994², 110, 112.

⁷ Ζυμή, 2012, 109.

⁸ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 133.

⁹ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 57.

¹⁰ Ζυμή, 2012, 109.

¹¹ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 133.

¹² ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 57.

¹³ Ζυμή, 2012, 109.

¹⁴ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 133.

Μετά την καταστροφή των Φαρών από τον Πέρση στρατηγό Φαρνάβαζο στο τέλος του 4ου αι. π.Χ., δεν συναντάται πουθενά η ονομασία των Φαρών έως την εποχή του Ιουστινιανού (6ος αι. μ.Χ.), όπου αναφέρεται ανάμεσα στις 912 πόλεις του Βυζαντινού Κράτους στο στατιστικό εγχειρίδιο «Συνέκδημος» του γεωγράφου Ιεροκλή (535 μ.Χ.). Κατά τους πρώιμους και τους μέσους βυζαντινούς χρόνους η σημασία της περιοχής ήταν περιορισμένη¹⁵.

Η ονομασία Καλαμάτα αναφέρεται για πρώτη φορά τον 10^ο αι. μ.Χ. στον Βίο του Οσίου Νίκωνα του Μετανοείτε (έτος έκδοσης 1142) και χρησιμοποιείται έως το 1833, όταν επί Όθωνα, καθιερώνεται η χρήση του ονόματος Καλάμαι, που ίσχυε μέχρι το 1959. Έκτοτε χρησιμοποιείται η παλιά ονομασία Καλαμάτα¹⁶.

Τον 12^ο αι., ο Άραβας γεωγράφος Idrisi αναφέρει μία μεγάλη πόλη ονομαζόμενη Μάϊτα, η οποία βρίσκεται σε απόσταση 20 μιλίων από την Κορώνη. Πιθανώς πρόκειται για την Καλαμάτα. Το «Χρονικόν του Μορέως» αναφέρει επίσης την ύπαρξη βυζαντινού κάστρου στην πόλη¹⁷, περιγράφοντας τα τείχη του ως ισχνά και αδύναμα¹⁸,

Κατά την Δ' Σταυροφορία, η Καλαμάτα αναφέρεται ως πόλη προϋπάρχουσα της Σταυροφορίας. Το 1205 ο Champlitte, δωρίζει στον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο την βαρωνεία της Καλαμάτας, ένα από τα 94 φέουδα στα οποία διαίρεσε τον Μοριά. Τον Γοδεφρείδο Βιλλεαρδουίνο διαδέχεται ως πρίγκιπας όλου του Μορέως ο γιός του Γουλιέλμος (1245-1278), ο οποίος κτίζει το φράγκικο κάστρο της Καλαμάτας στη θέση του βυζαντινού.

Η ηγεμονία της οικογένειας των Βιλλεαρδουίνων με τη φιλόδοξη πολιτική τους, υπήρξε πολύ σημαντική για την πόλη, η οποία οχυρώθηκε με το φρούριο, αναπτύχθηκε και γνώρισε οικονομική ακμή. Το φρούριο έγινε σημαντικό και περιήλθε διαδοχικά σε πολλούς κυρίους έως την αρχή του 15ου αι., που έληξε η Φραγκοκρατία στην Πελοπόννησο (1425). Από το 1425 έως το 1460 πέρασε στους Βυζαντινούς και από το 1460 στους Τούρκους¹⁹ (**εικ. 4**). Μετά την τουρκική κατάκτηση, η ιστορία περιπλέκεται γύρω από τις διαμάχες Ενετών και Τούρκων, κατά τις οποίες επικρατούν τότε οι μεν, τότε οι δε²⁰.

Για την ταυτότητα αυτών που ζούσαν στους οχυρωμένους οικισμούς, μόνο υποθέσεις μπορούμε να κάνουμε. Εκτός από τη μειοψηφία των λίγων Δυτικών, είναι πιθανόν εντός των τειχών να ζούσαν αρχικά όσοι δέχθηκαν την φράγκικη κυριαρχία και προοδευτικά όλοι όσοι επιζητούσαν την ασφάλεια που τους παρείχε. Σταδιακά, με την αύξηση του πληθυσμού τους, οι οικισμοί αυτοί επεκτάθηκαν και εκτός των τειχών. Τη νέα αυτή κοινωνική πραγματικότητα φαίνεται να αντικατοπτρίζει η γενική διάταξη της οχύρωσης στην Καλαμάτα. Υπάρχει εξαρχής ένας ευρύτερος περίβολος που περικλείει τον οικισμό, ενώ την κορυφή του λόφου καταλαμβάνει ένα δεύτερο, μικρότερο οχυρό.

¹⁵ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 133.- Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 18.

¹⁶ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 18.

¹⁷ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 57.

¹⁸ Κοντογιάννης, 2012, 287.

¹⁹ Κοντογιάννης, 2012, 294. Κατά το διάστημα από τον 13ο έως τον 15ο αι. οι οχυρωμένες πόλεις της φραγκοκρατούμενης Μεσσηνίας βρίσκονται σε απόσταση από τη θάλασσα. Διακρίνονται από τις βενετικές πόλεις-λιμάνια (Μεθώνη, Κορώνη) εξ αιτίας της θέσης τους, του μικρότερου μεγέθους τους, του απλούστερου χαρακτήρα τους, κυρίως όμως λόγω της λειτουργίας τους ως απλών τοπικών κέντρων ενός μικρού περιφερειακού διοικητικού κέντρου, σε αντίθεση με τα διεθνή κέντρα εμπορίου των Βενετών. Παρόλα αυτά, οι φραγκικές αυτές πόλεις ήλεγχαν τις πλέον εύφορες περιοχές της Μεσσηνίας, διαθέτοντας ικανό μέγεθος και αμυντικές κατασκευές για την προστασία των κατοίκων τους. Είναι κτισμένες σε φυσικές οχυρές θέσεις, που είναι όμως προσβάσιμες και προσφέρονται για κατοίκηση. Ελέγχουν σημαντικά περάσματα και οδικούς άξονες, όπως η Καλαμάτα, που φυλάσσει το ένα άκρο του περάσματος της Λαγκάδας προς τον Μυστρά.

²⁰ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 57.

Στο πλέον προεξέχον σημείο του υψώνεται ένας μεγάλος και οχυρός «ακρόπυργος». Ο οχυρός αυτός πύργος-κατοικία του δυτικού φρουδάρχη έχει αναγνωρισθεί στην έρευνα της μεσαιωνικής οχυρωματικής ως το κατεξοχήν αμυντικό και οικιστικό στοιχείο που έφεραν μαζί τους οι Σταυροφόροι, προσαρμόζοντάς το στις οικοδομικές παραδόσεις της εκάστοτε κατακτημένης περιοχής και θέτοντας τη σφραγίδα του Δυτικού Μεσαίωνα σε όλες τις χώρες της Ανατολικής Μεσογείου (Συρία-Παλαιστίνη, Κύπρος, Ελλάδα, Νορμανδική Σικελία). Έτσι μπορούμε να υποστηρίξουμε ότι στη Μεσσηνία του 13ου αι. εφαρμόστηκε ένα γνωστό μεσαιωνικό οικιστικό μοντέλο, κοινό σε όλη τη Σταυροφορική Ανατολή: Ο νέος δυνάστης είχε την έδρα του σε έναν κεντρικό πύργο-καταφύγιο ή ακρόπυργο του κάστρου (γαλλ. donjon, αγγλ. Keep, γερμ. Bergfried), με τους οικείους του να κατοικούν στα μικρότερα οχυρά, περιτριγυρισμένα και προστατευμένα από τον υπόλοιπο πληθυσμό, που διαβιούσε στον κατώτερο περίβολο. Το donjon του κάστρου της Καλαμάτας, ένας ογκώδης και ισχυρός ακρόπυργος, καταλαμβάνει μικρό πλάτωμα στο υψηλότερο σημείο του βράχου, που δεν διατηρείται ως ένα ενιαίο κτήριο, αλλά έχει χωρισθεί σε τουλάχιστον τρία τμήματα, στα οποία διακρίνονται ποικίλες κατασκευαστικές φάσεις. Σε ένα τμήμα διασώζεται μεγάλη οξυκόρυφη κινστέρνα, ενώ εξωτερικές αντηρίδες ανήκουν προφανώς σε μεταγενέστερες στερεωτικές εργασίες²¹.

Μετά την ολοκλήρωση της Οθωμανικής κατάκτησης το 1500, οι οχυρωμένοι οικισμοί της Μεσσηνίας συνέχισαν να κατοικούνται με πιθανότητα να εκδιώχτηκε το χριστιανικό στοιχείο από το εσωτερικό του κάστρου και να αντικαταστάθηκε από Μωαμεθανούς σύμφωνα με τη συνήθη πρακτική της Οθωμανικής διοίκησης στα Βαλκάνια²².

Κατά τον 16^ο αι. μ.Χ., όταν το μεγαλύτερο μέρος των εδαφών της Πελοποννήσου είχε κατακτηθεί από τους Τούρκους, η επαρχία της Καλαμάτας που ανήκε στο «πασαλίκι» της Κορώνης, εκτός από την Καλαμάτα, περιελάμβανε τη Γιάννιτσα (Ελαιοχώρι), τα Γιαννιτσάνικα (Φαραί), το Ασπρόχωμα, το Παλιόκαστρο (Άνθεια), τη Θουρία, το Αριοχώρι, τον Άρη, το Πλατύ, τον Ανεμόμυλο, τα Αλώνια και τα Ασπροπούλια²³.

A.1.1.2 Η περίοδος της Β΄ Ενετοκρατίας (1685-1715)

Το 1685, ο Φραγκίσκος Μοροζίνι νίκησε τον τουρκικό στρατό του Καπετάν - πασά, ο οποίος κατείχε τον λόφο «Τούρλες». Το 1701 ο Μοροζίνι κατεδάφισε το κάστρο της Καλαμάτας, το οποίο είχε καταστραφεί από τους Τούρκους, και το ανοικοδόμησε βάσει σχεδίων Ενετών αρχιτεκτόνων (εικ. 5-8)²⁴. Τότε κατασκευάστηκε η πύλη του κάτω περιβόλου του κάστρου, που διακοσμήθηκε με τον θυρεό της Βενετίας²⁵.

Το 1693, σε έκθεση που απηύθυνε ο προβλεπτής Μολίν στον Δόγη, αναφέρει ότι το κάστρο είχε επισκευαστεί, καθώς και τα σπίτια γύρω του, και ότι οι δραστήριοι έμποροι είχαν ξαναγυρίσει. Σε προγενέστερη αναφορά του 1691, του καταστιχωτή Michiel, οι κάτοικοι της Καλαμάτας, σε αντίθεση με αυτούς της γύρω περιοχής, περιγράφονται ως ευγενείς με μακριά κομψά φορέματα, που καταγίνονται με το εμπόριο και οι οποίοι, για την ασφάλειά τους από τις επιδρομές των Μανιατών, ζήτησαν να τους επιτραπεί η επισκευή και του εξωτερικού τείχους με δικά τους έξοδα. Ιδιαίτερη σημασία είχε για τις επισκευές των πολεμικών πλοίων των Βενετών το δάσος από λεύκες, που βρισκόταν στην παραλία της Καλαμάτας. Το δάσος

²¹ Κοντογιάννης, 2012, 295-297.

²² Κοντογιάννης, 2012, 307.

²³ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 135.

²⁴ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 58.

²⁵ Κοντογιάννης, 2012, 313.

αυτό, που είχε έκταση 1651 $\frac{1}{4}$ campi και 90 tavole, δηλαδή περίπου 3.000 στρέμματα, απεικονίζεται στη χαλκογραφία της «Μάχης της Καλαμάτας» του Coronelli (εικ. 9-10)²⁶.

Κατά τη διάρκεια της Β' Βενετοκρατίας (1685-1715) οι Βενετοί ασχολήθηκαν συστηματικά με τη διοικητική οργάνωση του Μοριά, την αύξηση του πληθυσμού με εποικισμό, την αποδοτική κατανομή της καλλιεργήσιμης γης, τη βελτίωση των καλλιεργειών και την ενίσχυση της εκκλησίας (εικ. 11). Ο γενικός προβλεπτής Francesco Grimani, κατά το διάστημα 1687-1701, έκανε σημαντικές μεταρρυθμίσεις και άφησε ένα πολύτιμο αρχείο, που μεταξύ άλλων, περιλαμβάνει απογραφή του πληθυσμού και κτηματογραφίες. Μεταξύ των κτηματολογίων άλλων περιοχών του Μοριά (Ναυπλίου, Βοστίτσας, Άργους και Τρίπολης) (εικ. 12) σώζονται και τα συνοπτικά κτηματολόγια (Catastica ordinaria) που αντιστοιχούν σε δύο από τις εννέα περιοχές (teritorii), οι οποίες υπάγονταν στην επαρχία της Μεσσηνίας (Provincia di Messenia). Είναι τα κτηματολόγια της περιοχής του Φαναρίου και της περιοχής της Καλαμάτας²⁷. Το κτηματολόγιο συμπληρώνεται και από ένα χάρτη της περιοχής, έργο του τοπογράφου Fabrelli. Στον χώρο της ευρύτερης περιοχής της Καλαμάτας περιλαμβάνονται δύο από τα εννέα διαμερίσματα, στα οποία υποδιαιρείται το Territorio Calamata. Είναι τα δύο φύλλα (f1) terra di Calamata και (f2) Villa Sprocoma (Ασπρόχωμα), Ville Curzausi, Asiaga e Calimiachi (εικ. 13)²⁸.

Μετά την επάνοδό τους στον Μοριά, οι Τούρκοι εφάρμοσαν την ίδια διοικητική διαίρεση που είχαν κατά την Α' Τουρκοκρατία (1460/1500 - 1685). Η Καλαμάτα παρέμεινε και κατά τη Β' Τουρκοκρατία (1715-1821) πρωτεύουσα επαρχίας, όπως νωρίτερα. Λίγο μετά το πέρας της Β' Ενετοκρατίας, το 1717, ενέσκηψε στην πόλη μέγας λοιμός, ο οποίος είχε ως αποτέλεσμα την απώλεια του ημίσεως και πλέον πληθυσμού²⁹.

A.1.1.3. Η δυναμική ανάπτυξη του 18ου αι.

Ο Γάλλος περιηγητής abbé Michel Fourmont, που επισκέφτηκε την Καλαμάτα το 1730, μάς πληροφορεί ότι η πόλη είχε πληθυσμό 2.000 κατοίκους και ότι έκαναν εμπόριο λαδιού. Τα σπίτια της συγκεντρώνονταν γύρω από μία χριστιανική εκκλησία (πιθανόν τους Αγίους Αποστόλους) και υπήρχαν δύο τούρκικα τζαμιά³⁰.

Η πόλη αναπτύσσεται στα υψώματα, στα ανατολικά του ποταμού Νέδοντα, σε απόσταση από την μεταβαλλόμενη κοίτη του, χαρακτηριστικό όλων των παραδοσιακών οικισμών. Η οδός Αριστοδήμου, που ήταν όριο του τότε οικισμού, ακολουθούσε στη χάραξη της την καμπύλη του ποταμού. Η θέση του οικισμού στα υψώματα εξασφάλιζε καλύτερες κλιματολογικές συνθήκες. Το ύψωμα του κάστρου αποτελούσε το φυσικό και στη συνέχεια ένα τεχνητό οχυρό, ενώ υπήρχε ένα ακόμα ύψωμα στα νότια, το υψηλότερο σημείο του οποίου συμπίπτει με την πλατεία Μαυρομιχάλη. Ο χερσαίος άξονας επικοινωνίας, η οδός Αλαγονίας, διέρχεται μεταξύ των δύο αυτών υψωμάτων. Ένας δεύτερος λόφος σημειώνεται στα δυτικά, στην αντίπερα όχθη που ελέγχει την είσοδο στην πόλη. Εκεί ήταν εγκατεστημένος στα χρόνια της Ενετοκρατίας ο στρατώνας (caserna) και ο πρώτος σχηματισμός επέκτασης της πόλης, τα Καλύβια. Η αγορά ήταν κοντά στο ποτάμι, το πέρασμα του οποίου έλεγχε με γέφυρα την κίνηση προς την πόλη και τις οικονομικές της δραστηριότητες (εικ. 14-15)³¹.

²⁶ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 135.

²⁷ Μπόμπου-Σταμάτη, 1978, πιν. Κ,ΚΑ'.

²⁸ ASV. Archivio Grimani, Busta 51, fasc.146: Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 136.

²⁹ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 58.

³⁰ Για μία λεπτομερή περιγραφή των τοπογραφικών χαρτών της Καλαμάτας του 1730, που συνέταξε ο Γάλλος ανατολιστής Fourmont κατά την επίσκεψή του στην Ελλάδα μαζί με τον ανηψιό του Claude-Louis Fourmont σε επίσημη αρχαιολογική αποστολή, βλ. Κωστοπούλου, 1981, 107-116.

³¹ Πεγλιβανίδου-Λιακατά, 1990, 140.

Κατά τον 18^ο αιώνα η περιοχή ήταν από τα πιο πυκνοκατοικημένα μέρη του Μοριά. Ο πληθυσμός, παρά τη μείωση από την τρομερή πανώλη του 1717-1718, πέτυχε μία έντονη ανάπτυξη, με αποτέλεσμα να γίνει η πόλη ένα από τα πιο ανθηρά εμπορικά κέντρα της Πελοποννήσου. Στο τέλος του 18^{ου} αιώνα ο πληθυσμός έφθανε τους 2500 κατοίκους, από τους οποίους πολύ λίγοι ήταν Τούρκοι. Κατά τη διάρκεια του 18^{ου} αι., η Καλαμάτα, επίγειο της ευρύτερης ενδοχώρας, λιμάνι εξαγωγών αγροτικών πρώτων υλών και προϊόντων διατροφής, εξελίχθηκε σε αξιόλογο εμπορικό κέντρο, που έπαιξε πρωταγωνιστικό ρόλο στην επερχόμενη Επανάσταση. Την οικονομική αριστοκρατία, που ασκούσε πολιτικό και διοικητικό ρόλο στην πόλη, την συγκροτούσαν οι έμποροι³². Τα γεωργικά και κτηνοτροφικά προϊόντα (λάδι, μετάξι, μαλλί, τυριά, δέρματα) εξάγονταν στα λιμάνια της Βόρειας Ιταλίας, στη Σμύρνη και την Κωνσταντινούπολη, ενώ παράλληλα ιδιαίτερη ακμή γνώρισε η τοπική βιοτεχνία, κυρίως η μεταξουργία και η βυρσοδεψία.

Προς τα τέλη του 18^{ου} αι., σε υπομνήματα και περιγραφές ξένων επισκεπτών (εικ. 16), η Καλαμάτα αναφέρεται ως σημαντική πόλη με λιμάνι, από όπου γίνονταν εξαγωγές και εμπορικό κέντρο εσωτερικών ανταλλαγών όλου του Μοριά. Είχε ανεπτυγμένη τοπική βιοτεχνία, κυρίως αξιοσημείωτη μεταξουργία, άλλωστε η καλλιέργεια μεταξιού είχε ενταχθεί στην οικιακή οικονομία, επίσης σημαντική ήταν η βυρσοδεψία, ενώ διατηρούσε και μεγάλη αγορά ζώων, που τροφοδοτούσε και την επεξεργασία δερμάτων³³.

Κέντρο της πόλης αποτελεί στην προεπαναστατική Καλαμάτα η πλατεία των Αγίων Αποστόλων, με κατοίκηση που εκτεινόταν στη νοτιοανατολική και νοτιοδυτική πλευρά του κάστρου, περί την Πλατεία Μαυρομιχάλη και την Φραγκόλιμνα, έως την οδό Νικηταρά. Λίγο πριν την Επανάσταση, δημιουργήθηκε και ο πυρήνας στην περιοχή του μεταγενέστερου λιμένα. Κτίστηκε ο πρώτος συνοικισμός στην Ανάληψη, το Δυτικό «Παράλιο των Καλαμών», όπου συναντούσε κανείς την όποια εμπορική κίνηση (μαγαζιά, αποθήκες κ.ά.). Εκεί βρισκόταν και το Τελωνείο ή Ντουάνα στα βενετσιάνικα, από την οποία η περιοχή πήρε την επωνυμία «Παλαιά Ντουάνα». Στη συνοικία αυτή, κοντά στον ποταμό Νέδοντα, υπήρχαν και πολλά βυρσοδεψεία, γι' αυτό και η πρόσθετη επωνυμία «Ταμπάκικα». Επειδή δεν υπήρχε ακόμη λιμάνι, τα καλοκαίρια οι θαλάσσιες μεταφορές ανθρώπων και εμπορευμάτων γίνονταν με βάρκες και μαούνες στα πλοία που αγκυροβολούσαν μακριά από την ακτή, ενώ τον χειμώνα έβρισκαν καταφύγιο στο φυσικό όρμο του Αλμυρού³⁴.

Κατά τον Γάλλο περιηγητή Rouquerville, τις παραμονές του 1821 η πόλη αριθμούσε 5000 κατοίκους ή 400 οικογένειες, από τις οποίες μόνο έξι ήταν τούρκικες, σύμφωνα με μαρτυρία του Άγγλου στρατιωτικού, διπλωμάτη και περιηγητή Leake (εικ. 17-19)³⁵.

A.1.2. Από την απελευθέρωση έως τις αρχές του 20ου αι./ Τα πρώτα πολεοδομικά σχέδια/ Ο αστικός μετασχηματισμός

A.1.2.1. Οι πρώτες προσπάθειες αστικής συγκρότησης

Στον ιστορικό ναό των Αγίων Αποστόλων, όπου κηρύχθηκε η Επανάσταση στις 23 Μαρτίου του 1821, συντάχθηκε και η Διακήρυξη της Μεσσηνιακής Γερουσίας με την υπογραφή του Πετρόμπεη Μαυρομιχάλη, το πρώτο διπλωματικό έγγραφο της επαναστατημένης Ελλάδας, που εστάλη στις Ευρωπαϊκές Αυλές. Την 28^η Μαρτίου

³² Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 3.

³³ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 9.

³⁴ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2006, 3.

³⁵ Αποστολάκης, 1981, 41-43.

συστήθηκε σε μικρή κατοικία στην περιοχή του κάστρου μία Τοπική Διοίκηση, η επονομαζόμενη Μεσσηνιακή Γερουσία, που διοικούσε τον Αγώνα (εικ. 20)³⁶.

Στα γεγονότα που σημάδεψαν στη συνέχεια την ιστορική πορεία της Καλαμάτας, καταγράφονται τα εξής:

- η πόλη γίνεται κέντρο των στρατολογουμένων για τις διάφορες πολιορκίες
- στο αρχοντικό του Τζάνε εγκαθίσταται το Στρατηγείο του Αγώνα υπό τον Πέτρο Μαυρομιχάλη, όπου αποθηκεύονται τρόφιμα και πολεμοφόδια
- συγκροτείται Υγειονομική Υπηρεσία και λειτουργεί Νοσοκομείο με χειρουργείο
- ιδρύονται και άλλες βοηθητικές υπηρεσίες: αστυνομία, εφορία, τελωνείο και λιμεναρχείο.

Έτσι η Καλαμάτα δεν αποτέλεσε μόνο το μεγάλο ορμητήριο του απελευθερωτικού αγώνα, αλλά και τον τόπο όπου οργανώθηκε και λειτούργησε η πρώτη ελεύθερη πολιτική εξουσία στον ελληνικό νότο, η πρώτη κυβέρνηση.

Κατά το πρώτο έτος της επανάστασης λαμβάνει επίσης χώρα ακόμη ένα σημαντικό γεγονός στην πόλη, η εγκατάσταση του πρώτου Εθνικού Τυπογραφείου (εικ. 21). Στη βορειοανατολική πλευρά κάτω από το Κάστρο, την πλέον ιστορική για την πόλη της Καλαμάτας, υπήρχε προεπαναστατικά τζαμί, στο κτήριο του οποίου στεγάσθηκε το 1821 η Εθνική Τυπογραφία. Στον χώρο του μετέπειτα Αλεξανδράκειου Γηροκομείου, «εις τὸν τόπον τοῦ ποτὲ τζαμίου», θεμελιώθηκε το 1830, επί Καποδίστρια, η Αλληλοδιδασκτική Σχολή³⁷. Η έκδοση της επίσημης «Εφημερίδας του Γένους» και μάλιστα «αδεία του Υψηλοτάτου Πρίγκηπος Υψηλάντη», ήταν η πρώτη έντυπη επαναστατική εφημερίδα που ονομαζόταν «Σάλπιγξ Ελληνική», το πρώτο φύλλο της οποίας εκδόθηκε την 1^η Αυγούστου του 1821³⁸.

Το 1828 βρίσκει την Καλαμάτα πρωτεύουσα της περιοχής της Κάτω Μεσσηνίας, σύμφωνα με την Καποδιστριακή διοικητική διαίρεση, κατεστραμμένης σχεδόν ολοσχερώς το 1825 από τη λαίλαπα του Ιμπραήμ. Η ανταπόκριση του Καποδίστρια στην αναφορά των δημογερόντων της πόλης για το μέγεθος της καταστροφής ήταν άμεση. Διέταξε την ανοικοδόμησή της και μάλιστα την επισκέφθηκε και ο ίδιος το επόμενο έτος, για να δείξει το ιδιαίτερο ενδιαφέρον του γι' αυτήν³⁹.

Δεν υπάρχει αμφιβολία πως ο πρώτος που αντιλαμβάνεται ουσιαστικά στο νεοσυσταθέν ελληνικό κράτος το αιτούμενο της χαρτογράφησης της χώρας και την αναγκαιότητα των χαρτών ως κρατικής υποδομής, είναι ο Ιωάννης Καποδίστριας. Οι εργασίες ξεκίνησαν με την άφιξη των γαλλικών στρατευμάτων του στρατηγού Nicolas Maison στην Πελοπόννησο, τον Αύγουστο του 1828. Περιελάμβαναν τοπογραφήσεις πεδίου σε κλίμακα 1:50.000, σκαριφήματα, αποτυπώσεις πόλεων και ρυμοτομικά σχέδια σε μεγάλη αστική κλίμακα 1:1.000 μέχρι την κλίμακα 1:20.000, με πλούτο πληροφοριών για τον γεωγραφικό χώρο και την κοινωνική του κατάσταση την εποχή αυτή⁴⁰. Η γεωδαιτική – χαρτογραφική εργασία της Γαλλικής Αποστολής του Μοριά (Expédition de Morée) έχει σήμερα ουσιαστική συμβολή στη μελέτη της ιστορικής τοπογραφίας και αρχαιολογίας της Πελοποννήσου⁴¹. Προσφέρει ως βάση μελέτης μία λεπτομερέστατη και ακριβή χαρτογραφική αποτύπωση, στοιχεία της οποίας μας δίνουν πολύτιμες πληροφορίες για τη Μεσσηνία και την Καλαμάτα της περιόδου αυτής (εικ. 22-26)⁴².

³⁶ Οικονομάκης, 1964, 27-37.

³⁷ Για τη θέση του πρώτου Εθνικού Τυπογραφείου βλ. αναλυτικότερα Οικονομάκης, 1964, 5-27.

³⁸ Αποστολάκης, 1981, 72.

³⁹ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 13-14.

⁴⁰ Λιβιεράτος, 2009, 81-93.

⁴¹ Βλ. Σαΐτας (επιμ.), 2017.

⁴² Το έργο της Γαλλικής Αποστολής του Μοριά προβλήθηκε σε ειδική έκθεση που έγινε στην Καλαμάτα (30/7 – 20/9/2018) στο Μέγαρο Χορού με τίτλο στους «Δρόμους του Μοριά - Η Γαλλική Αποστολή του 1829», διοργάνωση: ΜΟΡΕΑΣ και το Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών σε συνεργασία με τη Γαλλική Σχολή Αθηνών, τον εκδοτικό οίκο Μέλισσα και τον Δήμο Καλαμάτας. Οι επισκέπτες είχαν στη διάθεσή τους ειδική διαδικτυακή

Το 1833, με το νέο διοικητικό σύστημα της Αντιβασιλείας για το νεοσύστατο ελληνικό κράτος, με Βασιλικό Διάταγμα (Β.Δ., ΦΕΚ 12/15-04-1833), η Μεσσηνία αποτέλεσε νομό με πέντε επαρχίες και η Καλαμάτα ορίστηκε πρωτεύουσα της Επαρχίας Καλαμών, ενώ πρωτεύουσα του Νομού Μεσσηνίας ορίστηκε η Κυπαρισσία (εικ. 27-28). Ο νόμος «περί συστάσεως των Δήμων» (27/12/1833 – 8/1/1834 ΦΕΚ 3/1834) υπήρξε ένα από τα πρώτα νομοθετήματα της Οθωνικής περιόδου, ορίζοντας μεταξύ άλλων τον δήμο αρμόδιο για τα ζητήματα νέων οικοδομών, καθώς επίσης και για την εφαρμογή των σχεδίων⁴³.

Οι διαδικασίες πολεοδομικού σχεδιασμού εντάχθηκαν στην απόφαση του νεαρού βασιλείου για την οικιστική αναδιάρθρωση της χώρας και για γενικότερη παρέμβαση στις υπάρχουσες κοινωνικές και πολιτιστικές δομές. Η νέα κεντρική εξουσία αντικατέστησε την τοπική εξουσία των προυχόντων. Όμως σταδιακά, η τοπική εξουσία απέκτησε διαμεσολαβητικό ρόλο μεταξύ κράτους και κοινωνίας, κατευθύνοντας τις αποφάσεις της κεντρικής εξουσίας⁴⁴.

Το 1835, η Καλαμάτα ορίζεται πρωτεύουσα του νομού, αντί της Κυπαρισσίας (Αρκαδιά). Συνέπεια αυτού ήταν να αποκτήσει η πόλη όλες τις διοικητικές υποδομές, να προσελκύσει νέους κατοίκους και αξιοποιώντας τη γειννίαση με τη θάλασσα, να εξελιχθεί σε ισχυρό εμπορικό και οικονομικό κέντρο⁴⁵.

Η Σύρος, το Ναύπλιο, η Πάτρα, η Καλαμάτα, το Γαλαξείδι, η Ιτέα, το Μεσολόγγι και λίγο αργότερα ο Πειραιάς ήταν τα κυριότερα λιμάνια που τροφοδοτούσαν το εισαγωγικό και εξαγωγικό εμπόριο και συμμετείχαν στην πυκνή διακίνηση εμπορευμάτων ανάμεσα σε Δύση και Ανατολή⁴⁶.

Από τότε άρχισε η εγκατάσταση νέου πληθυσμού στις περιοχές γύρω από την πόλη. Στην περιοχή του Αγ. Ιωάννη εγκαταστάθηκαν Μανιάτες και Κουτσαβίτες (από την Αλαγονία) και στα Καλύβια, την Πλεύνα και την Αγία Άννα κάτοικοι από τον Μεσσηνιακό κάμπο. Ο διαχωρισμός του πληθυσμού σε Μανιάτες, Κουτσαβίτες και Μεσσηνίους διατηρήθηκε μέχρι τις αρχές του 20^{ου} αιώνα⁴⁷.

Η τοπογραφική αποτύπωση που έγινε το 1836 από τον γεωμέτρη Diamant, αποτελεί πολύτιμη μαρτυρία για την κατάσταση της πόλης στην πρώτη μετεπαναστατική περίοδο. Στο σχέδιο, σε κλίμακα 1:2.500, διακρίνονται τα πέτρινα σπίτια, τα ξύλινα παραπήγματα, οι διατηρημένες και οι κατεστραμμένες εκκλησίες, οι κήποι, οι οδοί. Η πόλη εκτεινόταν νότια του κάστρου και έφτανε προς τα ανατολικά μέχρι τη Μονή Καλογραιών και τη Φραγκόλιμνα, μεσημβρινά μέχρι τη σημερινή πλατεία Μαυρομιχάλη και δυτικά μέχρι τον ποταμό Νέδοντα (εικ. 29-30). Στα στενά όρια της πολιτείας περιλαμβάνονταν εικοσιπέντε περίπου εκκλησίες⁴⁸.

Από τον συνδυασμό των στοιχείων της μελέτης του Β. Παναγιωτόπουλου για τους πληθυσμούς της Πελοποννήσου, όπου αναφέρονται τα πληθυσμιακά στοιχεία της πόλης, αλλά και στοιχεία κατανομής του πληθυσμού στον χώρο, τα στοιχεία της Γαλλικής Αποστολής στον Μοριά (1829-1830), την καταγραφή 25 εκκλησιών στον χάρτη Diamont, από τις οποίες εύκολα ταυτίζονται οι μισές μέσα στα όρια της πόλης, και τέλος από το γεγονός ότι ο πύργος του Μπενάκη χωροθετείται στην πλατεία Μαυρομιχάλη κοντά στο μικρό ναό των Ταξιαρχών (Ταξιαρχάκι), μπορεί να γίνει κατανοητό το πραγματικό μέγεθος και η έκταση της πόλης, ενώ εντοπίζεται στα νότια και ένα σημαντικό τμήμα της παλιάς

εφαρμογή, η οποία παρουσίαζε το σύνολο της εικονογράφησης της αποστολής του 1829 σε ιστορικό και σύγχρονο χαρτογραφικό υπόβαθρο, σε συνδυασμό με πληροφορίες για την κοινωνία της εποχής, το περιβάλλον και τα μνημεία.

⁴³ Μονιούδη-Γαβαλά, 2015, 94.

⁴⁴ Μονιούδη-Γαβαλά, 2015, 84.

⁴⁵ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 14.

⁴⁶ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 105.

⁴⁷ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 3.

⁴⁸ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 139.

πόλης, που υπάρχει ήδη από τον 18^ο αι. (εικ. 31)⁴⁹. Μεγάλος αριθμός κτισμάτων άρχισε να κατασκευάζεται στις περιοχές που συνοικίσθηκαν από τότε γύρω από τον κεντρικό παλαιό οικισμό (εικ. 32).

Τη δεκαετία του 1850 ιδρύθηκε Υποκατάστημα Εθνικής Τράπεζας και τέθηκαν τα θεμέλια του πρώτου Γυμνασίου (σημερινό Δημοτικό Ωδείο), καθώς και των τριών σημαντικών ναών του Αγ. Ιωάννη του Προδρόμου⁵⁰, της Υπαπαντής του Σωτήρος (θεμελιώθηκε το 1860, εγκαινιάστηκε το 1873 και το 1926 κατασκευάστηκε το δεύτερο καμπαναριό) και του Αγ. Νικολάου του Φλαρίου⁵¹, που λειτούργησαν ως τοπόσημα στη νέα αντίληψη της πόλης (εικ.34-36)⁵².

Η ανανεωμένη εικόνα της Καλαμάτας αποτυπώνεται κατά τον καλύτερο τρόπο στις περιγραφές των Ευρωπαίων επισκεπτών, που δημοσίευσαν τις εντυπώσεις τους. Ο πρεσβευτής της Μεγάλης Βρετανίας στην Ελλάδα sir Thomas Wyse, που επισκέφθηκε την πόλη το 1858, γράφει για την κατοικία του Άγγλου προξένου ότι δεν έχει λόγο να ζηλέψει τα σχέδια της Αθήνας και τους τεχνίτες της. Επίσης κάνει εγκωμιαστικές αναφορές για τη Μονή Καλογραιών και τη βιοτεχνία μεταξωτών του Γάλλου Fournaire (εικ. 37)⁵³.

Η περίοδος που ξεκινά από τα τέλη της δεκαετίας του 1860, είναι πολύ σημαντική για την Καλαμάτα και αυτό εκφράζεται σε όλους τους τομείς (κοινωνικούς και οικονομικούς). Η πόλη πρωτοστατεί στη διαδικασία εκβιομηχάνισης του νέου κράτους, θέτοντας τις βάσεις για την αστική της μετάλλαξη⁵⁴.

Η εφαρμογή του κρατικού εκσυγχρονισμού επί Χαρ. Τρικούπη από το 1874 και εξής, κυρίως κατά τη δεκαετία του 1885-98, με πλείστα έργα υποδομής σε πόλεις και ύπαιθρο, καθώς και η σχετική ομογενοποίηση και αυτοτέλεια της πολιτισμικής συμπεριφοράς της ακμάζουσας αστικής κοινωνίας, συνετέλεσαν καθοριστικά στη δημιουργία της νεοκλασικής πόλης (εικ. 38)⁵⁵.

A.1.2.2. Τα πρώτα πολεοδομικά σχέδια της Καλαμάτας και η αστική της μετάλλαξη

Το 1860, στα τέλη πλέον της Οθωνικής περιόδου (1833-1862), ιδρύθηκε με Βασιλικό Διάταγμα νέος οικισμός στην ανατολική πλευρά της παραλίας της Καλαμάτας, με το όνομα «Νέαι Καλάμαι», το σχέδιο του οποίου δημοσιεύθηκε το 1868, επί βασιλείας Γεωργίου Α΄ (εικ. 39)⁵⁶. Η δημιουργία συνοικισμών προβλεπόταν από ειδικά διατάγματα μέχρι τη θέσπιση του νόμου του 1866 (Ν. ΠΜΘ «Περί συνοικισμών ΦΕΚ 8/5-1-1866), που αφορούσε όλη την επικράτεια. Πρόκειται για συνήθως νέους οικισμούς, που αποτελούσαν ειδική κατηγορία αστικών συγκεντρώσεων, ή για επεκτάσεις παλαιών πόλεων, η δε δημιουργία τους γινόταν εξαρχής με βάση συγκεκριμένο σχέδιο. Ο συνοικισμός Παραλίας Καλαμών ιδρύθηκε με ειδικό διάταγμα και η αναγκαιότητά του συσχετίστηκε με την προσδοκώμενη οικονομική

⁴⁹ Πεχλιβανίδου-Λιακατά, 1993, 139.

⁵⁰ Σόλαρης, 2014, 39-40. Η πλατεία, με κέντρο τον ομώνυμο ναό, αποτυπώνεται ήδη στο σχέδιο πόλεως του 1867 καθώς και του 1905, ενώ το 1929 πραγματοποιήθηκε η διάνοιξη της οδού Κυριακού. Η ιστορική συνοικία του Αγιάνη αποτελούσε τη δυτική παλαιά πόλη και μετά την απελευθέρωση εξακολούθησε να παίζει σημαντικό ρόλο στη διοικητική και εμπορική ζωή της Καλαμάτας. Στην ίδια θέση προϋπήρχε ο Αγ. Ιωάννης ο Πρόδρομος ως Μητροπολιτικός Ναός, όπου τελέστηκε το 1835 η δοξολογία για τη μεταφορά της πρωτεύουσας του Νομού Μεσσηνίας από την Κυπαρισσία στην Καλαμάτα. Ο σημερινός ναός θεμελιώθηκε βορειότερα του παλιού το 1857, επί δημαρχοντίας Θ. Κυριακού, και εγκαινιάστηκε το 1865.

⁵¹. Κτίστηκε το 1865 στον τύπο του παλιού ναού, που είχε πάρει το όνομα του τάγματος των Γάλλων στρατιωτών του στρατηγού Μαιζώνος, οι οποίοι παρέμειναν στην Καλαμάτα, βλ. Σόλαρης, 2014, 28,180.

⁵² Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 14.

⁵³ Θέμελης, 2017, 11.

⁵⁴ Καρύδης, 2000, 87.

⁵⁵ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 213-214.

⁵⁶ Πλας ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, .

ανάπτυξη της περιοχής. Η συνοικία αυτή προορίστηκε να είναι ο χώρος του μελλοντικού λιμανιού. Εκεί μεταφέρθηκε το 1863 το Τελωνείο, συγκεκριμένα στη θέση όπου σήμερα απολήγει η οδός Φαρών, γι' αυτό και η πρόσθετη ονομασία «Νέα Δουάνα»⁵⁷.

Μέχρι τότε η πόλη της Καλαμάτας βρισκόταν στην ενδοχώρα. Η πόλη και ο οικισμός στη παραλία ρυθμίζονταν νομοθετικά και εξελίσσονταν για αρκετά χρόνια ως δύο ανεξάρτητοι οικισμοί, μέχρι την ενοποίησή τους, το 1896⁵⁸.

Το υποδάμιο σχέδιο του συνοικισμού της Παραλίας προέβλεπε 48 οικοδομικά τετράγωνα, από τα οποία τα 8 αποτελούσαν το παραλιακό μέτωπο, στο οποίο κατασκευάστηκε μία προβλήτα. Στον άξονα της πόλης προβλεπόταν μία δενδροφυτευμένη κεντρική λεωφόρος, που διερχόταν από την κεντρική πλατεία με την εκκλησία και κατέληγε στην προβλήτα. Στην παραλία προβλέπονταν τα δημόσια κτήρια και στο εσωτερικό χωροθετούνταν δύο ακόμη πλατείες⁵⁹.

Πέραν του σχεδίου του 1868 για τον νέο οικισμό στην Παραλία, το 1867 είχε ήδη εγκριθεί ένα ρυμοτομικό σχέδιο για την πόλη, το οποίο εντάσσεται στις πρώτες σοβαρές εκδηλώσεις κρατικής παρέμβασης στην οργάνωση του κτισμένου χώρου. Το σχέδιο του 1867 οριοθετούσε την πόλη μεταξύ του κάστρου και της σημερινής οδού Πολυχάρους (από βορρά προς νότο) και μεταξύ του ποταμού Νέδοντα και της σημερινής Παλαιολόγου (από δυσμάς προς ανατολάς). Στην ουσία το σχέδιο του 1867 αποτελούσε ένα συνδυασμό ρυμοτομικού σχεδίου και αποτύπωσης της υπάρχουσας κατάστασης, όμως το ενδιαφέρον στοιχείο του βρίσκεται στο γεγονός ότι κατηύθυνε την ανάπτυξη και επέκταση της πόλης προς τη θάλασσα. Αυτό βέβαια ήταν φυσικό επακόλουθο για μία πόλη, η οποία, με δεδομένο τον εξαγωγικό χαρακτήρα του ακμάζοντος εμπορίου της (σταφίδα, καπνό) μπορούσε να εξυπηρετηθεί καλύτερα από τις θαλάσσιες μεταφορές, εφόσον οι χερσαίες ήταν σχεδόν ανύπαρκτες (εικ. 40-41)⁶⁰.

Οι σχεδιασμένοι, επίσημα πλέον, άξονες Αριστοδήμου, Αναγνωσταρά, Αριστομένους και Φαρών, παράλληλοι μεταξύ τους και με κατεύθυνση από το κάστρο προς την παραλία, σηματοδοτούν αναπότρεπτα την περιοχή της μελλοντικής οικιστικής ανάπτυξης της πόλης. Τα στατιστικά στοιχεία της εποχής δείχνουν ότι η Καλαμάτα πρωτοστάτησε στις διαδικασίες εκβιομηχάνισης της Ελλάδας εκείνης της περιόδου⁶¹. Παράλληλα με τις μεταβολές στην οικονομική διάρθρωση και τη δομή της απασχόλησης ήταν και οι μεταβολές στα πληθυσμιακά μεγέθη και τις μετακινήσεις από την αγροτική ενδοχώρα στην πόλη. Ανάμεσα στα 1853 και 1870 ο πληθυσμός αυξήθηκε κατά 61,5%. Το 1880 η Καλαμάτα υπερδιπλασίασε τον πληθυσμό της, φτάνοντας τα 8.100 άτομα. Μεταξύ του 1879 και του 1896 ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε κατά 87,6%⁶² (εικ. 42).

Η κοινωνική και οικονομική ζωή της Μεσσηνίας στο δεύτερο μισό του 19ου αι. ταυτίζεται με εκείνη ολόκληρης της Πελοποννήσου και της μετεπαναστατικής Ελλάδας γενικότερα. Στη νέα αγροτική και φορολογική μεταρρύθμιση καθοριστικό ρόλο παίζουν Μεσσήνιοι πολιτικοί, όπως ο Αλέξανδρος Κουμουνδούρος (1815-1883)⁶³.

Τις επόμενες δεκαετίες, που μεσολάβησαν από το σχέδιο του 1867 μέχρι τα τέλη του 19^{ου} αι., ολοκληρώθηκαν και τα βασικότερα έργα υποδομής, που οδήγησαν την Καλαμάτα σε μία έντονη φάση οικονομικού, κοινωνικού και οικιστικού μετασχηματισμού, κατατάσσοντάς

⁵⁷ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2006, 3.

⁵⁸ Μονιούδη – Γαβαλά, 2015, 93.

⁵⁹ Πλας ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 139.

⁶⁰ Καρύδης, 2000, 87.

⁶¹ Καρύδης, 2000, 87-89, ιδιαίτ. υποσημ. 7-13.

⁶² Καρύδης, 2000, 88.

⁶³ Θέμελης, 2017, 11.

την στα πέντε πρώτα βιομηχανικά κέντρα της χώρας μετά τον Πειραιά, την Ερμούπολη, την Πάτρα και την Αθήνα⁶⁴.

Με τη διευθέτηση των δύο κλάδων της κοίτης του Νέδοντα, οι οποίοι περιέκλειαν τη νησίδα «Νησάκι» (εικ. 43), διαμορφώθηκαν οι βασικές οδοί σύνδεσης της εσωτερικής πόλης με το λιμάνι (Εθνική Οδός Παραλίας-Καλαμών, σημερινή οδός Αριστομένους και Δημοτική Οδός Παραλίας-Καλαμών, σημερινή οδός Φαρών), που θεμελιώθηκε το 1882 και αποπερατώθηκε το 1901⁶⁵. Το 1897 έγινε η σιδηροδρομική σύνδεση⁶⁶ με την υπόλοιπη χώρα και το δίκτυο έφτασε μέχρι το λιμάνι, όπου διαμορφώθηκε βιομηχανική περιοχή⁶⁷ (εικ. 44-45). Η ηλεκτροδότηση της πόλης έγινε το 1900, ενώ το 1908 άρχισαν να κυκλοφορούν τα ηλεκτροκίνητα τραμ⁶⁸, που λειτούργησαν μέχρι το 1939 (εικ. 46)⁶⁹.

Ανάμεσα στα 1870 και το 1900 η Καλαμάτα ανέπτυξε με ταχείς ρυθμούς ένα πλήρες δίκτυο αστικών λειτουργιών, συμμετέχοντας πλήρως και με ευελιξία στις τρέχουσες οικονομικές διεργασίες της εποχής. Η οργάνωση του αστικού της χώρου περιελάμβανε διανοίξεις και ευθυγραμμίσεις δρόμων, δημιουργία πλατειών, τακτοποιήσεις οικοπέδων και εν γένει τη συγκρότηση μίας πρώτης ικανοποιητικής οικιστικής διάρθρωσης, που ελάμβανε υπόψη την κατοικία σε σχέση με τα εργαστήρια, τους μύλους, τις εγκαταστάσεις του λιμανιού, τους εμπορικούς δρόμους κ.λ.π.⁷⁰

Στις αρχές του 20^{ου} αι. η όψη της παραλίας είχε αλλάξει θεαματικά. Άρχισαν να κατασκευάζονται τα πρώτα αρχοντόσπιτα και η περιοχή μετατράπηκε σε χώρο αναψυχής και θέρετρο επιφανών Καλαματιανών⁷¹. Η οικιστική άνθηση και η οικονομική απογείωση καθόρισαν και την πολιτισμική φυσιογνωμία της πόλης⁷². Η Καλαμάτα είχε πλέον εξελιχθεί σε μία σύγχρονη πόλη με σημαντική πνευματική και πολιτιστική κίνηση (λέσχες, σωματεία, θέατρο, κοσμικά κέντρα, δημόσια και ιδιωτικά σχολεία, ημερήσιο και περιοδικό τύπο, κ.ά.)⁷³. Οι ταξιδιώτες που την επισκέπτονταν, γράφουν πως η Καλαμάτα έμοιαζε με μικρή γαλλική πόλη. Η πιο ποιητική όμως περιγραφή που εξομοιώνει την Καλαμάτα με παράδεισο, είναι αυτή του Γερμανού Armond Freiherr, του 1882. Έως τις αρχές του 20^{ου} αι. η πόλη περνά μία λαμπρή περίοδο εξευρωπαϊσμού⁷⁴.

Μεταξύ του 1856 (4.256 κάτοικοι) και του 1907 (13.123 κάτοικοι) η Καλαμάτα τριπλασίασε τον πληθυσμό της και αποτέλεσε μία από τις λίγες βιομηχανικές πόλεις της Πελοποννήσου και ολόκληρης της χώρας⁷⁵.

A.1.2.3. Η νεοκλασική πολεοδομία ως ιδεολογικός μηχανισμός του νεοσύστατου κράτους. Ο ρόλος του Δήμου στη διαμόρφωση της ελληνικής πόλης

Κατά την Καποδιστριακή περίοδο (1827-1831) και την περίοδο της Αντιβασιλείας (1833-1835), η αστικοποίηση του ελληνικού χώρου και η αναδιοργάνωση των πόλεων αποτελούν βασικές προτεραιότητες της διοίκησης. Η γεωμετρία εισάγεται για πρώτη φορά

⁶⁴ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 14.

⁶⁵ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2006, 4.

⁶⁶ Για τη σιδηροδρομική σύνδεση Καλαμάτας-Μύλων, βλ. αναλυτικά Μπιτσάνης, 2006, 101-127.

⁶⁷ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 139.

⁶⁸ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 140.

⁶⁹ Φερέτος, 1968, 111.- Μπαλαφούτης, 1998, 97: Η διαδρομή ξεκινούσε από την κάτω πλατεία (23^{ης} Μαρτίου), κατέβαινε στη θάλασσα μέσω Αριστομένους και από την οδό Φαρών ξανανέβαινε μέχρι του Γκούνη. Υπήρχε και δεύτερη γραμμή, που πήγαινε μόνο στην οδό Φαρών.

⁷⁰ Καρύδης, 2000, 88.

⁷¹ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2006, 4-6.

⁷² Βλ. Σόλαρης, 2014.

⁷³ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 15.

⁷⁴ Θέμελης, 2017, 11.

⁷⁵ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 14.

στον ιστό των ελληνικών πόλεων ως όργανο διευθέτησης αλλά και ιδεολογικής σήμανσης, ο δε σχεδιασμός τους, πέρα από ζήτημα τεχνικό, αποτελεί μέσον ανάδειξης της ρήξης με το παρελθόν σε επίπεδο ιδεολογικό και μορφολογικό. Όπως χαρακτηριστικά είπε ο Στ. Βούλγαρης, Κερκυραίος μηχανικός του γαλλικού στρατού και συνεργάτης του Καποδίστρια, «Η ευθεία γραμμή και η ορθή γωνία έγιναν σύμβολα της ανεξαρτησίας»⁷⁶.

Ο ελλαδικός χώρος οργανώθηκε με στόχο την τακτική/ορθολογική και υγιεινή πόλη, ακολουθώντας τα ευρωπαϊκά πρότυπα. Ο σχεδιασμός περιελάμβανε ευθύγραμμες οδούς με σταθερό πλάτος, πλατείες κατανεμημένες στην πόλη, δημόσια καταστήματα σε επιλεγμένες θέσεις, στοιχεία που αποτελούσαν μεγάλες καινοτομίες. Το κράτος χρησιμοποίησε τις διαδικασίες πολεοδόμησης ως μέσον για την επίτευξη της επιδιωκόμενης αστικοποίησης, με στόχο τη δημιουργία ενός ομοιογενούς αστικού χώρου, που θα εξέφραζε την κοινή εθνική ταυτότητα⁷⁷.

Το γεγονός της σύστασης του ελληνικού κράτους πολύ μετά τις μετεξελίξεις του 18^{ου} αι. που καθόρισαν το ευρωπαϊκό κοινωνικό γίγνεσθαι, είχε ως αποτέλεσμα να καθυστερήσει η Ελλάδα να έλθει σε επαφή με τις νεωτεριστικές ιδέες, τις προοδευτικές θέσεις και γενικότερα τη γνώση, τη διανόηση και την αισθητική που είχε ήδη διαμορφωθεί στην Ευρώπη. Εξάιρεση αποτελούσαν οι Έλληνες της Διασποράς, που είχαν τη δυνατότητα να προσεγγίσουν και να μεταδώσουν στον ελληνικό χώρο τα ουσιώδη χαρακτηριστικά της πνευματικής αλλαγής⁷⁸.

Κατά τον 19^ο αι. εγκρίθηκαν πάνω από 170 νέα σχέδια πόλεων ή επεκτάσεων. Από τα σχέδια αυτά, 9 εκπονήθηκαν επί Καποδίστρια (1828-1831), περίπου 40 επί Όθωνα (1832-1862) και 111 επί Γεωργίου Α' (1863-1913). Μέσα από αυτά τα σχέδια, η πολιτεία επιτελεί έναν τριπλό στόχο: Από τη μία προωθεί τη δημιουργία ενός ομοιογενούς αστικού χώρου, από την άλλη αντανakλά την αναγέννηση της χώρας, εκφράζει τον κλασικό της προσανατολισμό και ισχυροποιεί τη σύγχρονη νεωτεριστική της ταυτότητα, ενώ ταυτόχρονα συνδέεται με το αρχαίο της παρελθόν, αποκαθιστώντας την ιστορική της συνέχεια⁷⁹.

Η Πελοπόννησος διέθετε τη μεγαλύτερη πυκνότητα πολεοδομικών σχεδίων στο σύνολο της τότε έκτασης της χώρας, για την ανάπτυξη των πόλεων στο πνεύμα του νεοκλασικισμού. Η νεοκλασική πόλη γίνεται το μέσον για να επιτευχθεί ο στόχος, δηλαδή η «πρόοδος», που δεν είναι άλλη από τα δυτικά πρότυπα και αντιπροσωπεύει την πιο καθαρή μορφή εξευρωπαϊσμού στην Ελλάδα του 19^{ου} αι. (εικ. 47-49)⁸⁰. Η νεοκλασική πόλη δεν απέκτησε ποτέ καθορισμένο αναγνωρίσιμο σχήμα, όχι μόνο στην Ελλάδα αλλά και οπουδήποτε αλλού στον κόσμο. Η ονομασία της οφείλεται στην ιστορική της ταυτότητα. Είναι νεοκλασική, επειδή σχηματίστηκε (αναμορφώθηκε και συμπληρώθηκε) σε συγκεκριμένη χρονική περίοδο (1830-1920) σε πλήρη αντιστοιχία με τη γενικότερη διάδοση του νεοκλασικισμού στην αρχιτεκτονική, που ως αρχιτεκτονικό ρεύμα υπήρξε παράγωγο του Διαφωτισμού⁸¹.

Στη νεοκλασική πόλη επιχειρείται η ανασύνδεση με τα αρχαιοελληνικά πρότυπα (ιπποδάμεια ρυμοτομία) και η πλήρης διαφοροποίηση από την πόλη της Τουρκοκρατίας. Ενώ στην αρχαιότητα το ορθογώνιο σύστημα δρόμων (ιπποδάμειο σύστημα)⁸² ενσάρκωνε την έννοια της ισονομίας, στη Δυτική Ευρώπη άρχισε να χρησιμοποιείται ευρέως από την

⁷⁶ Τσακόπουλος, 1997, 35.

⁷⁷ Μονιούδη-Γαβαλά, 2015, 85.

⁷⁸ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 17.

⁷⁹ Τσακόπουλος, 2011, 13.

⁸⁰ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 236.

⁸¹ Φιλίπιδης, 2007, 28.

⁸² Για τη μορφολογική και κοσμική ανάλυση του ιπποδάμειου σχεδίου, την πρακτική και φιλοσοφική σημασία του, βλ. Δημητριάδης, 1987, 20, 59-60.

περίοδο της Πεφωτισμένης Δεσποτείας και εξής, διότι ανταποκρινόταν στις ανάγκες των πολιτικών εξουσιών να ασκήσουν κοινωνικό έλεγχο. Στην περίπτωση των ελληνικών αστικών κέντρων, η εφαρμογή του γεωμετρικού καννάβου συνιστούσε αντίστοιχα τη διαφοροποίηση των νέων πόλεων από το δαιδαλώδες οικιστικό σύστημα της Τουρκοκρατίας⁸³. Στα πρώτα χρόνια της βασιλείας του Όθωνα ο σχεδιασμός είχε εμφανή ιδεολογική φόρτιση (νεοκλασική μορφή με άξονες, δημόσια κτήρια, μνημειακές φυγές). Στη συνέχεια αντικαταστάθηκαν από το «αδιάφορο» ορθογώνιο πλέγμα των σχεδίων που συντάχθηκαν από υπηρεσιακούς παράγοντες. Οι σύγχρονες πόλεις του 19^{ου} αι., με τα σχέδιά τους βασισμένα σε κανονικό ορθογώνιο κάναβο και τα νέα κτήρια, ήταν η αδιάφυστη μαρτυρία της συντελεσθείσας προόδου στο πλαίσιο ενός εξευρωπαϊσμού, που ενσωμάτωνε την κανονικότητα, την τάξη και την υγιεινή των νέων πόλεων. Ενδεικτικό της έμφασης στην ευθυγραμμία είναι ότι τα σχέδια χαρακτηρίζονταν ως «διαγράμματα ευθυορίας»⁸⁴.

Ο ρόλος του Δήμου στη διαμόρφωση της ελληνικής πόλης

Ο ρόλος του Δήμου υπήρξε πολύ σημαντικός στη διαμόρφωση της ελληνικής πόλης, μετά τις πρώτες δεκαετίες από την ίδρυση του ελληνικού κράτους. Οι Δήμοι επεδίωκαν τη σύνταξη σχεδίου για την πόλη τους, προσπαθώντας παράλληλα να πετύχουν ισορροπία ανάμεσα στην τάξη και την κανονικότητα που επέφερε ο σχεδιασμός (δρόμοι, πλατείες) και τις επακόλουθες ζημιές στις ιδιοκτησίες των κατοίκων λόγω της ρυμοτόμησης, με συνέπεια τις επακόλουθες τροποποιήσεις, μικρές ή σημαντικές, που οδηγούσαν σε ανατροπή των πολεοδομικών ρυθμίσεων.

Κατά την Οθωνική περίοδο, οι τροποποιήσεις του σχεδίου γίνονταν μετά από επίπονες και προσεκτικές διαδικασίες, τουλάχιστον τις πρώτες δεκαετίες, και ρυθμιζόνταν νομοθετικά με έκδοση Βασιλικού Διατάγματος, αφού τεκμηριωνόταν η αναγκαιότητά τους, ακόμα και αν δεν ήταν σημαντικές. Αντίθετα, από τα μέσα της δεκαετίας του 1870, εμφανίζεται μεγάλη αύξηση τροποποιήσεων και επί Γεωργίου Α΄ οι διαδικασίες γίνονται πολύ ευέλικτες⁸⁵. Η συμμετοχή των δήμων στις πολεοδομικές ρυθμίσεις ενισχύθηκε το 1867 με νομοθετική ρύθμιση (Ν. ΣΚΒ «περί εκτελέσεως των σχεδίων των πόλεων και κωμών του Βασιλείου ΦΕΚ27). Τα δημοτικά συμβούλια αποκτούσαν την αρμοδιότητα να προτείνουν ειδικούς όρους αρτιότητας για τα οικοπέδα των πόλεών τους. Οι ελάχιστοι όροι αρτιότητας (προσώπου, βάθους και εμβαδού) δεν μπορούσαν να είναι μεγαλύτεροι από τους ισχύοντες στην Αθήνα και μικρότεροι από τους αντίστοιχους στην Ερμούπολη. Τα Δημοτικά Συμβούλια αξιοποίησαν τη δυνατότητα και με τις οριζόμενες αρτιότητες γινόταν συνήθως διαφοροποίηση της περιοχής του εμπορικού κέντρου (αγορά) από την υπόλοιπη πόλη⁸⁶.

Επιγραμματικά, ο Δήμος της νεοελληνικής πόλης⁸⁷:

- Συνεργαζόταν με το υπουργείο για την έγκριση και τροποποίηση των σχεδίων
- Φρόντιζε για την εφαρμογή τους
- Χορηγούσε και επέβλεπε τις άδειες οικοδόμησης και ευθυγραμμίας
- Όριζε τις αρτιότητες, προσδιόριζε το εμπορικό κέντρο και την υπόλοιπη πόλη με τις αντίστοιχες αρτιότητες
- Κατασκεύαζε τις δημοτικές αγορές
- Δημοπρατούσε εθνικά οικοπέδα, για να αποκτήσει οικονομικούς πόρους για τα έργα του
- Κατασκεύαζε πεζοδρόμια και υπονόμους

⁸³ Τσακόπουλος, 2011, 18-19.

⁸⁴ Μονιούδη-Γαβαλά, 2015, 85.

⁸⁵ Μονιούδη-Γαβαλά, 2015, 98-103.

⁸⁶ Μονιούδη-Γαβαλά, 2015, 90.

⁸⁷ Μονιούδη-Γαβαλά, 2015, 90.

- Αποζημίωσε ρυμοτομούμενες ιδιοκτησίες, για τη δημιουργία πλατειών και δρόμων μεγάλου εύρους
- Διενεργούσε μειοδοτικούς διαγωνισμούς για κατεδάφιση ακινήτων που εμπόδιζαν την εφαρμογή του σχεδίου
- Αναλάμβανε την έγκριση του αναλογισμού των δαπανών μεταξύ ομόρων ιδιοκτητών για τη μεταρρύθμιση ιδιοκτησιών και τη διάνοιξη ή διαπλάτυνση των οδών
- Ονοματοθετούσε τους δρόμους, κ.ά.⁸⁸
- Ίδρυε και κατασκεύαζε «τακτικά» νεκροταφεία⁸⁹.

Από τη μελέτη των τεκμηρίων της πολεοδομίας του ελληνικού κράτους στη διάρκεια του 19^{ου} αι. διαπιστώνεται η συνέχεια και η επάρκεια για τα δεδομένα της εποχής τους, καθώς και των ρυθμίσεων για την παραγωγή του δομημένου περιβάλλοντος. Το πρώτο διάταγμα του 1835 «Περί υγιεινής οικοδομής πόλεων και κωμών» έθεσε ουσιαστικά τις βάσεις της αστικοποίησης ενός χώρου, που ως τότε ήταν κυρίως αγροτικός. Οι διατάξεις των νόμων του 1836 και 1842 αποτέλεσαν τη βάση για τις ρυθμίσεις του Νομοθετικού Διατάγματος του 1923 «Περί σχεδίων πόλεων και οικισμών», που σε μεγάλο βαθμό οι διατάξεις του ισχύουν μέχρι σήμερα⁹⁰. Ωστόσο τόσο τα σχέδια όσο και οι διατάξεις της πολεοδομικής νομοθεσίας δεν κατάφεραν να εφαρμοσθούν στην πλειοψηφία τους.

A.1.3. Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1905 και η εφαρμογή του

A.1.3.1. Το ρυμοτομικό σχέδιο του 1905/ Το υπόβαθρο διαμόρφωσης της νεοκλασικής Καλαμάτας

Όπως προαναφέρθηκε, από το 1870 έως τις αρχές του 20ου αι., ολόκληρο το φάσμα της αστικής – βιομηχανικής ανέλιξης που χαρακτήριζε την Ελλάδα της εποχής του Τρικούπη είχε ισχυρή παρουσία στην πόλη της Καλαμάτας, με αποτέλεσμα να εμφανισθούν δραστήρια αστικά στρώματα και να αρχίσουν να τίθενται οι βάσεις για δημιουργία νέων μορφών στις σχέσεις εργασίας. Ο προσανατολισμός της πόλης στον δευτερογενή τομέα, η σιδηροδρομική σύνδεση και ο αναβαθμισμένος ρόλος του λιμανιού απαιτούσαν νέα οργάνωση⁹¹.

Το 1905 συντάχθηκε νέο ιπποδάμειο σχέδιο πόλης για την Καλαμάτα, ως αναθεώρηση και επέκταση των παλαιότερων σχεδίων του προηγούμενου αιώνα (1867 και 1868), που προέβλεπε την ενοποίηση της κυρίως πόλης με τον πυρήνα του λιμανιού (**εικ. 50**) και έθετε τις βάσεις για την μετέπειτα εξέλιξή της. Είναι χαρακτηριστική η μεγάλη έκταση που περιελάμβανε το σχέδιο (330 Ha), για να συμβαδίζει με τους έντονους ρυθμούς ανάπτυξης και τις φιλοδοξίες της πόλης (**εικ. 51**)⁹².

Στο σχέδιο του 1905, η περιοχή γύρω από το λιμάνι είναι ήδη πολύ καλά σχηματισμένη, υπάρχει λιμενοβραχίονας, «δεξαμενή»⁹³, τελωνείο και μία πρώτη στοιχειώδης οικιστική συγκρότηση τριγύρω. Τώρα η σύνδεση της πόλης με τη θάλασσα είναι πλέον βάσει του σχεδίου του 1905 οριστικοποιημένη και παρά το γεγονός ότι η παλιά πόλη και το λιμάνι

⁸⁸ Για την ονοματοθεσία των δρόμων της Καλαμάτας βλ. Μπιτσάνης, 2007.

⁸⁹ Μηλίτση-Νίκα, 2018, 12-14. Με Β.Δ. (ΦΕΚ 17/4-5-1833) προβλέφθηκε η σύσταση «τακτικών» νεκροταφείων και το 1834 η βαναρική διοίκηση όρισε υπεύθυνο τον Δήμο γι' αυτά. Στο σχέδιο του 1867 δεν αποτυπώνεται το νεκροταφείο, ενώ αποτυπώνεται στο σχέδιο του 1905, αφού ήδη από τις τελευταίες δεκαετίες του 19^{ου} αι. είχε αρχίσει να διαμορφώνεται ο χώρος και να γίνονται έργα επέκτασης και εξωραϊσμού.

⁹⁰ Μονιούδη-Γαβαλά, 2015, 102.

⁹¹ Καρύδης, 2000, 89.

⁹² Πλας ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 139.

⁹³ Πρόκειται για τη «δεξαμενή» του λιμανιού. Στο αρχικό της κρηπίδωμα σχηματίστηκε η πλατεία Τελωνείου, που αρχικά και μέχρι το 1911 ονομαζόταν «Πλατεία Δεξαμενής», όπου κατασκευάστηκε το κτηριακό συγκρότημα Τελωνείου-Λιμεναρχείου: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 146.

εξακολουθούσαν να βρίσκονται σε «απόσταση» μεταξύ τους, είχαν τεθεί και θεσμικά οι βάσεις για την περαιτέρω συμπόρευση των δύο αυτών ενοτήτων⁹⁴.

Η προώθηση της ιδέας ενός τέτοιου σχεδίου δεν ήταν κάτι απλό. Η έγκρισή του αποτέλεσε προϊόν έντονης διαμάχης, η οποία δημιουργήθηκε στην πόλη και είχε πάρει ιδιαίτερες διαστάσεις, πριν από την ανάθεση της εκπόνησής του. «Κομβικό» ρόλο σε όλη την ιστορία είχε ο Δήμαρχος της πόλης Γεώργιος Κουτσομητόπουλος, που είχε κερδίσει τις εκλογές του 1903. Γιατρός, σπουδασμένος στη Βιέννη και το Παρίσι, οραματίστηκε μία καινούργια πόλη με ανάπτυξη σε έκταση και με την κατάλληλη ρυμοτομία, δηλαδή ευθείς και ευρύχωρους δρόμους, πλατείες και δημοτικούς χώρους, μακριά από την αντίληψη της «Τουρκόπολης»⁹⁵.

Πέρα όμως από τις εσωτερικές αντιθέσεις, ο οραματισμός του δημάρχου για τη νέα πόλη προσέκρουε στα προβλήματα από τον Νέδοντα, που δεν είχαν ακόμη αντιμετωπιστεί με τα απαιτούμενα τεχνικά έργα⁹⁶. Για τον λόγο αυτό, στο πρόγραμμά του συναρτά την εξέλιξη και ανάπτυξη της πόλης με την υλοποίηση των έργων διευθέτησης του Νέδοντα, δεδομένου ότι από τις χωροσταθμικές μετρήσεις που είχαν γίνει, είχε προκύψει ότι η κοίτη του χειμάρρου ήταν ψηλότερα από το έδαφος της πόλης και αυτό αποτελούσε μεγάλο κίνδυνο για την πόλη και τους κατοίκους⁹⁷. Οι φόβοι του ήταν απόλυτα δικαιολογημένοι γιατί οι καταστροφές από την πλημμύρα του 1886 ήταν πολύ μεγάλες.

Για το θέμα αυτό, η περιγραφή που έχουμε για την εικόνα της πόλης λίγα χρόνια πριν την εκπόνηση του Ρυμοτομικού Σχεδίου του 1905, είναι ενδεικτική της κατάστασης. Η πόλη έφθανε στα δυτικά μέχρι τους Αγίους Αποστόλους, από μπροστά τους περνούσε ο Νέδοντας και συνέχιζε μεσημβρινά κατά μήκος των λόφων, που άρχιζαν από τον άξονα της σημερινής οδού Αγ. Νικολάου και νοτιότερα από τον άξονα της Αναγνωσταρά και διακλαδιζόταν χαμηλότερα προς τη θάλασσα. Εκτός από την περιοχή που είχε κτισθεί η μικρή τότε πόλη γύρω από το φρούριο, όλη η άλλη περιοχή της ήταν καταφερής και αποτελούσε κατά το μεγαλύτερο μέρος της κάμπο με λίμνες και τέλματα, τα οποία σχηματίζονταν από τα όμβρια ύδατα και από τις διάφορες εκβολές του ποταμού Νέδοντα. Όλη δε η έκταση αυτή ονομαζόταν «ποταμιά»⁹⁸. Τέτοιες λίμνες ήταν πολλές σε ολόκληρη αυτή την έκταση, όπως π.χ. η «Φραγκόλιμνα», και στην παραλία, όπου σήμερα βρίσκεται το «Πανελλήνιο», η «Λινάρδου Λίμνη». Η πλατεία «Τριανόν» ήταν απέραντος καλαμιώνας και ελαιοπερίβολα, όπου γινόταν και κυνήγι πτηνών. Μετέπειτα, κατά το έτος 1882, έγινε από την τότε Λιμενική Επιτροπή η μεταβολή της κοίτης του ποταμού Νέδοντα προς δυσμάς, με την μάντρα που κατασκεύασε ο μηχανοεργολάβος Σαμιώνης (εικ. 52-56)⁹⁹. Η δε αντίληψη του Δημάρχου Κουτσομητόπουλου για το σχέδιο ανάπτυξης της πόλης ήταν να ακολουθηθούν τα ευρωπαϊκά πρότυπα και «...να χωρισθεί η παλαιά πόλις της νέας δι' ευρείας λεωφόρου απ' ανατολών προς δυσμάς (οδός 23^η Μαρτίου). Προς μεσημβριάν αυτής μεν να εφαρμοσθεί αμειλίκτως σχέδιον κανονικότατον, προς άρκτον δε, εν τη παλαιά πόλει, να διανοιχθώσιν βαθμηδόν αι αναγκαίαι προς αερισμόν και καλλωπισμόν αρτηρίαι»¹⁰⁰.

Τελικά το σχέδιο εγκρίθηκε επί δημαρχοντίας Γ. Κουτσομητόπουλου και εκπονήθηκε από τον τότε νομομηχανικό Μοσχίδη. Η αντιπαράθεση για το ρυμοτομικό σχέδιο συνεχίστηκε και μετά την ψήφισή του μεταξύ του Γ. Κουτσομητόπουλου και του επόμενου

⁹⁴ Καρύδης, 2000, 89-90.

⁹⁵ Μπιτσάνης, 2014, 8.

⁹⁶ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 15. Τα προβλήματα που προκαλούσε ο Νέδοντας, συνεχίζονταν μέχρι να ολοκληρωθούν τα έργα διευθέτησής του, το 1939.

⁹⁷ Μπιτσάνης, 2014, 8.

⁹⁸ Χρυσοσπάθης, 1936, 7.

⁹⁹ Χρυσοσπάθης, 1936, 7.

¹⁰⁰ Μπιτσάνης, 2014, 8.

δημάρχου Παν. Μπενάκη, που εξελέγη το 1907. Μάλιστα, ετίθεντο συνέχεια διλήμματα τόσο για την αναγκαιότητα διανοίξεων βασικών οδών και πλατειών (Υπαπαντής, Πλ. Μαυρομιχάλη) όσο και για το εάν η πόλη έπρεπε να επεκταθεί προς την παραλία ή προς τα Γιαννιτσάνικα¹⁰¹.

Η εφαρμογή του σχεδίου του 1905 αποδείχτηκε πολύ δύσκολη υπόθεση, λόγω των πιέσεων που ασκήθηκαν και από μεγαλοϊδιοκτήτες εκείνης της εποχής. Στον απολογισμό όμως του δημάρχου Παν. Μπενάκη (1914), φαίνεται από τα πεπραγμένα του ότι ήδη είχε αρχίσει να εφαρμόζεται το νέο σχέδιο (με τις διανοίξεις οδών, δενδροφυτεύσεις, επιχωμάτωση της σημερινής κεντρικής πλατείας, κ.λ.π.) και να γίνονται ορατά τα οφέλη για την πόλη (εικ. 57)¹⁰².

Σταδιακά το κέντρο, που περιοριζόταν πριν γύρω από τους Αγίους Αποστόλους, επεκτάθηκε τόσο προς την πλατεία 23^{ης} Μαρτίου όσο και στην Αριστομένους, που διαμορφωνόταν πλέον σε βασικό άξονα. Στον πολεοδομικό ιστό της παλαιάς πόλης έγιναν σημαντικές επεμβάσεις για την ευθυγράμμιση των οδών. Κάτω από νεοαναγεννησιακή επίδραση, χαράχτηκαν και κατασκευάστηκαν ορισμένοι φαρδείς δρόμοι, όπως η οδός Υπαπαντής, που οδηγούσε στον ομώνυμο μητροπολιτικό ναό, και η λεωφόρος Σιδηροδρομικού Σταθμού, που οδηγούσε στο κτήριο του ΟΣΕ. Επίσης, ο αστικός ιστός εμπλουτίστηκε με σημαντικά δημόσια κτήρια, όπως το Δημαρχιακό κατάστημα κ.ά.¹⁰³. Γενικά οι νέες χαράξεις, όπως και οι διανοίξεις και διαπλατύνσεις δρόμων αλλοίωναν τα γεωμετρικά χαρακτηριστικά του ιστού της παλαιάς πόλης, σχηματίζοντας μεγαλύτερα οικοδομικά τετράγωνα και με κανονικότερο σχήμα. Αποτέλεσμα αυτής της δραστηκής επέμβασης ήταν να αλλοιωθεί ο παλιός ιστός, όχι όμως στο σύνολο της περιοχής, εφόσον το σχέδιο του 1905 υλοποιήθηκε τροποποιημένο, κυρίως στο νότιο και ανατολικό τμήμα της περιοχής¹⁰⁴.

Στην Καλαμάτα ο νεοκλασικός και προγενέστερος ιστός εμφανίζονται δίπλα-δίπλα και επικρατούν στον χώρο ανάλογα με την ιστορική στιγμή, διαμορφώνοντας διαφορετικούς τύπους αστικού σχηματισμού. Η νεοκλασική πόλη δεν προσδιορίζεται μόνο από την υποδάμεια χάραξη και την ορθολογική οργάνωση της νεότερης πολεοδομίας, αλλά αποτελεί αποτέλεσμα μίας σειράς παραμέτρων, που συνθέτουν σε ενιαίο πλαίσιο την έκφραση μίας νέας κεντρικής οργάνωσης, την αναφορά στο λιμάνι ως σημαντικού στοιχείου της οικονομικής ζωής της πόλης, την ενσωμάτωση πλέον του υγρού στοιχείου στην πόλη, του ποταμού και του παράκτιου μετώπου της. Σημαντικό στοιχείο της νεοκλασικής πόλης είναι η κατ' ουσία αγνόηση της παλαιότερης πόλης, αφού ο νεότερος σχεδιασμός (Ρ.Σ. 1905) δεν λαμβάνει ιδιαίτερα υπόψη την ουσιαστική ενσωμάτωση και ενοποίηση του προϋπάρχοντος συστήματος της πολυκεντρικής δομής, οι πυρήνες ανάπτυξης της οποίας ήταν οι ενορίες και οι πύργοι των προυχόντων. Έτσι, ενώ στην παλιά πόλη κυρίαρχος ήταν ο άξονας από ανατολάς προς δυσμάς (χερσαία επικοινωνία με τα γύρω χωριά και την ενδοχώρα), η νεοκλασική πόλη είναι εξαρτημένη από τον άξονα βορρά-νότου, που σηματοδοτεί τη στροφή προς το λιμάνι και τη θάλασσα, αλλά και από την ενσωμάτωση του ποταμού (εικ. 58-59)¹⁰⁵.

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα η Καλαμάτα αναπτύσσεται συνεχώς, έχοντας ήδη εξασφαλίσει, λόγω της έγκαιρης κατασκευής σημαντικών έργων υποδομής (σιδηρόδρομος, λιμενικά έργα κ.τ.λ.), τη χερσαία και θαλάσσια σύνδεσή της με μεγάλα εμπορικά κέντρα του εσωτερικού και του εξωτερικού. Την εποχή αυτή έχουμε σημαντική άνθηση της βιομηχανίας, μεγάλη κίνηση στο λιμάνι από ατμόπλοια και ιστιοφόρα, ενώ παράλληλα η ηλεκτροδότηση, η

¹⁰¹ Μπιτσάνης, 2014, 8.

¹⁰² Μπιτσάνης, 2014 8.

¹⁰³ Ρλας ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι., 140.

¹⁰⁴ Λαγουδάκη, 1996, 36.

¹⁰⁵ Πεγλιβανίδου-Λιακατά, 1993, 145-146.

οικιστική ένωση με το λιμάνι, η κατασκευή νέων δρόμων, η θεσμοθέτηση του σχεδίου πόλης, τα καινούργια ιδιωτικά και δημόσια κτήρια, οι νέες νεοκλασικές οικοδομές, η δενδροφύτευση των κοινόχρηστων χώρων και γενικά ο άνεμος εκσυγχρονισμού που πνέει, μεταβάλλουν την Καλαμάτα από χωριό σε πόλη (εικ.60-61)¹⁰⁶. Στις πολυάριθμες επιχειρήσεις, μεταξουργεία, ποτοποιεία, σαπωνοποιεία, παγοποιεία, κονσερβοποιεία, βυρσοδευεία κ.τ.λ. προστίθεται στον μεσοπόλεμο η αλευροβιομηχανία. Ορισμένα από τα βιομηχανικά κτήρια που σώθηκαν, εγκαταλειμμένα σήμερα, αποτελούν σημαντικό τοπόσημα και στοιχεία της βιομηχανικής κληρονομιάς της πόλης, όπως οι κυλινδρόμυλοι «Ευαγγελίστρια» (εικ. 62-63)¹⁰⁷.

Αψευδείς μάρτυρες της εποχής κατά την οποία η Καλαμάτα είχε καταφέρει να εξελιχθεί σε ένα από τα πέντε πρώτα αστικά κέντρα της χώρας, είναι και τα αξιόλογα ταφικά μνημεία αυτών που κρατούσαν στα χέρια τους δυναμικούς κλάδους των παραπάνω βιομηχανιών και του εμπορίου, αλλά και των επιστημόνων της πόλης, που δεν είναι άλλοι από τους ιδιοκτήτες των νεοκλασικών κτηρίων της. (εικ. 64-67)¹⁰⁸.

A.1.3.2. Μεσοπόλεμος, η μεγάλη ακμή. Οι προσφυγικοί συνοικισμοί και η μεταπολεμική φθίνουσα πορεία

Την περίοδο του μεσοπολέμου συνεχίστηκε η ακμάζουσα οικονομική πορεία της πόλης, χάρη και στην αλευροβιομηχανία (Ευαγγελίστρια) και καπνοβιομηχανία (Καρέλια, Δαμηλάτης, Τσιλιβή, Πτωχούλη), που συμπλήρωναν το βιομηχανικό της προφίλ (εικ. 68)¹⁰⁹.

Φυσικό επακόλουθο ήταν η μεγάλη πληθυσμιακή αύξηση (1920: 20.800 κατ., 1928: 28.950 κατ). Βέβαια σε αυτό συνέβαλε και η άφιξη των προσφύγων της Μ. Ασίας μετά το 1914 και κυρίως μετά το 1922 και η ίδρυση προσφυγικών συνοικισμών στις παρυφές της πόλης¹¹⁰. Σύμφωνα με την απογραφή του Απριλίου του 1923, ο αριθμός των προσφύγων που είχαν κατακλύσει τον νομό Μεσσηνίας, έφθανε ήδη τα 9.323 άτομα, 4.380 άνδρες και 5.015 γυναίκες, εκ των οποίων οι μισοί σχεδόν βρήκαν καταφύγιο στον Δήμο Καλαμάτας¹¹¹.

Η Καλαμάτα, ως πρωτεύουσα του νομού και πόλη-λιμάνι, υποδέχτηκε τις ομαδικές αποστολές των προσφύγων του 1914 και του 1922, κατανέμοντάς τους εντός και εκτός της πόλης και του νομού. Σύμφωνα με την απογραφή του 1928, το 12,4% του πληθυσμού της Καλαμάτας (28.961) ήταν πρόσφυγες (3.587)¹¹². Μεταξύ του 1920 και του 1928 ο πληθυσμός της πόλης αυξήθηκε κατακόρυφα και πέρασε από τα 20.000 άτομα στις 30.000, ενώ μεταξύ του 1928 και του 1940 ο πληθυσμός έφτασε στις 36.000 κατοίκους¹¹³. Τούτο οφείλεται και στο αυξημένο ποσοστό εσωτερικής μετανάστευσης, εφόσον σε όλη την περίοδο του μεσοπολέμου η Καλαμάτα υπήρξε σπουδαίο εμποροβιομηχανικό κέντρο με πολυσύχναστο λιμάνι¹¹⁴.

Η Καλαμάτα κατέκτησε μία σημαντική θέση στην ιστορία του οικιστικού δικτύου της μεσοπολεμικής Ελλάδας. Πρόκειται για μία εποχή μεγάλης ακμής της πόλης με εντυπωσιακή οικονομική ανάπτυξη, που αντανακλάται σε μία σπουδαία πολιτιστική κίνηση. Είναι η περίοδος που για πρώτη φορά ο πολεοδομικός ιστός απλώνεται από την άλλη πλευρά

¹⁰⁶ Βερράρου, 2001.

¹⁰⁷ Βλ. αναλυτικότερα Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2002 («Κυλινδρόμυλοι Μεσσηνίας Ευαγγελίστρια Α.Ε.»). Το συγκρότημα των «Κυλινδρόμυλων Μεσσηνίας Ευαγγελίστρια Α.Ε.» ιδιοκτησίας Πρωτοδμήτρα ΕΠΕ χαρακτηρίστηκε διατηρητέο με πρωτοβουλία του δήμου Καλαμάτας και δημοσιεύτηκε στο ΦΕΚ 194/ΑΑΠ/30-4-2009.

¹⁰⁸ Μηλίτση-Νίκα, 2018, 15-25.

¹⁰⁹ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 15.

¹¹⁰ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 15.

¹¹¹ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 28.

¹¹² Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 29.

¹¹³ Καρύδης, 2000, 91.

¹¹⁴ Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 30.

(δυτική) της κοίτης του Νέδοντα, όπου εγκαταστάθηκαν εργαστήρια, βιοτεχνίες και κατοικίες χαμηλών εισοδηματικών στρωμάτων (εικ. 69). Ταυτόχρονα, την περίοδο αυτή, έχουμε τη δημιουργία των προσφυγικών συνοικισμών (Ανάληψη, Κορδίας, Αγ. Κωνσταντίνος, Αγ. Τριάδα και Πλεύνα), οι οποίοι ήταν περιορισμένης έκτασης με εγκεκριμένο τοπικό σχέδιο και δεν μετέβαλαν σημαντικά τα όρια της πόλης (εικ. 70-71)¹¹⁵.

Μετά τον πόλεμο και την τεράστια μετακίνηση πληθυσμών που ακολούθησε στο τέλος του εμφυλίου, οι διανοίξεις των δρόμων, οι οικοδομικοί κανονισμοί, καθώς και η σταθερά αναπτυσσόμενη αγορά και κερδοσκοπία πάνω στην αστική γη οδήγησαν στην εποίκηση περιοχών από φτωχά κοινωνικά στρώματα εκτός του εγκεκριμένου σχεδίου της πόλης, με αποτέλεσμα τα όρια του οικιστικού συγκροτήματος της Καλαμάτας να είναι εν μέρει μόνο δημιούργημα της εφαρμογής του Ρυμοτομικού Σχεδίου του 1905 και σε μεγάλο βαθμό των άναρχων επεκτάσεων με τις αυθαίρετες κατασκευές, όπου ζούσε σημαντικό μέρος του πληθυσμού της πόλης, στα τέλη της δεκαετίας του '70 (εικ.72)¹¹⁶. Συνολικά, στις εκτός σχεδίου περιοχές της πόλης (οικισμοί προ '23, προσφυγικοί, συνοικισμοί του Ο.Ε.Κ. και περιοχές αυθαιρέτων) ζούσαν στις αρχές της δεκαετίας του '80 περί τις 17.000 κάτοικοι¹¹⁷.

Οι βαλκανικοί πόλεμοι, η σταφιδική κρίση και ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, πλήττουν θανάσιμα την οικονομία της Μεσσηνίας. Λίγα χρόνια πριν τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο η Καλαμάτα μπαίνει καθοριστικά στη σφαίρα επιρροής της πρωτεύουσας και αυτό συνοδεύεται από μείωση του πληθυσμού της πόλης και αρνητική εξέλιξη της βιομηχανικής παραγωγής της, που ούτως ή άλλως χαρακτηριζόταν από τη βιοτεχνία και τη μεταποίηση¹¹⁸.

Η ανάπτυξη της πόλης συνεχίστηκε μέχρι τη δεκαετία του 1940. Κατά την απογραφή του 1940, οι κάτοικοι της Καλαμάτας ανέρχονταν σε 35.215. Μετά τον πόλεμο αρχίζει η πτώση της τοπικής βιομηχανίας. Όσο διαρκούσε η τοπική βιομηχανική παραγωγή (καπνοβιομηχανίες, ποτοποιίες, αλευροβιομηχανίες, βυρσοδεψεία, ελαιουργεία, συσκευασία σύκων και σταφίδων, βιοτεχνία σχολικών πηληκίων που διοχετεύονταν σε ολόκληρη την Ελλάδα), ήταν σε εξέλιξη και σημαντικά λιμενικά έργα, ενώ υπήρχε καθημερινή σύνδεση με τακτική αεροπορική γραμμή για την Αθήνα¹¹⁹. Σιγά-σιγά οι περισσότερες καπνοβιομηχανίες κλείνουν και το 1960 διαλύεται το μεγάλο εργοστάσιο Οίνων και Οινοπνευμάτων (εικ. 73), ο χώρος του οικοπεδοποιείται (25 στρέμματα, ανατολικά της Αριστομένους / περιοχή κολυμβητηρίου), ενώ το 1989 σταματούν και οι κυλινδρόμυλοι «Ευαγγελίστρια» και το λιμάνι δεν κινείται πλέον εμπορικά. Στην πόλη έχει απομείνει η καπνοβιομηχανία «Καρέλια» με σημαντική παραγωγή, εξαγωγές και σημαντικό αριθμό απασχολούμενων. Ήδη από τα μέσα της δεκαετίας του 1960 η Καλαμάτα είχε βυθιστεί σε ύφεση και η πρωτοκαθεδρία της πρωτεύουσας έχει στραγγαλίσει κάθε αναπτυξιακή πνοή¹²⁰.

Η κατάσταση στην πολεοδομική οργάνωση και αρχιτεκτονική φυσιογνωμία των περιοχών της πόλης που είχαν διαμορφωθεί μέχρι και το μεσοπόλεμο, είχε «παγώσει» σε αυτή του '30 και του '40. Η πόλη δεν είχε αρχίσει να μεταβάλλει τον χαρακτήρα της, όπως θα συνέβαινε αργότερα, στη δεκαετία του '70, με το μεγάλο ρεύμα μετανάστευσης που οδήγησε σε εγκατάλειψη των σπιτιών και στη συνέχεια στην έντονη ανοικοδόμηση που λειτούργησε, ως γνωστόν, ως κινητήρια δύναμη της εθνικής οικονομίας¹²¹.

¹¹⁵ Καρύδης, 2000, 91.

¹¹⁶ Για μία αναλυτική παρουσίαση στοιχείων οικισμών/μικρογειτονιών, των περιοχών αυθαιρέτων και την ανάπτυξή τους στον ευρύτερο χώρο του πολεοδομικού συγκροτήματος, βλ. «Καλαμάτα 83» ΠΜΕΑ, 27-109.

¹¹⁷ Ντοκόπουλος κ.ά., 1984, «Καλαμάτα 83», 10.

¹¹⁸ Καρύδης, 2000, 91.

¹¹⁹ «Καλαμάτα», 1948-1960, 78.

¹²⁰ Ρλας ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 3.

¹²¹ Καρύδης, 2000, 33.

A.1.3.3. 1905-1986/ Οι τροποποιήσεις του Ρυμοτομικού Σχεδίου (1905) της Καλαμάτας: μία άλλη ανάγνωση ενός αιώνα ιστορίας της πόλης

Το Ρυμοτομικό Σχέδιο του 1905 αποτέλεσε το εργαλείο για τη διαμόρφωση της νέας πόλης επί σχεδόν έναν αιώνα (1905-1989), εφόσον η αναθεώρησή του έγινε το 1989 (ΦΕΚ 248/Δ/1989), μετά τους σεισμούς του 1986, σύμφωνα με τις κατευθύνσεις του ΓΠΣ 1986 και με την απαιτούμενη μετασεισμική αναπροσαρμογή του. Ως αναθεώρηση του σχεδίου του 1905 κατά το 1989, νοείται η αναθεώρηση όχι του αρχικού σχεδίου του 1905, αλλά όπως αυτό είχε αναμορφωθεί μέχρι το 1986, μετά από αλληπάλληλες τροποποιήσεις στο τόσο μακρύ χρονικό διάστημα που μεσολάβησε.

Αναλυτικότερα παρουσιάζονται τα προβλήματα στην εφαρμογή του σχεδίου του 1905 στην έκθεση του μηχανικού του Δήμου Γ. Κώτση «Επί του σχεδίου πόλεως», ήδη από το 1928, όπου αποτυπώνονται ανάγλυφα το κύμα των τροποποιήσεων, η παραβατικότητα στην ανοικοδόμηση, η έλλειψη ελέγχου, το θέμα των αυθαιρέτων (Ράχη, Αβραμιού), καθώς και η έλλειψη κοινοχρήστων χώρων και καθορισμού επιτρεπομένων χρήσεων γης¹²². Γίνεται λοιπόν εύκολα αντιληπτό το αποτέλεσμα, μέσα από την επί δεκαετίες συσσώρευση των ίδιων ακριβώς προβλημάτων στην πόλη.

Στο πλαίσιο της παρούσας διπλωματικής εργασίας διενεργήθηκε έρευνα στο αρχείο τροποποιήσεων του ρυμοτομικού σχεδίου Καλαμάτας, που τηρείται στον ομώνυμο Δήμο, προκειμένου να εντοπισθούν και να παρατεθούν χαρακτηριστικά παραδείγματα τροποποιήσεων του Ρυμοτομικού Σχεδίου του 1905, που ξεκίνησαν αμέσως μετά την έγκρισή του και συνεχίστηκαν σε όλη αυτή τη μακρόχρονη περίοδο εφαρμογής του.

Η έρευνα αυτή κατέδειξε ότι την έγκριση του σχεδίου του 1905 ακολούθησε πλήθος τροποποιήσεων, διαδικασία άλλωστε που χαρακτηρίζει όλες τις φάσεις εξέλιξης της νεοελληνικής (και όχι μόνο) πόλης. Κατά τις πρώτες δεκαετίες, οι τροποποιήσεις αφορούσαν κυρίως το πλέγμα των δρόμων. Έτσι βλέπουμε να μεταβάλλεται το πλάτος τους, να μετατίθεται ο άξονάς τους, συνήθως για να αποφευχθούν ρυμοτομήσεις, κοινόχρηστοι χώροι να αλλάζουν χρήση και να μετατρέπονται σε οικοδομήσιμους και σπανιότερα έχουμε περιπτώσεις τροποποιήσεων για θέσπιση κεντρικών λειτουργιών. Γενικότερα αποτυπώνεται η παλινωδία της εφαρμογής ενός ρυμοτομικού σχεδίου, που τουλάχιστον στην αρχική του θέσπιση αποτελούσε μία ορθολογική, «γεωμετρική», προσπάθεια της πολιτείας να ρυθμίσει και να εκσυγχρονίσει τον χώρο. Εν τούτοις, όμως, αυτό αποδεικνύεται ανέφικτο για λόγους που έχουν να κάνουν με εγγενείς αδυναμίες στον διοικητικό μηχανισμό, όπως ανεπάρκεια ειδικού προσωπικού, δυσκολία εφαρμογής της νομοθεσίας, έλλειψη πόρων κ.λ.π., και διότι στην πορεία καθίσταται αντικείμενο πιέσεων και παρεμβάσεων από τους «θιγόμενους ιδιοκτήτες» προς τις δημοτικές αρχές του τόπου, που με τη σειρά τους μεταφέρουν την πίεση στις έχουσες την αρμοδιότητα των τροποποιήσεων υπερκείμενες Αρχές, προς ικανοποίηση των τοπικών αιτημάτων (εικ. 74-77).

Στη συνέχεια, σημαντικές παρεμβάσεις στο Ρυμοτομικό Σχέδιο του 1905 επέφεραν οι νέες ανάγκες της πόλης, όσο αυτή αναπτυσσόταν, που συσχετιζόνταν με λειτουργίες εκπαίδευσης, αναψυχής, πολιτισμού, οργάνωσης διοικητικών και κεντρικών λειτουργιών της πόλης, οι οποίες δεν προβλέπονταν στο αρχικό σχέδιο του 1905. Με τις αλληπάλληλες όμως τροποποιήσεις οι ανάγκες αντιμετωπίζονταν αποσπασματικά, πολλές φορές αντιφατικά και εν κατακλείδι, η θέσπιση μίας πολεοδομικής ρύθμισης δεν σήμαινε και την αναγκαστική υλοποίησή της, αφού οι υποχρεώσεις για καταβολή αποζημιώσεων στους ιδιοκτήτες, καθιστούσαν πολύ συχνά ανέφικτη την εφαρμογή του σχεδίου (εικ. 78-86). Είναι γεγονός ότι ακόμα και σήμερα στην Καλαμάτα υπάρχουν ρυθμίσεις του σχεδίου του 1905, που δεν έχουν υλοποιηθεί γι' αυτό τον λόγο (π.χ. διάνοιξη τμημάτων δρόμων στην κεντρική περιοχή

¹²² Μπιτσάνης, 2019, 4.

«Νησάκι»). Το θέμα είναι σύνθετο τεχνικά και νομικά και γενικά όλες οι πόλεις της Ελλάδας αντιμετώπισαν παρόμοιες δυσκολίες, που απέρρεαν από την εφαρμογή του ισχύοντος θεσμικού πλαισίου για την απόκτηση κοινοχρήστων χώρων (Ν.Δ. της 17-7-23) και την υποχρέωση των Δήμων να καταβάλουν αρχικά τις αποζημιώσεις στο σύνολό τους ως επισπεύδουσα Αρχή, διεκδικώντας δικαστικά στη συνέχεια το μέρος που όφειλαν οι παρόδοι ως κανονικά υπόχρεοι.

A.2. Η μορφολογική έκφραση της αστικής αρχιτεκτονικής στην Καλαμάτα

A.2.1. Από τον προεπαναστατικό πύργο στον Νεοκλασικισμό και στις γοητευτικές εκφάνσεις του εκλεκτικισμού

Η Καλαμάτα, αποκομμένη από το συγκοινωνιακό δίκτυο της Μεσογείου κατά την περίοδο της Β' Οθωμανικής κυριαρχίας (1715-1821), εμφάνισε σταδιακά σχετική οικονομική ύφεση, αλλά διατήρησε πρωτεύουσα θέση ως βιλαέτι – διοικητική περιφέρεια για την ενδοχώρα της¹²³.

Οι Έλληνες αποκτούν με τον καιρό δύναμη και ο προύχοντας Παναγιώτης Μπενάκης κτίζει το αρχοντικό του, έναν οχυρωμένο πύργο με περίβολο έξω από τα τείχη, στη βόρεια πλευρά της Πλατείας Μαυρομιχάλη. Στο αρχοντικό αυτό, που απεικονίζεται σε χαλκογραφία του 1805 του Άγγλου περιηγητή W. Gell, (*Narrative of a journey in the Morea*, London 1823), είναι εμφανείς οι ενετικές επιδράσεις (εικ. 87-88)¹²⁴. Στα Ορλωφικά υπέστη σοβαρές καταστροφές, αλλά αργότερα καταστράφηκε ολοκληρωτικά και κατεδαφίστηκε, δίνοντας στην περιοχή την τοπωνυμία «Παλιόπυργος» (εικ. 89)¹²⁵.

Με τη συνθήκη του Κιουρτσούκ-Καϊναρτζή (1774) ωθείται η ανάπτυξη της Ελληνικής Ναυτιλίας και του εμπορίου και επωφελούνται οι Έλληνες που κατοικούν στα παλιότερα αστικά κέντρα, όπως η Καλαμάτα. Παρατηρείται άνθηση της οικοδόμησης, κυρίως του τύπου του μεγάλου και πλούσιου αρχοντικού¹²⁶.

Κατά τα προεπαναστατικά χρόνια στην Καλαμάτα ξεχώριζαν και αρκετά άλλα αρχοντικά¹²⁷. Ο Άγγλος αρχαιολόγος και τοπογράφος William Gell, στο τρίτο ταξίδι του στην Ελλάδα (1804-1806), κατά το οποίο περιηγήθηκε τον Μοριά, επισκέφθηκε και την Καλαμάτα, όπου για πρώτη φορά είδε τόσο επιβλητικά κτήρια, όπως κάποια τριώροφα και τετραώροφα αρχοντικά της. Προφανώς τα αρχοντικά που θαύμασε ο Gell, ήταν οι προεπαναστατικοί πύργοι των ισχυρών οικογενειών¹²⁸.

Με εξαίρεση τον οχυρό πύργο του Μπενάκη, που ξεχώριζε στο παλαιότερο αμυντικό απόθεμα της Καλαμάτας, τα αρχοντικά αυτά δεν εξομοιώνονται κατά κανένα τρόπο με τους γνωστούς πολεμόπυργους της Μάνης (εικ. 91-92)¹²⁹. Το προσωνύμιο «πύργος» που προσδίδονταν σε πέτρινα κτήρια μεγάλου ύψους, διώροφα ή τριώροφα, με μικρά ανοίγματα

¹²³ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 9.

¹²⁴ Θεοδώρου, 1986. - Σηλιοπούλου, 2012, 663.

¹²⁵ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 9.

¹²⁶ Θεοδώρου, 1986.

¹²⁷ Πλας ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 179: Στη βορειοδυτική γωνία της Μονής Αγίου Κωνσταντίνου και Ελένης (Καλογραιών) βρισκόταν ο «πύργος του Βαρσαμά». Στην περιοχή της παλαιάς συνοικίας της Υπαπαντής και γύρω από το σημερινό Αλεξανδράκειο Γηροκομείο, υπήρχαν άλλοι πύργοι: του Ζάρκου, του Κουτσογιάννη, του Παγώνη, του Τζάνε, του Καραλιά, του Ρεμπού, του Στούνου, του Χατζηλιάκου, του Βολανόπουλου, του Αντωνόπουλου, του Αλεξάκη, της Ζάλμενας και των Κυριακών, βλ. Αναπλιώτης 1973. Κοντά στον πύργο των Κυριακών, υπήρχε πύργος με περιτοιχισμένο κήπο, που οι Καλαματιανοί τον επονόμαζαν «Βίλλα του Βιλλαρδουίνου» ή «το κονάκι του αγά». Κοντά στο ποτάμι ήταν το διδακτήριο του ιερομόναχου και δασκάλου Γεράσιμου Παπαδόπουλου, ιδρυτή της Μονής Καλογραιών.

¹²⁸ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 10.

¹²⁹ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 10, όπου φωτογραφία του 1970, της οικίας Π. Λιανού στην οδό Κουμουνδουράκη 22, με ισόγειο χωρίς παράθυρα προς τον δρόμο.

ίσως και πολεμότρυπες, πρόσβαση μόνο από τον όροφο και συχνά ένα υψηλό μαντρότοιχο τριγύρω, δηλαδή τα γενικά χαρακτηριστικά της οχυρής κατοικίας (εικ. 90), απέδιδε την υπεροχή και την αίγλη τους απέναντι στις χαμηλότερες ταπεινές «λαϊκές» κατοικίες, που στέγαζε κατά κανόνα τις οικονομικά ασθενέστερες τάξεις¹³⁰.

Τα αρχοντικά-πύργοι, όπως και τα λαϊκά σπίτια της Καλαμάτας, πιθανόν ανήκαν στους καθιερωμένους τύπους κατοικίας της Πελοποννήσου και της νότιας Ελλάδας, που είχαν ως αρχετυπική βάση το προεπαναστατικό σπίτι-«μακρινάρι» με τις παραλλαγές του, με πιο διαδεδομένο το διώροφο, δείγματα του οποίου επιβιώνουν ακόμα στην σχεδόν πρωτογενή τους μορφή¹³¹.

Ο χαρακτηρισμός που θέλει ως «Τουρκόπολη» κάθε σχηματισμό που προηγείται της νεοκλασικής πόλης, φαίνεται ότι δεν ισχύει για την Καλαμάτα. Στην περίπτωση της, πέρα από τις ιστορικές πληροφορίες, ότι ουδέποτε ο τούρκικος πληθυσμός στην πόλη υπήρξε σημαντικός, η ίδια η τυπολογική ανάλυση του οικισμού δεν ανταποκρίνεται στο οθωμανικό πρότυπο οργάνωσης του χώρου, αλλά προσομοιάζει προς το μεσαιωνικό δυτικό πρότυπο¹³², που συνίσταται στα εξής: κυκλική διάταξη αξονικών ζωνών γύρω από το κάστρο, το μη τυπικό ιπποδάμειο σύστημα χαμηλότερα, υπαίθριοι χώροι ανοιχτοί σε συνέχεια με τους δρόμους, διευρύνσεις και πλατείες γύρω από τις εκκλησίες των ενοριών, που συνεχονται με τους δρόμους (εικ. 93)¹³³. Στο ίδιο συμπέρασμα καταλήγει και η μελέτη της Θεοδώρου: Για τη χάραξη των καινούργιων δρόμων εφαρμόζεται, όπως και στη Μεσαιωνική περίοδο, η πιο οικονομική λύση, που συνδυάζει την ελάχιστη δυνατή επέμβαση στο τοπίο, με την άμεση ικανοποίηση μίας ανάγκης προσπέλασης-μετακίνησης από ένα σημείο στο άλλο, στάση σε κάποιο πλάτωμα, χώρος συγκέντρωσης μπροστά στην εκκλησία. Το αποτέλεσμα είναι δρόμοι όχι ευθύγραμμοι με μεταβλητό πλάτος. Γύρω από τον κεντρικό δρόμο ή από ένα κεντρικό σημείο ενδιαφέροντος ανοίγονται άλλοι μικρότεροι, μερικές φορές ακτινωτά¹³⁴.

Ένας μεγάλος αριθμός κτισμάτων που αυξάνεται μετά την απελευθέρωση (1821) κατασκευάζεται στην Καλαμάτα, που έχει επεκταθεί αρκετά έξω από τον αρχικό πυρήνα του Κάστρου. Το κέντρο της πόλης βρίσκεται στην Πλατεία των Αγίων Αποστόλων. Εκεί κτίζει ο Παναγιώτης Μπενάκης το δεύτερο αρχοντικό του, που σώζεται μέχρι σήμερα (εικ. 101)¹³⁵.

Για την κατασκευή, διακόσμηση και επίπλωση των αρχοντικών οι ιδιοκτήτες (εύποροι εμποροβιοτέχνες-καρaboκύρηδες και κοτζαμπάσηδες) εισάγουν υλικά από το εξωτερικό. Τζάμια, κρύσταλλα, σιδηρικά, χρώματα, έπιπλα, έρχονται κυρίως από την Ιταλία και από την κεντρική Ευρώπη, καθώς ο πλούτος στο εσωτερικό του σπιτιού, η διακόσμηση και η επίπλωσή του, αποτελούν ένα χαρακτηριστικό σημάδι κοινωνικής διαφοροποίησης, ανόδου και ισχύος, που γίνεται συχνά πεδίο ανταγωνισμού. Όμως, η εισαγωγή υλικών συνοδεύεται και από την εισαγωγή μορφολογικών στοιχείων. Έτσι τα κτήρια αυτής της εποχής εγκαταλείπουν σιγά-σιγά την παραδοσιακή μορφολογία, για να «ντυθούν» τον Κλασικισμό και ανήκουν στο τύπο των προ- κλασικιστικών ή πρώιμων κλασικιστικών κτηρίων¹³⁶.

¹³⁰ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 11.

¹³¹ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 11.

¹³² Δημητριάδης, 1987, 110. Το μεσαιωνικό ακτινωτό σχέδιο ανάγεται στην ύπαρξη ισχυρού αμυντικού σημείου (κάστρου, φεουδαρχικού πύργου κ.λ.π.). Οι κοινωνικοοικονομικές σχέσεις (εμπόριο) απαιτούν συνθήκες ασφάλειας για τα προϊόντα, αλλά και τις διαμένουσες οικογένειες. Η τάξη που ελέγχει διοικητικά την τοποθεσία, παρέχει ασφάλεια, και κατά συνέπεια ανταλλάγματα, ενώ μέσω των εμπορικών οδών επεκτείνει τη ζώνη στρατηγικού ή διοικητικού ελέγχου σε νέες περιοχές. Κάστρο και αγορά, εξουσία και εμπόριο αναπτύχθηκαν συμβιώνοντας και αποτέλεσαν τα βασικά στοιχεία, γύρω από τα οποία οργανώνεται ο μεσαιωνικός οικισμός.

¹³³ Πεγλιβανίδου-Λιακατά, 1990, 141.

¹³⁴ Θεοδώρου, 1986.

¹³⁵ Θεοδώρου, 1986.

¹³⁶ Θεοδώρου, 1986.

Στην Καλαμάτα, όπως συνέβη και σε άλλες πόλεις, ο ευδιάκριτος τυπικά χαρακτήρας που καθόριζε τη φυσιογνωμία της, άρχισε να χάνει τη σαφήνεια των μορφών του από τις διαφοροποιήσεις που δημιουργούσαν οι αντιθέσεις του παραδοσιακού, του λαϊκού, του τοπικού με το νέο, το αστικό, το διεθνές (δυτικοευρωπαϊκό)¹³⁷.

Παρατηρείται άλλωστε από τον καιρό του Καποδίστρια, στις πόλεις που αμέσως μετά την απελευθέρωση άρχισε αυτός να ανοικοδομεί (Αίγινα, Ναύπλιο, Άργος, κ.λ.π.), αλλά και ακόμη νωρίτερα, στα υπόδουλα τότε νησιά μας, ότι επικρατούσε στις οικοδομές το απλό, λιτό και αρμονικό πνεύμα της νεοκλασικής αρχιτεκτονικής. Επιπλέον βλέπουμε να εμφανίζονται συχνά αετώματα πλαισιωμένα με γείσα, υποτυπώδεις παραστάσεις, επιστύλια και άλλα κλασικίζοντα αναγεννησιακά στοιχεία σε νεοπαλλαδιανό απόηχο, που έφεραν οι ναυτικοί μας καθυστερημένα στον τόπο τους¹³⁸.

Στις περιοχές που είχαν άμεση επαφή με τη Δύση, όπως τα Βενετοκρατούμενα, Γαλλοκρατούμενα και στη συνέχεια Αγγλοκρατούμενα Επτάνησα, καθώς και μέσα από εμπορικές σχέσεις άλλων περιοχών του ελλαδικού χώρου, ο νεοκλασικισμός έκανε την εμφάνισή του ήδη από τον 18ο αι.

Από το 1815, έτος ολοκλήρωσης της αγγλικής κατοχής στα Επτάνησα, Άγγλοι αρχιτέκτονες μετεμφυτεύουν στα νησιά του Ιονίου έναν κλασικισμό σύμφωνο με τα αγγλικά πρότυπα του τέλους του 18^{ου} αι. Σημαντικά δημόσια κτήρια κτίζονται κυρίως στην Κέρκυρα, την Κεφαλονιά και τη Ζάκυνθο, με τα σημαντικότερα στην πρωτεύουσα της Ιονίου Πολιτείας, Κέρκυρα, που έμειναν και αλώβητα από τους καταστροφικούς σεισμούς του 1953. Στην Κέρκυρα, ο πρώιμος αγγλικός κλασικισμός εντάχθηκε αρμονικά στις προϋπάρχουσες δομές της ενετικής παράδοσης. Και αυτό δεν είναι παράδοξο, εφόσον η ρομαντική επιβίωση του παλλαδιανισμού στην Αγγλία του 1800 περιείχε «εν δυνάμει» αναγεννησιακά στοιχεία, παρά την ισχυρή νεοκλασική συνιστώσα της. Έτσι, αυτό το ιδιότυπο μορφολογικό κράμα έδωσε προσωπικότητα στην αστική εικόνα της πόλης. Τέτοια κτήρια είναι το Ανάκτορο των «Μιχαήλ και Γεωργίου» σε δωρικό ρυθμό, το Μον Repos χαρακτηριστικό δείγμα αγγλικής έπαυλης, το Δικαστικό Μέγαρο κ.ά.¹³⁹. Τα μορφολογικά χαρακτηριστικά των κτηρίων της Κέρκυρας επηρέασαν αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο τα κέντρα της Δυτικής Ελλάδας, ιδιαίτερα εκείνα της Πελοποννήσου. Από εκεί προήλθαν οι ρυθμολογημένες όψεις με τα καλοδουλεμένα παράθυρα και τα ρομαντικά διανθισμένα μπαλκόνια τους. Κάτω από επτανησιακή επίδραση εισχώρησαν οι πορτοσιές με τους λαξευτούς λαμπάδες και τους ημικυκλικούς φεγγίτες με τις περίτεχνες σιδεριές. Τέλος, από εκεί διείσδυσε στις πόλεις της ελεύθερης Ελλάδας (Πάτρα, Ναύπλιο αλλά και Αθήνα) η πολυτέλεια του εσωτερικού διακόσμου, τα ζωγραφιστά ταβάνια των σαλονιών, η μόδα του καθιστικού, της κονσόλας, του πιάνου¹⁴⁰.

Τους Άγγλους αρχιτέκτονες και μηχανικούς ακολούθησαν οι νεαροί Έλληνες συνάδελφοί τους, μεταφέροντας τον κλασικισμό από τα δημόσια στα ιδιωτικά κτήρια. Έτσι, όταν έφθασε το 1827 ο Καποδίστριας στην Ελλάδα, η αρχιτεκτονική του κλασικισμού είχε ήδη εξαπλωθεί στα Επτάνησα. Δείγματα της Καποδιστριακής αρχιτεκτονικής έχουμε σε ορισμένα δημόσια κτήρια που ανοικοδομήθηκαν κατά την περίοδο αυτή στην Αίγινα, προσωρινή έδρα της ελληνικής κυβέρνησης, και το Ναύπλιο, πρώτη πρωτεύουσα του νεοσυσταθέντος κράτους, πριν μεταφερθεί οριστικά στην Αθήνα. Η περίοδος της διακυβέρνησης του Καποδίστρια, αν και σύντομη, έχει βαρύνουσα σημασία για την πορεία της νεότερης ελληνικής πολεοδομίας και αρχιτεκτονικής και διέπεται από πνεύμα λιτότητας και αυστηρότητας, διαφορετικό από αυτό που επικράτησε μετά την άφιξη των Βαυαρών και

¹³⁷ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 11.

¹³⁸ Κυδωνιάτης, 1981, 152.

¹³⁹ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 132. – Φιλιππίδης, 2007, 238-254. – Σπηλιοπούλου, 2009, 11.

¹⁴⁰ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 131-132.

του Όθωνα . Τα οικοδομήματα της πρώτης «δημόσιας» αρχιτεκτονικής στην Ελλάδα του Καποδίστρια έγιναν κάτω από ιδιαίτερα δυσμενείς όρους συνθηκών οικονομίας και οργάνωσης του Κράτους, στο πνεύμα των άμεσων χρηστικών σκοπιμοτήτων, χωρίς ιδιαίτερες μορφολογικές απαιτήσεις¹⁴¹. Οι νέες οικοδομές κτίζονται σε απλό νεοκλασικό ρυθμό και χαρακτηρίζονται από την καθαρότητα των όγκων και την γνώριμη ελληνική κλίμακα, στοιχεία ενός πρώιμου νεοκλασικισμού¹⁴².

Με την εγκαθίδρυση της βασιλείας του Όθωνα γίνονται τα πρώτα βήματα στην αρχιτεκτονική της εποχής, κάτω από την επιρροή του βουαρικνού νεοκλασικισμού. Παρά τις επιδράσεις όμως που δέχτηκαν οι αρχιτέκτονες που εργάστηκαν στην Αθήνα, διατήρησαν μία χαρακτηριστική λιτότητα στην αρχιτεκτονική τους¹⁴³.

Ο νεοκλασικισμός, το αρχιτεκτονικό ρεύμα που εκδηλώθηκε στην Ευρώπη το δεύτερο μισό του 18ου αι. ως αντίδραση στις μορφολογικές υπερβάσεις του όψιμου Μπαρόκ και του Ροκοκό για να προσφέρει λύση στο αδιέξοδο που είχε οδηγηθεί η αρχιτεκτονική, φθάνει και στην Αθήνα. Ήδη από το 1831 εγκαταστάθηκαν στην πόλη οι αρχιτέκτονες Σταμάτης Κλεάνθης και Eduard Schaubert και σε αυτούς πρέπει να αποδοθούν τα πρώτα, πρώιμου νεοκλασικού ρυθμού κτήρια της μετέπειτα πρωτεύουσας. Με το Διάταγμα του 1834, η βασιλική καθέδρα μετατίθεται από το Ναύπλιο στην Αθήνα, η περίπτωση της οποίας αποτελεί ουσιαστική αναδημιουργία και εξ αρχής σχεδιασμό μίας νέας πόλης¹⁴⁴. Η αναγέννηση της Ελλάδας, ιδιαίτερα όμως της Αθήνας, κατά τη δεκαετία του 1830 θα πρέπει να θεωρηθεί ως όψιμη πραγμάτωση των ιδανικών του φιλελληνισμού και της αρχαιολατρίας, που διακατείχαν το ευρωπαϊκό πνεύμα κατά την περίοδο του κλασικισμού (1780-1840). Η Αθήνα αρχίζει και πάλι να ανοικοδομείται ως μία νέα πόλη που επικεντρώνεται κατά την πρώτη δεκαετία (1830-1840) στην πολυχρωμία και στις εκλεπτύνσεις των ρυθμών της ελληνικής αρχιτεκτονικής¹⁴⁵.

Το γεγονός ότι ακριβώς την περίοδο που το ιδεώδες του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού κυριαρχεί στους λαούς της Ευρώπης¹⁴⁶ και της Αμερικής, ξεκινά και η Ελληνική Επανάσταση, σκορπίζει στην παγκόσμια κοινή γνώμη ενθουσιασμό και συγκίνηση. Μετά από ανακήρυξη της Αθήνας ως πρωτεύουσας, η πόλη μετατρέπεται σε τόπο προσκυνήματος αρχαιολόγων, αρχιτεκτόνων και καλλιτεχνών, που ο καθένας επιζητεί να αφήσει το δικό του στίγμα δίπλα στα θάνατα ερείπια των κλασικών χρόνων. Έτσι, ένα ρεύμα αρχιτεκτονικό που γεννήθηκε στη Δύση υπό την επίδραση της λιτότητας, του μέτρου και της αρμονίας της κλασικής ελληνικής αρχαιότητας, επιστρέφει ξανά στη χώρα που το κυοφόρησε, για να ενσωματωθεί και να αφομοιωθεί από την ελληνική κοινωνία και ζωή¹⁴⁷.

¹⁴¹ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,80.

¹⁴² Σπηλιοπούλου, 2009, 14.

¹⁴³ Σπηλιοπούλου, 2009,11.

¹⁴⁴ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,71-80.

¹⁴⁵ Σπηλιοπούλου, 2009, 20.

¹⁴⁶ Stoneman 1996, 171-199. Καθοριστικής σημασίας για την εξάπλωση του νεοκλασικισμού στην Ευρώπη τον 18^ο αι ήταν το έργο των Nicholas Revett (1720-1804) και James Stuart (1713-1788), με το οποίο ξεκίνησε στην Αγγλία η μελέτη της αρχαίας ελληνικής τέχνης. Τον Μάρτιο του 1751 έφθασαν στον Πειραιά και έμειναν στην Αθήνα μέχρι τον Μάρτιο του 1753 με φροντίδα της εταιρείας των Ντιλετάντι (Dilettanti). Οι τέσσερις τόμοι «Αρχαιοτήτων της Αθήνας» (με το συμπλήρωμά τους το 1830) που περιλαμβάνουν το έργο τους, θέτουν νέα πρότυπα ακριβείας στο αρχιτεκτονικό σχέδιο. Ο Revett έκανε τις μετρήσεις, ο Stuart σχεδίασε και ζωγράφισε τα μνημεία. Η έκδοση του 1^{ου} τόμου το 1762, που ήταν αφιερωμένος στον Γεώργιο Γ', είχε μεγάλο αντίκτυπο στη Βρετανία. Μολονότι δε ο τόμος περιλάμβανε πέντε μόνο κτήρια, μέσα σε λίγους μήνες αρχίζουν να ξεφυτρώνουν στην Αγγλία κτίσματα που είτε ήταν πιστά αντίγραφα των αθηναϊκών είτε υιοθετούσαν μοτίβα τους. Ακολούθησε πλήθος έργων (ναοί, δημόσια κτήρια, αστεροσκοπείο, νοσοκομείο κ.ά.). Επί 70 χρόνια το κυρίαρχο μοτίβο ήταν το ελληνικό και εξαπλώθηκε στην Ιρλανδία και την Αμερική.

¹⁴⁷ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,83.

Η αρχιτεκτονική των δημοσίων κτηρίων που σχεδιάζονται από αρχιτέκτονες, κρατικούς ή δημόσιους λειτουργούς, κατά κανόνα ακολουθεί, όπως οι νέες πόλεις που σχεδιάζονται¹⁴⁸, τις μορφολογικές και ρυθμολογικές απαιτήσεις του νεοκλασικισμού¹⁴⁹ και είναι περισσότερο ή λιγότερο ποιοτική, ανάλογα με το ταλέντο και τις γνώσεις του δημιουργού της. Βέβαιο είναι ότι επηρεάζει άμεσα την αρχιτεκτονική των ιδιωτικών οικοδομών, οι οποίες είτε από πεποίθηση είτε από μίμηση ακολουθούν τον ίδιο ρυθμό¹⁵⁰. Το τελικό αποτέλεσμα, που εξαρτάται από τις προσωπικές ικανότητες του αρχιτέκτονα, του εργολάβου ή του αρχιμάστορα, άλλοτε είναι αμιγές νεοκλασικό, επηρεασμένο άμεσα από τον αθηναϊκό κλασικισμό¹⁵¹ και άλλοτε συνδυασμός του νεοκλασικού με τις τοπικές τεχνικές και τις παραδόσεις¹⁵². Σε κάθε περίπτωση, το ανώνυμο κτίσμα μεταβάλλεται σε διακριτό δημιούργημα, δηλαδή σε στοιχείο αναφοράς που συμβάλλει στον αισθητικό προσδιορισμό του δημοσίου χώρου¹⁵³. Το νεοκλασικό κτήριο διαθέτει αυτοτέλεια, μορφολογική νομοτέλεια, ευδιάκριτους κανόνες σχεδιασμού, αποτελεί την οντότητα που συγκροτεί και καθορίζει τη νεοκλασική πόλη και ενσωματώνεται στο Σχέδιο ως κύτταρο που το συνθέτει¹⁵⁴. Η ιδιωτική αρχιτεκτονική γίνεται κατά κάποιο τρόπο μέτοχος του ορθολογικού σχεδιασμού της πόλης και μετουσιώνεται σε αποδέκτη μίας νέας αισθητικής, που επιβάλλει τη διακεκριμένη παρουσία του «ανώνυμου» κτηρίου μέσα στο αστικό τοπίο. Επιτυγχάνεται έτσι μία αμφίδρομη σχέση μεταξύ δημόσιου και ιδιωτικού, ενώ ο κλασικισμός εφαρμόζεται συνειδητά ως διαμεσολαβητικός αισθητικός κώδικας από τους ανώνυμους χρήστες του, έτσι ώστε να απεικονίζει την ολοκληρωμένη σχέση τους με το δημόσιο περιβάλλον, σύμφωνα με την πραγματικότητα της τρέχουσας κοινωνικής ζωής¹⁵⁵.

Οι βασικές αρχές του νεοκλασικού ρυθμού είναι η συμμετρία ως προς τον άξονα, η τριμερής διαίρεση της όψης στη βάση, τον ρυθμό και την επίστεψη του κτηρίου, η τήρηση των αναλογιών του πλάτους προς το ύψος στα ανοίγματα, η χρήση των κλασικών μορφολογικών στοιχείων, των φουρουσιών, των γείσων, των παραστάδων κλπ, που ο σχεδιασμός τους, εύκολα σχετικά, απέδιδε νεοκλασικές προσόψεις¹⁵⁶. Πίσω από τις νεοκλασικές όψεις σε πολλές περιπτώσεις διατηρήθηκε μία «κλασική» εσωτερική κάτοψη, που συνέχισε την τοπική παράδοση και προέκυψε έτσι μία σειρά από αστικά κέντρα μοναδικά στον ευρωπαϊκό χώρο, όπου η δογματική ρήση του ρυθμού περιορίστηκε σε κάποια δημόσια κτήρια, ενώ οι υπόλοιπες οικοδομές διατήρησαν μία διακριτικά μεταλλαγμένη τοπική αρχιτεκτονική¹⁵⁷, πράγμα που ισχύει και για την Καλαμάτα¹⁵⁸. Στην Ελλάδα ο νεοκλασικισμός αγκαλιάστηκε και αφομοιώθηκε τόσο από τους τεχνίτες όσο και από το λαό, που αναγνώρισε σε αυτόν το «ένδοξο αρχαίο παρελθόν» του¹⁵⁹. Έτσι, στα αστικά και μη αστικά κέντρα της χώρας ο ευρωπαϊκός νεοκλασικισμός επιβλήθηκε αβίαστα στην επίσημη αρχιτεκτονική, αλλά και αφομοιώθηκε πολύ γρήγορα από τη λαϊκή, δημιουργώντας μία νέα παράδοση. Άλλωστε τα πρότυπα που ερχόντουσαν από τη Δύση ήταν οφθαλμοφανώς «ελληνικότερα»¹⁶⁰.

¹⁴⁸ Βλ. Φιλιππίδης, 2007,25-28.

¹⁴⁹ Βλ. Φιλιππίδης, 2007,28-35.

¹⁵⁰ Βλ. Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,131.- Φιλιππίδης, 2007,35-41.

¹⁵¹ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,69-102, 132-170. – Φιλιππίδης, 2007, 44-71.

¹⁵² Για την Πάτρα και το Ναύπλιο βλ. Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,107-111.

¹⁵³ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,126.

¹⁵⁴ Φιλιππίδης, 2007, 36.

¹⁵⁵ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,131.

¹⁵⁶ Μπίρης, 2003,103-126.

¹⁵⁷ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,127-128.

¹⁵⁸ Σπηλιοπούλου, 2012,680.

¹⁵⁹ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,128.

¹⁶⁰ Κονταράτος, 1986, 94-95.

Ο νεοκλασικισμός ήταν μία ισχυρά βιωμένη αισθητική αντίληψη, εμφορούμενη από κριτήρια υπαρξιακά και ηθικά. Η παρουσία του απέβαινε ολοένα και πιο αισθητή στη διαμόρφωση της αστικής συνείδησης της νεοσύστατης κοινωνίας της πρωτεύουσας, αλλά και των άλλων πόλεων της παλαιάς Ελλάδας. Ένα ιδιαίτερο γνώρισμα του αθηναϊκού κλασικισμού είναι η ακριβής μίμηση και πιστή αντιγραφή μελών αρχαίων μνημείων, που υπάρχουν μέχρι σήμερα στην Αθήνα, καθώς και η χρησιμοποίησή τους στη μορφολογία των σπουδαιότερων δημοσίων κτηρίων της πρωτεύουσας. Ωστόσο, η μεταφορά μεμονωμένων αρχαίων αρχιτεκτονικών λεπτομερειών συνδυάστηκε με μία ευφάνταστη σύνθεση των νέων δημοσίων κτηρίων της πόλεως, τα οποία δεν μιμήθηκαν «δουλικά» αρχαιοελληνικούς κτηριακούς τύπους, όπως ναούς, στοές, θόλους κ.ά. Κατ' αυτόν τον τρόπο, η «επίσημη» αρχιτεκτονική ακολούθησε ένα νέο δημιουργικό δρόμο στη νέα Αθήνα¹⁶¹.

Ο σχεδιασμός των δημοσίων κτηρίων, κατά την πρώτη τουλάχιστον περίοδο της βασιλείας του Όθωνα (1833-1844) ανατίθετο πάντοτε σε ξένους αρχιτέκτονες, κυρίως Βαυαρούς, αλλά και σε άλλους Ευρωπαίους, όπως οι Δανοί αδελφοί Christian και Theophil Hansen. Η έντονη παρουσία ξένων αρχιτεκτόνων και μηχανικών στα αρχικά στάδια διάδοσης του ελληνικού Νεοκλασικισμού θα σταματήσει με τη Σεπτεμβριανή επανάσταση του 1843 και τη συνταγματική μεταρρύθμιση που ακολούθησε το 1844, η οποία προέβλεπε την απομάκρυνση όλων των ξένων από τις δημόσιες υπηρεσίες. Και πάλι όμως, ένας μεγάλος αριθμός μνημειακών κτηρίων συνέχισε να ανατίθεται σε ξένους αρχιτέκτονες (Klenze, Gaertner, αδελφοί Hansen)¹⁶². Η σημασία των αδελφών Hansen στη νεοελληνική αρχιτεκτονική, όχι μόνο στην αθηναϊκή, ήταν καταλυτική, διότι έφεραν στον γηγενή κλασικισμό της πρώτης περιόδου την αισθητική ατμόσφαιρα του όψιμου κεντροευρωπαϊκού ιστορισμού¹⁶³.

Στο διάστημα των τεσσάρων περίπου δεκαετιών από τη σύσταση της ελληνικής πρωτεύουσας, η κοινωνική της δομή είχε πλέον αρχίσει να γίνεται πιο σαφής και συνεκτική. Όμως το τελευταίο τρίτο του 19ου αι. τα πράγματα παρουσίασαν εντυπωσιακή βελτίωση και η περίοδος σφραγίστηκε τόσο από την άνοδο των κοινωνικών και οικονομικών παραμέτρων όσο και από την πολιτιστική πρόοδο στους αστικούς κυρίως πληθυσμούς. Τότε, και υπό τις κυβερνήσεις Τρικούπη, παρατηρείται η γονιμότερη εξέλιξη στην αρχιτεκτονική, τόσο στον δημόσιο όσο και στον ιδιωτικό τομέα. Και για μεν την Αθήνα, ο κλασικισμός είχε περί το 1870 προσεγγίσει ήδη το στάδιο ακμής, καθώς τότε ήταν η εποχή της ανοικοδόμησης ή είχαν αποπερατωθεί τα πιο σημαντικά δημόσια κτήριά της, για δε τα αστικά κέντρα της επαρχίας εξακολουθούσαν να υφίστανται κάποιες ιδιαιτερότητες, που προς το τέλος του αιώνα, ιδιαίτερα στην Πελοπόννησο και σε ορισμένες περιοχές της κεντρικής Ελλάδας επικράτησαν αλλού περισσότερο και αλλού λιγότερο, τα μορφολογικά πρότυπα της πρωτεύουσας¹⁶⁴.

Η έννοια της «ακμής», όσον αφορά τον αθηναϊκό κλασικισμό, δεν συμπίπτει με την αμιγή απόδοση του ρυθμικού συστήματος στο πνεύμα της μορφολογικής πειθάρχησης του στα αρχαία πρότυπα. Αντίθετα, η αυστηρότητα των μορφών μεταλλάσσεται σταδιακά και μέσα από τις τοπικές παραμέτρους σε ένα πιο προσαρμοστικό και γόνιμο καλλιτεχνικό σύνολο. Ήδη, κατά τη δεκαετία 1860-1870 μετριάζεται το δογματικό στοιχείο του «κλασικού ύφους», για να μετουσιωθεί προς ένα περισσότερο εύπλαστο και εκφραστικό περιεχόμενο¹⁶⁵. Υποδειγματική αντίληψη σύζευξης του «μνημειακού» με το «χρηστικό», χαρακτηριστική της αστικής αρχιτεκτονικής του όψιμου 19ου αιώνα, διέκρινε και την πολεοδομία της εποχής

¹⁶¹ Σπηλιοπούλου, 2009, 36.

¹⁶² Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 86.

¹⁶³ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 97.

¹⁶⁴ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 135-136.

¹⁶⁵ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 138.

(κτήρια της Αθηναϊκής «Τριλογίας»)¹⁶⁶. Με την πάροδο του χρόνου η αρχιτεκτονική εξελίσσεται, και όπως συνέβη στην Ευρώπη, όπου μετά τα μέσα του αιώνα υπερισχύουν οι εκλεκτικιστικές τάσεις, στην Αθήνα ο εγγενής συντηρητισμός αρχίζει να ξεπερνάται, αρχής γενομένης με τον ίδιο τον Theophil Hansen, ο οποίος προτείνει μία νέα αισθητική νοοτροπία, διαφορετική από αυτή που είχαν χαράξει οι Βαυαροί της Σχολής του Μονάχου (Ακαδημία του Μονάχου), που η ώριμη πλέον αθηναϊκή κοινωνία θα σπεύσει να οικειοποιηθεί με καλαισθησία και ρομαντική διάθεση¹⁶⁷.

Όσον αφορά την κλασικιστική αρχιτεκτονική, το αθηναϊκό υπόδειγμα κατακτά κατά τον όψιμο 19^ο αιώνα συνεχώς έδαφος, με τη συνεχή προβολή του στα κέντρα της υπόλοιπης Ελλάδας, όχι μόνο χάρη στην πολιτισμική αλλά και στην πολιτική ωρίμανση του αστικού πληθυσμού.

Η Αθήνα της περιόδου του Τρικούπη είχε ξεπεράσει τα συμπλέγματά της ως προς την πολυσυζητημένη θεωρία της «άλλης πρωτεύουσας». Αυτό το αποδείκνυε η αστική εικόνα της σε πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό επίπεδο: μία κυρίαρχη εικόνα μορφολογικής ισορροπίας μέσα στο απaráμιλλο ιστορικό τοπίο, μία εικόνα ομοιογενούς αισθητικής συμπεριφοράς, όπου η ρυθμική σύσταση και η πνευματικότητα του κλασικού στοιχείου κέρδιζε την πάνδημη αποδοχή σε ένα ιδιάζοντα ενοποιητικό ρόλο. Το σημαντικότερο είναι ότι στην κυρίαρχη αυτή εικόνα πρόβαλε, όχι η δημόσια, αλλά η ιδιωτική αρχιτεκτονική στην πάνδημή της έκφραση, δηλαδή αγκαλιάζοντας και τις λαϊκότερες κοινωνικές τάξεις. Από την άλλη πλευρά, ευνόητο είναι ότι το ιδιωτικό κτήριο αντλούσε τα συναφή με την «επίσημη» εμφάνισή του χαρακτηριστικά, μέσα από τα διακεκριμένα υποδείγματα που σημάδεψαν αυτή τη στροφή προς ένα γόνιμο εκφραστικό πεδίο της οψιμότερης αθηναϊκής αρχιτεκτονικής. Στο «κομβικό σημείο» αυτής της εξελικτικής πορείας βρίσκεται ασφαλώς το Μέγαρο της Ακαδημίας Αθηνών, έργο του Theophil Hansen.¹⁶⁸

Από τα μέσα της δεκαετίας του 1870 έως το τέλος της δεκαετίας του 1920 χαρακτηρίζει την ελληνική αρχιτεκτονική, κυρίως αυτήν των κτηρίων δημόσιας χρήσης, μία σταδιακή μετάβαση από τον νεοκλασικισμό προς άλλες λιγότερο ορθολογικές κατευθύνσεις. Η μορφολογική εξέλιξη αυτών των κτηρίων επηρεάστηκε από ιστορικούς ρυθμούς που ήταν της μόδας στην Ευρώπη, όπως ο ιστορικός εκλεκτικισμός του Δανού αρχιτέκτονα Θεοφίλου Χάνσεν, ο οποίος καθιερώθηκε στην Ελλάδα από τον Σάξονα μαθητή του, Ερνέστο Τσίλλερ (Ernst Ziller, 1837-1923)¹⁶⁹.

Ο Τσίλλερ ασπάστηκε τον όψιμο βιεννέζικο ελληνορωμαϊκό ιστορισμό του δασκάλου του, τον οποίο όμως μετουσίωσε ο ίδιος σε ένα πιο εύχρηστο μορφολογικό λεξιλόγιο, πειθαρχημένο στην κλίμακα, την αρμονία και τις πλαστικές αρετές των ελληνικών κλασικών προτύπων. Η συμβολή του, συνεπώς, στον ελληνικό κλασικισμό έγκειται σε μία δημιουργική «ωρίμανση» ενός ήδη ακμαίου αισθητικού φαινομένου, που κατόρθωσε τελικά να αποφύγει τον εκφυλισμό της τυποποίησης. Στην πραγματικότητα, ο Ερνέστος Τσίλλερ εκπροσωπεί μάλλον έναν όψιμο κλασικισμό σε ευρύτερη έννοια, χωρίς να ανήκει στους εκλεκτικιστές της εποχής του παρά μόνο κατ' εξαίρεση, όταν δηλαδή αντιμετώπιζε κτήρια με ειδικές χρήσεις, όπως εκκλησίες, ιδιωτικές οικίες, επαύλεις και εξοχικές κατοικίες, πράγμα που ισχύει και για τα ίχνη ή τον απόηχο που άφησε στην Καλαμάτα¹⁷⁰.

Μέσα από το πλούσιο επαγγελματικό του έργο, ο Τσίλλερ απέδωσε την πλέον ομοιογενή στην αισθητική της και αξιόπιστη στη ρυθμολογία της μεταλλαγμένη έκφραση της

¹⁶⁶ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,146.

¹⁶⁷ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001,152.

¹⁶⁸ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 214.

¹⁶⁹ Σπηλιοπούλου, 2012, 693.

¹⁷⁰ Σπηλιοπούλου, 2013,694.

όψιμης νεοελληνικής αστικής αρχιτεκτονικής¹⁷¹.

Ο πάνδημος αθηναϊκός νεοκλασικισμός υπήρξε το αποτέλεσμα της σχέσης Χάνσεν-Τσίλλερ. Ο Χάνσεν συνέλαβε το αρχιτεκτονικό ιδίωμα της «Ελληνικής Αναγέννησης» («Hellenische Renaissance») και το επεξεργάστηκε σε απολύτως συνεκτική αρχιτεκτονική γλώσσα κλασικής αναβίωσης. Ο Τσίλλερ το προσάρμοσε και το διέδωσε με τρόπο που στο ελληνικό πλαίσιο, αλλά ίσως και διεθνώς, παραμένει μοναδικός¹⁷².

Στα δημόσια και τα κοσμικά έργα οι συνθέσεις του έχουν ως βάση την νεοαναγεννησιακή μορφολογία, στην οποία εισάγει και ελληνικά στοιχεία. Για τα εκκλησιαστικά κτήρια δημιουργεί συνθέσεις επηρεασμένες από τον νεοβυζαντινισμό και τον νεορωμανισμό (Rundbogenstil). Για τις εξοχικές κατοικίες των προαστίων της Αθήνας εμπνέεται από το ελληνοελβετικό γραφικό ύφος (pittoresque) και τον αγγλικό ρυθμό της υπαίθρου (country style). Σε αυτή τη συνειδητοποιημένη πρωτοβουλία του αρχιτέκτονα στηρίζεται και η αυτοτέλεια της ωρίμανσης του ελληνικού κλασικισμού¹⁷³.

Ο Τσίλλερ προσδιόρισε την οικιστική φυσιογνωμία της ώριμης αστικής ελληνικής κοινωνίας του τέλους του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αι., ενώ επηρέασε βαθιά, τόσο τη μικροαστική όσο και τη λαϊκή νεοκλασική αρχιτεκτονική¹⁷⁴.

Τα κεραμοπλαστικά αρχιτεκτονικά διακοσμητικά που σχεδίαζε ο ίδιος, γίνονται μόδα και χαρακτηρίζουν τον αθηναϊκό νεοκλασικισμό. Αντίγραφα τους παράγονται ακόμα και σήμερα από εργαστήρια.¹⁷⁵

Η επιρροή του Τσίλλερ είναι εμφανής και σε κτήρια της Καλαμάτας, απόρροια της πληθωρικής αρχιτεκτονικής του δραστηριότητας, όχι μόνο στην Αθήνα και τα περίχωρά της (Κηφισιά, Καστέλλα), τη φυσιογνωμία των οποίων επηρέασε καθοριστικά, αλλά και σε άλλα αστικά κέντρα-λιμάνια της εποχής (Πειραιάς, Πάτρα, Αίγιο, Πύργος, Ερμούπολη, Γαλαξίδι κ.ά.)¹⁷⁶, αντλώντας μορφολογικά στοιχεία που συνδύαζαν νεορωμανικά, νεογοτθικά νεοαναγεννησιακά και νεοκλασικά πρότυπα, τα τελευταία, όπως είχαν διαμορφωθεί στην όψιμη φάση του ελληνικού νεοκλασικισμού (περίοδος Γεωργίου Α')¹⁷⁷.

Στην Πελοπόννησο συναντάμε μία σειρά πόλεις – λιμάνια, που ιδρύθηκαν τον 19^ο αι. πάνω σε παλιές ή νέες θέσεις, για να εξυπηρετήσουν το εξαγωγικό εμπόριο, κυρίως της σταφίδας, προς την Ευρώπη, προτού ανοιχτεί ο Ισθμός της Κορίνθου, δηλαδή κάτω από άμεση επιρροή από τη Δύση. Κυρίαρχη θέση ανάμεσά τους κατέχει η Πάτρα, ο Πύργος (με το επίνειό του, Κατάκολο), η Καλαμάτα και το Αίγιο¹⁷⁸.

Ο δυτικότερος κλασικισμός, δηλαδή αυτός που πέρασε μέσα από το ισχυρό φίλτρο της ιταλικής αναγέννησης και του νεοπαλαδιανισμού, εκτός από την Αθήνα, ασκεί αδιαμφισβήτητη την επίδραση και σε άλλες πόλεις της «παλαιάς Ελλάδας» και αυτό όχι μόνο κατά την πρώιμη περίοδο. Έτσι, παρά την ολοένα και πιο ισχυρή διάδοση των όψιμων αθηναϊκών μορφολογικών προτύπων στα μεγαλύτερα κέντρα της Πελοποννήσου (Αίγιο, Πάτρα, Τρίπολη, Ναύπλιο, Καλαμάτα, Σπάρτη, Γύθειο κ.λ.π.), καθώς και της Στερεάς (Μεσολόγγι, Ναύπακτος, Άμφισσα, Ιτέα, Γαλαξίδι) αυτές οι πόλεις εξακολουθούν να προβάλλουν αλλού λιγότερο και αλλού περισσότερο, τις επιμέρους ιδιαιτερότητες τους, λόγω ανόμοιας πολεοδομικής κλίμακας και ρυμοτομικών διατάξεων, αλλά κυρίως λόγω της

¹⁷¹ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2011, 214-219.

¹⁷² Πανέτσος, 2010, 42.

¹⁷³ Σκαρπιά -Χόιτελ, 2010, 34.

¹⁷⁴ Λαμπράκη-Πλάκα, 2010, 12.

¹⁷⁵ Καρδαμίτση-Αδάμη, 2006, 28-30.

¹⁷⁶ Γενικά για το έργο του Τσίλλερ στον ελλαδικό χώρο, βλ. Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 214-244. - Καρδαμίτση-Αδάμη, 2006, 18-31.- Καρδαμίτση-Αδάμη, 2010, 19-22.

¹⁷⁷ Για τα κτήρια της Καλαμάτας στα οποία εντοπίζονται επιρροές από το έργο του Τσίλλερ, βλ. Σπηλιοπούλου, 2012, 693-699, 706-710.

¹⁷⁸ Μπίρης -- Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 236.

πολιτισμικής ταυτότητας των επιμέρους αστικών πληθυσμών τους. Η Πάτρα είχε το προνόμιο της μεγάλης πολεοδομικής κλίμακας που πρόσφερε ορισμένες σπουδαίες προοπτικές στα νεοκλασικά αναπτύγματα των πλατειών και των δρόμων της. Αντίστοιχη ανάδειξη των συνόλων της αλλά σε μικρότερη κλίμακα είχε και η νεότερη επέκταση της Καλαμάτας στις ευθυγραμμίσεις των οδών Αριστομένου, Φαρών κ.ά., καθώς επίσης και γύρω από την πλατεία και την οδό της Υπαπαντής. Η γοργή εκβιομηχάνιση της πόλης προς το τέλος του 19^{ου} αιώνα έδωσε ώθηση στην οικιστική επέκτασή της προς τη θάλασσα και προς το λιμάνι, όπου η ευημερούσα κοινωνία της έκτισε μονοκατοικίες, ορισμένες στο ανήσυχο ύψος του εκλεκτικισμού ή και του «μοντερνισμού»¹⁷⁹.

Από τα μέσα περίπου του 19^{ου} αιώνα εμφανίζεται στην Ευρώπη, ως συνέχεια του κλασικισμού και του ιστορισμού γενικότερα, ο εκλεκτικισμός, αρχιτεκτονική τάση που δανείζεται στοιχεία και ρυθμολογικά μοτίβα από διάφορες ιστορικές εποχές και τεχνοτροπίες, συνδυάζοντάς τα σε ένα και μόνο κτήριο. Ο εκλεκτικισμός, διαφοροποιημένος από χώρα σε χώρα, θα σημαδέψει την ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική κατά το δεύτερο μισό του 19^{ου} αιώνα. Στην Ελλάδα θα έρθει με μία μικρή καθυστέρηση στα τέλη του αιώνα, γεγονός που οφείλεται κυρίως στο ότι ο κλασικισμός εθεωρείτο ήδη από τους Έλληνες δική τους εθνική αρχιτεκτονική, κερδίζοντας ωστόσο γρήγορα έδαφος, ιδιαίτερα στα δύο μεγάλα αστικά κέντρα, την Αθήνα και τη Θεσσαλονίκη. Οι επαφές με τη Δύση επηρέασαν και τη φυσιογνωμία της πόλης, πράγμα που φαίνεται καθαρά από την αρχιτεκτονική της, εφόσον η Καλαμάτα εξακολουθεί να προβάλλει τις επιμέρους ιδιαιτερότητές της, παρόλη την ισχυρή διάδοση των αθηναϊκών μορφολογικών προτύπων του όψιμου κλασικισμού. Έτσι, σε πολλά κλασικιστικά κτήρια που κτίστηκαν στην πόλη στα τέλη του 19^{ου} αιώνα και στις αρχές του 20^{ου} χρησιμοποιούνται μορφολογικά στοιχεία, που ανήκουν σε άλλες ιστορικές περιόδους της αρχιτεκτονικής. Επειδή δεν γίνεται αναπαραγωγή ενός συγκεκριμένου ρυθμού αλλά ανάμειξη στοιχείων από διάφορες εποχές, αντί του όρου «ιστορισμός», προτιμήσαμε τη χρήση του όρου «εκλεκτικισμός»¹⁸⁰.

Με την είσοδο στον 20^ο αι., η Καλαμάτα, το σημαντικότερο διαμετακομιστικό κέντρο της Μεσσηνίας, κατατάσσεται πλέον ανάμεσα στα πρώτα βιομηχανικά κέντρα της χώρας, με μεγάλο πληθυσμό και εκτεταμένη εύφορη ενδοχώρα και συγκαταλέγεται, μαζί με την Αθήνα, τον Πειραιά, τη Σύρο, τον Βόλο, την Πάτρα, στις μεγάλες πόλεις-λιμάνια του ελλαδικού χώρου. Έχει εκτεταμένο πολεοδομικό ιστό, που περιλαμβάνει και το λιμάνι. Έχει αποκτήσει διαμορφωμένες πλατείες, ευρύχωρους δρόμους, αγορά, σχολεία, ιδιωτικά μέγαρα, αρχοντόσπιτα, μικροαστικές κατοικίες, εμπορικά κτήρια, που αντικατοπτρίζουν την αναπτυξιακή της πορεία και το ανανεωμένο κοινωνικό και οικονομικό υπόβαθρο, τα οποία ευνόησαν την εξωστρέφεια και την υιοθέτηση καινοτομιών, όπως το νέο αστικό αρχιτεκτονικό ρεύμα του νεοκλασικισμού, την εξωγενή αστική εκδοχή της αρχιτεκτονικής της εποχής¹⁸¹.

Εκλεκτικιστικές αρχιτεκτονικές εκφράσεις, που διείσδυσαν απευθείας από τη Δύση μέσω των εμπορικών σχέσεων της πόλης, βρήκαν διέξοδο στα νέα οικοδομήματα της αστικής τάξης, που απλώθηκαν στο αραιοδομημένο τμήμα του νέου σχεδίου του 1905, μεταξύ παραλίας και του κάτω ορίου του σχεδίου 1867. Ο λόγος είναι προφανής, εφόσον εδώ υπήρχαν μεγάλα οικοπέδα, φαρδείς δρόμοι και οι δυνατότητες οικονομικής άνεσης αλλά και κοινωνικής προβολής ήταν μεγάλες. Οι από βορρά προς νότο άξονες της Αριστομένου, Αριστοδήμου κ.λ.π. οδηγούν το εμπόριο προς τη θάλασσα, εμπλουτίζοντας τις ενδιάμεσες περιοχές κατοικίας με αξιόλογα δείγματα αρχιτεκτονικής έκφρασης¹⁸².

¹⁷⁹ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 236-240.

¹⁸⁰ Σπηλιοπούλου, 2012, 702-703.

¹⁸¹ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 12.

¹⁸² Καρύδης, 2000, 92-93.

Κατά την περίοδο 1880-1930, οι τύποι κτηρίων που απαντούν στην πόλη και το λιμάνι της είναι¹⁸³:

1. Κλασικιστικά κτήρια ή κτήρια του ώριμου κλασικισμού
2. Υστεροκλασικιστικά κτήρια ή κτήρια του όψιμου κλασικισμού
3. Εκλεκτιστικά κτήρια με επιδράσεις από Αναγέννηση – Μανιερισμό - Μπαρόκ
4. Εκλεκτιστικά κτήρια γοθκίζοντα
5. Εκλεκτιστικά κτήρια αραβίζοντα
6. Εκλεκτιστικά κτήρια rustique
7. Κτήρια με στοιχεία Art Nouveau /Jugendstil
8. Κτήρια της εποχής του μεσοπολέμου.

A.2.2. Η τυπολογία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της Καλαμάτας¹⁸⁴

ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ ΚΤΗΡΙΑ: Αποτελούνται από μικροσκοπικούς όγκους, που προστίθενται ο ένας δίπλα στον άλλον, συχνά με διαφορετικά υλικά και διαμόρφωση, μεγάλη ποικιλία εντυπώσεων, ασυμμετρία, γραφικότητα και παρουσιάζουν τέλεια προσαρμογή στις κλίσεις του εδάφους. Βρίσκονται στη περιοχή του Κάστρου και χρονολογούνται πριν από το 1850. Κτίσμα που σωζόταν από αυτή την εποχή είναι το Διοικητήριο του Σουλεϊμάν Αρναούτογλου (εικ. 94), στο κάτω μέρος της Πλατείας Υπαπαντής¹⁸⁵.

ΠΡΟ-ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ Η ΠΡΩΙΜΑ ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΗΡΙΑ

Πρόκειται για έναν αστικό τύπο οικοδομής, που μορφολογικά ανήκει στη μετάβαση από την Παραδοσιακή στην Κλασικιστική Αρχιτεκτονική. Στα κτήρια αυτής της κατηγορίας, οι μάστορες εξοικειωμένοι με τις κατασκευές στο πνεύμα της εγχώριας λαϊκής αρχιτεκτονικής παράδοσης, εφάρμοσαν υπεραπλουστευμένες ερμηνείες του νέου ρυθμού, που απέδωσαν στα κτήρια έναν αρχιτεκτονικό χαρακτήρα με ανάμικτα λαϊκότερα και λόγια στοιχεία¹⁸⁶.

Χρησιμοποιούνται κυρίως για κατοικία. Επειδή όμως η Καλαμάτα ήταν πόλη με εμπορικές δραστηριότητες και δευτερογενή παραγωγή, στις εμπορικές περιοχές της η κατοικία βρίσκεται στον όροφο και το ισόγειο στεγάζει καταστήματα, βιοτεχνικά εργαστήρια και αποθήκες. Στην παραδοσιακή αρχιτεκτονική οφείλονται:

1. Η απλή διαμόρφωση των όψεων, χωρίς δηλαδή τη χρήση πλαστικών στοιχείων, που σιγά-σιγά εισβάλλουν με τον Κλασικισμό.
2. Η ασυμμετρία, κυρίως στην κάτοψη, ενώ στις όψεις τα πολλά και σχετικά μικρά ανοίγματα ακολουθούν κατακόρυφους και οριζόντιους άξονες.
3. Οι καμαρωτές εξώθυρες και τα τοξωτά ανοίγματα με λίθινους λαμπάδες και υπέρθυρο του ισογείου (εικ. 95).

Η κατασκευή ακολουθεί τις παραδοσιακές συνήθειες. Τα αρχοντικά είναι λιθόκτιστα, ενώ τα πιο απλά σπίτια έχουν ελαφριά ξύλινη κατασκευή στον όροφο (σκελετό με πηχάκια επιχρισμένο) πάνω σε βάση από λιθοδομή για αντοχή στους σεισμούς. Στις λίθινες κατασκευές χρησιμοποιούνται ελκυστήρες, με τους οποίους δένουν τους απέναντι τοίχους και τους συγκρατούν, ώστε να μην ανοίγουν προς τα έξω. Η εμφανής λαξευμένη λιθοδομή είναι σπάνια, σχεδόν όλα τα κτήρια είναι επιχρισμένα τόσο στο ισόγειο όσο και στον όροφο.

¹⁸³ Θεοδώρου, 1986. Η ανάλυση της τυπολογίας και οι χαρακτηριστικές φωτογραφίες στις οποίες παραπέμπει το κείμενο για την τυπολογία, έχουν ληφθεί από τη μελέτη της Μ. Θεοδώρου.

¹⁸⁴ Θεοδώρου, 1986, 5-10.

¹⁸⁵ Αρχείο Δήμου Καλαμάτας: Με την 33/1988 απόφαση Δ.Σ. Καλαμάτας είχαν ανατεθεί οι μελέτες αποκατάστασης του κτηρίου, κατόπιν σύμφωνης γνώμης του ΥΠ.ΠΟ. Το κτήριο όμως κατεδαφίστηκε στις 8/10/1994. Οι εργασίες ανακατασκευής του έχουν διακοπεί εδώ και αρκετά χρόνια.

¹⁸⁶ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 15.

Ο Κλασικισμός που εισβάλλει είναι επιδερμικός, "ντύνει" με τα μορφολογικά στοιχεία του τα κτήρια, χωρίς να επηρεάζει την τυπολογία τους. Υπάρχουν μάλιστα περιπτώσεις, όπου μόνο η κύρια όψη είναι κλασικιστική, ενώ οι υπόλοιπες διατηρούν τα παραδοσιακά τους στοιχεία (εικ. 96α). Αυτό το φαινόμενο απαντά και σε άλλες πόλεις της «παλαιάς Ελλάδας» με έντονη τοπική παράδοση, κυρίως όμως στην Αίγινα και το Ναύπλιο, στις οποίες πρωτοεμφανίζεται επί Καποδίστρια ο κλασικισμός¹⁸⁷. Πολλές φορές, σε ισόγεια ή διώροφα παραδοσιακής μορφολογίας, προστίθεται ένα κλασικιστικό πανωσήκωμα (εικ. 96β).

Με τον Κλασικισμό οι όψεις αρχίζουν να αποκτούν πλαστικότητα, που εντοπίζεται στα εξής:

1. Ενισχύονται οι γωνίες με τη μορφή παραστάδων, για να στηρίζουν έναν υποτυπώδη θριγκό, που καταλήγει σε γείσο μερικές φορές με κυμάτια (εικ. 97).
2. Τα παράθυρα, κύριο μορφοπλαστικό στοιχείο του κτηρίου, έχοντας ξεκινήσει από φάση ανυπαρξίας (ίσως έως το πρώτο μισό του 18^{ου} αι.), αυξάνονται αργά σε μέγεθος και αριθμό και μεταπλάθονται από το τοξωτό σχήμα της παράδοσης σε τετράπλευρο με ανακουφιστικό τόξο, για να καταλήξουν στο κλασικιστικό ορθογώνιο (εικ. 98).

Με την επίδραση του Κλασικισμού, τα παράθυρα του ορόφου αποκτούν στοιχειώδη πλαίσια με γείσα. Στο ισόγειο διατηρούνται τα παραδοσιακά τοξωτά ανώφλια. Τα εξώφυλλα είναι καρφωτά ή με γρίλιες. Σε μερικά κτήρια διατηρούνται υαλοφρακτοί, που χρησιμεύουν ως ηλιακοί.

Κάτω από αστική και κλασικιστική επίδραση εμφανίζεται ο εξώστης, στην αρχή μικρός, ασύμμετρα τοποθετημένος, που πολλές φορές έχει προστεθεί εκ των υστέρων στο κτήριο, με σιδερένια φουρούσια, ξύλινο δάπεδο, που αντικαταστάθηκε αργότερα από μαρμάρινο και σφυρήλατο κιγκλίδωμα με απλή μορφή (εικ. 99).

Η τάση για συμμετρία εκφράζεται με την τοποθέτηση των ανοιγμάτων σε άξονες και τονισμό του κεντρικού τμήματος, μερικές φορές με αέτωμα. Είναι χαρακτηριστικό ότι τα γείσα, τα επιστύλια, οι παραστάδες και τα αετώματα ήταν αρχικά ξύλινα (εικ. 100).

Κτήρια δημόσιου χαρακτήρα, που εντάσσονται σε αυτή την κατηγορία είναι¹⁸⁸: το «Μπενάκειο» (ιδ. ΥΠ.ΠΟ.) και τα κτήρια «Κρασσακόπουλου», «Φιτσάλου – Κλειδώνα», «Λαλέα», το τέως «Γυμνάσιο Παραλίας» (πρώην έπαυλη Ν. Νικολόπουλου), «Χανδρινού – Δασκαρόλη», «Τσίγκου» (πρώην έπαυλη Π. Ψάλτη), που ανήκουν στο Δήμο Καλαμάτας και στεγάζουν πολιτιστικές, κοινωνικές και διοικητικές λειτουργίες¹⁸⁹ (εικ. 101).

ΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΗΡΙΑ Ή ΚΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΩΡΙΜΟΥ ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΥ¹⁹⁰

Είναι μεταγενέστερα και συνεπέστερα στα κλασικά πρότυπα του «νεοκλασικού», διαμορφωμένα με τις βασικές αρχές του νεοκλασικισμού, όπως αυτές εφαρμόστηκαν στα επίσημα δημόσια κτήρια, στα ιδιωτικά μέγαρα ή στα μεγάλα αρχοντικά σπίτια. Στα κτήρια αυτά είναι φανερή η επιδίωξη απόδοσης μνημειακού ύψους¹⁹¹.

Αντιπροσωπεύουν την πλειονότητα των κτηρίων που κτίστηκαν μεταξύ 1880-1920. Είναι διάσπαρτα στην πόλη με μεγαλύτερη πυκνότητα στις περιοχές που δημιουργήθηκαν αυτή την περίοδο. Ο κλασικισμός δεν έχει άμεση αναφορά στην αρχαιότητα, είναι φανερές οι επιδράσεις του από τον Αθηναϊκό Κλασικισμό.

Τα κτίσματα της κατηγορίας αυτής αποτελούνται από έναν ενιαίο διώροφο όγκο και πιο σπάνια μόνο ισόγειο, με κύριο χαρακτηριστικό τη συμμετρία και συνήθως τρεις άξονες

¹⁸⁷ Σπηλιοπούλου, 2012, 671.

¹⁸⁸ Για αναλυτική παρουσίαση των παραπάνω κτηρίων βλ. Σπηλιοπούλου, 2012, 670-679, και Σπηλιοπούλου, 2017.

¹⁸⁹ Δήμος Καλαμάτας, 9/1990.

¹⁹⁰ Θεοδώρου, 1986, 6-8.

¹⁹¹ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 15.

ανοιγμάτων στην κύρια όψη. Γενικά, στο σύνολο του κτίσματος, η όλη σύνθεση ισορροπεί πάνω σε ένα πλέγμα κατακόρυφων και οριζόντιων αξόνων, οι αποστάσεις των οποίων καθορίζονται μεν από λειτουργικές και κατασκευαστικές δεσμεύσεις, αλλά υπαγορεύονται και από κανόνες αρμονίας¹⁹².

Χρησιμοποιούνται ως κατοικίες. Σε περίπτωση διωρόφων οι είσοδοι ανεξαρτητοποιούνται. Το ισόγειο εξυπηρετείται από μία κεντρική είσοδο, ενώ ο όροφος από άλλη σε πλάγια θέση, έξω από τον κύριο όγκο του κτηρίου. Ο χώρος πάνω από αυτήν την είσοδο χρησιμοποιείται ως βεράντα με στηθαίο από κολωνάκια (ballustres), επίδραση από την Αναγέννηση (εικ. 102α). Σε περίπτωση που η είσοδος τοποθετείται σε πλάγια θέση αλλά μέσα στον κύριο όγκο του κτηρίου, αυτό το τμήμα υποχωρεί ελαφρά για να μη διαταράξει τη συμμετρία της όψης. Η λύση και των δύο εισόδων σε πλάγιες θέσεις είναι σπανιότερη. Στις εμπορικές περιοχές το ισόγειο έχει χρήση καταστήματος και η είσοδος για την κατοικία είναι πάντα σε πλάγια θέση μέσα ή έξω από τον κύριο όγκο του κτηρίου.

Οι όροφοι διαχωρίζονται με οριζόντια ταινία που φέρει κυμάτια, ενώ γωνιακές παραστάδες που έχουν απλά ή μερικές φορές κορινθιακά επίκρανα τονίζουν τον όροφο και "φέρουν" επιστύλιο και τραβηχτά κυμάτια. Το κτήριο καταλήγει σε γείσο με κυμάτια και ανασηκωμένο κεραμίδι στη γωνία. Η χρήση ακροκεράμων είναι πιο σπάνια.

Τα κτήρια στην πλειονότητά τους στεγάζονται με τετράριχτη στέγη που προεξέχει ελαφρά, άλλοτε χωρίς γείσο, άλλοτε με γείσο διακοσμημένο και χωρίς ακροκέραμα, εκτός από τα γωνιακά¹⁹³. Στα ισόγεια κτήρια το κεντρικό τμήμα τονίζεται συνήθως με αετωματική στέγη (εικ. 104). Στα πιο απλά παραδείγματα τα ανοίγματα φέρουν πλαίσιο με κυμάτια και στα πιο σύνθετα πλαισιώνονται με πλήρη ρυθμό- παραστάδες, επιστύλιο - προεξέχον γείσο και ποδιά, διακοσμημένη κεντρικά με κεραμικό ρόδακα (εικ. 102β). Όταν στο ισόγειο υπάρχουν καταστήματα, τα ανοίγματα είναι μεγάλα και απλά. Έχουν ξύλινα τζαμιλίκια και πόρτες με κλασικιστική ξύλινη διάρθρωση. Για ασφάλεια κλείνουν με ρολά (εικ. 102γ). Οι εξώστες είναι σε κεντρική θέση. Στηρίζονται σε σιδερένια ή μαρμάρινα - με ανάγλυφα θέματα - φουρούσια. Το δάπεδό τους είναι μαρμάρινο και έχει ανάγλυφα μοτίβα στο κάτω μέρος, ώστε να είναι ορατά από τον δρόμο (εικ. 103α). Οι σιδεριές είναι χυτές, σφυρήλατες ή και μικτές, με μεγάλη ποικιλία σχεδίων. Πολλές φορές έχουν υψηλή στήριξη, επίδραση από τους εξώστες της Δυτικής Πελοποννήσου (εικ. 103β).

Το χρώμα που χρησιμοποιείται για το εξωτερικό των κτηρίων είναι συνήθως ώχρα. Στα ισόγεια όμως κτήρια, που θα μπορούσαμε να τα ονομάσουμε λαϊκότεροπα-κλασικιστικά, τα χρώματα ήταν ζωηρά (κόκκινο-ώχρα- μπλε) (εικ. 104). Ο Κλασικισμός χρησιμοποιούσε το χρώμα για να τονίσει την τρισδιάστατη άρθρωση του αρχιτεκτονήματος. Γι' αυτό τον λόγο με τα ψυχρά χρώματα βάζουν τα μπροστινά επίπεδα και με τα σκούρα και θερμά τα πίσω. Πολλά κτήρια στη Καλαμάτα έχουν ξαναβαφεί με ένα ενιαίο γκριζό συνήθως χρώμα, με αποτέλεσμα την αλλοίωση του αρχικού τους χαρακτήρα.

Παραδείγματα του ώριμου κλασικισμού ιδιοκτησίας του Δήμου Καλαμάτας είναι το κτήριο «Κατσουλέα», που δεν έχει επισκευασθεί από τους σεισμούς του 1986, και το κτήριο «Πλεμματιά-Βογόπουλου» που έχει παραχωρηθεί στο Λύκειο Ελληνίδων και στεγάζει το Μουσείο Παραδοσιακής Φορεσιάς «Βικτώρια Γ. Καρέλια» (εικ. 105)¹⁹⁴.

ΥΣΤΕΡΟΚΛΑΣΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΗΡΙΑ Η΄ ΚΤΗΡΙΑ ΤΟΥ ΟΨΙΜΟΥ ΚΛΑΣΙΚΙΣΜΟΥ¹⁹⁵

Είναι κτήρια που χρονολογούνται κυρίως μετά το 1910. Έχουν τα μορφολογικά

¹⁹² Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 15.

¹⁹³ Δημητσάντου-Κρεμέζη, 2016, 15.

¹⁹⁴ Σπηλιοπούλου, 2012, 680-683.

¹⁹⁵ Θεοδώρου, 1986, 8.

στοιχεία της προηγούμενης κατηγορίας, δηλαδή των Κλασικιστικών, με κάποιες όμως διαφοροποιήσεις.

Χαρακτηρίζονται από το μεγάλο ύψος και το μεγάλο μέγεθος των ανοιγμάτων τους, που πλαισιώνονται από πλήρη ρυθμό-παραστάδες με ραβδώσεις και κορινθιακά επίκρανα - επιστύλιο- γείσο (εικ. 106α). Έχει αρχίσει να γίνεται χρήση του τσιμέντου και υπάρχουν περιπτώσεις που ο σκελετός από μπετόν είναι εμφανής και πλαισιώνει τα κλασικιστικά παράθυρα (εικ. 106β). Αντί για στέψη, τα κτήρια αυτά έχουν πολλές φορές δώμα με στηθαίο, που διαμορφώνεται με πεσσίσκους, στοιχεία αναγεννησιακά που εισήγαγε στην Ελλάδα ο Ερνέστος Τσίλλερ (εικ. 106γ). Τσιμεντένιο είναι επίσης το δάπεδο και τα φουρούσια των μπαλκονιών, που παραμένουν ακόμα μικρά στο μέγεθος.

Χαρακτηριστικά παραδείγματα του όψιμου κλασικισμού αποτελούν τα πρώην ξενοδοχεία «Αχιλλείον» και «Βασιλικόν», που ανήκουν στον Δήμο Καλαμάτας, τα κτήρια του πρώην 9^{ου} Συντάγματος Πεζικού στο Παλαιό Στρατόπεδο (Κτήριο Λόχου και Διοικητήριο), που στεγάζουν τη Σχολή Ανθρωπιστικών Επιστημών και Πολιτισμικών Σπουδών του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου, η «οικία Εφesiών» (πρώην Γαλλικό Ινστιτούτο)¹⁹⁶, ο οίκος «Εφesiού» (επονομαζόμενη οικία Τσίλλερ), το Δημοτικό Ωδείο Καλαμάτας, το «Πανταζοπούλειο» (εικ. 107)¹⁹⁷.

ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΜΟΣ¹⁹⁸

Σε πολλά νεοκλασικά κτήρια χρησιμοποιούνται μορφολογικά στοιχεία, που ανήκουν σε άλλες ιστορικές περιόδους της Αρχιτεκτονικής. Επειδή δεν γίνεται αναπαραγωγή ενός συγκεκριμένου αρχιτεκτονικού ρυθμού αλλά ανάμειξη στοιχείων από διάφορες εποχές, δεν γίνεται χρήση του όρου «ιστορισμός».

Διακρίνονται τέσσερις τύποι εκλεκτικιστικών κτηρίων, ανάλογα με το είδος των μορφολογικών στοιχείων που κυριαρχούν.

ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΗΡΙΑ ΜΕ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΑΠΟ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗ – ΜΑΝΙΕΡΙΣΜΟ - ΜΠΑΡΟΚ¹⁹⁹

Βρίσκονται διάσπαρτα στις καινούργιες περιοχές και χρονολογούνται γύρω στα 1900-1920.

Αποτελούνται από ένα διώροφο ενιαίο όγκο. Για την οπτική υπογράμμιση του μεσαίου τμήματος στην όψη προεξέχει ελαφρά το κεντρικό σώμα του κτηρίου με την -συνήθως-αετωματική επίστεψη.(Επίδραση από τις συμμετρικές αναγεννησιακές συνθέσεις-PALLADIO).

Στο ισόγειο το επίχρισμα μιμείται ισόδομη λιθοδομη. Τα ανοίγματα είναι διαφόρων τύπων:

1. Έχουν απλά πλαίσια με κυμάτια που καμπυλώνονται πάνω από το οριζόντιο υπέρθυρο και διακοσμητικό φυτικό μοτίβο κεντρικά στη θέση του κλειδιού, μία επίδραση από το μπαρόκ (εικ. 108α)
2. Πλαισιώνονται με παραστάδες, επιστύλιο και εναλλάξ αετωματική και ελαφρά καμπυλωμένη στέψη, μία αναγεννησιακή επιρροή (εικ. 108β).
3. Φέρουν καμπύλα υπέρθυρα, επίσης ένα στοιχείο του μπαρόκ (εικ. 108γ).

¹⁹⁶ Χρυσοσπάθης, 1936, 46: «Ο πρώτος ευρωπαϊός τεχνίτης που ήλθε στην Καλαμάτα ήταν ο εξ Ιταλίας μαραγκός Τζοβονίνος, τον οποίο έφερε η οικογένεια Εφesiού για την κατασκευή της μεγάλης αρχοντικής οικίας της στην οδό Μαυρομιχάλη. Ο τεχνίτης αυτός κατασκεύασε πολλές ακόμα αρχοντικές οικίες που στολίζουν την πόλη μέχρι σήμερα».

¹⁹⁷ Σπηλιοπούλου, 2012, 683-701.

¹⁹⁸ Θεοδώρου, 1986, 8.

¹⁹⁹ Θεοδώρου, 1986, 8.

Χαρακτηριστική είναι η χρήση κεραμοπλαστικών διακοσμητικών μοτίβων, όπως κολωνάκια, κρατήρες, ακρωτήρια, σφίγγες και αγάλματα (**εικ. 108γ**).

Το παλιό Δημαρχείο (πρώην Οικία Ψάλη) και το Ζουμπούλειο Μέγαρο (Σχολή Χορού) αποτελούν χαρακτηριστικά δείγματα αυτής της κατηγορίας (**εικ. 109**)²⁰⁰.

ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΗΡΙΑ – ΓΟΤΘΙΚΙΖΟΝΤΑ - ΑΡΑΒΙΖΟΝΤΑ²⁰¹

Τοποθετημένα στη περιοχή της παραλίας, κτίστηκαν γύρω στα 1900 ως εξοχικές κατοικίες με κήπο και εκφράζουν την ρομαντική διάθεση και την επίδραση του εξωτισμού.

Για την πρώτη κατηγορία των κτηρίων με γοθικές επιδράσεις είναι χαρακτηριστικό ότι αποτελούνται από περισσότερους του ενός όγκους, μονώροφους και δυώροφους, με βεράντες ανοικτές ή σκεπασμένες. Η στέγη είναι οξυκόρυφη και διάτρητα ξύλινα διακοσμητικά στοιχεία ακολουθούν το γείσο. Τα παράθυρα είναι συνήθως οξυκόρυφα (**εικ. 110α**), ενώ μερικές φορές γίνεται και χρήση τούβλων στα πλαίσια των ανοιγμάτων. Χαρακτηριστικά είναι τα χρώματα που χρησιμοποιούνται. Για την κυρίως επιφάνεια ροζ-κόκκινο, ενώ για τα ξύλινα στοιχεία πράσινο (**εικ. 110β**).

Στη δεύτερη κατηγορία είναι χαρακτηριστικές οι επιπεδόγλυφες διακοσμήσεις με αραβικά μοτίβα (μαυριτανικά ή mauresque) στα υπέρθυρα των ανοιγμάτων και στα κιονόκρανα, καθώς και τα ιδιόρρυθμα φουρούσια με αραβίζον προφίλ.

Χαρακτηριστικό δείγμα για τα γοθικίζοντα κτήρια αποτελεί η οικία «Κυβέλου»²⁰² (**εικ. 110β**).

ΕΚΛΕΚΤΙΚΙΣΤΙΚΑ ΚΤΗΡΙΑ RUSTIQUE²⁰³

Βρίσκονται διάσπαρτα στις καινούργιες περιοχές. Χαρακτηρίζονται από τη χρήση λιθοδομής, άλλοτε σε υπέρθυρα που είναι ελαφρά καμπυλωμένα και άλλοτε σε παραστάδες σε συνδυασμό με αδρή λιθοδομή (rustique).

Είναι πολύ πιθανόν ότι πρόκειται για αποτέλεσμα επίδρασης Γάλλων μηχανικών, που εργάστηκαν στην Ελλάδα. Συγκεκριμένα στην Καλαμάτα, πρότυπο πιθανόν να αποτέλεσε το κτήριο του ΟΣΕ, που κτίστηκε στα 1901 (**εικ. 111α**). Τα κτήρια του ΟΣΕ κατασκευάστηκαν βάσει σχεδίων που εκπονήθηκαν από τους μηχανικούς της Γαλλικής Αποστολής που έφερε στην Ελλάδα ο Χ. Τρικούπης και ακολουθήθηκαν πιστά από την Βελγική Εταιρεία που έκανε την κατασκευή τους²⁰⁴.

Κτήρια αυτής της τυπολογίας είναι το κτήριο «Αναγνωστόπουλου» (**εικ. 111β**) και το συγκρότημα Λιμεναρχείου-Τελωνείου²⁰⁵ (**εικ. 111γ**).

ΚΤΗΡΙΑ ΜΕ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ART NOUVEAU / JUGENDSTIL²⁰⁶

Κάτω από την επίδραση του γαλλικού Art Nouveau και του βιεννέζικου Jugendstil, σε μερικά κτήρια εμφανίζονται νατουραλιστικά αποδοσμένες διακοσμήσεις στις όψεις (**εικ. 112α**). Φυτικά και ανθρωπόμορφα μοτίβα χρησιμοποιούνται ως ρόδακες στα πλαίσια των ανοιγμάτων και σε ζωφόρους κάτω από το γείσο (**εικ. 112β**). Τυπολογικό χαρακτηριστικό είναι και οι κλειστοί εξώστες στον κεντρικό άξονα των κτηρίων.

²⁰⁰ Σπηλιοπούλου, 2012, 703-705.

²⁰¹ Θεοδώρου, 1986, 9.

²⁰² Σπηλιοπούλου, 2012, 706.

²⁰³ Θεοδώρου, 1986, 9.

²⁰⁴ <https://infoidk.arch.duth.gr/02.pdf>. Ανακοίνωση στοιχείων από τη διπλωματική εργασία «Σιδηροδρομική γραμμή Μύλων Ναυπλίου – Καλαμών: Τεκμηρίωση υφιστάμενης κατάστασης και πρόταση διαχείρισης και ανάδειξης» του Α. Κύρκου στο πλαίσιο του ΔΠΜΣ «Προστασία Μνημείων» του ΕΜΠ.

²⁰⁵ Σπηλιοπούλου, 2012, 707-708.

²⁰⁶ Θεοδώρου, 1986, 9.

Τα κτήρια με αυτές τις τάσεις χρονολογούνται γύρω στα 1920 και βρίσκονται στις καινούργιες περιοχές του κέντρου. Τυπικό δείγμα είναι το κτήριο που στεγάζει το Φροντιστήριο Ξένων Γλωσσών Γιαννακέα στην οδό Αριστομένουσ²⁰⁷ (εικ. 112γ).

ΚΤΗΡΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ ΜΕΣΟΠΟΛΕΜΟΥ²⁰⁸

Στη δεκαετία του '30 με την εμπορική και οικονομική ανάπτυξη της πόλης στο αποκορύφωμά της, έχουμε τα πρώτα κτήρια του μοντέρνου κινήματος. Πρόκειται κυρίως για κατοικίες αστών – εμπόρων που αποφασίζουν να εμπιστευθούν τον σχεδιασμό των σπιτιών τους σε αρχιτέκτονες που έχουν ασπαστεί τις αρχές του μοντέρνου κινήματος.

Βρίσκονται διάσπαρτα στην Πόλη. Είναι συνήθως διώροφα με ενιαίο όγκο. Χαρακτηρίζονται από τη χρήση του καινούργιου υλικού, του οπλισμένου σκυροδέματος (μπετόν-αρμέ), που αρχίζει να κάνει φανερή την παρουσία του στην μορφολογία των κτηρίων.

Πολλά κτήρια χρησιμοποιούν μορφολογικά στοιχεία από προηγούμενες εποχές (παραστάδες, επίκρανα κ.λ.π.), αλλά παρουσιάζουν ένα κεντρικό μοτίβο: Πρόκειται για δύο στενά παράθυρα, που πλαισιώνουν ένα φαρδύτερο, όπου η χρήση του μπετόν είναι εμφανής (εικ. 113α).

Χαρακτηριστικές είναι και οι σκεπασμένες βεράντες με κόκκινο χρώμα, που πλαισιώνονται με μονές ή διπλές στρογγυλές κολώνες, καθώς και οι κλιμακαωτές πλάκες των εξωστών (εικ. 113β).

Η δυνατότητα του καινούργιου υλικού για κατασκευή πολυώροφου κτηρίου εμφανίζεται μορφολογικά στα διώροφα κτίσματα με τονισμό του κατακόρυφου άξονα, που επιτυγχάνεται με τη δημιουργία κατακόρυφων ζωνών ανοιγμάτων. Σε περίπτωση που τα ανοίγματα έχουν διακοσμητικά πλαίσια, η διαμόρφωση των κατακόρυφων ζωνών γίνεται με την ενοποίηση της ποδιάς και του υπέρθυρου (εικ. 113γ).

Η Παλαιά Δημοτική Αγορά (σήμερα Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας) εντάσσεται σε αυτή την κατηγορία κτισμάτων (εικ. 113δ)²⁰⁹.

Η μεταπολεμική Καλαμάτα²¹⁰

Στην μεταπολεμική Καλαμάτα της δεκαετίας του '50 και του '60 λίγα αλλά αξιόλογα είναι τα μοντέρνα κτήρια που οικοδομούνται. Το ξενοδοχείο «Ξενία» στη παραλιακή λεωφόρο, το υπαίθριο δημοτικό αμφιθέατρο που κατασκευάζεται μέσα στον περίβολο του κάστρου²¹¹, το Εργατικό Κέντρο Καλαμάτας του αρχιτέκτονα Β. Γιαννάκη, που δυστυχώς κατεδαφίστηκε, η οικία Αδαμόπουλου και η οικία Καρέλια του αρχιτέκτονα Ηλία Σκρουμπέλου στην παραλιακή λεωφόρο Ναυαρίνου, είναι μερικά από αυτά.

A.2.3. Μία ματιά στις διαφορετικές προσεγγίσεις της αστικής, κατά κύριο λόγο νεοκλασικής αρχιτεκτονικής στο νεοσύστατο ελληνικό κράτος

Μέσα στα 30 πρώτα χρόνια ζωής του ελληνικού κράτους Βαυαροί και άλλοι Ευρωπαίοι και Έλληνες σπουδασμένοι στην Ευρώπη αρχιτέκτονες και μηχανικοί μαζί με ντόπιους τεχνίτες είχαν ήδη σχεδιάσει και κατασκευάσει τα περισσότερα δημόσια κτήρια και ιδιωτικά μέγαρα της Αθήνας, βασιζόμενοι στα αισθητικά πρότυπα του νεοκλασικισμού²¹².

²⁰⁷ Σπηλιοπούλου, 2012, 709-712.

²⁰⁸ Θεοδώρου, 1986, 9.

²⁰⁹ Σπηλιοπούλου, 2012, 712-716.

²¹⁰ Κυριακόπουλος, 2007, 241-262.

²¹¹ Σόλαρης, 2014, 31-32. Κατά τη δεκαετία του 1920 η εκμετάλλευση του κάστρου περιήλθε στη δικαιοδοσία του Δήμου και το 1924 κατασκευάστηκε δημοτικό περίπτερο, το οποίο εκμίσθωνε ο Δήμος σε ιδιώτες ως κέντρο αναψυχής.

²¹² Τσακόπουλος, 1997, .

Η Αθήνα της περιόδου του Τρικούπη είχε διαμορφώσει την αστική εικόνα της σε πολεοδομικό και αρχιτεκτονικό επίπεδο. Στην κυρίαρχη αυτή εικόνα πρόβαλε κυρίως η ιδιωτική αρχιτεκτονική στην πάνδημη της έκφραση, εφόσον τα ιδιωτικά κτήρια αντλούσαν τα μορφολογικά τους χαρακτηριστικά από τα διακεκριμένα υποδείγματα, που σημάδεψαν το εκφραστικό πεδίο της όψιμης αθηναϊκής αρχιτεκτονικής.

Κομβικό σημείο της εξελικτικής πορείας υπήρξε η κατασκευή του Μεγάρου της Ακαδημίας, έργου του διαπρεπούς Δανού αρχιτέκτονα Θεοφίλου Χάνσεν²¹³.

Ο νεοκλασικισμός δεν αντιμετώπιστηκε στην Ελλάδα από όλους τους ειδικούς με τον ίδιο ενθουσιασμό, δέχθηκε μάλιστα και ιδιαίτερα δυσμενή κριτική από ορισμένους, με αφορμή την εφαρμογή του στα αθηναϊκά κτήρια. Μεταξύ αυτών, ο Π. Μιχαηλίδης, εκφραστής της γενιάς του '30, γράφει χαρακτηριστικά για τα κτήρια αυτά: «έχουν όλα τα ελαττώματα του νεοκλασικισμού που υπήρξε μία επίμονη προσαρμολογία σε μία νεκρή μορφολογία, ενώ εξυπηρετούσε νέες ανάγκες και υπό νέες συνθήκες»²¹⁴.

Ο Γ. Λάββας θεωρεί ότι από το 1829, έτος σύστασης του νεοελληνικού κράτους, ξεκίνησε η αγνόηση και περιφρόνηση της τοπικής λαϊκής αρχιτεκτονικής παράδοσης από την επίσημη κρατική, αλλά και την κοινωνική και πνευματική ηγεσία. Αναφέρει χαρακτηριστικά: «Τη θέση της άμεσης παράδοσης θα πάρει ο κλασικισμός, ο ιστορισμός, ο εκλεκτικισμός και τα άλλα δευτερεύοντα αρχιτεκτονικά ιδιώματα, που θα εισβάλουν στον ελληνικό χώρο και θα επιβληθούν σαν «εισαγωγές» ανώτερες, «ευρωπαϊκές» ή «πολιτισμένες», στην αρχή από τους ξένους και σιγά σιγά από τους έλληνες αρχιτέκτονες και άλλους πνευματικούς και ιδεολογικούς φορείς»²¹⁵.

Στον αντίποδα, αναφορικά με τις ιδιαίτερες αποχρώσεις που πήρε ο Νεοκλασικισμός στην Ελλάδα, βρίσκεται ο Γ. Τσαρούχης: «...κι αν ακόμα είχαν χαθεί όλα τα ίχνη της κλασικής αρχιτεκτονικής και αν ακόμα ποτέ οι Γερμανοί δεν έφερναν εδώ τον νεοκλασικισμό, οι ευαίσθητοι αρχιτέκτονες θα τον ανακάλυπταν με άλλη μορφή, αλλά με την ίδια ουσία, αναγκασμένοι να αντιμετωπίσουν το ελληνικό φως με το οποίο σε μία επιφάνεια λεία σχετικώς, δημιουργεί ιστορίες ολόκληρες...»²¹⁶ (εικ. 114).

Τέτοιες «ιστορίες» δημιούργησε η επαφή του Ερνέστου Τσίλλερ με το ελληνικό φως²¹⁷, που με το γιγάντιο και πολυδιάστατο έργο του σφράγισε το αρχιτεκτονικό γίγνεσθαι της Αθήνας, του Πειραιά, της Πάτρας, της Ερμούπολης, του Πύργου, της Καλαμάτας και άλλων πόλεων για περισσότερα από 50 χρόνια (1861-1923)²¹⁸.

Όμως ποιά ήταν η τύχη των λαμπρών οικοδομημάτων τόσο του Τσίλλερ όσο και άλλων σημαντικών αρχιτεκτόνων; Ποιά ήταν η φύση της ελληνικής αστικής τάξης που τα ανέθετε στον αρχιτέκτονα και πώς συσχετίζεται αυτή με τη νέα πραγματικότητα μετά τον πόλεμο, που με τόση ευκολία, τα παρέδωσε στην «αντιπαροχή»; Η πολυσύνθετη πραγματικότητα της ιδιόμορφης αυτής προεξάρχουσας τάξης της ελληνικής κοινωνίας δεν έχει μελετηθεί επαρκώς, το βέβαιο όμως είναι ότι καθορίζεται από ρευστότητα και ασυνέχεια και θα ήταν πολύ χρήσιμα τα συμπεράσματα που θα προέκυπταν από μία αναλυτική «χαρτογράφηση» αυτής της πορείας των κτηρίων / ιδιοκτητών τους από τον 19^ο αι. μέχρι την κατεδάφισή τους και την αντιπαροχή²¹⁹.

Ας δούμε όμως στη συνέχεια την πορεία της νεοκλασικής Καλαμάτας.

²¹³ Μπίρης – Καρδαμίτση-Αδάμη, 2001, 213-214.

²¹⁴ Κυδωνιάτης, 1981, 155. - Μιχαηλίδης, 1965, 352.

²¹⁵ Λάββας, 1983, 126.

²¹⁶ Φιλιππίδης, 1984, 69.

²¹⁷ Λαμπράκη-Πλάκα, 2010, 12: «Η αρχιτεκτονική του Τσίλλερ είναι φωτοτροπική, συνομιλεί με το φως της Ελλάδας».

²¹⁸ Για το έργο του Ερνέστου Τσίλλερ βλ. αναλυτικά Φεσσά-Εμμανουήλ, 1994.- Καρδαμίτση-Αδάμη, 2006.- Κασιμάτη (επιμ.), 2010.

²¹⁹ Χατζηγεωργίου, 2013.

Β. ΤΙ ΑΠΕΓΙΝΕ Η ΝΕΟΚΛΑΣΙΚΗ ΚΑΛΑΜΑΤΑ; Η ΔΙΕΡΕΥΝΗΣΗ ΤΗΣ ΠΟΡΕΙΑΣ ΤΗΣ ΜΕΧΡΙ ΤΟΥΣ ΣΕΙΣΜΟΥΣ ΤΟΥ 1986 ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΩΝ ΚΑΙ ΑΛΛΩΝ ΜΕΛΕΤΩΝ ΚΑΙ ΑΡΧΕΙΑΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ

Β.1. Η Ρυθμιστική Μελέτη Ανάπτυξης της Πόλης και της περιοχής της Καλαμάτας ΣΠΕ-ΕΜΠ 1971

Β.1.1. Η πόλη στα τέλη της δεκαετίας 1960

Το αστικό κέντρο της Καλαμάτας βασιζόταν για πολλά χρόνια από άποψη πολεοδομικού σχεδιασμού στο εγκεκριμένο σχέδιο πόλης του έτους 1905, όπως είχε σταδιακά διαμορφωθεί, μετά από σωρεία τροποποιήσεων, σημειακών ή ευρύτερων ως αποτέλεσμα των όρων και περιορισμών δόμησης των οικοδομών που θέσπιζε εκάστοτε η πολιτεία, είτε γενικά για τη χώρα (ΓΟΚ 1955, ΓΟΚ 1973) είτε ειδικά για το πολεοδομικό συγκρότημα της Καλαμάτας (σ.δ., κάλυψη, μέγιστα επιτρεπόμενα ύψη).

Η επόμενη προσπάθεια πολεοδομικού σχεδιασμού μετά το 1905, έγκειται στην εκπόνηση του Ρυθμιστικού Σχεδίου της Καλαμάτας, που ανατέθηκε το 1968 στο Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών του Ε.Μ.Π., υπό τη διεύθυνση του καθηγητή κ. Α. Αραβαντινού. (εικ. 115). Το αντικείμενο της μελέτης, που ολοκληρώθηκε το 1971, περιελάμβανε τη σύνταξη της «Ρυθμιστικής Μελέτης Ανάπτυξης της πόλης και της περιοχής Καλαμάτας», καθώς και το βασιζόμενο σε αυτή Ρυμοτομικό Σχέδιο της πόλης. Η πρόταση του Ρυθμιστικού Σχεδίου Ανάπτυξης της Καλαμάτας βασίστηκε στις αρχές ενός γενικότερου Χωροταξικού Πλαισίου για την Πελοπόννησο, που είχε επίσης εκπονηθεί από το Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών του Ε.Μ.Π., υπό τη διεύθυνση του καθηγητή Α. Κριεζή. Η ολοκληρωμένη αυτή προσπάθεια πολυεπίπεδου σχεδιασμού για την Καλαμάτα δεν κατέληξε σε θεσμικές ρυθμίσεις, ενδεχομένως για λόγους που συσχετίζονται με τα σχόλια που διατυπώνει ο ίδιος ο καθηγητής κ. Αραβαντινός στον πρόλογο της μελέτης²²⁰.

Έτσι, οι μεν προτάσεις της δεν εφαρμόστηκαν, το περιεχόμενό της όμως αποτέλεσε μία πολύπλευρη επιστημονική παρακαταθήκη για τις επόμενες προσπάθειες πολεοδομικού σχεδιασμού που ακολούθησαν.

Οι πληροφορίες που αντλούμε από την μελέτη αυτή, για την αστική, κοινωνική και οικονομική συγκρότηση της πόλης κατά τη χρονική περίοδο του τέλους της δεκαετίας 1960 είναι πολύ σημαντικές και απόλυτα τεκμηριωμένες, αφού στηρίζονται σε επιτόπια απογραφή του οικοδομικού πλούτου και των στοιχείων των νοικοκυριών της πόλης, απεικονίζοντας χαρτογραφικά και σε μορφή πινάκων τα δεδομένα που απορρέουν από την παραπάνω ερευνητική διαδικασία. Τα αναλυτικά στοιχεία που συνέλεξε η ερευνητική ομάδα του ΣΠΕ-ΕΜΠ φαίνονται στο απογραφικό δελτίο κάθε κτηρίου (εικ. 116)²²¹.

Απογράφηκαν όλα τα κτήρια που φαίνονταν στους χάρτες της Γ.Υ.Σ. (1:2.000) του 1965, καθώς και οι μετά το 1965 μεταβολές (νέα κτήρια, κατεδαφισθέντα κ.λ.π.). Τα αποτυπωθέντα στοιχεία για κάθε κτήριο ήταν: αριθμός ορόφων, χρήση, ηλικία. Βάσει αυτής, τα κτίσματα υποδιαιρέθηκαν σε τέσσερις ομάδες αντιπροσωπευτικές των φάσεων ανάπτυξης της Καλαμάτας: προ του 1920 (αγροικίες, αστικές οικίες, οθωνικής εποχής και εποχής Γεωργίου Α΄ έως και το 1920, νεοκλασικού τύπου), κτίσματα μεταξύ 1920-1945 και 1945-1969, καθώς και κτίσματα που ήταν υπό κατασκευή. Ακόμη αποτυπώθηκε το είδος της κατασκευής (πρόχειρη, λίαν απλή, συνήθης, πολυτελής). Στις πολυτελείς κατασκευές

²²⁰ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, VIII. «...Οι αντιδράσεις οφείλονται μεταξύ άλλων σε προσπάθειες επίτευξης βραχυπρόθεσμα υπέρογκων οικονομικών οφελών. Αυτές είναι και οι πλέον σημαντικές, αφού η μη εφαρμογή μίας ρυθμιστικής μελέτης, όπως άλλωστε και η ανυπαρξία της έχει σαν συνέπεια τη χαώδη και ανεξέλεγκτη ανάπτυξη μίας πόλης, ευνοώντας έτσι τις κερδοσκοπικές τάσεις...».

²²¹ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 163.

υπάγονταν τα παλαιά αρχοντικά, τα νεοκλασικά κτήρια, καθώς και οι σύγχρονες πολυτελείς κατασκευές. Επίσης στα στοιχεία των κτηρίων περιλαμβάνονταν παρατηρήσεις σχετικά με τα ιστορικά τους στοιχεία, τη δομή της περιοχής, το αρχιτεκτονικό ενδιαφέρον του κτηρίου κ.λ.π.²²².

Βασικό στοιχείο αποτελεί ότι τη χρονική περίοδο εκπόνησης της μελέτης (1968-1971), οι ρυθμοί ανάπτυξης της Καλαμάτας ήταν περίπου ανύπαρκτοι, όπως πληροφορούμαστε από το περιεχόμενό της και η ίδια εικόνα περιγράφεται για το χρονικό διάστημα 1951-1961. Συγκεκριμένα, η Καλαμάτα αποτελούσε τη μοναδική περίπτωση υποβάθμισης κατά δύο θέσεις στην κατάταξη, βάσει πληθυσμιακού μεγέθους μεταξύ των 12 κυριότερων πόλεων της χώρας, καθώς επίσης η συνολική απασχόληση στην πόλη της Καλαμάτας και η αντίστοιχη στη μεταποίηση εμφάνιζαν απόλυτη και σχετική μείωση μεταξύ 1951 και 1961²²³.

Ενδεικτικοί της στασιμότητας της πόλης ήταν και οι δείκτες που αφορούσαν στο εισόδημα των κατοίκων της (εξελίξεις άμεσης φορολογίας και τραπεζικών καταθέσεων), οι οποίοι δείχνουν σαφώς την υστέρηση της Καλαμάτας σε σύγκριση με το σύνολο σχεδόν των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας)²²⁴.

Τέλος, ο ανά κάτοικο όγκος των νέων ιδιωτικών κατοικιών το έτος 1968 ήταν ο χαμηλότερος όλων των μεγάλων αστικών κέντρων της χώρας με εξαίρεση την Πάτρα και την περιοχή της πρωτεύουσας. Ωστόσο υπήρχε εκτίμηση ότι η πόλη είχε σημαντική δυνατότητα ανάπτυξης και αυτό ήταν το αντικείμενο της μελέτης του ΣΠΕ-ΕΜΠ²²⁵. Συγκεκριμένα προβλεπόταν ότι η Καλαμάτα θα αποτελέσει βασικό κόμβο του οικιστικού δικτύου αστικών κέντρων Δυτ. Ελλάδας και εντασσόμενη στην περιοχή επιρροής της Πάτρας, θα εξελιχθεί σε κέντρο της Ν.Δ. Πελοποννήσου με πρόβλεψη για τον πληθυσμό της 80.000 κατ. για το 1995.

Συνέπεια των παραπάνω διαπιστώσεων είναι ότι για τη χρονική περίοδο καταγραφής της υπάρχουσας κατάστασης στην πόλη, μπορούμε να έχουμε την «εικόνα» της αφ' ενός πριν τη φάση της ανοικοδόμησης και «αντιπαροχής», αφ' ετέρου πριν τους καταστροφικούς σεισμούς του 1986, που εκ των πραγμάτων αποτέλεσαν τομή στην οικιστική και αρχιτεκτονική της συνέχεια. Οι σεισμοί είχαν ως επακόλουθο τη σαρωτική απώλεια του αρχιτεκτονικού της πλούτου και πολύ έντονους ρυθμούς ανοικοδόμησης, που διευκολύνθηκαν σημαντικά από τη δυνατότητα διοχέτευσης των σεισμοδανείων σε αγορά διαμερισμάτων.

Από αυτή την άποψη, το περιεχόμενο της μελέτης δίνει πολύτιμες πληροφορίες για τον οικιστικό της πλούτο, τη διάρθρωσή του στον χώρο και εν τέλει τη φυσιογνωμία της πόλης, που διατηρούσε ακόμα έντονα τη νεοκλασική της μορφή και δομή, πριν απολέσει βασικά στοιχεία στις δεκαετίες που ακολούθησαν²²⁶.

Το πολεοδομικό συγκρότημα της Καλαμάτας περιγράφεται περί το 1970 ως ένας ιστός αξόνων και κόμβων, όπου οι μεν κεντρικές λειτουργίες της πόλης συσπειρώνονται επί των κόμβων και κατά μήκος των αξόνων, η δε κατοικία εκτείνεται σε όλη την έκταση του συγκροτήματος. Με τις διαδοχικές επεκτάσεις της πόλης έχουν συμπεριληφθεί σε αυτήν

²²² ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 163-165.

²²³ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 10.

²²⁴ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 11.

²²⁵ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 11.

²²⁶ Καρύδης, 2000, Πρόλογος «Για τη μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ: όταν συντάχθηκε η ρυθμιστική μελέτη Καλαμάτας από το ΣΠΕ του ΕΜΠ το μεγαλύτερο τμήμα του αστικού της ιστού, όπως είχε διαμορφωθεί στην περίοδο του Μεσοπολέμου, που ήταν περίοδος ακμής και αστικής ανέλιξης της πόλης, ήταν ακόμη ανέπαφο. Φαίνεται ότι τότε υπήρχε ακόμη χρόνος να αντιμετωπίσει η πόλη με τον πλούτο της ιστορικής της μνήμης και με τρόπο που να της επιτρέπει να ξεπεράσει τις επιπτώσεις από την άنيση ανάπτυξη που τις επέβαλε η αποβιομηχάνιση και η πρόσδεσή της στο άρμα του συγκεντρωτισμού της πρωτεύουσας...».

χωριά, που παλιότερα ήταν αγροτικοί οικισμοί και που διατηρούν ακόμη τον χαρακτήρα τους (Καλύβια, Ακοβίτικα, Πέταλο, Αγ. Άννα κ.λ.π.). Ο ανωτέρω ιστός αποτελείται:

- Από τον παλιό πυρήνα της πόλης: περιοχή πλ. 23^{ης} Μαρτίου, πλ. Αγ. Αποστόλων, άνω τμήμα οδού Αριστομένους με την εξαρτώμενη περιοχή, παλαιά πόλη ΒΔ του κάστρου, περιοχή Φραγκόλιμνας

- Από την περιοχή λιμένας και τις εκατέρωθεν αυτής περιοχές κατοικίας

- Από τους άξονες σύνδεσης του πυρήνα της παλαιάς πόλης με τον λιμένα (Αριστομένους), την οδό Αθηνών με τους κλάδους της που διεισδύουν στους συνοικισμούς Ράχης, Αγ. Άννας και Ακοβίτικων, της οδού Λακωνικής και της Αν. Παραλίας²²⁷.

Η περιοχή κατοικίας εκτείνεται σε όλο τον χώρο της πόλης και αναμιγνύεται με όλες τις λοιπές χρήσεις (βιοτεχνία, εμπορικό κέντρο, αγροτική περιοχή, κλπ). Επί συνολικής έκτασης 452 εκταρίων καταλαμβάνει τα 206, ήτοι ποσοστό 45,6%, που είναι αρκετά υψηλό. Ο συνολικός πληθυσμός της πόλης ανήρχετο το 1961 σε 40.300 κατοίκους²²⁸.

Το σύνολο των νοικοκυριών της Καλαμάτας ανήρχετο κατά το 1969 σε 9.850, εκ των οποίων τα 9.670 κατοικούσαν σε κανονικές κατοικίες. Από αυτά, το 26% (2.430) διέμενε σε κατοικίες ανεγερθείσες προ του 1920, το 32% (3.020) σε κατοικίες ανεγερθείσες μεταξύ των ετών 1920-1940, το 25% (2.280) στις ανεγερθείσες μεταξύ των ετών 1940-1960 και το 17% (1.580) σε αυτές που ανοικοδομήθηκαν μετά το 1960. Στη μελέτη αναφέρεται ότι οι προ του 1920 κατοικίες θα πρέπει να θεωρηθούν κατά το μεγαλύτερο μέρος ακατάλληλες και εκτιμάται ότι το τέταρτο σχεδόν των νοικοκυριών θα έπρεπε να αναζητήσει νέες κατοικίες κατά τα προσεχή έτη²²⁹.

B.1.2. Η πολεοδομική, αρχιτεκτονική και κοινωνική συγκρότηση της πόλης στα τέλη της δεκαετίας του 1960 (μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971)

Ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχει η κατάταξη των περιοχών κατοικίας της πόλης ανάλογα με τα ιστορικά και μορφολογικά στοιχεία διαμόρφωσής τους, την ταξική διαστρωμάτωση και προέλευση του πληθυσμού. Διακρίνονται οι εξής βασικές κατηγορίες με την ακόλουθη περιγραφή και απεικονίζονται στον Χάρτη 3.4 «Κατηγορίες περιοχών κατοικίας» της μελέτης (εικ. 117) :

α. η παλαιά πόλη γύρω από το κάστρο: Η περιοχή γύρω από το κάστρο είναι ο πρώτος πυρήνας της πόλης. Χαρακτηριστικό είναι ότι το επικρατούν πολεοδομικό σύστημα, αντίθετα με το μεγαλύτερο τμήμα της πόλης, δεν είναι ιπποδάμειο, προφανώς λόγω της μορφής του εδάφους και της φυσιολογικής ανάπτυξης της πόλης χωρίς καθορισμένο σχέδιο. Νοτιοδυτικά του κάστρου, η δόμηση είναι πολύ πυκνή, οι δρόμοι στενοί και οι ελεύθεροι χώροι σχεδόν ανύπαρκτοι. Οι κατοικίες έχουν αστικό χαρακτήρα, οι περισσότερες χρονολογούνται στον 19^ο αι., είναι μικρές και συνήθως μονώροφες. Νότια του κάστρου εκτείνεται η κυρίως παλιά πόλη. Η δόμηση είναι εδώ πυκνή και οι δρόμοι στενοί, με κύριο άξονα την οδό Υπαπαντής. Οι κατοικίες είναι ηλικίας περίπου 150 ετών, υπάρχουν όμως και νεότερες διώροφες, τριώροφες και λίγες μονώροφες. Οι περισσότερες είναι νεοκλασικές, κυρίως αστικές, καλής κατασκευής. Γύρω από την πλατεία 23^{ης} Μαρτίου και τη λαχαναγορά, η χρήση της κατοικίας περιορίζεται στους ορόφους, ενώ τα ισόγεια διατίθενται σε εμπορικά και βιοτεχνικά καταστήματα²³⁰.

β. Αστικές περιοχές κατοικίας μέσης και υψηλής στάθμης: Στην κατηγορία αυτή ανήκει το μεγαλύτερο τμήμα της πόλης, δηλαδή η περιοχή κατά μήκος της οδού Αθηνών, η

²²⁷ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 60.

²²⁸ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 62.

²²⁹ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 65.

²³⁰ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 62.

περιοχή μεταξύ των οδών Αριστομένους και Ακρίτα, η παραλιακή ζώνη ανατολικά του λιμένα, η περιοχή μεταξύ Νέδοντος και σιδηροδρομικής γραμμής μέχρι την οδό Μακεδονίας, η περιοχή γύρω από τον σιδηροδρομικό σταθμό και οι περιοχές δυτικά του Νέδοντα, μέχρι τις συνοικίες Ράχη και Καλύβια. Κοινός στις άνω περιοχές είναι ο αστικός χαρακτήρας, διαφέρουν όμως μεταξύ τους ως προς τη χρήση των κτηρίων, την ηλικία και τον ρυθμό των κτηρίων.

i) ως προς τη χρήση, δεδομένου ότι στις περιοχές γύρω από το κέντρο και την ανατολική παραλία, η κατοικία, όπου υπάρχει, περιορίζεται στους ορόφους, ενώ τα ισόγεια διατίθενται στις κεντρικές λειτουργίες του οικισμού. Αντίθετα, στις ακραίες περιοχές, οι οικοδομές διατίθενται αποκλειστικά στην κατοικία.

ii) ως προς την ηλικία και τον ρυθμό των κτηρίων, υπάρχουν κτήρια νεοκλασικά, κτήρια του 1930 από σκυρόδεμα, μεταπολεμικά μονώροφα και διώροφα, σύγχρονα μονώροφα ή διώροφα και μερικές πολυκατοικίες, αναμειγμένα ή σε ομοιογενείς ζώνες.

iii) ως προς το οικοδομικό σύστημα και την πυκνότητα δόμησης

iv) ως προς την τάξη εισοδήματος των κατοίκων, δεδομένου ότι τα κτήρια γύρω από τις οδούς Φαρών και Αριστομένους, τον Σιδηροδρομικό Σταθμό και την Ανατολική Παραλία ανήκαν σε σαφώς υψηλότερου εισοδήματος κατοίκους. Σε κάποιες από τις παραπάνω περιοχές εμφανίζονται μικρές νησίδες διαφορετικού χαρακτήρα με κτίσματα λίαν απλής κατασκευής, όπως περί την οδό Ταξιαρχών, Μακεδονίας και Σόλωνος, προερχόμενα κυρίως από διατηρηθέντα τμήματα παλαιάς πόλης²³¹.

γ. Αστικές εργατικές περιοχές κατοικίας χαμηλής στάθμης. Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι περιοχές Ράχης, Γουλιμίδων, Αναλήψεως, Φυτειάς, η περιοχή που βρίσκεται η (παλαιά) καπνοβιομηχανία Καρέλια και το (παλαιό) Στρατόπεδο, η περιοχή ανατολικά του (παλαιού) Νοσοκομείου και το άκρο της ανατολικής παραλίας. Κοινό χαρακτηριστικό των ως άνω περιοχών είναι ότι οι κατοικίες είναι χαμηλού εισοδήματος, μικρές μονώροφες ή διώροφες, οι περισσότερες κτισμένες μετά το 1920-30 από κατοίκους προερχόμενους από τα ορεινά κυρίως της Πελοποννήσου. Σε πολλές θέσεις, τα παλαιά μικρά κτήρια αντικαθίστανται από νέα μεγαλύτερα, με μορφή πλέον αστική ή επεκτείνονται καθ' ύψος²³².

δ. Συνοικισμοί με μορφή χωριού: Στην κατηγορία αυτή ανήκουν οι περιοχές Ακοβίτικα, Φραγκοπήγαδο, Αβραμιού, Καλύβια, Πέταλο, Αγ. Άννα, Αγ. Παρασκευή και Φαραί (Γιαννιτσάνικα). Οι περισσότεροι από αυτούς τους οικισμούς ήταν παλαιά χωριά στην περίμετρο της πόλης, τα οποία τελικά ενώθηκαν με αυτή και υπάγονται πλέον στο πολεοδομικό της συγκρότημα. Συνήθως αναπτύσσονται γύρω από μία κεντρική οδό, η οποία αποτελεί και τη μοναδική σύνδεση με την κυρίως πόλη και περί την οποία η δόμηση είναι πυκνή. Πέραν της κεντρικής οδού η δόμηση αραιώνει, ενώ στην περιφέρεια των οικισμών οι κατοικίες είναι κτισμένες εντός αγρών. Οι περισσότερες κατοικίες είναι των αρχών του αιώνα, μονώροφες ή διώροφες, κεραμοσκεπείς, ενώ οι νεότερες καλύπτονται με πλάκα και έχουν τα χαρακτηριστικά των περιμετρικών συνοικιών της Αθήνας²³³.

ε. Προσφυγικοί συνοικισμοί: Αυτοί είναι η Αγ. Τριάδα, προπολεμικός συνοικισμός προσφύγων από τη Μικρά Ασία, η Πλεύνα, ομοίως συνοικισμός προσφύγων από τη Μικρά Ασία, ιδρυθείς το 1950, ο Κορδίας, συνοικισμός Αρμενίων προσφύγων του 1912-36 και 1950 από τη Μικρά Ασία, ο Αγ. Κωνσταντίνος, ο συνοικισμός Αναλήψεως και ο Νικηταράς. Χαρακτηριστική είναι η τοποθέτησή τους στην περιφέρεια, σε τυχαίες θέσεις, την εκλογή των

²³¹ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 62.

²³² ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 63.

²³³ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 63.

οποίων επηρέασε η χαμηλή αξία γης και πιθανά διάφοροι κοινωνικοί λόγοι. Η ύπαρξη αυτών των οικισμών συνετέλεσε στην τυχαία επέκταση της πόλης προς εκείνα τα σημεία²³⁴.

στ. Εργατικές κατοικίες: Συγκροτούν δύο οικιστικούς πυρήνες στην περίμετρο της πόλης, τον ένα δυτικά επί Πλεύνας και βόρεια της οδού Αθηνών και τον άλλον νότια του (παλαιού) Στρατοπέδου, παρά την οδό Λακωνικής²³⁵.

Επισημαίνεται ότι η οικοδομική δραστηριότητα που παρατηρείται στην Καλαμάτα μετά το 1950, οφείλεται σχεδόν αποκλειστικά στον ιδιωτικό τομέα. Πλην των δύο συγκροτημάτων του Ο.Ε.Κ. και των προσφυγικών κατοικιών του ΥΠ. Κοινωνικής Πρόνοιας, οι υπόλοιπες οικοδομές χρηματοδοτούνται από ιδιώτες και είναι κυρίως μονοκατοικίες ή διπλοκατοικίες για ιδιοκατοίκηση και λιγότερο πολυκατοικίες για εκμετάλλευση²³⁶.

Οι θέσεις ανέγερσης των νέων οικοδομών που προσδιόριζαν και τις τάσεις επέκτασης της πόλης κατά το έτος 1970, φαίνονται στον ίδιο παραπάνω χάρτη (εικ. 117)²³⁷. Στους Χάρτες 3.2. και 3.3 της μελέτης (εικ. 118-119) φαίνονται αντίστοιχα τα κτήρια κεντρικών χρήσεων - κατοικίας και τα ύψη των κτηρίων της πόλης.

B.1.3. Διαπιστώσεις της μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 από την εφαρμογή του Ρυμοτομικού Σχεδίου 1905

Το Ρυμοτομικό Σχέδιο του 1905 κάλυπτε μόνο τμήμα του πολεοδομικού συγκροτήματος της Καλαμάτας, δηλαδή έκταση 256 εκταρίων, η οποία αποτελούσε το 56,7% της συνολικής έκτασης της διαμορφωμένης πόλης το έτος 1971, με αποτέλεσμα το 36,4% του πληθυσμού να κατοικεί σε εκτός σχεδίου περιοχές. Έτσι παρέμεναν εκτός σχεδίου οι πυκνοκατοικημένες ΒΑ και ΒΔ περιοχές της πόλης (Ράχη, Αγ. Παρασκευή, περιοχή οδού Αθηνών), ενώ αντίθετα καλύπτεται με σχέδιο η μεταξύ των οδών Ακρίτα-Ηρώων και Μακεδονίας-Λυκούργου γεωργική έκταση²³⁸.

Οι συνέπειες από την εφαρμογή του Ρυμοτομικού Σχεδίου του 1905 σε συνδυασμό με τους υψηλούς σ.δ. που ίσχυαν για την πόλη, ήταν σαφές ότι θα δημιουργούσαν σημαντικά προβλήματα ασφυκτικών πυκνοτήτων, ενώ ταυτόχρονα δεν είχαν καθοριστεί ζώνες για τις διάφορες λειτουργίες της πόλης, ούτε ελεύθεροι κοινόχρηστοι χώροι και χώροι πρασίνου.

Κατά την περίοδο εκπόνησης της μελέτης ίσχυε το διάταγμα που εξεδόθη το 1967 και αναφέρεται στα μέγιστα ύψη, το δε αναφερόμενο στους όρους δόμησης είχε εγκριθεί το 1969. Οι τομείς υψών του σχεδίου πόλης 1905 φαίνονται στον Χάρτη 3.6 της μελέτης (εικ.120)²³⁹.

Οι διαπιστώσεις ως προς τις επακόλουθες συνέπειες από τους ισχύοντες όρους δόμησης, όπως παρατίθενται στη μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ, έχουν ως εξής: το μεγαλύτερο ύψος (6 όροφοι) με αντίστοιχο σ.δ. 4,2 επιτρέπεται στην περιοχή του κέντρου (Σιδηροδρομικός Σταθμός, Αριστομένους), γεγονός που θα συμβάλει στην συμφόρησή του. Το ίδιο ισχύει για όλη την περιοχή του κέντρου και την παλαιά πόλη (5 όροφοι) και σ.δ. 4,0 με κάλυψη 80%. Οι συνέπειες από την εφαρμογή του σχεδίου θα είναι σοβαρές, γιατί αν χρησιμοποιηθούν σ.δ. κυμαινόμενοι από 2,1 έως 4,2, θα δημιουργηθούν πυκνότητες απαράδεκτες για πόλη του μεγέθους της Καλαμάτας²⁴⁰.

Το σύστημα είναι κυρίως ιπποδάμειο, με φαρδείς δρόμους στις νέες περιοχές, πολύ στενούς στις παλαιότερες και με εξαιρετικά μικρά οικοδομικά τετράγωνα. Η εφαρμογή του ιπποδάμειου συστήματος στην περιοχή του πυρήνα της παλαιάς πόλης δημιουργεί σημαντικά

²³⁴ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 63.

²³⁵ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 62-63.

²³⁶ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 66.

²³⁷ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 66.

²³⁸ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 63.

²³⁹ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 63.

²⁴⁰ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 63-64.

προβλήματα και ταυτόχρονα δεν λαμβάνεται καμία πρόνοια για τη διατήρηση του χαρακτήρα της παλαιάς πόλης, πλην του μικρότερου ύψους (τρεις όροφοι)²⁴¹ σε σχέση με το επιτρεπόμενο στην υπόλοιπη περιοχή της παλαιάς πόλης (**εικ. 120**) και της υποχρεωτικής κάλυψης με κεραμίδια. Δεν υπάρχουν επίσης κανονισμοί που να διαφυλάσσουν από ανάρμοστες επεμβάσεις τα νεοκλασικά και άλλα αξιόλογα κτήρια και να μεριμνούν για τη στοιχειώδη έστω εξυγίανση της παλαιάς πόλης²⁴².

B.1.4. Οι προτάσεις της μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 για την παλιά πόλη και τα διατηρητέα

Οι βασικές κατευθυντήριες γραμμές και προτάσεις για την διαμόρφωση του Νέου Σχεδίου Πόλης, σύμφωνα με την μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ, ήταν συνοπτικά:

- α) Η κατ' έκταση επέκταση της πόλης σε νέες περιοχές προς ανατολή και δύση
- β) Η ενίσχυση με υψηλή δόμηση και η αναμόρφωση του άξονα παρά την οδό Αριστομένους²⁴³ και του άξονα της παραλίας με ταυτόχρονη πεζοδρόμησή τους²⁴⁴.
- γ) Η πύκνωση της δόμησης στην ήδη ευρισκόμενη εντός του σχεδίου του 1905, πλην όμως εξαιρετικά αραιοκατοικημένη περιοχή, δυτικά της οδού Θεμιστοκλέους και ανατολικά της οδού Ακρίτα.

δ) Ιδιαίτερη μέριμνα προτείνεται να ληφθεί για τη διατήρηση του πολεοδομικού, αρχιτεκτονικού και ιστορικού χαρακτήρα της παλαιάς πόλης με τις κατά το δυνατόν λιγότερες επεμβάσεις, καθώς και τη συντήρηση ορισμένων αξιόλογων κτηρίων, κατόπιν ειδικής μελέτης και διατύπωσης ειδικών όρων δόμησης και σχεδίων εξυγίανσης της περιοχής²⁴⁵.

Προτεινόμενα μέτρα για την παλαιά πόλη από τη μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ του 1971

Στη συνέχεια παρατίθενται οι προτάσεις της μελέτης για τη διάσωση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς. Απαραίτητη κρίνεται η κατ' αρχήν κήρυξη των προτεινομένων τομέων ως διατηρητέων ή χρυζόντων ειδικής προστασίας και μεταχείρισης. Κατόπιν τούτου, προτείνεται να οργανωθεί επιτροπή επιστημόνων (αρχιτεκτόνων, πολιτικών μηχανικών, αρχαιολόγων, οικονομολόγων)²⁴⁶, υπαγόμενη στην (τότε) Νομαρχία, η οποία θα αναλάμβανε τα της διατήρησης και συντήρησης των αξιόλογων κτηρίων και συνόλων, καθώς και τον έλεγχο οποιασδήποτε παρέμβασης στους εν λόγω τομείς. Οι τομείς της πόλεως και το είδος προτεινόμενης επέμβασης για κάθε έναν απεικονίζονται στον Χάρτη 3.15 της μελέτης (**εικ. 121**) Κατά τομέα προτεινόταν να ισχύσουν τα ακόλουθα μέτρα:

Τομέας Κάστρου: περιλαμβάνει το κάστρο και τον χώρο γύρω από αυτό:

Η διατήρηση, προστασία και διευθέτησή του επιβάλλεται, γιατί εκτός της ιστορικής του σημασίας, αποτελεί ένα εκ των ελαχίστων χώρων πρασίνου πλησίον του κέντρου της πόλης και κατάλληλα διαμορφωμένου, μπορεί να αποτελέσει χώρο περιπάτου και αναψυχής,

²⁴¹ Η πρόβλεψη για τρεις ορόφους αφορούσε μόνο στην περιοχή γύρω από το κάστρο. Σήμερα, μετά την έκδοση του Π.Δ./1988 για το ιστορικό κέντρο, τα επιτρεπόμενα ύψη στην αντίστοιχη περιοχή κυμαίνονται από ισόγεια, με δυνατότητα ως 4,5 μ. ύψος στη ζώνη Κ, και διώροφα στη ζώνη Μ (**εικ. 144**).

²⁴² ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 63.

²⁴³ Για περισσότερες πληροφορίες σχετικά με την οργάνωση της περιοχής Αριστομένους, βλ. ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 127-128. Πρόκειται για τελείως διαφορετική θεώρηση από αυτήν της διατήρησης της φυσιογνωμίας του κέντρου.

²⁴⁴ Ως προς το θέμα της πεζοδρόμησης παρατηρούμε ότι η βασική αυτή πρόταση οργάνωσης δύο σημαντικών αξόνων πεζών στην πόλη από Β-Ν και Α-Δ διατρέχει και τα επόμενα ΓΠΣ του 1986 και 2011 (ισχύουν σήμερα). Οφείλουμε όμως να επισημάνουμε ότι δεν έχει υλοποιηθεί η θεμελιώδης αυτή ρύθμιση, 50 χρόνια μετά την αρχική της διατύπωση, παρά μόνο στο πρώτο τμήμα της οδού Αριστομένους και καθόλου στην παραλιακή οδό Ναυαρίνου. (**εικ. 126**). Για ΓΠΣ 2011 βλ. ΦΕΚ 77/ΑΑΠ/2011.

²⁴⁵ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 66-67.

²⁴⁶ Επισημαίνεται η διεπιστημονική προσέγγιση, η διαρκής προστασία, ανάδειξη – διαχείριση από ειδικό φορέα.

έως και πνευματικών εκδηλώσεων, με πυρήνα το ήδη υπάρχον υπαίθριο θέατρο. Προτείνονται έργα αναστήλωσης, αποψίλωσης, συντήρησης και δενδροφύτευσης, καθώς και απαγόρευση οποιασδήποτε δόμησης, πλην των υπό αυστηρό έλεγχο τουριστικών εγκαταστάσεων. Ακόμα κρίνεται αναγκαία η άμεση απαλλοτρίωση των υπαρχουσών οικιών και απαγόρευση ανοικοδόμησης ή επισκευής τους. Στη ζώνη αυτή πρέπει να ασκείται έλεγχος οπωσδήποτε από αρχιτέκτονες και αρχαιολόγους.

Τομέας 8 (βλ. Χάρτη 3.15 **εικ. 121**): είναι η περιοχή νότια και ΝΑ του κάστρου. Μπορεί να χαρακτηριστεί ως το παλαιότερο τμήμα της πόλης. Οι οικίες είναι μικρές, αγροτικού τύπου, άνευ ενδιαφέροντος ως μονάδες και ως σύνολα, εκτός ελαχίστων σημείων. Βρίσκονται κατά το πλείστον σε κακή κατάσταση και από απόψεως ανέσεων των κατοικιών σε χαμηλή στάθμη. Εντούτοις είναι ενδιαφέρουσα και γραφική η όλη δομή του χώρου. Η όλη περιοχή όμως δεν μπορεί να κριθεί ως διατηρητέα, κυρίως λόγω της κακής κατάστασης των κτηρίων και του ελλιπούς εξοπλισμού τους σε στοιχειώδεις ανέσεις. Προτείνεται η διατήρηση της υφιστάμενης δομής του χώρου. Για τον λόγο αυτό θα πρέπει να εκπονηθεί σχέδιο σε κλίμακα 1:500, καθώς και λεπτομερής κανονισμός δόμησης και μορφολογικών στοιχείων (τρόπος κάλυψης, δομικά υλικά, πίνακες κουφωμάτων, χρωματική κλίμακα κ.λ.π.). Προτείνεται επίσης η ίδρυση οργανισμού υπό τον έλεγχο της αρμόδιας επιτροπής, για να αναλάβει την οργάνωση της περιοχής με την εξασφάλιση της γης (αγορά – συνεταιρισμός ιδιοκτητών) και τη μελέτη της με οργανωμένη δόμηση.

Τομέας 9 (βλ. Χάρτη 3.15 **εικ. 121**): είναι η κυρίως παλαιά πόλη της Καλαμάτας. Μπορεί να υποδιαιρεθεί σε δύο περιοχές. Την περιοχή που περιλαμβάνεται μεταξύ του Νέδοντα και των οδών Τζάνε, Σταδίου και Φαρών και την περιοχή μεταξύ των οδών Σταδίου, Αριστομένους, Ταυγέτου και Ακρίτα. Η πρώτη περιλαμβάνει κτίσματα των αρχών του 19^{ου} αι., τα οποία αποτελούν συνέχεια των ευρισκομένων στον προηγούμενο τομέα, είναι δηλαδή αγροτικού τύπου ή προνεοκλασικές οικίες υψηλότερου εισοδήματος, με εντονότερη διάθεση διακόσμησης. Το τμήμα περί την πλατεία 23^{ης} Μαρτίου και τις οδούς Ιθωμάτα και Κουτσομητοπούλου αποτελεί ζωτικό τμήμα του εμπορικού κέντρου, κακώς εξυπηρετούμενο και μη προσαρμοσμένο στις σύγχρονες απαιτήσεις (του 1970).

Η δεύτερη περιλαμβάνει προνεοκλασικά και νεοκλασικά κτήρια των μέσων και τέλους του 19^{ου} αι. Τα κτήρια είναι ενδιαφέροντα καθ' εαυτά και αποτελούν αξιόλογα σύνολα. Λόγω της πυκνότητας με την οποία απαντούν, η περιοχή δύναται να χαρακτηριστεί εξ' ολοκλήρου ως διατηρητέα, εξαιρουμένων ορισμένων κτηρίων, τα οποία μπορούν να αντικατασταθούν²⁴⁷. Είναι ο κατ' εξοχήν διατηρητέος τομέας της πόλης. Στην έρευνα που έγινε κατά τη σύνταξη της μελέτης από το ΣΠΕ, εντοπίστηκαν τα κτήρια που πρέπει οπωσδήποτε να κηρυχθούν ως διατηρητέα. Για την περιοχή θα πρέπει να ισχύσει σχέδιο εξυγίανσης (σε κλίμακα 1:1.000)²⁴⁸, τα δε κτήρια που δεν προτείνονται για διατήρηση, θα μπορούν να ανοικοδομηθούν βάσει των προτεινομένων όρων δόμησης και κατόπιν ελέγχου από την αρμόδια επιτροπή, είτε με ιδιωτική πρωτοβουλία είτε από συνεταιρισμό ιδιοκτητών, ο έλεγχος όμως των σχεδίων και της επίβλεψη της κατασκευής απαραίτητα θα γίνεται από την αρμόδια επιτροπή ή με οργανωμένη δόμηση, με πρωτοβουλία του φορέα ανάπτυξης.

Τη συντήρηση των διατηρητέων κτηρίων προτείνεται να αναλάβει η ανωτέρω επιτροπή είτε σε συνεργασία με τους ιδιοκτήτες ή το φορέα ανάπτυξης, είτε η ίδια, αγοράζοντας ορισμένα από αυτά και εκμεταλλευόμενη αυτά ως λέσχες, ξενώνες, κέντρα

²⁴⁷ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 67.

²⁴⁸ Καρύδης, 2000: «Η μελέτη του ΣΠΕ είναι ενδεικτική μίας ορισμένης ιστοριογραφικής αντίληψης ...δεν μπορεί παρά να εκπλήσσει κανείς από τα εξαιρετικά περιορισμένα όρια που καθορίστηκαν για την παλιά πόλη...»

πολιτιστικών δραστηριοτήτων, δημόσια κτήρια κ.λ.π.²⁴⁹. Κρίθηκε σκόπιμο να παρουσιασθεί εκτενώς το μοντέλο διαχείρισης που προτείνεται για την παλιά πόλη, λόγω της καινοτόμου συνολικής αντίληψης που θέτει για την προστασία και διαχείριση ενός ιστορικού πυρήνα στην Ελλάδα του 1970.

Στον Χάρτη 3.1 «Παλαιά πόλη/ Φάσεις Ανάπτυξης/ Τυπολογία κτηρίων» (εικ. 122) καταγράφονται και απεικονίζονται ως αποτέλεσμα της αναλυτικής απογραφής των κτηρίων που διεξήχθη στο πλαίσιο της μελέτης οι θέσεις 400 περίπου κτηρίων σε ολόκληρη την πόλη, στην ύπαρξη των οποίων στηρίχθηκε η ανάλυση της ιστορικής αρχιτεκτονικής εξέλιξής της. Τα κτήρια επισημαίνονται στον χάρτη με βάση την τυπολογία τους και κατατάσσονται στις εξής κατηγορίες:

- Χωρικά (houses of the «village» type)
- Προνεοκλασικά (neoclassic building) (όπως αναφέρονται στο κείμενο)
- Άλλου είδους (others)

Επίσης στον ίδιο χάρτη γίνεται προσδιορισμός των περιοχών της πόλης κατά τις φάσεις:

- Ενετοκρατία – 1800 (venetian rule to 1800)
- Από 1800-1850
- Από 1850-1920

Η σημασία αυτού του χάρτη θα πρέπει να γίνει αντιληπτή, γιατί είναι η πρώτη επίσημη συνολική επιστημονική καταγραφή του οικιστικού πλούτου της πόλης και προκύπτει με απόλυτη σαφήνεια η χωροταξική διάρθρωση της ιστορικής εξέλιξης της αρχιτεκτονικής ταυτότητας και της φυσιογνωμίας της.

Στους δύο χάρτες με τίτλο «Ρυμοτομικό Σχέδιο Α και Β φάσεως» της μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 (εικ., 123-124), παρουσιάζεται η πρόταση πολεοδομικής οργάνωσης της Καλαμάτας με βάση την ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης και τις αναπτυξιακές προοπτικές της με χρονικό ορίζοντα το 1995²⁵⁰.

Όπως προκύπτει από την εξέταση του ανωτέρω χάρτη «Ρυμοτομικού Σχεδίου Α και Β φάσεως», στην περιοχή της παλαιάς πόλης απεικονίζονται τα συγκεκριμένα κτήρια, για τα οποία προτείνεται από τη μελέτη να κηρυχθούν διατηρητέα και να απαγορευθεί η κατεδάφισή τους.

Από το σύνολο των 400 περίπου κτηρίων που είχαν καταγραφεί σε ολόκληρη την πόλη (εικ. 122), έχει γίνει επιλογή 100 περίπου κτηρίων, που βρίσκονται όλα στην παλιά πόλη και προτείνονται για τελική διατήρηση και κήρυξη. Στον ανωτέρω χάρτη τα προτεινόμενα διατηρητέα απεικονίζονται με μαύρο χρώμα. Το μαύρο αυτό περίγραμμα δεν αντιστοιχεί πάντα σε ένα μόνο κτήριο, αλλά μπορεί να περιλαμβάνει μικρό σύνολο όμορων οικοδομημάτων, όπως φαίνεται από τα περιγράμματα των κτηρίων. Αξιοσημείωτο είναι ότι η μεγαλύτερη πυκνότητα κτηρίων που προτείνονται για διατήρηση, εντοπίζεται στην περιοχή μεταξύ Φαρών και Ακρίτα, περιοχή που δεν περιλαμβάνεται στο κηρυγμένο σήμερα ιστορικό κέντρο της πόλης. Όμως προκαλεί τουλάχιστον απορία το γεγονός ότι στην πρόταση αυτή της μελέτης δεν περιλαμβάνονται αξιολογότερα κτήρια, που βρίσκονται σε άλλες περιοχές της πόλης (π.χ. στην παραλία), τα οποία είχαν άλλωστε καταγραφεί και από την ίδια τη μελέτη, αλλά τα προς κήρυξη κτήρια έχουν περιορισθεί αυστηρά στα όρια της παλαιάς πόλης, χωρίς να εξηγείται η δραστική αυτή μείωση και ο χωροταξικός περιορισμός

²⁴⁹ ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 67-68. Παρατηρούμε ότι τίθεται η προοπτική της επανάχρησης των διατηρητέων με νέες χρήσεις, που σήμερα πια αποτελούν συνήθη πρακτική με πλήθος επιτυχών παραδειγμάτων και στην Καλαμάτα.

²⁵⁰ Για περισσότερα στοιχεία αναφορικά με τις προτεινόμενες ζώνες χρήσεων γης και τους λεπτομερείς προτεινόμενους όρους δόμησης, βλ. ΕΜΠ-ΣΠΕ, 1971, 122-127.

B.2. 1979-1986: Οι νέες μελέτες πολεοδομικού σχεδιασμού

B.2.1. Μελέτη Οικιστικής Περιοχής 1981 – Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο Καλαμάτας 1986 – Οι μελέτες επέκτασης - αναθεώρησης ρυμοτομικού σχεδίου 1905

Την περίοδο 1978 – 1980, ο Δήμος Καλαμάτας, συνεχίζοντας τις προγενέστερες προσπάθειες που δεν τελεσφόρησαν, ανέλαβε πρωτοβουλίες ρύθμισης της ανάπτυξης της πόλης, που παρά τις δυσκολίες, κυρίως με τις διαδοχικές μεταβολές του θεσμικού πλαισίου (Ν.Δ. του 1923, Ν. 947/1979), κατέληξαν αυτή τη φορά σε αίσια έκβαση.

Η νέα μελέτη «Οικιστικής Περιοχής Καλαμάτας» ανατέθηκε στο πλαίσιο των σχετικών διατάξεων του Ν. 947/1979 για τις «οικιστικές περιοχές» στη μελετητική ομάδα «ΚΕΠΑΜΕ- Γρ. Διαμαντόπουλος & Συν.». Σημειώνεται ότι η πιο πάνω μελέτη καταρτίστηκε με πνεύμα Ρυθμιστικού Σχεδίου, αντιμετωπίζοντας ευρύτερα τα προβλήματα σχεδιασμού της πόλης και για τον λόγο αυτό σηματοδοτήθηκε στην κοινή γνώμη ως Ρυθμιστικό Σχέδιο Καλαμάτας και έτυχε ευρείας δημοσιότητας τα χρόνια που ακολούθησαν²⁵¹.

Έτσι, από το 1979, ξεκίνησε η διαδικασία του πολεοδομικού σχεδιασμού και η κατάρτιση ενός μακροχρόνιου προγράμματος οικιστικής, κοινωνικής και οικονομικής ανάπτυξης της πόλης, που αποτέλεσε τη βάση για τις προτάσεις του Γ.Π.Σ. που ακολούθησε, και το οποίο ολοκληρώθηκε και νομοθετήθηκε το 1986.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της «Μελέτης Οικιστικής περιοχής Καλαμάτας», για την περίοδο 1971 μέχρι 1981, αναμενόταν σταθεροποίηση του πληθυσμού, λόγω της γενικής μείωσης του μεταναστευτικού ρεύματος στο σύνολο της χώρας, με μηδενικούς ρυθμούς για τον Ν. Μεσσηνίας το 1978-1979, και της παλιννόστησης, η οποία γνώρισε τα τελευταία χρόνια υψηλούς ρυθμούς. Το γεγονός όμως ότι ο πληθυσμός ήταν το 1971 (40.402) στο επίπεδο του 1951 (40.956), όταν ακριβώς κατά την εικοσαετία αυτή διαμορφώθηκαν τα κύρια δυναμικά αστικά κέντρα της χώρας, αποδεικνύει τη σημαντική αδυναμία της πόλης να δημιουργήσει πόλο έλξης για τον πληθυσμό μίας ευρύτερης περιοχής στον χώρο της νότιας Πελοποννήσου. Ωστόσο η κατάσταση για την Καλαμάτα παρουσίαζε σοβαρές τάσεις θετικής εξέλιξης στον τομέα του πληθυσμού (45.000 το 1981), δηλαδή 12,5% αύξηση σε σχέση με το 1971. Οι τάσεις αυτές αντικατόπτριζαν μία γενικότερη δυναμική της πόλης, που οφειλόταν κυρίως στην αύξηση της απασχόλησης²⁵².

Τρία χρόνια μετά, με την αλλαγή της πολεοδομικής νομοθεσίας που οφείλεται στην ψήφιση του Ν. 1337/1983, ανατίθεται στη μελετητική ομάδα «Καλαμάτα 85 - Δ. Ντοκόπουλος & Συν.», στο πλαίσιο του νέου νόμου και της ΕΠΑ, η σύνταξη του Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου της Καλαμάτας (Γ.Π.Σ.) και στη μελετητική ομάδα «Καλαμάτα 83-Δ. Ντοκόπουλος, Γ. Κυριακόπουλος & Συν.» -«ΚΕΠΑΜΕ-Γρ. Διαμαντόπουλος & Συν.» οι πολεοδομικές μελέτες επέκτασης και αναθεώρησης του εγκεκριμένου σχεδίου του 1905 (Π.Μ.Ε.Α.)²⁵³.

Σύμφωνα με τα στοιχεία της μελέτης ΓΠΣ, το 1981 καταγράφεται η πόλη της Καλαμάτας με πληθυσμό 41.911 κατ. και 12.415 νοικοκυριά²⁵⁴. Η πόλη δεν μπόρεσε να μείνει ανεπηρέαστη από τις δυσμενείς συνθήκες που οδήγησαν τον νομό στην παρουσίαση σημαντικών δημογραφικών προβλημάτων κατά τα τελευταία τριάντα χρόνια (1951-1981)²⁵⁵.

Κυρίαρχος στόχος της μελέτης Γ.Π.Σ. ήταν η ταύτιση της νομοθετημένης με την πραγματική πόλη. Για τον λόγο αυτό, πέραν του ρυμοτομικού σχεδίου του 1905, συνολικής

²⁵¹ Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. ΙΙ, 197.

²⁵² ΚΕΠΑΜΕ, 1981, 11.

²⁵³ Καλαμάτα 85, 198, 8 -. Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. ΙΙ, 209-210 .

²⁵⁴ Για πληθυσμιακή εξέλιξη και δημογραφικά χαρακτηριστικά μετά το 1981 βλ. Plas ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. Ι, 6-8 και 22-32.

²⁵⁵ Καλαμάτα 85, 198, 8, 42-44.

έκτασης 330 Ha, αντιμετωπίστηκαν σε ενιαίο σχεδιασμό οι πυκνοδομημένες εκτός σχεδίου οικιστικές ζώνες συνολικής έκτασης 219 Ha, οι οποίες διακρίνονταν σε νομοθετημένες περιοχές έκτασης 77 Ha (οικισμοί προ του '23, προσφυγικοί συνοικισμοί, συνοικισμοί του ΟΕΚ), και σε ζώνες αυθαίρετης δόμησης έκτασης 142 Ha (**εικ. 125**)²⁵⁶.

Οι βασικές αρχές και τα μέτρα που διέπουν το Γ.Π.Σ. Καλαμάτας του 1986 είναι τα εξής²⁵⁷:

- Αποκατάσταση του πραγματικού οικιστικού ιστού με τη σχεδιασμένη επέκταση των κατοικημένων περιοχών περιμετρικά του παλαιού εγκεκριμένου σχεδίου πόλης του 1905, που είχαν δομηθεί διαχρονικά με αυθαίρετη δόμηση
- Αναβάθμιση του κέντρου της πόλης με σειρά πολεοδομικών μέτρων, όπως δημιουργία πεζοδρόμων, πρασίνου, ελεύθερων χώρων, ενίσχυση των λειτουργιών εμπορίου – διοίκησης και πολιτισμού
- Ισόρροπη ανάπτυξη της πόλης με μείωση των χωρικών ανισοτήτων ανάμεσα στις προβληματικές και προνομιούχες περιοχές
- Δημιουργία δύο δευτερευόντων πολεοδομικών κέντρων στον Ανατολικό και Δυτικό τομέα της πόλης για εξασφάλιση οικονομικών, κοινωνικών, πολιτιστικών, αθλητικών και λειτουργιών αναψυχή προς τους κατοίκους, με σκοπό τη μείωση των άσκοπων μετακινήσεων από τους τόπους κατοικίας στους τόπους εργασίας, κατανάλωσης, αναψυχής και παροχής υπηρεσιών
- Σχεδιασμός σειράς έργων υποδομής στη Δυτική Παραλία με κύριο έργο τη δημιουργία Μαρίνας σκαφών αναψυχής, με σκοπό την ισόρροπη ανάπτυξη Ανατολικής και Δυτικής Παραλίας
- Δημιουργία νέου σύγχρονου κυκλοφοριακού δικτύου οχημάτων και πεζών
- Διατήρηση ανθρώπινης κλίμακας στον οικιστικό ιστό με πρόβλεψη ηπίων όρων δόμησης και επιβολή περιορισμών
- Διασφάλιση του απαραίτητου κοινωνικού εξοπλισμού
- Σχεδιασμός σειράς έργων και ζωνών με σκοπό τη σταδιακή απελευθέρωση του οικιστικού ιστού και ιδίως των περιοχών κατοικίας από ανεπιθύμητες χρήσεις, καθώς και την εξασφάλιση των προϋποθέσεων οργανωμένου περιβάλλοντος εγκατάστασης βασικών οικονομικών δραστηριοτήτων (ΒΙΟΠΑ, ΒΠΠΕ, Σφαγεία)
- Διαφύλαξη τη ιστορικής κληρονομιάς και διατήρηση – ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης και του σπουδαίου μνημειακού και παραδοσιακού της πλούτου

Το Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της Καλαμάτας ολοκληρώθηκε τον Σεπτέμβριο του 1985 και εγκρίθηκε με την υπ. αριθ. 27549/934 Απόφαση Υπουργού ΠΕΧΩΔΕ ΦΕΚ 281/Δ/10-4-1986, στο πλαίσιο της Ε.Π.Α. και των διατάξεων του Ν 1337/1983, και πρόκειται για το παλαιό Γ.Π.Σ. της πόλης (**εικ. 126**)²⁵⁸. Για πρώτη φορά η πόλη αποκτά σύγχρονο ολοκληρωμένο επιστημονικό σχεδιασμό, που απορρέει από την ανάλυση της υπάρχουσας κατάστασης, των προβλημάτων και των δυνατοτήτων της πόλης και αναδεικνύει τη συνολική αντίληψη για την πόλη και τις λειτουργίες της²⁵⁹.

²⁵⁶ Καλαμάτα 83- ΚΕΠΑΜΕ, 1984, 10-15.

²⁵⁷ Πλας ΕΠΕ κ.ά., 2006, τεύχ. II, 198-199.

²⁵⁸ Ακολούθησε νέα μελέτη ΓΠΣ με το θεσμικό πλαίσιο του Ν. 2508/97 στα όρια του τότε Καποδιστριακού Δήμου Καλαμάτας, που εγκρίθηκε με το ΦΕΚ 77/ΑΑΠ/2011. Εκπονήθηκε από τα μελετητικά γραφεία Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά Χρ., Ντοκόπουλος Δ. και ισχύει μέχρι σήμερα.

²⁵⁹ Κυριακόπουλος – Σημαιοφορίδης, 1995, 66-74: «...η περίπτωση «Καλαμάτα» διέπεται από μία πολεοδομική λογική που αποσκοπεί σε μία συνολική θεώρηση (ένα είδος structural plan) των αστικών μετασχηματισμών, τη μόνη που μπορεί να δώσει ένα όραμα στην πόλη και τους δημότες της, στο πλαίσιο του οποίου επισυμβαίνουν διάφορες επεμβάσεις. Αυτή η λογική – που αποτελεί κριτική συνέχεια των αρχών της Χάρτας

Είναι πλέον κοινή πεποίθηση όλων ότι ο πολεοδομικός σχεδιασμός λειτούργησε ως αντίποδας της φυσικής καταστροφής, ακριβώς γιατί μπόρεσε να ανακόψει την ολοκλήρωσή της. Έτσι το ΓΠΣ του 1986 με την αναπροσαρμογή του που ακολούθησε, αποτέλεσε τη ραχοκοκαλιά των έργων μετασεισμικής ανασυγκρότησης της πόλης.

Με βάση τον σχεδιασμό αυτό, πριν ακόμα νομοθετηθεί, είχαν προωθηθεί όλα τα σοβαρά έργα και σημαντικές πολεοδομικές ρυθμίσεις, μέχρι τη στιγμή που οι σεισμοί του 1986 έπληξαν την πόλη. Ιδιαίτερη σημασία έχει το γεγονός ότι είχε ήδη ανατεθεί από το 1983 η μελέτη αναθεώρησης του σχεδίου του 1905, στην οποία δεσπόζουσα θέση είχε η προστασία της πολιτιστικής και αρχιτεκτονικής κληρονομιάς και η διατήρηση της φυσιογνωμίας και της ιστορικής ταυτότητας της πόλης. Στη φάση της ανάλυσης της πόλης είχαν εντοπιστεί και αξιολογηθεί από τους μελετητές πολεοδόμους τα κτήρια που συγκέντρωναν σημαντικά στοιχεία της ιστορικής και αρχιτεκτονικής εξέλιξης της πόλης, τα οποία είχαν προσδιοριστεί στα χαρτογραφικά διαγράμματα (κλίμακας 1:1.000) εκπόνησης της μελέτης (εικ. 127)²⁶⁰.

B.2.2. Η μελέτη καταγραφής των αξιόλογων κτηρίων της πόλης

Ο Δήμος Καλαμάτας προς υλοποίηση των στόχων και κατευθύνσεων του ΓΠΣ, που είχε ολοκληρωθεί από το 1985, και της αναθεώρησης του Ρυμοτομικού Σχεδίου του 1905 που ήταν σε εξέλιξη, είχε προβεί ακόμα στις παρακάτω ενέργειες, πριν τους σεισμούς του 1986: α) είχε αναθέσει στην αρχιτέκτονα Μ. Θεοδώρου μελέτη με αντικείμενο την καταγραφή, χρονολόγηση και μορφολογική ανάλυση των αξιόλογων κτηρίων της Καλαμάτας, καθώς επίσης και την κατάρτιση πρότασης οριοθέτησης του ιστορικού της κέντρου και β) είχε προχωρήσει στη διενέργεια πανελλήνιου αρχιτεκτονικού διαγωνισμού ιδεών για την διατήρηση – αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου της Καλαμάτας (28-4-1986 δημοσίευση στο Ενημερωτικό Δελτίο του Τ.Ε.Ε.), το οποίο, σημειωτέον, δεν είχε τότε οριοθετηθεί και εγκριθεί θεσμικά. Από τις δύο αυτές σημαντικές πρωτοβουλίες του Δήμου πρόφτασε να ολοκληρωθεί η μελέτη της Μ. Θεοδώρου, ενώ ο αρχιτεκτονικός διαγωνισμός δεν ολοκληρώθηκε, εξαιτίας των σεισμών που ακολούθησαν τον Σεπτέμβριο του 1986. Η μελέτη της Θεοδώρου είχε ολοκληρωθεί τον Μάρτιο του 1986. Αποτέλεσε εξαιρετική τύχη για την πόλη της Καλαμάτας η ύπαρξη αυτού του θησαυρού πληροφόρησης για τον αρχιτεκτονικό της πλούτο, αφού οι σεισμοί βρήκαν την πόλη «οπλισμένη» να αντιμετωπίσει άμεσα τις συνέπειες στο πρώτο επίπεδο της διάσωσης, που είναι η γνώση και η άμεση επισήμανση για περαιτέρω προστασία. Η μελέτη αυτή αποτέλεσε από τις πρώτες στιγμές κυριολεκτικά τον οδηγό, για να επισημανθούν από τα αρμόδια κλιμάκια μηχανικών του ΥΠ.ΠΟ τα κτήρια που είχαν διασωθεί, ακόμα και αν είχαν υποστεί σοβαρότατες βλάβες, ενώ στη συνέχεια χρησιμοποιήθηκε για τη συγκρότηση του καταλόγου κήρυξης των διατηρητέων αλλά και στις μελέτες επισκευής των κτηρίων, σύμφωνα με το φωτογραφικό υλικό που τεκμηριώνει τη μορφή και τις λεπτομέρειες των όψεων.

Στο εισαγωγικό κείμενο της μελέτης της Θεοδώρου²⁶¹ αναφέρεται ότι στόχος της είναι να αποτελέσει οδηγό για τη σύνταξη σχεδίου προστασίας και διατήρησης όλων των μεμονωμένων στοιχείων-κτισμάτων ή συνόλων, που αποτελούν την αποτυπωμένη στον χώρο ιστορία της πόλης. Κριτήριο για την αξιολόγηση των κτηρίων, εκτός από την ιστορικότητα και το μορφολογικό τους ενδιαφέρον, αποτέλεσε και η δυνατότητα ένταξής τους σε κάποιο

των Αθηνών, δηλαδή της πολεοδομίας του Μοντέρνου Κινήματος - θεμελιώνεται στην πεποίθηση ότι η δημιουργία πόλης είναι έργο πολιτικό και επικαλείται την έμπρακτη, μαχόμενη συμμετοχή του πολεοδόμου, για τη σωτηρία της πόλης και των κατοίκων της...».

²⁶⁰ Σημαντικές πολεοδομικές ρυθμίσεις είχαν δρομολογηθεί πριν την έγκριση των πολεοδομικών μελετών, όπως φαίνεται από τις αποφάσεις Δ.Σ.: 119/82 για επισκευή του Ωδείου, του Ζουμπούλειου, 114/83 για πεζοδρόμηση της Αριστομένους, 160/83 για χαρακτηρισμό ως διατηρητέων της Παλαιάς Αγοράς κ.λ.π.

²⁶¹ Θεοδώρου, 1986, Εισαγωγή, 1.

σύνολο, ώστε η προστασία τους να είναι αποτελεσματική, καθώς θα υπήρχε η δυνατότητα για τη λήψη συνολικών μέτρων.

Η καταγραφή βασίστηκε στην επί τόπου έρευνα και η χρονολόγηση των κτισμάτων είναι προσεγγιστική. Βασίζεται σε βιβλιογραφικές πηγές, συγκριτική μελέτη παλαιότερων και σύγχρονων τότε τοπογραφικών διαγραμμάτων, προφορικές πληροφορίες και κυρίως στα αποτελέσματα της μορφολογικής ανάλυσης. Με βάση τις μορφολογικές ομοιότητες που παρουσιάζουν τα κτήρια, κατατάσσονται σε 10 είδη «αρχιτεκτονικών ρυθμών». Η τυπολογική τους μελέτη είναι ελλιπής, διότι δεν υπήρχε δυνατότητα επίσκεψης του εσωτερικού τους.

Η πόλη χωρίστηκε σε 10 τομείς, που ακολουθούν τον υπάρχοντα διαχωρισμό σε μικρογειτονιές (**εικ.128**), για τη διευκόλυνση της αρίθμησης των προτεινομένων προς διατήρηση κτηρίων. Για την οριοθέτηση του ιστορικού κέντρου, η μελέτη στηρίχθηκε στην ιστορική ανάλυση. Περιλαμβάνει τους χώρους που αναπτύχθηκε ο οικισμός της Αρχαίας-Βυζαντινής- Φραγκικής και Οθωμανικής εποχής, καθώς και τμήμα του χώρου του αναπτύχθηκε την εποχή της οικονομικής άνθησης της πόλης, περί το 1900 (**εικ. 129**).

Το ιστορικό κέντρο χωρίζεται στους δύο τομείς ΙΑ-ΙΒ. Ο τομέας ΙΑ αποτέλεσε αντικείμενο διαγωνισμού, που είχε ήδη προκηρυχθεί, όπως αναφέραμε πιο πάνω, με σκοπό τη διατήρηση και αναβάθμιση της περιοχής και την ανάλυση και αξιολόγηση κτηρίων και συνόλων του τομέα. Για τον λόγο αυτό η μελέτη της Θεοδώρου δίνει μόνο μία γενική ιδέα για τα κτήρια που περιλαμβάνονται σε αυτόν²⁶².

Ως αντικείμενο του αρχιτεκτονικού διαγωνισμού του ιστορικού κέντρου που είχε προκηρυχθεί παράλληλα από τον Δήμο, προσδιοριζόταν η περιοχή που περικλείεται από τους εξής δρόμους: δυτικά την οδό Νέδοντος, βόρεια την οδό Σπάρτης, ανατολικά την οδό Βιλεαρδουίνου – Μεσσηνιακής Γερουσίας –Υπαπαντής και νότια την πλατεία 23^{ης} Μαρτίου. Στο έγγραφο που συνόδευε τη διακήρυξη του Δήμου, αποτυπώνεται το «ιδεολογικό» υπόβαθρο της επιδιωκόμενης ανάπλασης.

«...Τον Δήμο δεν τον ενδιαφέρουν κάποιες «τουριστικές – μουσειακές» λύσεις, χωρίς αυτό βέβαια να μας απομακρύνει από προτάσεις που θα βελτιώνουν την αισθητική της περιοχής επεμβαίνοντας στον «πολεοδομικό διάκοσμο». Ο Δήμος πιστεύει ότι οι προτάσεις πρέπει να περνούν μέσα από το φίλτρο μίας σωστής ΑΝΑΛΥΣΗΣ, δηλαδή του εντοπισμού και αξιολόγησης των κωδίκων αναγνώρισης του «χαρακτήρα» της παλιάς πόλης. Θα πρέπει επίσης οι προτάσεις αυτές να προσβλέπουν στην αποκατάσταση της συνέχειας που έχει διακοπεί μέσα από διαδικασίες υποβαθμισμένες της παλιάς πόλης αφ' ενός και άναρχης ραγδαίας επέκτασης της υπόλοιπης πόλης αφ' ετέρου, αποδίδοντας έτσι το ρόλο που πρέπει να έχει η παλιά πόλη, δηλαδή να είναι ένα ζωντανό κύτταρο, το γενεσιουργό ενός μεγαλύτερου οργανισμού που είναι η πόλη....»²⁶³.

Γ. Η ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΟΙ ΣΕΙΣΜΟΙ ΤΟΥ 1986/ ΟΙ ΒΛΑΒΕΣ ΣΤΟ ΟΙΚΙΣΤΙΚΟ – ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΟ -ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟ ΑΠΟΘΕΜΑ

Γ.1. Οι σεισμοί του 1986 – Η μελέτη ΟΑΣΠ

Γ.1.1. Γενικά στοιχεία των σεισμών του 1986

Την 13^η Σεπτεμβρίου 1986 και ώρα 20:35 έγινε στην Καλαμάτα ισχυρή σεισμική δόνηση μεγέθους Ms=6,2 της κλίμακας Richter και την 15^η Σεπτεμβρίου 1986 ακολούθησε ισχυρή μετασεισμική δόνηση μεγέθους 5,4 της κλίμακας Richter.

Ο κύριος σεισμός, αλλά και ο μεγαλύτερος από τους μετασεισμούς, είχαν ως αποτέλεσμα τον θάνατο 20 και τον τραυματισμό 82 ατόμων και σημαντικές βλάβες, τόσο

²⁶² Θεοδώρου, 1986, Εισαγωγή, 1.

²⁶³ Αρχείο Δήμου Καλαμάτας, 1986.

στην πόλη της Καλαμάτας όσο και στην ευρύτερη περιοχή (**εικ. 130**). Η εστία του κύριου σεισμού και του μεγαλύτερου μετασεισμού ήταν κάτω από την πόλη της Καλαμάτας και σε βάθος περίπου 10 χλμ. από το επίκεντρο του σεισμού. Η απόσταση του επίκεντρου του σεισμού από την πόλη της Καλαμάτας ήταν περίπου 8-11 χλμ. από το λιμάνι της πόλης.

Ο σεισμός προκάλεσε μεγάλες βλάβες στην πόλη της Καλαμάτας και ιδιαίτερα στη συνοικία Γιαννιτσάνικα, που βρίσκεται ανατολικά της πόλης (**εικ. 131-134**). Κατέρρευσε επίσης το ορεινό χωριό Ελαιοχώρι, που βρίσκεται σε απόσταση 10 χλμ. ΒΑ της Καλαμάτας και προκάλεσε σοβαρές βλάβες στα χωριά Βέργα, Πολιανή, Αρτεμισία, Άρη και Νέδουσα²⁶⁴.

Από τον σεισμό προκλήθηκε επιφανειακή διάρρηξη συνολικού μήκους περίπου 15 χλμ., η οποία είχε διεύθυνση παράλληλη προς τις ανατολικές ακτές του Μεσσηνιακού κόλπου και του ποταμού Νέδοντα (BBA-NNΔ). Κατά μήκος της ζώνης αυτής εμφανίζονται ρωγμές σε διαφορετικά πλάτη, που αντιστοιχούσαν σε μία μέση εδαφική μετάθεση 12 εκ.

Από τον κύριο σεισμό κατέρρευσαν δύο πενταόροφες πολυκατοικίες στην οδό Αριστείδου 28 και στη γωνία Ηλείου και Χρ. Σμύρνης της Καλαμάτας. Από το μεγαλύτερο μετασεισμό κατέρρευσε μία πενταόροφη πολυκατοικία στη συμβολή των οδών Ευριπίδου και Κανάρη και μία τετραώροφη πολυκατοικία στη συμβολή των οδών Μεγ. Αλεξάνδρου και Βασ. Όλγας (**εικ. 135**)²⁶⁵.

Οι σεισμοί του 1986 δεν ήταν η πρώτη σεισμική περιπέτεια της περιοχής της Καλαμάτας. Από την αρχή του 20^{ου} αι. έχει πληγεί πάνω από 65 φορές από σεισμούς μεγέθους ανώτερου των 4 Richter. Επίσης, οι πιο καταστρεπτικοί σεισμοί του 19^{ου} αι. ήταν:

- στις 11-06-1846, επίκεντρο Μεσσήνη, μέγεθος 7 Richter²⁶⁶
- στις 27-08-1886, επίκεντρο Φιλιατρά, μέγεθος 7,5 Richter
- στις 22-01-1899, επίκεντρο Κυπαρισσία, μέγεθος 6,6 Richter
- στις 6-10-1947 ένας σεισμός μεγέθους 7 Richter, κατέστρεψε τελείως πάνω από 300 κατοικίες στην περιοχή²⁶⁷. (**εικ. 136**)

Οι προγενέστεροι αυτοί σεισμοί υπέσκαψαν τα παλαιότερα κτίσματα στον βαθμό που δεν έγιναν σοβαρές επισκευές, αλλά οι κάτοικοι αρκέστηκαν στην επιφανειακή κάλυψη των ζημιών. Το αποτέλεσμα ήταν να πάθουν τις μεγαλύτερες ζημιές τα παλαιά κτήρια, πολλά από τα οποία ήταν αξιόλογα διατηρητέα.

Γ.1.2. Η μελέτη ΟΑΣΠ - Στοιχεία βλαβών στην πόλη

Μετά τους σεισμούς του 1986, ο Οργανισμός Αντισεισμικής Προστασίας (ΟΑΣΠ) ανέθεσε την εκπόνηση Μικροζωνικής Μελέτης της Καλαμάτας σε συνεργασία με το ΥΠΕΧΩΔΕ και λοιπούς φορείς (Πολυτεχνείο, Πανεπιστήμια, ΤΕΕ, κλπ).

Στο πλαίσιο της μελέτης εκπονήθηκαν 23 ερευνητικά προγράμματα και τα συμπεράσματά τους παρουσιάζονται συνοπτικά σε ένα τεύχος, που ολοκληρώθηκε τον Νοέμβριο του 1996. Στο ερευνητικό πρόγραμμα με αντικείμενο την αξιολόγηση των ζημιών, την συστηματική αποτύπωση και καταγραφή των βλαβών των κατασκευών της ευρύτερης περιοχής της Καλαμάτας, οι βλάβες καταγράφονται σε σχέση με το είδος και την ποιότητα των οικοδομών, τη χωροταξική κατανομή τους, τη χρήση τους, σεισμολογικά στοιχεία κλπ²⁶⁸.

Οι εκθέσεις που κατατέθηκαν, περιλαμβάνουν περιγραφικά στοιχεία των κτηρίων και στοιχεία βλαβών για 10.171 κτήρια της Καλαμάτας και για 3.316 κτήρια χωριών και της

²⁶⁴ Ο.Α.Σ.Π., 1996, 3.

²⁶⁵ Ο.Α.Σ.Π., 1996, 3.

²⁶⁶ Μεσσηνιακός Λόγος, 2019, 10. Αναφέρεται ότι κατά το σεισμό αυτό βρισκόταν στην Καλαμάτα για 4^η επίσκεψη ο Όθων και την ώρα του σεισμού γενμάτιζε στο περιβόλι του Τζάνε, ανατολικά του κάστρου και πλησίον του Ι.Ν. Αγ. Γεωργίου, σύμφωνα με τις εφημερίδες της εποχής «Αιών», «Αθηνά» κ.λ.π.

²⁶⁷ ΚΕΠΑΜΕ- Μαχόμενη Ποελοδομία, 68.

²⁶⁸ Ο.Α.Σ.Π., 1996, 83.

γύρω περιοχής. Τα κτήρια της Καλαμάτας και της ευρύτερης περιοχής κατατάσσονται από άποψη κατακόρυφων φερόντων στοιχείων σε τρεις κατηγορίες: τα κτήρια με φέροντα στοιχεία από οπλισμένο σκυρόδεμα 41,30%, (4.204), τα κτήρια με φέροντα στοιχεία από τοιχοποιίες 44 % (4.473) και τα κτήρια με μικτά φέροντα στοιχεία 14,70% (1.494). Από άποψη βλαβών κατατάσσονται σε τέσσερις κατηγορίες: 22,3% κατεδαφιστέα κτήρια, 21,9% με σοβαρές βλάβες, 23,8% με ελαφριές βλάβες και άβλαπτα (**εικ. 137-138**)²⁶⁹.

Τα κατεδαφιστέα κτήρια με φέροντα στοιχεία από οπλισμένο σκυρόδεμα αποτελούν το 1%, με φέρουσες τοιχοποιίες το 43%, και με μικτά φέροντα στοιχεία το 19% του συνόλου. Τα άβλαπτα κτήρια αποτελούν το 46,6% των κτηρίων με φέροντα στοιχεία από οπλισμένο σκυρόδεμα, το 18,20% των κτηρίων με φέροντα στοιχεία από τοιχοποιίες και το 32,9% των κτηρίων με μικτά φέροντα στοιχεία²⁷⁰.

Οι σοβαρές βλάβες δεν παρουσιάζουν μεγάλες διαφοροποιήσεις ανάλογα με το είδος των φερόντων στοιχείων και οι ελαφρές βλάβες παρουσιάζουν σχετικά σημαντικές διαφοροποιήσεις. Η καμπύλη των μικτών φερόντων στοιχείων προσομοιάζει πολύ με την καμπύλη του συνόλου των κτηρίων (**εικ. 139-140**)²⁷¹.

Το ερευνητικό πρόγραμμα που πραγματοποιήθηκε στο πλαίσιο της Μικροζωνικής Μελέτης του Ο.Α.Σ.Π. από το Πανεπιστήμιο Πατρών, παρουσιάζει στοιχεία σχετικά με το είδος και τα αίτια των ζημιών που παρουσιάστηκαν στα κτήρια από την εξέταση αντιπροσωπευτικού δείγματος κατασκευών από οπλισμένο σκυρόδεμα και φέρουσα τοιχοποιία. Η μελέτη περιλαμβάνει γενική επισκόπηση των βλαβών σε ολόκληρη σχεδόν την πόλη της Καλαμάτας και λεπτομερέστατη ανάλυση των βλαβών 50 κτηρίων από οπλισμένο σκυρόδεμα, καθώς και 130 κτηρίων με φέρουσα τοιχοποιία²⁷².

Η έκθεση συνοδεύεται από χάρτη των θέσεων των κτηρίων της έρευνας και φωτογραφική αποτύπωση²⁷³.

Συγκεντρώθηκαν στοιχεία για τη συμπεριφορά και τις βλάβες κατασκευών από φέρουσα τοιχοποιία, ηλικίας από το 1850 έως τη δεκαετία του 1960. Τα κτήρια κατατάσσονται σε τρεις κατηγορίες:

- α) Κτήρια του πρώιμου κλασικισμού (1850-1880)
- β) Κτήρια κλασικιστικά και μετακλασικιστικά (1890-1940)
- γ) Κτήρια μεταπολεμικά

Θα περιοριστούμε στην παρουσίαση των βλαβών της κατηγορίας των κτηρίων με φέρουσα τοιχοποιία του 1850-1880 και 1890-1940, δεδομένου ότι αυτά αποτελούν κατά κύριο λόγο τα παλαιά κτήρια που υπέστησαν τις μεγαλύτερες ζημιές (**εικ. 141**).

Γ.1.3. Οι βλάβες στα παλαιά κτήρια²⁷⁴

α) Κτήρια του πρώιμου κλασικισμού (1850-1880). Οι φέροντες τοίχοι είναι από λιθοδομή μίας στρώσης πάχους 0,55-0,56 μ. Τα ανώφλια δημιουργούνται μέσω ξύλινων δοκών και είναι αρκετά μεγάλου ύψους. Οι ποδιές των παραθύρων είναι από λιθοδομή ίσου πάχους με αυτή των πεσσών. Έτσι, το φέρον τοίχωμα είναι ισχυρό και δεν διακρίνονται εύκολα κατακόρυφα και οριζόντια στοιχεία. Στα κτήρια αυτά η διατμητική ρηγμάτωση εξαιτίας της οριζόντιας συνιστώσας του σεισμού άρχισε συνήθως από το μέσον του κάτω ανοίγματος, διέτρεχε την ισχυρή «δοκό σύζευξης» των πεσσών και κατέληγε στο μέσον του

²⁶⁹ Για την οικοδομική δραστηριότητα / απόθεμα κατοικιών για το διάστημα 1986 έως 2004 βλ. Πλας ΕΠΕ κ.ά., 2006, Παράρτημα, Πιν. 1.6 (1.6.1 – 1.6.6β).

²⁷⁰ Ο.Α.Σ.Π., 1996, 125.

²⁷¹ Ο.Α.Σ.Π., 1996, 126.

²⁷² Ο.Α.Σ.Π., 1996, 129.

²⁷³ Ο.Α.Σ.Π., 1996, 132.

²⁷⁴ Διαμαντόπουλος «ΚΕΠΑΜΕ.», 1995, 238-239.

ανοίγματος ή ακόμα και στην επίστεψη του κτηρίου. Η ρηγμάτωση των ανωφλίων που οφείλεται πιθανόν στην ισχυρή κατακόρυφη συνιστώσα του σεισμού, παρατηρήθηκε μόνο στον ανώτερο όροφο, ενώ οι ποδιές των παραθύρων αστόχησαν σπάνια.

β) Κτήρια κλασικιστικά και ύστερο-κλασικιστικά (εκλεκτικιστικά - μεσοπολέμου 1890-1940). Η μορφολογία αυτών των κτηρίων, που βασίζεται στην κατακόρυφη διάρθρωσή τους, επέβαλε διαφορετικό δομικό σύστημα. Τα κτήρια αυτής της εποχής έχουν σαφώς διαχωρισμένα τα κατακόρυφα στοιχεία, τα ανώφλια είναι λιγότερο υψίκορμα από αυτά των κτηρίων της προηγούμενης περιόδου και σχηματίζονται με αψιδωτή διαμόρφωση των λιθοσωμάτων ή με σιδηροδοκούς ή με ξύλινα πηγάκια ή ολόσωμους λίθους. Οι ποδιές των παραθύρων είναι λιγότερο ισχυρές, από οπτοπλινθοδομή η οποία δεν συνδέεται με τους γωνιόλιθους των παραστάδων. Έτσι, το σύστημα ανάληψης των οριζόντιων δράσεων είναι κατακόρυφα στοιχεία, πεσσοί συνδεδεμένοι με σχετικά ασθενείς δοκούς και ανώφλια. Οι βλάβες στα κτήρια αυτά προξένησαν ζημιές στους πεσσούς ή στα ανώφλια και εντοπίζονται κυρίως στον όροφο.

Η αστοχία των πεσσών ήταν είτε διατμητική, με διαγώνιες ρωγμές συχνά χιαστί, ή και καμπτική με οριζόντιες ρωγμές στη βάση τους ή και στο ύψος των ανωφλίων. Τα ανώφλια έχουν συνήθως αναπτύξει κατακόρυφες ρωγμές στο σημείο στήριξής τους, εάν ήταν ευθύγραμμα, ή εάν ήταν αψιδωτά, στην κλείδα του τόξου, πιθανόν λόγω της κατακόρυφης συνιστώσας του σεισμού. Οι ποδιές αποκολλήθηκαν σε πολλές περιπτώσεις από τους πεσσούς.

Τα συμπεράσματα καταλήγουν στο ότι ο τρόπος και η ποιότητα δόμησης των κατασκευών από φέρουσα τοιχοποιία παίζουν τον κυριότερο λόγο στη συμπεριφορά των κτηρίων υπό την επίδραση σεισμικών φορτίων. Εξετάστηκαν ο τρόπος έδρασης της στέγης στους τοίχους, η οροφή, ο τρόπος δόμησης των ανωφλίων, τα υπέρθυρα, οι μη φέροντες τοίχοι, η ποιότητα και ο τρόπος δόμησης των λίθων. Η μορφή του δομικού συστήματος έπαιξε επίσης ρόλο στη συμπεριφορά. Η έρευνα καλύπτει μεγάλη ποικιλία μορφών δομικού συστήματος. Η ηλικία έπαιξε σημαντικό ρόλο στη σεισμική συμπεριφορά του κτηρίου, κυρίως από την άποψη του τρόπου δόμησης²⁷⁵.

Στα κτήρια της Καλαμάτας η ποιότητα δόμησης ήταν εξαιρετικά χαμηλή. Οι φυσικοί λίθοι ήταν γενικά πορώδεις και χαμηλής αντοχής, το δε κονίαμα ισχνό. Η χαμηλή αντοχή των λίθων επιβεβαιώνεται και από το ότι η επιφάνεια θραύσης συχνά περνούσε διαμέσου των λίθων, αντί των αρμών. Ένας σημαντικός λόγος της χαμηλής ποιότητας των τοιχοποιιών ήταν και ο τρόπος δόμησης των λίθων. Στη συνήθη μορφή των τοίχων που αποτελούνται από δύο παράλληλες στρώσεις αργολιθοδομής, με κροκάλες και λάσπη στα ενδιάμεσα, έλειπαν διάτονες λίθοι. Η στέψη των κτηρίων σχηματιζόταν από μικρούς λίθους συνδεδεμένους με μεγάλη ποσότητα κονιάματος, με αποτέλεσμα την χαμηλή τους αντοχή.

Δ. Η ΔΙΑΣΩΣΗ ΤΗΣ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ ΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ/ Η ΣΥΜΒΟΛΗ ΤΟΥ ΔΗΜΟΥ

Δ.1. Ιστορικό Κέντρο / Διατηρητέα/ Αναθεώρηση Πολεοδομικής Μελέτης Ιστορικού Κέντρου

Για την προώθηση της διαδικασίας οριοθέτησης του ιστορικού κέντρου και της επιλογής των κτηρίων προς περαιτέρω κήρυξή τους ως διατηρητέων, συγκροτήθηκε ομάδα από το ΥΠΠΟ, το ΥΠΕΧΩΔΕ, τον Δήμο και τους μελετητές της ΕΠΑ²⁷⁶. Στην αιτιολογική

²⁷⁵ Ο.Α.Σ.Π., 1996, 132.

²⁷⁶ Αρχείο Δήμου Καλαμάτας. Εκπρόσωπος του Δήμου στην ομάδα αυτή είχε οριστεί η Μ. Θεοδώρου (σχετ. εγγρ. 1405/633/30-12-86).

έκθεση που συνοδεύει την απόφαση χαρακτηρισμού και οριοθέτησης του ιστορικού κέντρου, αναπτύσσεται ολόκληρο το σκεπτικό της πρότασης²⁷⁷.

Σύμφωνα με την ανωτέρω έκθεση, τα στοιχεία που καθρεφτίζουν την εξέλιξη της πόλης και χαρακτηρίζουν τη φυσιογνωμία της είναι τα μνημεία και ένα σύνολο αξιόλογων κτηρίων με ιδιαίτερα αρχιτεκτονικά και καλλιτεχνικά στοιχεία (περίπου 300) μέσα σε ένα σύνολο 2.000 περίπου παραδοσιακών κτηρίων, που υπήρχαν πριν τους σεισμούς του 1986.

Οι σεισμοί δημιούργησαν μία νέα κατάσταση στο δομημένο περιβάλλον της περιοχής και αποτέλεσαν σημαντικό ρυθμιστικό παράγοντα για την διατήρηση της αρχιτεκτονικής φυσιογνωμίας της, όχι μόνο εξαιτίας των εκτεταμένων καταστροφών στα παραδοσιακά κτήρια, αλλά και επειδή τα θέματα της αποκατάστασης των ζημιών έπρεπε να αντιμετωπίσουν την αντοχή των κτηρίων σε ενδεχόμενους νέους σεισμούς.

Για την επιλογή των κτηρίων που κηρύχθηκαν διατηρητέα από το ΥΠΕΧΩΔΕ συνεκτιμήθηκε, σύμφωνα με τη σχετική αιτιολογική έκθεση²⁷⁸, το μέγεθος των ζημιών και το κόστος επισκευής τους, η ιδιαίτερη αρχιτεκτονική τους αξία, η θέση τους στον πολεοδομικό ιστό, με ιδιαίτερη προσοχή στα κτήρια που βρίσκονται σε κεντρικά σημεία και βασικούς κυκλοφοριακούς άξονες της πόλης (Αριστομένους, 23^{ης} Μαρτίου, Φαρών, Υπαπαντής, Αριστοδήμου, Παραλία κ.λ.π.), καθώς και την διατιθέμενη χρηματοδότηση από το Υπουργείο.

Λόγω της σημαντικής έκτασής του το χαρακτηριζόμενο ως παραδοσιακό τμήμα χωρίζεται σε επιμέρους ζώνες στις οποίες ανάλογα με τον επιθυμητό βαθμό προστασίας και την υφιστάμενη κατάσταση, εξειδικεύονται οι ειδικοί όροι και οι περιορισμοί δόμησης (**εικ. 142-143**)²⁷⁹.

Ειδικότερα το θεσμικό πλαίσιο προστασίας ορίζεται:

- Στο **Π.Δ. της 20.10.88 (ΦΕΚ 821/Δ/16.11.88)**, που καθορίζει το όριο του ιστορικού κέντρου, τους όρους και περιορισμούς δόμησης, καθώς και τις επιτρεπόμενες χρήσεις γης ανά τομείς. Το Π.Δ. αυτό, εκτός από τους βασικούς όρους δόμησης (Σ.Δ., μέγιστο ποσοστό κάλυψης, μέγιστο αριθμό ορόφων και ύψους), προσδιορίζει και ειδικούς όρους και περιορισμούς δόμησης που αφορούν στον τρόπο κατασκευής, τα υλικά και την θέση και μορφή των κτηρίων. Η εφαρμογή των όρων αυτών ελέγχεται από την ΕΠΑΕ, με εξαίρεση την ζώνη Κ, όπου τον έλεγχο ασκεί η αρμόδια υπηρεσία του Υπουργείου Πολιτισμού, εν προκειμένω η Εφορεία Βυζαντινών Μνημείων (**εικ. 144**). Παράλληλα προωθήθηκαν με διαδικασίες πρωτοφανούς για τα ελληνικά δεδομένα ταχύτητας, οι κηρύξεις των διατηρητέων κτηρίων από το ΥΠΠΟ και το ΥΠΕΧΩΔΕ και η αναθεώρηση του ρυμοτομικού σχεδίου του ιστορικού κέντρου.
- Στο **Π.Δ. της 15.9.89 (ΦΕΚ 634/Δ/9.10.89)** που αφορά στο αναθεωρημένο ρυμοτομικό σχέδιο του διατηρητέου τμήματος της πόλης, γίνονται οι απαιτούμενες επεμβάσεις για την διατήρηση του πολεοδομικού ιστού, εκεί όπου το Ρυμοτομικό Σχέδιο του 1905 ρυμοτομούσε κτίσματα, ο προσδιορισμός των επιμέρους χρήσεων και ο καθορισμός πεζοδρόμων, ενώ προτείνεται και ο χαρακτηρισμός σημαντικού αριθμού διατηρητέων κτηρίων, που προσδιορίζονται με ειδικό σύμβολο στα διαγράμματα του εγκεκριμένου σχεδίου.
- Την υπ' αριθμ. **ΥΠΠΟ/ΔΙΜΠ/Γ/1778/31869 απόφαση (ΦΕΚ 467/8/28.8.87)**, που χαρακτηρίζει 87 κτήρια της πόλης ως έργα υψηλής αρχιτεκτονικής ποιότητας και ιστορικά διατηρητέα μνημεία, που χρειάζονται ειδική κρατική προστασία.

²⁷⁷ ΥΠΕΧΩΔΕ, Δ/νση Γ7, 1987, 1-8.

²⁷⁸ ΥΠΕΧΩΔΕ, Δ/νση Γ7, 1987, 10.

²⁷⁹ Καρύδης, 2000, 35-39. Για τα όρια της παλιάς πόλης: ...το «παλιό» θα έπρεπε να διευρυνθεί στον χωρικό και χρονικό του προσδιορισμό προς τις περιόδους εκείνες που η πόλη ανέπτυξε ένα πλήρες σύστημα αστικών λειτουργιών....

- Την υπ' αριθμ. **ΟΙΚ. 10879/879 απόφαση του ΥΠΕΧΩΔΕ (ΦΕΚ 229/Δ/14.3.88)**, που χαρακτηρίζει ως διατηρητέα 33 κτήρια και όψεις 17 κτηρίων της πόλης της Καλαμάτας και καθορίζει τους απόλυτα βασικούς ειδικούς όρους και περιορισμούς δόμησης.
- Την υπ' αριθμ. **ΥΠΠΟ/ΑΡΧ/81/Φ30113943/307 απόφαση (ΦΕΚ 471/8/28.8.87)**, που κηρύσσει ναούς της Καλαμάτας ως βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία και κοσμικά και εκκλησιαστικά κτήρια ως προστατευόμενα ιστορικά διατηρητέα μνημεία (**εικ. 145**).

Η προσπάθεια του Δήμου για τη διάσωση των διατηρητέων της πόλης ήταν πρωταρχικής σημασίας ανάμεσα στα θέματα ανασυγκρότησής της και εκφράστηκε με πολλούς τρόπους και με απόλυτη συνέπεια στα χρόνια που ακολούθησαν. Τα εμπόδια ήταν πολλά, οι συγκρούσεις έπαιρναν κάποιες φορές κορυφαίες διαστάσεις, αλλά η στόχευση ήταν σταθερή και επίμονη, υπερπηδώντας τις δυσκολίες που ετίθεντο για λόγους είτε οικονομικών συμφερόντων είτε πολιτικών σκοπιμοτήτων. Η μελέτη του τοπικού Τύπου της εποχής, αλλά κυρίως οι αποφάσεις του Δημοτικού Συμβουλίου της πόλης μπορούν να τροφοδοτήσουν με πλήθος στοιχείων και πληροφοριών το πώς κατορθώθηκε να σωθούν τα κτήρια που βλέπουμε και θαυμάζουμε σήμερα στην πόλη (**εικ. 146**)²⁸⁰.

Ενδεικτικά και συνοπτικά αναφέρουμε ορισμένες από τις δράσεις και πρωτοβουλίες του Δήμου για τη διάσωση του ιστορικού πλούτου της πόλης, πέραν του καθοριστικού ρόλου που είχε στη δημιουργία του θεσμικού πλαισίου προστασίας που προαναφέρθηκε.

Ο Δήμος προέβη σε αγορά 15 διατηρητέων κτηρίων για να στεγάσει διοικητικές, πολιτιστικές και κοινωνικές λειτουργίες της πόλης, μετά από διαδικασία δημόσιας πρόσκλησης προς τους ιδιοκτήτες²⁸¹. Με σωρεία παρεμβάσεων προς όλους τους αρμόδιους φορείς και τα Υπουργεία ο Δήμος προσπάθησε να ματαιώσει τη «νόμιμη» κατεδάφιση σημαντικών κτηρίων που ήταν προς κήρυξη, για τα οποία όμως είχαν συνταχθεί πρωτόκολλα κατεδάφισης από τις επιτροπές που χαρακτήριζαν τα σεισμόπληκτα κτήρια ανάλογα με τις βλάβες τους, δηλαδή με κριτήρια αυστηρά τεχνοοικονομικά²⁸².

Είχε καταλυτικό ρόλο μετά από στενή συνεργασία με τον δραστήριο σύλλογο ιδιοκτητών διατηρητέων της πόλης για την έγκριση σημαντικών χρηματοδοτικών μέτρων από την Πολιτεία, τόσο για την επισκευή - ανακατασκευή των διατηρητέων όσο και για την εκπόνηση των αντίστοιχων μελετών, προκειμένου να ανακουφισθούν οι ιδιοκτήτες από τις ιδιαίτερα δαπανηρές απαιτήσεις αποκατάστασης των διατηρητέων σε σχέση με τα συμβατικά κτήρια²⁸³. Η Καλαμάτα τελικά κατάφερε να διασώσει σημαντικό μέρος της αρχιτεκτονικής της κληρονομιάς, χάριν στις συντονισμένες προσπάθειες Δήμου, Πολιτείας και Φορέων της πόλης που αξιοποίησαν όλα τα διατιθέμενα μέσα (δωρεές, χρηματοδοτήσεις από το κράτος και τους μηχανισμούς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, δάνεια κ.λ.π.), και να μην απολέσει την ιστορική της ταυτότητα²⁸⁴.

Στοιχεία κόστους ανακατασκευών των διατηρητέων περιλαμβάνονται στο τεύχος του Δήμου Καλαμάτας 9/89²⁸⁵.

²⁸⁰ Αρχείο Δήμου Καλαμάτας: Ενδεικτικά οι αποφάσεις Δ.Σ. 161/86 και 36/87 για επισκευή διατηρητέων, 101/87 και 103/87 για αγορά διατηρητέων Γυμνασίου Παραλίας, Φαρών και Ασίνης, 387/88 για δημοπρασία αγοράς κτηρίων για πολιτιστικές χρήσεις, 51/1992 για παραχώρηση από τον Δήμο στο ΥΠ.Π.Ο. της Παλαιάς Αγοράς κ.λ.π.

²⁸¹ Δήμος Καλαμάτας, 1990, Αρχείο Δήμου Καλαμάτας, σχ. εγγρ. 1969/1003/7-3-1988.

²⁸² Αρχείο Δήμου Καλαμάτας, σχ. εγγρ. 6652/24-08-1987, 3498/2162/21-04-1988 για κήρυξη του Ξενοδοχείου Rex.

²⁸³ Βλ. Παράρτημα με Πίνακα Π2 Αποφάσεων (ΦΕΚ) χρηματοδότησης επισκευών διατηρητέων Καλαμάτας.

²⁸⁴ Νομαρχία Μεσσηνίας, 1987, τεύχ. Β, 92: Το εκτιμώμενο κόστος αποκατάστασης των διατηρητέων ανερχόταν σε 10 δις δρχ. με προτεινόμενες πηγές χρηματοδότησης τους ιδιώτες με 1 δις δρχ., τις τράπεζες με 4 δις δρχ. και τις ευρωπαϊκές πηγές με 5 δις δρχ.

²⁸⁵ Ψηφίσματα Δ.Σ. Καλαμάτας, 1989.

Δ.2. Η μελέτη ανάπλασης και το πιλοτικό πρόγραμμα Αστικής Αναζωογόνησης του ιστορικού κέντρου Καλαμάτας²⁸⁶: Μία προσπάθεια ολοκληρωμένων παρεμβάσεων διαχείρισης πολιτισμικής κληρονομιάς στο ιστορικό κέντρο Καλαμάτας δέκα χρόνια μετά τους σεισμούς

Η αποκατάσταση των διατηρητέων και η προσπάθεια για τη διάσωση, ανάδειξη και αναβάθμιση του ιστορικού κέντρου μέσα από παρεμβάσεις ολοκληρωμένου χαρακτήρα, πολεοδομικού και λειτουργικού, βρέθηκε στο επίκεντρο της στρατηγικής για την ανασυγκρότηση της πόλης. Η προσπάθεια αυτή έλαβε χώρα δέκα χρόνια μετά τον σεισμό του 1986, αφού είχε προχωρήσει σημαντικά το έργο της ανασυγκρότησης σε όλους τους τομείς και είχαν προηγηθεί οι απαιτούμενες θεσμικές ρυθμίσεις για το ιστορικό κέντρο και τα διατηρητέα.

Η περιοχή του προγράμματος περιελάμβανε το παλαιότερο τμήμα του ιστορικού κέντρου της Καλαμάτας, εκείνου δηλαδή που βρίσκεται στις νοτιοδυτικές παρυφές του κάστρου και περιβάλλει την πλατεία Αγ. Αποστόλων και για την εκπόνησή του προηγήθηκε αναλυτική καταγραφή των κελυφών ανά κτήριο και οικοδομικό τετράγωνο. Δημιουργήθηκαν βάσεις δεδομένων των ψηφιοποιημένων σχεδίων με πληροφορίες για την κατάσταση των κτηρίων, τα ερείπια, τις κατεδαφίσεις, την πορεία των επισκευών, τις χρήσεις, τις επιχειρήσεις κ.λ.π. (εικ. 147-150).

Οι στόχοι της παρέμβασης όπως εκφράζονται στη μελέτη ανάπλασης ήταν²⁸⁷:

- α. Η αποκατάσταση της ιστορικής φυσιογνωμίας του κέντρου και της συνέχειάς του με παράλληλο στόχο την λειτουργική ενσωμάτωση του κέντρου στο σύνολο των λειτουργιών της πόλης.
- β. Η απόδοση λειτουργιών και δραστηριοτήτων υψηλής εξειδίκευσης στο ιστορικό κέντρο, που απορρέουν από τον ειδικό ρόλο και χαρακτήρα της Καλαμάτας στον νομό Μεσσηνίας, αλλά και στον ευρύτερο ελλαδικό και ευρωπαϊκό χώρο.
- γ. Η ανάδειξη ειδικών ζωνών του ιστορικού κέντρου μέσα από τη σύνθεση της δυναμικής τους με τις αντικειμενικές δυνατότητες, που αποτελεί τον επόμενο στόχο.
- δ. Στόχος – προϋπόθεση για την επιτυχή παρέμβαση στο ιστορικό κέντρο αποτελεί και η εξασφάλιση της κυκλοφοριακής αναβάθμισής του, καθώς και ο εκσυγχρονισμός των λοιπών δικτύων υποδομής.
- ε. Η λειτουργική συνύφανση των προηγούμενων στόχων με άλλες υπερτοπικές λειτουργίες της πόλης.

Για την εξυπηρέτηση των παραπάνω στόχων το προτεινόμενο πρόγραμμα ανάπλασης και λειτουργικής ανασυγκρότησης της Καλαμάτας περιελάμβανε πολεοδομικές – ρυθμιστικές παρεμβάσεις, παρεμβάσεις βελτίωσης των ποιοτικών χαρακτηριστικών του δομημένου περιβάλλοντος, αλλά και παρεμβάσεις που αφορούν την οικονομική οργάνωση και λειτουργία του ιστορικού κέντρου. Η αξιολόγηση του οικονομικού περιβάλλοντος του ιστορικού κέντρου και οι προτεινόμενες παρεμβάσεις περιλαμβάνονται στη μελέτη «Σκοπιμότητας για την Αναβίωση και Ανάπτυξη του ιστορικού κέντρου Καλαμάτας» με αιχμή την αναβάθμιση της επιχειρηματικότητας και την προώθηση συνεργασιών δημόσιου τομέα, Τ.Α. και άλλων κοινωνικο-οικονομικών εταίρων (εικ.151α, β)²⁸⁸.

Για τη χρηματοδότηση του προγράμματος ο Δήμος είχε υποβάλει πρόταση στην Ευρωπαϊκή Ένωση (στο πλαίσιο του αρθ. 10 του κανονισμού ΕΤΠΑ (95/ε 319/06) για πρότυπα αστικά πιλοτικά προγράμματα. Οι προτεινόμενες ενέργειες και το συνολικό κόστος φαίνονται στον Πίνακα Π.5 του Παραρτήματος. Το πρόγραμμα δεν υλοποιήθηκε και η πόλη

²⁸⁶ Δήμος Καλαμάτας, 1996.

²⁸⁷ Λαγουδάκη, 1996, 6-7.

²⁸⁸ Μιχαηλίδης, 1996.

έχασε την ευκαιρία να αποκτήσει από πολύ νωρίς εμπειρία σε τέτοιου είδους ολοκληρωμένες παρεμβάσεις οικονομικής αναζωογόνησης και ταυτόχρονης πολεοδομικής ανάπλασης, που θα μπορούσε να αξιοποιηθεί πιλοτικά, αφού ακόμα και σήμερα αποτελούν ένα πεδίο θεωρητικών προσεγγίσεων για τη χώρα μας. Ο Δήμος υλοποίησε τα έργα ανάπλασης του ιστορικού κέντρου (εικ. 152), αξιοποιώντας τα χρηματοδοτικά πλαίσια Β΄ Κ.Π.Σ., Γ΄ Κ.Π.Σ., Ε.Σ.Π.Α. 2007-2013²⁸⁹.

Θα πρέπει επίσης να αναφερθεί ότι ταυτόχρονα με τις σχεδιαζόμενες παρεμβάσεις ο Δήμος προσπάθησε να αξιοποιήσει όλες τις δυνατότητες της περιόδου εκείνης, προκειμένου να ενημερωθεί για τις ευρωπαϊκές πρακτικές στα θέματα προστασίας ιστορικών κέντρων. Για τον σκοπό αυτό συμμετείχε σε ευρωπαϊκά προγράμματα με στόχο την ανταλλαγή εμπειριών και την ανάπτυξη κοινής δράσης για τη διάσωση και προστασία των ιστορικών πυρήνων των πόλεων, ενημέρωση σε θέματα αξιοποίησης των νέων τεχνολογιών για την ανάδειξη και διαχείριση ιστορικών συνόλων και επεμβάσεων σε ιστορικά κέντρα. Τα ευρωπαϊκά αυτά προγράμματα και οι λοιπές συμμετέχουσες πόλεις, πλην της Καλαμάτας, περιλαμβάνονται στον πίνακα Π.3 του Παραρτήματος.

Ο Δήμος Καλαμάτας βραβεύτηκε ως επιτυχές παράδειγμα πόλης στον τομέα εφαρμογής πολεοδομικού σχεδιασμού στον Πανευρωπαϊκό Διαγωνισμό, που διοργάνωσε το 1991-1992 η Ευρωπαϊκή Ένωση μαζί με το Ευρωπαϊκό Συμβούλιο Πολεοδόμων. Το 1997 απονεμήθηκε στην πόλη της Καλαμάτας το βραβείο της Europa Nostra για τη διάσωση του ιστορικού της κέντρου και την αναστήλωση των ιστορικών κτηρίων της μετά τους σεισμούς του 1986. Τα παραπάνω περιλαμβάνονται στον Πίνακα Π.4 του Παραρτήματος.

Δ.3. Το Πρόγραμμα Περιβαλλοντικής Αναβάθμισης και Αστικής Ανάπτυξης Καλαμάτας (Ε.Ζ.Ε.Σ.)²⁹⁰

Πρόκειται για άλλη μία σημαντική ευκαιρία για την πόλη που χάθηκε. Το 1996 ο Δήμος Καλαμάτας υπέβαλε στον ευρωπαϊκό χρηματοδοτικό μηχανισμό Ε.Ζ.Ε.Σ. (Ε.Ο.Χ.) πρόταση για την πολεοδομική και περιβαλλοντική αναβάθμιση του κεντρικού τομέα και της παραλιακής ζώνης, που περιελάμβανε την πεζοδρομική της Αριστομένους μέχρι το πάρκο του ΟΣΕ, καθώς και της παραλιακής οδού Ναυαρίνου με ταυτόχρονη υλοποίηση έργων ανάπλασης κατά μήκος των δύο αυτών αξόνων, για την εξασφάλιση ελεύθερων χώρων και την ανάδειξη των διατηρητέων κτηρίων κατά μήκος αυτής της διαδρομής. Η περιβαλλοντική αναβάθμιση θα εξασφαλιζόταν με την επαναφορά του τραμ ως ήπιου μεταφορικού μέσου σταθερής τροχιάς, που θα συνέβαλε στην κυκλοφοριακή ανακούφιση των περιοχών διέλευσης, προσδίδοντας ταυτόχρονα στην πόλη ένα συγκριτικό πλεονέκτημα, σε συνδυασμό με τις εκτεταμένες αναπλάσεις των δύο βασικών αξόνων Β-Ν και Α-Δ. Και οι δύο προτάσεις (πεζοδρομήσεις και τραμ) ήταν σε εφαρμογή των ρυθμίσεων του εγκεκριμένου ΓΠΣ 1986, και για τον λόγο αυτό έτυχαν θετικής αντιμετώπισης από την Ευρωπαϊκή Ένωση. Το έργο εγκρίθηκε και χρηματοδοτήθηκε από την Ευρωπαϊκή Τράπεζα Επενδύσεων με το πολύ σημαντικό ποσό των 4,2 δις δρχ. και παρότι έγιναν όλες οι απαιτούμενες μελέτες, δεν υλοποιήθηκε ποτέ (εικ. 153-154).

²⁸⁹Σημειώνεται ότι το πρόγραμμα για την ανάδειξη και αναβάθμιση του Ιστορικού Κέντρου δεν έχει ολοκληρωθεί ακόμα. Στην παρούσα φάση έχει εγκριθεί η υπαγωγή στο Ε.Σ.Π.Α. 2014-2020 των έργων ανάπλασης της πλατείας Υπαπαντής, της πλατείας – οδού 23¹⁵ Μαρτίου, της οδού Αναγνωσταρά καθώς επίσης έχει δημοπρατηθεί το έργο ανάπλασης δικτύου οδών και πεζοδρόμων στο Ι.Κ. (Κολοκοτρώνη, Σφακτηρίας, Καπετάν Κρόμπα κ.α.) με χρηματοδότηση από το Πράσινο Ταμείο.

²⁹⁰ Αρχείο Δήμου Καλαμάτας.

Δ.4. Η συνεργασία Δήμου – ΕΚΕΧΧΑΚ για την αποτύπωση διατηρητέων

Ο Δήμος Καλαμάτας ανέθεσε²⁹¹ το 2004 στο Εθνικό Κέντρο Χαρτών και Χαρτογραφικής Κληρονομιάς Ελλάδας (ΕΚΕΧΧΑΚ) την αποτύπωση των όψεων 20 διατηρητέων κτηρίων, λόγω της επικίνδυνης κατάστασης ως προς τη στατική επάρκειά τους, αφού δεν είχαν επισκευασθεί μέχρι τότε και είχαν δεχθεί περαιτέρω επιδείνωση από κάθε είδους φθορές. Η εργασία έγινε με ψηφιακές φωτογραμμετρικές μεθόδους και τα σχέδια που παρήχθησαν δόθηκαν αφ' ενός στις αρμόδιες υπηρεσίες (Πολεοδομία, Δ/ση Νεωτέρων Μνημείων ΥΠ.ΠΟ) για αξιοποίηση, αφ' ετέρου βοηθητικά στους ιδιοκτήτες των κτηρίων, για να προβούν στην εκπόνηση των απαιτούμενων μελετών επισκευής.

Τα 20 κτήρια που αποτυπώθηκαν, φαίνονται σε ειδική στήλη στον πίνακα Π1 του Παραρτήματος (εικ. 155).

Ε. ΠΟΛΗ ΚΑΙ ΣΥΛΛΟΓΙΚΗ ΜΝΗΜΗ: Η ΔΙΑΤΗΡΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΗΣ ΜΝΗΜΗΣ – ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ / ΔΙΕΘΝΕΣ ΠΛΑΙΣΙΟ ΑΡΧΩΝ / ΜΟΝΤΕΛΑ ΔΙΑΧΕΙΡΙΣΗΣ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΗΣ ΚΛΗΡΟΝΟΜΙΑΣ

Ε.1. Πόλη και συλλογική μνήμη

Η μελέτη της πόλης ως υλικού γεγονότος, ως έργου των χεριών του ανθρώπου, που η δημιουργία του συντελέστηκε με το πέρασμα του χρόνου, αφήνοντας τα ίχνη του που διατηρούνται έστω και με ασυνεχή τρόπο, δεν είναι τίποτε άλλο παρά το κείμενο της ιστορίας²⁹².

Η πόλη είναι από μόνη της θεματοφύλακας της ιστορίας και όπως η μνήμη είναι συνδεδεμένη με τα γεγονότα και τους τόπους, η πόλη είναι ο «*locus*» της συλλογικής μνήμης. Αυτή η σχέση ανάμεσα στον «*locus*» και τους πολίτες γίνεται η κυρίαρχη εικόνα, η αρχιτεκτονική και το τοπίο, καθώς δε τα γεγονότα χαράζονται στη μνήμη, καινούργια γεγονότα συμβαίνουν στην πόλη. Με αυτή τη έννοια οι μεγάλες ιδέες διατρέχουν την ιστορία των πόλεων και τη διαμορφώνουν, η δε συλλογική μνήμη συμμετέχει στον μετασηματισμό του χώρου μέσα από τη δράση του κοινωνικού συνόλου και γίνεται το νήμα που διαπερνά την πολύπλοκη δομή της πόλης. Η δε αρχιτεκτονική διαφέρει ως προς τούτο από την τέχνη, κατά το ότι η τέχνη είναι ένα στοιχείο που υφίσταται από μόνο του, ενώ όλα τα σημαντικότερα μνημεία της αρχιτεκτονικής είναι συνδεδεμένα με την πόλη²⁹³.

Η αξία της ιστορίας ως συλλογικής μνήμης, με άλλα λόγια ως σχέσης του κοινωνικού συνόλου με τον τόπο και με την ιδέα του τόπου, μάς βοηθά να καταλάβουμε τη σημασία της δομής της πόλης, της ατομικότητάς της και της αρχιτεκτονικής της, που είναι η μορφή αυτής της ατομικότητας. Έτσι, η ένωση του παρελθόντος με το μέλλον βρίσκεται στην ίδια την ιδέα της πόλης, που τη διατρέχει όπως η μνήμη διατρέχει τη ζωή ενός ανθρώπου και που για να συγκεκριμενοποιηθεί, θα πρέπει να δίνει μορφή στην πραγματικότητα και να αποκτά τη μορφή της από αυτήν. Αυτή η διαδικασία μορφοποίησης είναι ένα σταθερό χαρακτηριστικό των αστικών συντελεστών μίας πόλης, των μνημείων της, καθώς και της ιδέας που εμείς έχουμε γι' αυτήν. Αυτό εξηγεί, γιατί η πόλη στην αρχαιότητα είχε τη γένεσή της μέσα στον μύθο²⁹⁴.

²⁹¹ Σχετική η υπ' αρ. 3134/13-02-2004 σύμβαση μεταξύ Δήμου Καλαμάτας και ΕΚΕΧΧΑΚ.

²⁹² Rossi, 1991, 186.

²⁹³ Rossi, 1991, 190-192.

²⁹⁴ Rossi, 1991, 193.

Ε.2. Η διατήρηση της ιστορικής μνήμης / προσεγγίσεις – Διεθνές πλαίσιο αρχών

Το θεωρητικό ενδιαφέρον για την πόλη είναι τόσο παλιό, που σχεδόν συμπίπτει χρονικά με την αρχή της ιστορίας της. Ο Πλάτων ασχολήθηκε διεξοδικά με την πόλη, τόσο στην «Πολιτεία» (VI) όσο και στο πολύ μεταγενέστερο έργο του, τους «Νόμους». Βέβαια στην εποχή του Πλάτωνα η έννοια της πόλης ταυτιζόταν συχνά με αυτή της πολιτείας, δηλαδή της έννομης πόλης-κράτους, πράγμα που εξηγεί εν μέρει τη σημασία που της δόθηκε.

Στους «Νόμους» περιγράφεται με λεπτομέρεια η ιδανική πόλη²⁹⁵, που πρέπει να είναι μεσόγεια, κτισμένη περίπου δέκα μίλια από τις ακτές, κατά προτίμηση σε ανώμαλο έδαφος και με ενδοχώρα αρκετά πλούσια για την άνετη συντήρησή της. Η περιγραφή αυτή, καθώς και πολλές άλλες προτάσεις του Πλάτωνα για την ιδανική πόλη στο ίδιο έργο, προκύπτουν από μία θεωρητική προσέγγιση, που εκλαμβάνει ως παραμέτρους την πολιτειακή ευρυθμία, την οικονομική και πληθυσμιακή ισορροπία, την ηθική τάξη κ.λ.π.²⁹⁶

Σήμερα οι διαφορετικές θεωρητικές κατευθύνσεις στην προσέγγιση του «φαινομένου πόλη» είναι τόσες πολλές, που είναι ενδεικτικό της πολυπλοκότητας του θέματος. Μεγάλο μέρος του προβληματισμού αφορά στα ιστορικά τμήματα των πόλεων και στην προστασία, ανάδειξη και διαχείριση των ιστορικών συνόλων και της διατήρησης της ιστορικής μνήμης.

Στα νεότερα χρόνια, η εμβληματικού χαρακτήρα διατύπωση των αρχών για την «οργανική πόλη» περιελάμβανε τα συμπεράσματα του IV Διεθνούς Συνεδρίου Νεωτέρας Αρχιτεκτονικής (CIAM) με θέμα «Η οργάνωση της πόλης», που συνήλθε στο ατμόπλοιο «Πατρίς II» από τις 29 Ιουλίου έως τις 13 Αυγούστου του 1933 και ασχολήθηκε με την πολεοδομική συγκρότηση των πόλεων της σύγχρονης εποχής. Το πόρισμα του συνεδρίου κυκλοφόρησε ευρέως, με μικρές αλλαγές από τον Le Corbusier μετά τον πόλεμο, ως «Χάρτα της Αθήνας», έμελλε δε να αποτελέσει το βασικό θεωρητικό πλαίσιο για τη μεταπολεμική ανοικοδόμηση.

Σύμφωνα λοιπόν με τη «Χάρτα της Αθήνας» του 1933, η πόλη θα πρέπει να εξυπηρετεί τις τέσσερις βασικές ανάγκες των κατοίκων, που είναι η κατοικία, η εργασία, η αναψυχή και η κυκλοφορία.

Τα ιστορικά μνημεία, μεμονωμένα ή ιστορικά αστικά συγκροτήματα, θα πρέπει να διατηρούνται εφ' όσον²⁹⁷:

- α) Αντικατοπτρίζουν πιστά τον χαρακτήρα ενός παρωχημένου πολιτισμού ή είναι γενικού ενδιαφέροντος,
- β) η διατήρησή τους δεν συνεπάγεται θυσίες εκ μέρους του κατοικούντος σε αυτά πληθυσμού υπό ανθυγιεινές συνθήκες
- γ) είναι δυνατόν να υπερπηδηθεί η εξ αυτών ενοχλητική επίδραση στην οργανική ανάπτυξη της πόλης, με τη μεταστροφή της κυκλοφορίας ή μετατόπισης του καθ' αυτό κεντροβαρικού σημείου της πόλης.

Ακόμα επισημαίνεται ότι η αισθητική προσαρμογή των νέων τμημάτων της πόλης (στα παλιά), έχει ολέθριες συνέπειες και μία τέτοια αξίωση ουδέποτε και υπό ουδεμία μορφή θα πρέπει να γίνεται ανεκτή. Επίσης υποδεικνύεται ότι με την κατεδάφιση των τρωγλών γύρω από τα ιστορικά μνημεία, είναι δυνατόν να αποκτηθούν επιφάνειες πρασίνου, που θα βελτιώσουν τις συνθήκες υγιεινής των συνοικιών κατοικίας.

Ακολούθησε ο Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και οι καταστροφικές του συνέπειες είχαν ως επακόλουθο τις σχετικές με την Πολιτιστική Κληρονομιά Συμβάσεις της Unesco του 1954 και του 1972, οι οποίες έχουν συμπεριλάβει στην έννοια των πολιτιστικών αγαθών τα αρχιτεκτονικά μνημεία. Το 1975, με τη Διακήρυξη του Άμστερνταμ, διατυπώνονται οι αρχές

²⁹⁵ Δημητριάδης, 1987, 60.

²⁹⁶ Αραβαντινός, 1986,43-44.

²⁹⁷ Τεχνικά Χρονικά, 1983, 1085.

της «Ολοκληρωμένης Προστασίας». Η Σύμβαση της Γρανάδας για την Προστασία της Αρχιτεκτονικής Κληρονομιάς στην Ευρώπη (1985) υπεγράφη από τα Κράτη μέλη του Συμβουλίου της Ευρώπης και ορίζει ως «αρχιτεκτονική κληρονομιά» τα παρακάτω ακίνητα αγαθά σύμφωνα με το άρθρο 1²⁹⁸:

α) Τα μνημεία: κάθε σημαντική κατασκευή εξαιτίας του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνολογικού της ενδιαφέροντος συμπεριλαμβανομένων των εγκαταστάσεων ή διακοσμητικών στοιχείων, που αποτελούν αναπόσπαστο τμήμα τους.

β) Τα αρχιτεκτονικά σύνολα: ομοιογενή σύνολα αστικών ή αγροτικών κατασκευών, σημαντικών λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνολογικού ενδιαφέροντος, συναφή μεταξύ τους, ώστε να σχηματίζουν ενότητες, που να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά.

γ) Οι τόποι: σύνθετα έργα του ανθρώπου και της φύσης, εν μέρει κτισμένα, τα οποία αποτελούν εκτάσεις τόσο χαρακτηριστικές και ομοιογενείς, ώστε να μπορούν να οριοθετηθούν τοπογραφικά και τα οποία είναι σημαντικά λόγω του ιστορικού, αρχαιολογικού, καλλιτεχνικού, επιστημονικού, κοινωνικού ή τεχνολογικού ενδιαφέροντος».

Η Σύμβαση της Γρανάδας ενσωματώθηκε στο ελληνικό δίκαιο με τον Ν. 2039/1992 Φ.Ε.Κ. 61/Α/1992. Η σημασία της Σύμβασης της Γρανάδας είναι μεγάλη, διότι είναι η πρώτη φορά που σε ένα κείμενο Διεθνών Αρχών διατυπώνονται ορισμοί για την αρχιτεκτονική κληρονομιά²⁹⁹.

Η Διεθνής Χάρτα για την Προστασία των Ιστορικών Πόλεων (ICOMOS, Ουάσινγκτον 1987) επισημαίνει ότι όλες οι πόλεις του κόσμου αποτελούν υλική έκφραση των κοινωνιών που σχηματίζονται για ιστορικούς λόγους και εκφράζουν τις ίδιες τις αξίες των αστικών πολιτισμών, προσδιορίζοντας τα παρακάτω στοιχεία, που συνθέτουν τον ιστορικό χαρακτήρα της πόλης και επιβάλλεται να διαφυλαχθούν:

1. Την αστική μορφή (οικοδομικά τετράγωνα και δρόμοι)
2. Τις σχέσεις μεταξύ κτηρίων και των υπαίθριων και πράσινων χώρων
3. Το σχήμα και την όψη των κτισμάτων, όπως καθορίζονται από τον όγκο, τον ρυθμό, την κλίμακα, τα υλικά, το χρώμα και τη διακόσμησή τους
4. Τις σχέσεις της πόλης με το φυσικό και δημιουργημένο από τον άνθρωπο περιβάλλον της (ανθρωπογενές περιβάλλον)
5. Τις διάφορες λειτουργίες της πόλης, που αποκτήθηκαν στο πέρασμα του χρόνου

Προκειμένου να είναι αποτελεσματική η προστασία των ιστορικών πόλεων, περιοχών ή συνοικιών, θα πρέπει να ενσωματώνεται στον σχεδιασμό της οικονομικής – κοινωνικής ανάπτυξης και να προβλέπεται επίσης από τον σχετικό πολεοδομικό και χωροταξικό σχεδιασμό. Οι πρωταρχικές αξίες που θα πρέπει να κληροδοτηθούν στις επόμενες γενιές, είναι ο ιστορικός χαρακτήρας των πόλεων και το σύνολο των υλικών και πνευματικών στοιχείων που τον συνθέτουν³⁰⁰.

Παρότι είναι αρκετά σαφές το πώς διατηρείται η υλική υπόσταση ενός ιστορικού συνόλου, είναι πολύ πιο σύνθετη η προσέγγιση του τρόπου διατήρησης του «πνεύματος» του τόπου (genius loci): Οι λειτουργίες που διαδραματίζονται στον πολυσύνθετο χώρο της πόλης, το σύστημα των κινήσεων, οι συναλλαγές, οι καθημερινές επαφές, η καθημερινή εργασία, η αναψυχή και κυρίως η ποιότητα και η ένταση των παραπάνω³⁰¹. Γιατί η ιστορία και η καθημερινή ζωή εξακολουθούν να συνυπάρχουν στον ίδιο χώρο, συνεχίζοντας τις λειτουργίες

²⁹⁸ Κόνσολα, 1995.- Ενημερωτικό Δελτίο, Ελ. Τμήμα ICOMOS, 2015, 12.

²⁹⁹ Γλύστρας, 2004, 26-30, για: α) Η Διεθνής Χάρτα και ο αντισεισμικός σχεδιασμός β) Οι βασικές αρχές προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς.

³⁰⁰ Αυγερινού-Κολώνια, 2002, 274.

³⁰¹ Μαϊστρου, 2001, 1.

που ο χρόνος καθιέρωσε και ο χώρος δέχθηκε, παίρνοντας τη μορφή που επέβαλαν οι λειτουργίες. Η διατήρηση λοιπόν αυτής της σχέσης δίνει το νόημα της ύπαρξης του χώρου και των στοιχείων που τον μορφοποιούν και μας αποκαλύπτει τη διαδικασία που οδήγησε στη συγκεκριμένη μορφή³⁰².

Τις τελευταίες δεκαετίες, το ζήτημα αυτό έχει απασχολήσει ιδιαίτερα την ελληνική κοινωνία (Κράτος, Φορείς, Γ.Α., επιστήμονες, πολίτες) και έχει επιτευχθεί σημαντικό έργο στην αντιμετώπιση του προβλήματος σε θεσμικό και ερευνητικό επίπεδο, αλλά και με επιτυχείς πρακτικές³⁰³. Έτσι, σήμερα είναι κοινά αποδεκτό ότι οι παρεμβάσεις θα πρέπει να στοχεύουν στην ανασύνθεση της ιστορικότητας και της πολιτισμικής συνέχειας, μέσα από την ανάδειξη και διασφάλιση των ορατών ιχνών της ιστορίας και τη ζωντανή διατήρηση της ιστορικής μνήμης³⁰⁴. Η σύγχρονη έννοια της διαχείρισης ταυτίζεται με την ολοκληρωμένη προστασία και ανάδειξη του μνημείου/ιστορικού συνόλου, εκείνη που το καθιστά άμεσα βιούμενο κοινωνικό αγαθό, αναδεικνύοντας τις αξίες του, δηλαδή τη δικαίωση της χρησιμότητάς του³⁰⁵.

E.3. Η διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς³⁰⁶

Διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς είναι η ολοκληρωμένη προστασία του υλικού της πολιτισμικής κληρονομιάς, καθώς και των αξιών τις οποίες εκφράζει ως απόρροια της σύνδεσής της με το ευρύτερο κοινωνικό σύνολο, κατά τρόπο συστηματικό και διεπιστημονικό και μέσα από συμμετοχικές διαδικασίες.

Τα μοντέλα διαχείρισης αποτελούν ολοκληρωμένα συστήματα θεωρητικής και πρακτικής προσέγγισης (με στρατηγική, μεθοδολογία και εργαλεία) της έννοιας και της εφαρμογής της διαχείρισης.

Τα σημαντικότερα μοντέλα διαχείρισης που ισχύουν σε παγκόσμιο επίπεδο είναι: το «υλικοκεντρικό», το «αξιοκεντρικό» και το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς».

Το υλικοκεντρικό μοντέλο εκφράζεται πληρέστερα στη *Χάρτα της Βενετίας* (Icomos, 1964), η οποία θεωρείται διεθνώς το σημαντικότερο κείμενο για τη συντήρηση/αναστήλωση (του υλικού) των μνημείων.

Το υλικοκεντρικό μοντέλο δίνει έμφαση στο υλικό (*material/fabric*), το οποίο θεωρείται σημαντικό κυρίως από ιστορικής, αρχαιολογικής, επιστημονικής και αισθητικής πλευράς. Η «αυθεντικότητα» της πολιτισμικής κληρονομιάς ενυπάρχει στο υλικό. Επομένως, στόχος της διαχείρισης, σύμφωνα με το υλικοκεντρικό μοντέλο, είναι η διατήρηση του υλικού του παρελθόντος και η προστασία του από τη φθορά και την καταστροφή που συντελούνται στο παρόν, για χάρη του μέλλοντος. Σε πρακτικό επίπεδο η διαχείριση νοείται ως ένα τεχνικό έργο και η αποκλειστική ευθύνη ανήκει στους ειδικούς. Το μοντέλο αυτό θεωρείται σήμερα παρωχημένο.

Το αξιοκεντρικό μοντέλο βασίζεται στη *Χάρτα της Μπούρα* (*Burra Charter*) (Icomos Australia, 1999), η οποία θεωρείται ίσως το σημαντικότερο κείμενο διεθνώς για τη διαχείριση (των αξιών) των χώρων. Το αξιοκεντρικό μοντέλο δίνει έμφαση στις αξίες (*values*), τις οποίες προσδίδουν στην πολιτισμική κληρονομιά διαφορετικές ομάδες ανθρώπων / ομάδες ενδιαφέροντος (*stakeholder groups* ή *interest groups*). Αξία θεωρείται το έννομο ενδιαφέρον κάποιας ομάδας ενδιαφέροντος για την πολιτισμική κληρονομιά. Στο πλαίσιο του

³⁰² Ζήβας, 1979, 47-62.

³⁰³ Για το θέμα ανάπλασης – προστασίας – αξιοποίησης ιστορικών συνόλων: προβληματισμοί, ανάλυση, σχολιασμός παραδειγμάτων στον ελληνικό χώρο, βλ. Φιλιππίδης, 1990, 115-145.- Στεφάνου, 2002.- Στεφάνου, 2007.

³⁰⁴ Μαλλούχου-Tufano, 2004, 121.

³⁰⁵ Λαμπρινουδάκης, 2005, 1.- Λαμπρινουδάκης, 2008, 158-159, 161-163.

³⁰⁶ Πούλιος, 2012, 321-340.

αξιοκεντρικού μοντέλου, στις ομάδες ενδιαφέροντος δεν περιλαμβάνονται μόνο αυτές που συσχετίζονται με την προστασία του υλικού (οι ειδικοί), αλλά και αυτές που συσχετίζονται με τη διαφύλαξη των άυλων / μη υλικών στοιχείων της πολιτισμικής κληρονομιάς (παραδείγματα: μοναχοί, ιθαγενείς, τοπική κοινωνία) – ουσιαστικά, ολόκληρο το κοινωνικό σύνολο. Και οι ομάδες ενδιαφέροντος είναι δυναμικές: οι υπάρχουσες ομάδες εξελίσσονται και μεταβάλλονται στο πέρασμα του χρόνου, ενώ καινούργιες ομάδες προστίθενται συνεχώς. Στόχος της διαχείρισης βάσει του αξιοκεντρικού μοντέλου είναι η φύλαξη των αξιών του παρελθόντος και του παρόντος για χάρη των μελλοντικών γενεών (*future generations*).

Το μοντέλο «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» αναπτύσσεται κυρίως στον μη δυτικό κόσμο. Σε διεθνές επίπεδο καθιερώθηκε τη δεκαετία 1990-2000, κυρίως χάρη στις πρωτοβουλίες του πολιτιστικού οργανισμού International Centre for the Study of the Preservation and Restoration of Cultural Property (ICCROM).

«Ζώσα πολιτισμική κληρονομιά» θεωρείται η πολιτισμική κληρονομιά που εξακολουθεί ακόμα και σήμερα να δημιουργείται και να εξελίσσεται περαιτέρω στη βάση της συνέχειας της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά (*continuity*). Η συνέχεια αυτή εκφράζεται μέσα από υλικά και άυλα / μη υλικά στοιχεία, τα οποία νοούνται και προσεγγίζονται ως ενιαίο σύνολο.

Σύμφωνα με το συγκεκριμένο μοντέλο, στόχος της διαχείρισης είναι η διαφύλαξη της συνέχειας της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την πολιτιστική κληρονομιά. Παραδείγματα «ζώσας πολιτισμικής κληρονομιάς» προέρχονται κυρίως από τις ιστορικές πόλεις, τους παραδοσιακούς οικισμούς, τους θρησκευτικούς χώρους και τα πολιτιστικά τοπία. Η «αυθεντικότητα» συνδέεται με τη συνέχεια της αρχικής σύνδεσης της κοινωνίας με την κληρονομιά στο πέρασμα του χρόνου.

ΣΤ. Η ΚΑΛΑΜΑΤΑ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΕ: ΜΙΑ ΠΡΟΣΠΑΘΕΙΑ ΧΑΡΤΟΓΡΑΦΙΚΟΥ ΠΡΟΣΔΙΟΡΙΣΜΟΥ ΤΩΝ «ΑΠΩΛΕΙΩΝ» ΚΑΙ Η ΑΠΟΤΙΜΗΣΗ ΤΩΝ ΣΥΝΕΠΕΙΩΝ ΓΙΑ ΤΗΝ ΠΟΛΕΟΔΟΜΙΚΗ ΚΑΙ ΤΗΝ ΑΡΧΙΤΕΚΤΟΝΙΚΗ ΤΗΣ ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ

Στη συνέχεια παρατίθενται οι ενέργειες που έγιναν στο πλαίσιο της διπλωματικής αυτής εργασίας, προκειμένου να διερευνηθούν, να συσχετισθούν και να αξιοποιηθούν όλα τα διαθέσιμα στοιχεία από μελέτες, πηγές, αρχεία, ώστε να εντοπισθούν και να προσδιορισθούν χαρτογραφικά τα σημαντικά κτήρια της πόλης, που είχαν καταγραφεί πριν τους σεισμούς και δεν υπάρχουν σήμερα.

Ο γεωγραφικός προσδιορισμός των «απωλειών» δίνει την δυνατότητα για περαιτέρω αποτίμηση των συνεπειών/ασυνεχειών στον πολεοδομικό ιστό και τη φυσιογνωμία της πόλης, αλλά και τη δυνατότητα για την ανασύνθεσή της με αξιοποίηση των νέων τεχνολογιών. Τα στοιχεία που εξετάστηκαν είναι: ΡΜΑ Καλαμάτας ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971, Μελέτη καταγραφής αξιόλογων κτηρίων Μ. Θεοδώρου 1986, Διαγράμματα κλίμακας 1:1.000 Πολεοδομικής Μελέτης Αναθεώρησης Ρ.Σ. Ιστορικού Κέντρου Καλαμάτας (ΦΕΚ 634/Δ/1989) και Μελέτης Μετασεισμικής Προσαρμογής λοιπών περιοχών Καλαμάτας (ΦΕΚ 248/Δ/1989, όπως επαναδημοσιεύθηκε στο ΦΕΚ 448/Δ/1992), όλες οι κηρύξεις των διατηρητέων ΥΠ.ΠΟ. και Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. πριν και μετά τους σεισμούς του 1986 μέχρι σήμερα, η Μελέτη Ανάπλασης Ιστορικού Κέντρου του 1996, στην οποία απεικονίζονται στοιχεία κατεδαφίσεων εντός του πυρήνα του Ι.Κ., το αρχείο διατηρητέων Δήμου Καλαμάτας, που περιλαμβάνει στοιχεία αναφορικά με τις κηρύξεις, τους αποχαρακτηρισμούς που ακολούθησαν, την επικινδυνότητα - εγκατάλειψη ορισμένων εξ αυτών, των κατεδαφίσεων, τη μελέτη αποτυπώσεων του ΕΚΕΧΧΑΚ, τη σχετική αλληλογραφία με τα αρμόδια Υπουργεία κ.λ.π. και η πλατφόρμα του ΥΠ.ΠΟ. «Διαρκής Κατάλογος των Κηρυγμένων Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων της Ελλάδας».

Επεξεργασία / Συμπεράσματα από μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971.

Ξεκινώντας από τα στοιχεία της μελέτης ΡΜΑ Καλαμάτας ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971, επιχειρήθηκε η «ταύτιση» των προτεινομένων προς διατήρηση κτηρίων από τη μελέτη αυτή, που είχαν περιορισθεί σε περίπου 100, όπως ήδη προαναφέρθηκε, και απεικονίζονται στον χάρτη Ρυμοτομικού Σχεδίου Α και Β Φάσεως (εικ. 123) με κτήρια της αντίστοιχης περιοχής, που περιλαμβάνονται στους καταλόγους των κηρυγμένων διατηρητέων, είτε από το ΥΠ.ΠΟ. είτε από το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., προκειμένου να έχουμε την πληροφόρηση πόσα και ποια από τα προς κήρυξη κτήρια της πρότασης του ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 τελικά διασώθηκαν.

Έτσι δημιουργήθηκε ο **χάρτης X1 (εικ. 156)**, όπου επισημαίνονται τα κτήρια της πρότασης ΕΜΠ-ΣΠΕ του 1971, που περιλαμβάνονται στις κηρύξεις διατηρητέων, οι οποίες έγιναν διαχρονικά στην πόλη και δεν έχει υπάρξει διαφοροποίηση μέχρι σήμερα (αποχαρκτηρισμός / κατεδάφιση). Εντοπίστηκαν 31 κτήρια από το σύνολο των 100 περίπου και παρουσιάζονται στον Πίνακα που έχει ενσωματωθεί στον παραπάνω χάρτη X1.

Στη συνέχεια τα στοιχεία των προτεινόμενων διατηρητέων του χάρτη Ρυμοτομικού Σχεδίου Α και Β Φάσεως της μελέτης ΕΜΠ- ΣΠΕ 1971 μεταφέρθηκαν σε ψηφιακό υπόβαθρο, το οποίο είχε ενημερωθεί με τα κηρυγμένα διατηρητέα της πόλης και τα αξιόλογα κτήρια της μελέτης Θεοδώρου και δημιουργήθηκε ο **χάρτης X2 (εικ. 157)**. Για τη δημιουργία του ψηφιακού υποβάθρου αναφερόμαστε αναλυτικά στην επόμενη ενότητα «επεξεργασία / συμπεράσματα από τη μελέτη της Θεοδώρου» .

Συγκρίνοντας τα προτεινόμενα διατηρητέα κτήρια του χάρτη Ρυμοτομικού Σχεδίου Α και Β Φάσεως ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 με τα αξιόλογα κτήρια της μελέτης της Θεοδώρου, μία πρώτη διαπίστωση είναι ότι τα περισσότερα από τα υπόλοιπα 70 περίπου κτήρια, δεν είχαν επισημανθεί ως αξιόλογα από τη μελέτη της Θεοδώρου το 1986, βλ. **χάρτη X2 (εικ. 157)**. Είναι προφανές ότι στα 15 χρόνια που μεσολάβησαν από τις δύο καταγραφές, κάποια από τα κτήρια αυτά είχαν ήδη κατεδαφιστεί και στη θέση τους είχαν ανεγερθεί νέα, εφόσον στο διάστημα 1970-1986 υπήρξε έντονη οικοδομική δραστηριότητα στην πόλη.

Για τα κτήρια αυτά θα μπορούσε να επιχειρηθεί η ταυτοποίησή τους, εφόσον είναι γνωστή η θέση τους και έχουμε διαθέσιμο παλιό φωτογραφικό υλικό. Αυτό θα μπορούσε να αναζητηθεί με την ενεργοποίηση των πολιτών (π.χ. από την ιστοσελίδα του Δήμου). Επισημαίνεται ότι όλα τα παραπάνω κτήρια βρίσκονταν μέσα στα όρια της παλιάς πόλης, όπως τα είχε προτείνει η μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ του 1971, πολλά μάλιστα στην περιοχή μεταξύ Φαρών και Ακρίτα (σήμερα Παλαιολόγου), η οποία δεν αποτελεί τμήμα του ιστορικού κέντρου της πόλης, όπως αυτό οριοθετήθηκε επίσημα το 1988. Το τμήμα αυτό (μεταξύ Φαρών και Παλαιολόγου) έχει ανοικοδομηθεί μετά τους σεισμούς σε ευρεία έκταση, με τους όρους δόμησης που διέπουν την περιοχή.

Υπενθυμίζεται επίσης ότι στην πρόταση διατήρησης κτηρίων της μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ του 1971 δεν περιλαμβανόταν κανένα κτήριο μέσα στον υπόλοιπο πολεοδομικό ιστό, η δε χωροταξική διάρθρωση των 400 περίπου παλαιών κτηρίων όλων των τυπολογίων απεικονίζεται στον χάρτη 3.1 (εικ. 122).

Επεξεργασία / Συμπεράσματα από τη μελέτη της Θεοδώρου

Η μελέτη της Θεοδώρου είχε ολοκληρωθεί τον Μάρτιο του 1986 και είχε παραδοθεί σε ένα αντίτυπο στον Δήμο Καλαμάτας, όπου και φυλάσσεται.

Περιλαμβάνει συνολικά 225 κτήρια σε ολόκληρη την πόλη και είχαν συμπληρωθεί για όλα οι σχετικές πρότυπες καρτέλες, που προβλέπονταν από τις προδιαγραφές για την τεκμηρίωση της κήρυξης ενός κτηρίου ως διατηρητέου. Η μελέτη αναφέρεται μόνο σε ιδιωτικά ή δημόσια κτήρια (δεν περιλαμβάνονται εκκλησιαστικά κτήρια και μνημεία).

Σκοπός της μελέτης ήταν, όπως είδαμε, να αποτελέσει το βασικό εργαλείο για την επιστημονική τεκμηρίωση των κηρύξεων.

Πέραν της μελέτης Θεοδώρου, στοιχεία για τις περαιτέρω κηρύξεις παρείχαν και τα διαγράμματα 1:1.000 της μελέτης Αναθεώρησης του Σχεδίου του 1905, που όπως προαναφέραμε, είχε ήδη ξεκινήσει να εκπονείται από το 1983, και στα οποία είχαν επισημανθεί περί τα 180 αξιόλογα κτήρια από την ομάδα μελέτης. Μεταξύ των κτηρίων αυτών, όπως προέκυψε από τον έλεγχο που διενεργήσαμε, περιλαμβάνονταν και κτήρια που δεν είχαν καταγραφεί από την Θεοδώρου. Για την τελική αξιολόγηση και επιλογή των κηρύξεων ασχολήθηκε ομάδα από εκπροσώπους του ΥΠ.ΠΟ., του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., των μελετητών πολεοδόμων και του Δήμου Καλαμάτας. Συνέπεια της σοβαρής προετοιμασίας και μελετητικής ετοιμότητας του Δήμου ήταν ότι έγιναν ταχύτατα οι μαζικές κηρύξεις των διατηρητέων: το 1987 από το ΥΠ.ΠΟ. με το ΦΕΚ 467/Δ/1987, που περιελάμβανε 87 κτήρια και το ΦΕΚ 471/Δ/1987, που περιελάμβανε τα μνημεία και 6 κτήρια, και το 1988 από το Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. με το ΦΕΚ 229/Δ/1988, που περιελάμβανε 50 κτήρια (33 κτήρια και 17 προσόψεις κτηρίων).

Κάποια από τα κτήρια που είχαν εντοπιστεί προσεισμικά ως αξιόλογα, κατέρρευσαν αμέσως και χάθηκαν, κάποια άλλα δεν κρίθηκαν διατηρητέα ενδεχομένως λόγω της σοβαρότητας των βλαβών τους ή διότι δεν αξιολογήθηκαν τελικά, μεγάλο μέρος από αυτά κηρύχθηκε και ακολούθησαν στη συνέχεια κάποιοι αποχαρακτηρισμοί.

Κρίθηκε σκόπιμο η έρευνα για τον προσδιορισμό των κτηρίων που δεν υπάρχουν σήμερα, να έχει αναφορά στην καταγραφή της Θεοδώρου, επειδή γι' αυτά τα κτήρια, πέραν της χαρτογραφικής, υπάρχει και πλήρης φωτογραφική τεκμηρίωση.

Απαραίτητη προϋπόθεση για τον εντοπισμό των «απωλειών» των αξιόλογων κτηρίων ήταν καταρχήν η δημιουργία ενός τελικού επικαιροποιημένου καταλόγου με τη σημερινή εικόνα των διατηρητέων του ΥΠ.ΠΟ. και του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., γιατί από το 1986 μέχρι σήμερα έχουν υπάρξει αρκετές διαφοροποιήσεις, είτε με προσθήκη νέων κηρύξεων είτε με αποχαρακτηρισμούς ή ακόμα και με κατεδαφίσεις. Για τον σκοπό αυτό, μετά από έρευνα σε όλα τα διαθέσιμα στοιχεία, συγκροτήθηκε ένας πλήρης επικαιροποιημένος κατάλογος, όπου απεικονίζεται κάθε δυνατή πληροφορία για τις αρχικές κηρύξεις και την εξέλιξή τους³⁰⁷. Στον κατάλογο αυτό παρατίθεται για διευκόλυνση του χρήστη, σε ειδική στήλη, ο αύξοντας αριθμός του κτηρίου στο αντίστοιχο ΦΕΚ κήρυξης (αφορά τις μαζικές κηρύξεις του ΥΠ.ΠΟ., ΦΕΚ 467/87 και 471/87 και του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. με το ΦΕΚ 229/88). Έχουν προστεθεί τα στοιχεία αποχαρακτηρισμών, κατεδαφίσεων και έχουν επισημανθεί τα κτήρια για τα οποία υπάρχει η φωτογραμμετρική αποτύπωση από το ΕΚΕΧΧΑΚ. Ο κατάλογος αυτός περιλαμβάνεται στο Παράρτημα με τίτλο Π1 Επικαιροποιημένος Πίνακας Μνημείων και Διατηρητέων Καλαμάτας.

Για την απεικόνιση των θέσεων των κτηρίων, η μελέτη της Θεοδώρου είχε χρησιμοποιήσει αναλογικά χαρτογραφικά υπόβαθρα του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., που είχαν δημιουργηθεί για τις ανάγκες της Ε.Π.Α. (Επιχείρηση Πολεοδομικής Ανασυγκρότησης), ίδια με αυτά της μελέτης Αναθεώρησης του Ρυμοτομικού Σχεδίου 1905. Τα υπόβαθρα είχαν προκύψει από αεροφωτογραφίες της περιόδου 1980. Στους χάρτες είχαν εντοπιστεί τα κτήρια με την αρίθμησή τους, η οποία ήταν ίδια με την αντίστοιχη στην καρτέλα καταγραφής τους. Η καρτέλα καταγραφής περιλαμβάνει στοιχεία διεύθυνσης, τον αριθμό του οικοδομικού τετραγώνου, σπάνια τα στοιχεία του ιδιοκτήτη, περιγραφή, χρονολόγηση, τυπολογική ένταξη και φωτογραφίες της όψης, καθώς και τυχόν πρόσθετες φωτογραφίες άλλων όψεων και χαρακτηριστικών σημαντικών μορφολογικών ή διακοσμητικών στοιχείων. Με βάση τα δεδομένα αυτά, είχε γίνει η χαρτογραφική απεικόνιση των κτηρίων α) σύμφωνα με την

³⁰⁷ Ως βάση χρησιμοποιήθηκε ο Πίνακας Π.2.1 της Α' φάσης – Παράρτημα της μελέτης ΓΠΣ Καλαμάτας 2011.

τυπολογική τους ένταξη και β) τη χρονολογία κατασκευής τους σε αντίστοιχους χάρτες για κάθε μία από τις δέκα περιοχές, στις οποίες είχε χωριστεί η πόλη από τη μελέτη Θεοδώρου.

Στο πλαίσιο της διπλωματικής αυτής εργασίας εντοπίστηκαν και επισημάνθηκαν όλα τα κτήρια (225) της μελέτης της Θεοδώρου που είχαν χαρακτηριστεί ως αξιόλογα, σε ψηφιακό χαρτογραφικό υπόβαθρο μεταγενέστερης χρονικής περιόδου (περί το 2000), που ήταν διαθέσιμο στον Δήμο Καλαμάτας και ψηφιοποιήθηκαν όλες οι φωτογραφίες. Έγινε συσχέτιση των κτηρίων της μελέτης της Θεοδώρου με τα διατηρητέα κτήρια που παρατίθενται στον κατάλογο Π1, αξιοποιώντας κάθε διαθέσιμη χαρτογραφική πληροφόρηση για τη θέση των διατηρητέων σε σχέση με τα στοιχεία κήρυξής τους.

Επισημαίνεται ότι οι αποφάσεις κήρυξης των διατηρητέων του ΥΠ.ΠΟ. δεν συνοδεύονται από απόσπασμα ρυμοτομικού σχεδίου με εντοπισμένη τη θέση, αλλά αναφέρεται μόνο η διεύθυνση και τα στοιχεία του φερόμενου ιδιοκτήτη. Έτσι για την ταύτιση των κτηρίων της μελέτης Θεοδώρου και των κηρυγμένων διατηρητέων του ΥΠ.ΠΟ., πέραν των στοιχείων διεύθυνσης που μπορεί και να μην ταυτίζονταν απόλυτα (π.χ. ως προς τον αριθμό), χρησιμοποιήθηκαν σημερινές φωτογραφίες των κηρυγμένων διατηρητέων και συγκρίθηκαν με αυτές της μελέτης της Θεοδώρου. Η όποια χαρτογραφική ενημέρωση για τις θέσεις των διατηρητέων περιοριζόταν στην περιοχή του Ιστορικού Κέντρου, όπου είχε εκπονηθεί η μελέτη ανάπλασης (βλ. Κεφ. Δ.2.), χωρίς όμως οι θέσεις να συνδέονται με την ταυτότητα των κτηρίων.

Εδώ θα πρέπει να σχολιασθεί η έλλειψη ενός επίσημου διαρκώς ενημερωμένου ηλεκτρονικού καταλόγου με χαρτογραφική ενημέρωση και επικαιροποιημένη πληροφόρηση για όλα τα διατηρητέα του ΥΠ.ΠΟ. και του Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ. για ολόκληρη την χώρα. Η σχετική πλατφόρμα του ΥΠ.ΠΟ. «Διαρκής Κατάλογος των Κηρυγμένων Αρχαιολογικών Χώρων και Μνημείων της Ελλάδας» δεν παρέχει χαρτογραφική πληροφορία για τα διατηρητέα κτήρια.

Αξίζει να αναφερθεί το παράδειγμα της Ερμούπολης που βραβεύθηκε από την Europa Nostra για την ανάπτυξη Ψηφιακού Συστήματος Διαχείρισης των Ιστορικών Κτηρίων της (HERMeS), που ανέρχονται σε 1293³⁰⁸.

Κατόπιν αυτών, δημιουργήθηκε ένα πλήρες χαρτογραφικό υπόβαθρο, ο **χάρτης X3 (εικ. 158)**, στον οποίο έχουν επισημανθεί όλα τα διατηρητέα του ΥΠ.ΠΟ. και του Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε. που κηρύχθηκαν διαχρονικά (από πριν το 1986 μέχρι και σήμερα), σύμφωνα με όλα τα στοιχεία επικαιροποίησης που εντοπίστηκαν κατά την έρευνα (Βλ. Πιν. Π1) και τα 225 κτήρια από τη μελέτη της Θεοδώρου. Από την εξέταση των στοιχείων του χάρτη X3 διαπιστώθηκε ότι στα κηρυγμένα περιλαμβάνονται κτήρια που δεν είχαν προταθεί ως αξιόλογα από τη μελέτη της Θεοδώρου. Επιπλέον αναφέρεται ότι από τα 225 προτεινόμενα για κήρυξη κτήρια της μελέτης της Θεοδώρου, τα 15 ήταν ήδη κηρυγμένα πριν τους σεισμούς του 1986, όπως προκύπτει από τα στοιχεία του Πίνακα Π1. Αυτά που τελικά αντιστοιχούν σε κηρυγμένα σήμερα κτήρια φαίνονται στον χάρτη X3. Για τα υπόλοιπα, που επίσης απεικονίζονται διακριτά στον χάρτη X3, ελέγχθηκε η ύπαρξή τους σήμερα, μέσω εντοπισμού της θέσης στην εφαρμογή Google Maps και επιβεβαιώθηκε στη συνέχεια με διενέργεια επιτόπου ελέγχου των θέσεων.

Με βάση τα παραπάνω δημιουργήθηκε ο **χάρτης X4 (εικ. 159α)**, ο οποίος περιλαμβάνει τα αξιόλογα κτήρια από την καταγραφή της Θεοδώρου, που δεν υφίστανται σήμερα. Συνολικά πρόκειται για 83 κτήρια, η χωροταξική κατανομή των οποίων, όπως φαίνεται στον χάρτη X4, καλύπτει όλες τις περιοχές της πόλης και την πλειοψηφία των τύπων των κτηρίων, όπως μνημονεύονται στο κεφάλαιο Α.2.2. Στον δε **χάρτη X5 (εικ. 159β)** απεικονίζεται με διαφορετικό χρώμα η κατηγοριοποίηση των κτηρίων με βάση την τυπολογία

³⁰⁸ Ινστιτούτο Σύρου.

τους σύμφωνα με τη μελέτη της Θεοδώρου. Η εικόνα του παλαιού, μη υπάρχοντος πλέον κτηρίου, και του σημερινού νέου κτίσματος στη θέση του, παρουσιάζεται στο ειδικό τεύχος εικόνων του Παραρτήματος. Οι φωτογραφίες των παλαιών κτηρίων έχουν προκύψει από ψηφιοποίηση του φωτογραφικού αρχείου της μελέτης Θεοδώρου, ενώ των σημερινών κτισμάτων στην αντίστοιχη θέση από την εφαρμογή Google Maps. Η αρίθμηση των θέσεων των κτηρίων στον χάρτη X.4 είναι ίδια με αυτήν του ειδικού τεύχους εικόνων, για να υπάρξει συσχετισμός.

Με την εκρηκτική ανοικοδόμηση που ακολούθησε την τεράστια καταστροφή του οικιστικού πλούτου της πόλης, είναι φανερό ότι άλλαξαν όλα τα δεδομένα του σεισμικού οικιστικού ιστού, αλλά και του πλέγματος των οικοδομών, εντός των οικοδομικών τετραγώνων. Ολόκληρα οικιστικά σύνολα κατεδαφίστηκαν και στη θέση τους κτίστηκαν νέες μορφές, νέες «κατόψεις», νέα κελύφη. Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στα «κενά» του οικιστικού ιστού, δηλαδή σε οικόπεδα όπου μετά την κατεδάφιση των κτηρίων εξαιτίας των σεισμών δεν έχουν ανεγερθεί νέες οικοδομές μέχρι σήμερα. Αυτό, σε συνδυασμό με τις μεταβολές στον οικιστικό ιστό που επέφεραν οι ανοικοδομήσεις των νέων κτηρίων, σε πολλές περιπτώσεις δυσκόλεψε τον εντοπισμό των θέσεων των αξιόλογων κτηρίων που δεν υπάρχουν σήμερα, στο μεταγενέστερο χαρτογραφικό υπόβαθρο (2000), που χρησιμοποιήθηκε για τον εντοπισμό τους.

Στον χάρτη X4 (**εικ. 159α**) παρατηρείται ότι μεγάλο ποσοστό των αξιόλογων κτηρίων που χάθηκαν, βρίσκεται σε περιοχές εκτός του θεσμοθετημένου ιστορικού κέντρου, που όμως είχαν βαρύνουσα θέση στον χαρακτήρα και τη φυσιογνωμία του κέντρου της πόλης, είτε λόγω της ιδιαίτερης αρχιτεκτονικής αξίας τους είτε λόγω του ότι διαμόρφωναν άξονες διακριτούς μέσα στην πόλη για ένα ενιαίο ύφος και χαρακτήρα (π.χ. Σιδ. Σταθμού, Γεωργούλη, Αριστοδήμου, πλ. Μαυρομιχάλη), αλλά και γιατί σηματοδοτούσαν μία συγκεκριμένη περίοδο κοινωνικής και οικονομικής εξέλιξης της πόλης (**εικ. 160-164**).

Από αυτή την άποψη μπορούμε να πούμε ότι στις περιπτώσεις αυτές η αλλοίωση είναι αισθητή και ελάχιστα κτήρια έχουν απομείνει να θυμίζουν τον νεοκλασικό χαρακτήρα της αντίστοιχης περιοχής, αφού στη θέση τους υπάρχουν πολυώροφα κτήρια μίας άλλης, νέας Καλαμάτας.

Αναφορικά με τα κτήρια που βρίσκονται εντός του παραδοσιακού κέντρου, η εικόνα είναι διαφορετική. Και τούτο διότι στην ευρύτερη περιοχή του ιστορικού κέντρου απ' ενός έχουν διασωθεί και επισκευασθεί αρκετά διατηρητέα που δημιουργούν σύνολα, απ' ετέρου, μετά την μελέτη Αναθεώρησης του Ρ.Σ του ιστορικού κέντρου, οι νέες οικοδομές ακολούθησαν τον παλιό ιστό. Οι μορφολογικοί περιορισμοί, τα χαμηλά ύψη και οι χαμηλοί συντελεστές δόμησης συνετέλεσαν στη διαμόρφωση μίας ήπιας εικόνας, που ναι μεν απέχει απ' αυτήν του 1986 προ σεισμού, όμως δεν «ενοχλεί» και δεν επισκιάζει τα παλιά που διασώθηκαν (**εικ. 165-166**).

Διαπιστώνεται ότι πολλές φορές η εφαρμογή των όρων δεν είναι επιτυχής, υπάρχει αστοχία στα υλικά, στις απομιμήσεις παλαιότερων διακοσμητικών στοιχείων, πράγματα ασύμβατα, και πολλά άλλα ακόμη που μπορούν να σχολιασθούν, όπως το θέμα των νέων χρήσεων γης και κατ' επέκταση των νέων λειτουργιών, ζήτημα που διατρέχει πάντα την προβληματική της διατήρησης/διαχείρισης ενός ιστορικού κέντρου. Η γενική όμως εικόνα μπορούμε να πούμε ότι συνιστά ένα αποτέλεσμα συγκροτημένο, ελεγχόμενο, χωρίς την εμφάνιση κραυγαλέων περιπτώσεων, όπως συνέβη πριν τους σεισμούς του 1986 με την περίπτωση της πολυκατοικίας της πλατείας 23^{ης} Μαρτίου (**εικ. 167**).

Ακόμα έχει παρατηρηθεί συχνά ότι η αποκατάσταση των κηρυγμένων διατηρητέων έχει πραγματοποιηθεί, άλλοτε λιγότερο, άλλοτε περισσότερο, χωρίς τον απαιτούμενο σεβασμό στην προηγούμενη κατάσταση και αυτό είναι ολοφάνερο, όταν γίνεται η σύγκριση με παλιές φωτογραφίες του ίδιου κτηρίου. Και βέβαια, μεγάλη πληγή αποτελούν τα

διατηρητέα που δεν έχουν επισκευαστεί ακόμα (εικ. 168-169). Τέλος, από τη συνολική χαρτογραφική απεικόνιση των διατηρητέων, θα πρέπει να προστεθεί ως διαπίστωση το γεγονός ότι δεν έχουν κηρυχθεί ορισμένα αξιόλογα κτήρια, που υπάρχουν ακόμα στην πόλη. Για τον λόγο αυτό δεν έχουν συμπεριληφθεί στην «Καλαμάτα που χάθηκε», τουλάχιστον μέχρι στιγμής.

Επιχειρώντας μία τελική αποτίμηση βλέπουμε ότι η Καλαμάτα ήταν περί το 1970 σε μεγάλο βαθμό ακόμη η νεοκλασική πόλη του μεσοπολέμου. Η αρχιτεκτονική φυσιογνωμία των περιοχών που αναπτύχθηκαν κατά τον 19^ο αι. και τις πρώτες δεκαετίες του 20^{ου} αι. σφράγιζε ακόμα τη μορφή του πολεοδομικού της συγκροτήματός (εικ. 170 – 180). Η πρώτη πολυκατοικία στην οδό Αριστομένους κτίστηκε το 1964. Ακολούθησε η ανοικοδόμηση της δεκαετίας του 1970, που εντάθηκε προς το τέλος της, με τις πολυκατοικίες να πυκνώνουν συνεχώς μέχρι τους σεισμούς του 1986. Όμως και πάλι υπήρχε ο χρόνος για έγκαιρες συνολικές παρεμβάσεις στην προστασία της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς της πόλης, που όπως είδαμε είχε ξεκινήσει ο Δήμος, εάν δεν μεσολαβούσαν οι σεισμοί με τις αναπότρεπτες καταστροφές.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε ότι κατ' ουσία η μεγάλη τομή για την ταυτότητα και τη φυσιογνωμία της Καλαμάτας ήταν οι σεισμοί του 1986 και όχι η «αντιπαροχή», που όπως είναι γνωστό, κατέστρεψε σε μεγάλο βαθμό την αρχιτεκτονική κληρονομιά των περισσότερων ιστορικών πόλεων στην Ελλάδα.

Z. Η ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑΣ ΤΗΣ ΠΟΛΗΣ ΜΕ ΤΗ ΧΡΗΣΗ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ

Z.1. Η Πολιτιστική Κληρονομιά και η διαχείρισή της στην ψηφιακή εποχή

Την τελευταία δεκαετία βιώνουμε μία εξαιρετικά δυναμική αλλαγή στην αντίληψη της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, εξαιτίας της τεχνολογικής επανάστασης (ψηφιακής, κοινωνικής δικτύωσης, μεγάλων δεδομένων κ.ά.). Ποτέ ξανά δεν είχε γνωρίσει η Πολιτιστική Κληρονομιά τεκμηρίωση και διάχυση με τόσο καινοτόμο και δημιουργικό τρόπο, με ακρίβεια, με μαζικότητα και με άμεση χρήση. Οι επιστήμονες και οι ειδικοί στον τομέα αυτόν περιγράφουν αυτή την επανάσταση στην Πολιτιστική Κληρονομιά ως «Cultural Heritage 3.0», ενώ πολλές φορές χρησιμοποιείται ο όρος «Digital Heritage», που έχει μεταφραστεί ως «Ψηφιακός Πολιτισμός». Κύριο γνώρισμα του όρου «Digital Heritage» είναι ο διττός χαρακτήρας του, καθώς αναφέρεται τόσο στη διαδικασία δημιουργίας του (ψηφιοποίηση, τεκμηρίωση) όσο και στο ίδιο το αποτέλεσμα (ψηφιακά μοντέλα, πανοραμικές 360⁰ λήψεις, επαυξημένη & εικονική πραγματικότητα, κ.α.)³⁰⁹.

Προσπαθώντας να δώσουμε μία συνοπτική εικόνα του σύνθετου χώρου των ψηφιακών τεχνολογιών για τον πολιτισμό, μπορούμε να ορίσουμε **τρία τεχνολογικά πεδία της Πολιτιστικής Διαχείρισης:**

• **τεχνολογίες πρόσβασης**, που έχουν να κάνουν με τα μέσα και τις υποδομές διατήρησης, ορθής διαχείρισης και προσβασιμότητας του Ψηφιακού Πολιτιστικού Περιεχομένου (ΨΠΠ). Η εξέλιξη των μουσειακών πληροφοριακών συστημάτων, αλλά κυρίως η εμφάνιση του παγκόσμιου «σημασιολογικού ιστού» (semantic web) στα τέλη του 20ού αιώνα σήμαναν μία στροφή σε διαχειριστικά μοντέλα προσέγγισης, τα οποία είναι προσανατολισμένα στην οργάνωση, δόμηση και διαχείριση των ψηφιακών δεδομένων ως «διασυνδεδεμένων και ανοιχτών δεδομένων» (linked open data) δίνοντας πλέον προτεραιότητα σε ένα μουσείο

³⁰⁹ Χατζηγηγορίου, 2017, 30.

δομημένο και τεκμηριωμένο σύμφωνα με διεθνή τεχνικά πρότυπα και σε μεγάλο βαθμό αυτοματοποιημένες διαδικασίες.

• **διαδραστικές τεχνολογίες** αναπαράστασης και σχεδιασμού εικονικών χώρων. Ιδιαίτερα σημαντικό και συνεχώς εξελισσόμενο είναι το τεχνολογικό πεδίο της γεωχωρικής αποτύπωσης, οπτικοποίησης και του σχεδιασμού της πολιτιστικής πληροφορίας σε αφηγηματικά, διαδραστικά περιβάλλοντα. Πρόκειται για έναν τομέα όπου η σύγκλιση ανεπτυγμένων τεχνολογιών εδώ και δεκαετίες, όπως τα Γεωγραφικά Συστήματα Πληροφοριών (Geographical Information Systems - GIS) με αναδυόμενες τεχνολογίες, όπως οι εφαρμογές «εικονικής και επαυξημένης πραγματικότητας» (Virtual Reality & Augmented Reality) ή οι τεχνικές τρισδιάστατης σάρωσης και αναπαράστασης, σε συνδυασμό με έναν ολοένα και πιο προσβάσιμο τεχνικό εξοπλισμό, όπως οι οθόνες αφής και υψηλής ανάλυσης, έχουν πολλαπλασιάσει θεαματικά τις δυνατότητες και τα πεδία εφαρμογής.

• **συμμετοχικές τεχνολογίες** επικοινωνίας, δικτύωσης και μάθησης για χρήστες, επισκέπτες και άλλες ομάδες κοινού. Οι θεωρίες και οι πολιτικές της πολιτιστικής διαχείρισης δίνουν σήμερα όλο και μεγαλύτερη έμφαση στον συμμετοχικό σχεδιασμό, τις δημόσιες και κοινωνικές δράσεις και την εμπλοκή διαφορετικών ομάδων κοινού, όχι μόνο σε σχέση με τη χρήση και ερμηνεία του πολιτισμικού κεφαλαίου, αλλά και με την ίδια τη συνδημιουργία και τη συνεργατική διαχείρισή του³¹⁰.

Τα γεωγραφικά πληροφοριακά συστήματα (G.I.S) επιτρέπουν καταρχήν τη σύνδεση των μνημείων με τον φυσικό τους χώρο, τον άμεσο συνακόλουθο συσχετισμό των μνημείων μιας ευρύτερης περιοχής, την κατανόηση των σχέσεων δικτύων μνημείων μιας περιόδου ή συγκεκριμένης ιστορικής πραγματικότητας και φυσικού περιβάλλοντος και την εξαγωγή πολλών άλλων επιστημονικών συμπερασμάτων, που αποτελούσαν ανέκαθεν αίτημα της έρευνας αλλά τώρα διατυπώνονται ευχερέστερα και πειστικότερα, καθώς οπτικοποιούνται. Ο ψηφιακός χώρος προκαλεί επιπροσθέτως για πειραματισμούς, οι οποίοι διευρύνουν τους γνωστικούς μας ορίζοντες, όπως για παράδειγμα η αναζήτηση και η ανασύνθεση του ιστορικού χώρου των μνημείων, που έχει διαφοροποιηθεί δια μέσου των αιώνων³¹¹.

Ο όρος «επαυξημένη πραγματικότητα (augmented reality)» αντιπροσωπεύει την προσθήκη εικονικής πληροφορίας μέσα από τη χρήση κατάλληλων συσκευών, στο περιβάλλον που αντιλαμβάνεται ο άνθρωπος μέσω των αισθήσεων. Με αυτόν τον τρόπο συνδυάζει τον πραγματικό με τον εικονικό κόσμο, με κυρίαρχο τον πραγματικό, και επιτρέπει την αλληλεπίδραση σε πραγματικό χρόνο. Μέσω της κάμερας και του συστήματος GPS ενός smartphone παρέχονται πληροφορίες (κείμενα, εικόνες, ήχοι, βίντεο, τρισδιάστατα περιβάλλοντα κ.ά.) για σημεία ενδιαφέροντος (Points of Interest - POI) στη γεωγραφική θέση που βρίσκεται ο χρήστης και στοχεύει με την κάμερά του ή μέσω αναγνώρισης των σημείων που περιλαμβάνονται στην εικόνα. Η θέαση των εικονικών δεδομένων είναι δυνατή είτε από τις οθόνες κινητών είτε από ειδικά γυαλιά προβολής. Η τεχνολογία Augmented Reality χρησιμοποιείται κυρίως στα έξυπνα κινητά τηλέφωνα (smartphones), αλλά και σε Infokiosk πληροφόρησης, παρουσιάσεων και events. Ενδεικτικά πεδία εφαρμογών της επαυξημένης πραγματικότητας είναι τα πεδία που συνδέονται με τις υπηρεσίες θέσης (Location Based Services), με σημείο αιχμής τον τουρισμό και τις μουσειακές ξεναγήσεις ή τις ξεναγήσεις σε μία πόλη.

Η «εικονική πραγματικότητα (virtual reality)» αντικαθιστά και δημιουργεί μία νέα πραγματικότητα, αποτελώντας πλέον μία ώριμη τεχνολογία, που καθίσταται προσιτή μέσω πληθώρας κινητών συσκευών. Στοχεύει στη δημιουργία μίας προσομοίωσης του πραγματικού

³¹⁰ Διάζωμα, 2017, 39-41.

³¹¹ Καλαμαρά – Βαγγελάτος, 2015.

κόσμου και στην εμπύθιση του χρήστη σε αυτόν, ο οποίος δεν έχει πλέον επαφή με την πραγματικότητα³¹².

Η Πολιτιστική Κληρονομιά, όπως εκφράζεται μέσα από την αρχιτεκτονική των ιστορικών πόλεων και συνόλων, αντιμετωπίζεται από την Ευρώπη όλο και περισσότερο ως ένας δυναμικός αναπτυξιακός πόρος. Δημιουργεί τουριστική κίνηση, ανάπτυξη, θέσεις εργασίας και συμβάλλει στην κοινωνική συνοχή σε μία Ευρώπη έντονης πολιτιστικής, ηλικιακής και φυλετικής διασποράς. Μετά την υιοθέτηση της «*Ευρωπαϊκής Ατζέντας για τον Πολιτισμό σε ένα Παγκοσμιοποιημένο Κόσμο*» ('European Agenda for Culture in a Globalising World') το 2007, η Πολιτιστική Κληρονομιά αποτελεί προτεραιότητα στα διάφορα σχέδια εργασίας και δράσεων του Συμβουλίου της Ε.Ε και η συνεργασία μεταξύ των κρατών μελών σε ευρωπαϊκό επίπεδο για την Πολιτιστική Κληρονομιά έχει προωθηθεί έντονα από τις προεδρίες αρκετών κρατών της ΕΕ³¹³. Με το Σχέδιο Εργασίας για τον Πολιτισμό (2015-2018), το Συμβούλιο της Ε.Ε. υιοθέτησε για πρώτη φορά απόφαση για την πολιτισμική κληρονομιά ως στρατηγικό πόρο για μία βιώσιμη Ευρώπη³¹⁴.

Ταυτόχρονα, η έλευση της έξυπνης πόλης (smart city), ως ιδέα αλλά και ως μία σειρά πρακτικών που μπορούν να εφαρμοστούν στην κατεύθυνση της αειφορίας των πόλεων, δεν μπορεί παρά να θέσει στη προβληματική της την Πολιτιστική Κληρονομιά. Μία πραγματικά έξυπνη πόλη χρειάζεται την εκτίμηση του παρελθόντος της, ακόμα και αν οδηγεί προς ένα «ψηφιακό» μέλλον. Ως έξυπνη Πολιτιστική Κληρονομιά (Smart Heritage) μπορεί να θεωρηθεί η ανάδειξη της ταυτότητας των τόπων και των κοινωνιών (υλική και άυλη) μέσω της εφαρμογής έξυπνων τεχνολογιών. Αυτή η ανάγκη είναι ιδιαίτερα εμφανής στην Ελλάδα, όπου οι πολιτιστικοί πόροι είναι ευρέως διαδεδομένοι και αντιπροσωπεύουν σημαντική πηγή για την τοπική οικονομία και τη βελτίωση της ελκυστικότητας των περιφερειών. Καθώς όμως η τεχνολογία αλλάζει συνεχώς, πάγια και επιτακτική ανάγκη είναι να αναπτυχθούν οι τοπικές στρατηγικές έξυπνης κληρονομιάς και τα εργαλεία ενίσχυσης και αξιοποίησης των πολιτιστικών και περιβαλλοντικών πόρων, τα οποία θα ενσωματώνονται στα τοπικά έξυπνα σχέδια πόλης³¹⁵.

Z.2. Το Σύστημα Ψηφιοποίησης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς της Ερμούπολης Σύρου, HERMeS- HERitage Management e-System

Το σύστημα ψηφιοποίησης HERMeS βασίζεται σε έρευνα του Παύλου Χατζηγηγορίου, μέσω του Εργαστηρίου Πολεοδομικής Σύνθεσης της Αρχιτεκτονικής Σχολής του Ε.Μ.Π στο πλαίσιο της οποίας ανέπτυξε ένα διαδικτυακό τόπο, χρησιμοποιώντας το ανοιχτό λογισμικό βάσεων δεδομένων Omeka. Περισσότερες από 14.000 φωτογραφίες υψηλής ευκρίνειας με γεωαναφορά ανέβηκαν στον διαδικτυακό τόπο, συνοδεύοντας 1.290 ιστορικά κτήρια, με περισσότερα από είκοσι (20) πεδία για κάθε ένα από αυτά, φτάνοντας τα 36.000 αντικείμενα πληροφορίας. Τα κτήρια έχουν ετικέτες (λέξεις κλειδιά), με τέτοιο τρόπο ώστε οι βαθμοί παθολογίας, η αρχιτεκτονική τους τυπολογία, η χρήση, το μέγεθος, η ιστορική αξία και άλλα στοιχεία τους να βοηθούν στην εύρεση και απομόνωσή τους από τη βάση. Η δυνατότητα προσθήκης παλιών ψηφιοποιημένων φωτογραφιών των ιστορικών κτηρίων είναι ένα ιδιαίτερα σημαντικό στοιχείο στον σχεδιασμό. Χρησιμοποιήθηκαν φωτογραφίες από το 1995, 2005 και 2014. Μέσα στην ψηφιακή διαδικτυακή βάση δεδομένων, ερευνητές, αρχιτέκτονες, φοιτητές και κάθε ενδιαφερόμενος μπορούν να ψάξουν, να ανακαλύψουν

³¹² Διάζωμα, 2017, 34-35.

³¹³ Χατζηγηγορίου, 2017, 29.

³¹⁴ Διάζωμα, 2017, 25.

³¹⁵ Σιούντρη – Βέργαδος, 2018, 150-152.

και να μάθουν για το Νεοκλασικισμό, μία ιδιαίτερα σημαντική αρχιτεκτονική περίοδο στην Ευρώπη, με όλες τις μορφές και επιρροές της στην Ερμούπολη, να κατανοήσουν τη διαφορετική τυπολογία των κτηρίων και τους βαθμούς παθολογίας τους. Το «HERMeS» είναι ένα πολύπλοκο επιστημονικό σύστημα με δύο μοναδικούς και πρωτότυπους πυλώνες:

1. Εξετάζει την παθολογία των ιστορικών κτηρίων και κάνει εκτίμηση των κοινωνικών παραγόντων που επηρεάζουν τη λήψη απόφασης, προκειμένου να προτείνει ένα καινοτόμο σύστημα βαθμολόγησης των κτηρίων, που βρίσκονται σε κίνδυνο εξαφάνισης. Διακρίνονται έξι στάδια: απόκτηση πληροφοριών, επεξεργασία, αριθμητική μοντελοποίηση, αξιολόγηση των πιθανών σεναρίων, ανάλυση κινδύνου, σχέδιο λήψης αποφάσεων. Το «HERMeS», συνυπολογίζοντας αλγοριθμικά μία πληθώρα παραγόντων, μπορεί να προβλέψει για ποια οικοδομήματα υπάρχει άμεσος κίνδυνος κατάρρευσης. Στο σύστημα έχουν καταγραφεί πέντε βαθμοί παθολογίας (Α-Ε) και τρεις βαθμοί προστασίας: Α (απόλυτη προστασία), Β (σημαντική προστασία), Γ (περιορισμένη σημασία). Το σύστημα αυτό οδηγεί στο πλάνο προστασίας και αποκατάστασης της πόλης.

2. Μοιράζεται συγκεκριμένα τα πιο σημαντικά στοιχεία των ιστορικών κτηρίων σε ένα ανοιχτό διαδικτυακό περιβάλλον, σε μορφή «μεγάλων δεδομένων», δίνοντας χρήσιμες πληροφορίες και ζητώντας από τους χρήστες να μοιραστούν και αυτοί δεδομένα με στόχο να ενημερώνεται το σύστημα αυτόματα.

Τελικά, το HERMeS είναι ένα έργο Ψηφιοποίησης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς με ένα διπλό στόχο προστασίας: (α) Ψηφιακή διατήρηση/διαφύλαξη της Ιστορίας και (β) Προστασία και αποκατάσταση των ιστορικών κτηρίων. Ο διπλός ρόλος, ένα «ανάλαφρο» portal και ένα «βαρύ» επιστημονικό εργαλείο, κάνει το HERMeS μοναδικό και καινοτόμο. Εξαιτίας αυτής της προσέγγισης διάσωσης και προστασίας της Ιστορικής Πόλης της Ερμούπολης, το 2015 το HERMeS τιμήθηκε με το βραβείο Πολιτιστική Κληρονομιάς της Ευρωπαϊκής Ένωσης, Europa Nostra, στην κατηγορία «Έρευνα και Ψηφιοποίηση» (εικ. 181)³¹⁶.

Μία πρόσφατη δράση του Ινστιτούτου Σύρου και της ομάδα HERMeS είναι η δράση «100 Κτήρια – 100 Ιστορίες», που ολοκληρώθηκε τον Μάρτιο του 2019. Στόχος της ήταν να εκμεταλλευτεί το σύστημα του HERMeS, για να εμπλέξει περισσότερους πολίτες στη λήψη αποφάσεων, να βοηθήσει την εκπαίδευση στην Πολιτιστική Κληρονομιά και να συνδέσει τις ιστορίες της Ερμούπολης με άλλες πόλεις που χρησιμοποιούν το HERMeS. Βάσει αυτής της ιδέας, μετατρέπεται η «ψηφιακή» όψη του HERMeS σε κάτι «πραγματικό», που μπορούν να δουν και να αλληλεπιδράσουν οι άνθρωποι. Γι' αυτό και τοποθετήθηκαν μικρές πινακίδες με δυνατότητα διάδρασης στα πιο σημαντικά ιστορικά κτήρια της Ερμούπολης. Με μία πινακίδα ο εκάστοτε ιδιοκτήτης διαπιστώνει ότι η αξία του ιστορικού κτηρίου του αναγνωρίζεται πανευρωπαϊκά και συγχρόνως η τοπική κοινότητα βλέπει και αλληλεπιδρά με την ιστορία του κτηρίου. Η έρευνα διεξήχθη από το Ινστιτούτο Σύρου από τον Νοέμβριο του 2018 έως τον Μάρτιο του 2019 και στηρίχθηκε από την ομάδα του HERMeS, την Europa Nostra, τις Ευρωπαϊκές Ημέρες Πολιτιστικής Κληρονομιάς και το Συμβούλιο της Ευρώπης. Όλοι μπορούσαν να συμμετάσχουν, αναλαμβάνοντας τον ρόλο του αφηγητή, ώστε η ιστορία να συνδεθεί με το κτήριο, να γίνει ψηφιακή με τη «σφραγίδα» (όνομα) του αφηγητή και να προβληθεί μαζί με το κτήριο σε desktop και mobile εφαρμογές³¹⁷.

³¹⁶ Χατζηγηρηγορίου, 2017.

³¹⁷ Ινστιτούτο Σύρου.

Z.3. Το Μουσείο της Πόλεως της Καλαμάτας: Ένα ψηφιακό παράθυρο στο παρελθόν, μία πρόκληση για το μέλλον

Z.3.1. Ο ρόλος των μουσείων στη βιώσιμη ανάπτυξη των πόλεων

Ο πολιτισμός αναδεικνύεται ως το σημαντικότερο κίνητρο για την επίσκεψη των πόλεων (city breaks). Επομένως ο τουρισμός με προορισμό την πόλη, ο αστικός τουρισμός, έχει ένα κατ' αρχήν πολιτιστικό περιεχόμενο και συνδέεται με την ιδιαίτερη πολιτιστική ταυτότητα κάθε πόλης, ενώ στην ενθάρρυνση και ανάπτυξη του αστικού τουρισμού συμβάλλει η διασύνδεση των τουριστικών δραστηριοτήτων με τον σχεδιασμό των πόλεων και τις ενέργειες διαχείρισης και οργάνωσής τους³¹⁸.

Ο πολιτισμός χρησιμοποιείται σε πρωτοβουλίες που αφορούν την ανασυγκρότηση/ αναζωογόνηση πόλεων και ειδικότερα την ανάπτυξή τους μέσα από τη χρήση συγκεκριμένων στρατηγικών και τακτικών. Η ύπαρξη βιώσιμης και αποτελεσματικής πολιτιστικής οικονομίας βασίζεται στην ικανότητα και τη γνώση των εσωτερικών δυνάμεων των πόλεων να παράγουν εξειδικευμένα σχέδια ανάπτυξης δραστηριοτήτων, αξιολογώντας κάθε φορά ποιο από τα πεδία εφαρμογής της εκάστοτε πολιτιστικής πολιτικής έχει τη δυναμική να αποτελέσει ανταγωνιστικό πλεονέκτημα για τις πόλεις. Στο πλαίσιο αυτό είναι δυνατόν να λειτουργήσει αποτελεσματικά ο ρόλος των μουσείων ως μέσων για τη στήριξη του τοπικού πολιτιστικού αποθέματος, στη βάση πάντα της ενδογενούς ανάπτυξης και ανταγωνιστικότητας. Υπάρχουν στη διεθνή βιβλιογραφία πολλά παραδείγματα επενδύσεων σε μουσεία, αναγνωρίζοντας έτσι τον ρόλο τους στην οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη των πόλεων (Ρότερνταμ, Άμστερνταμ, Μουσείο Guggenheim στο Μπιλμπάο). Ιδιαίτερη σημασία αποκτά η ανάδειξη του τρόπου που το μουσείο ως ιδιαίτερο «τουριστικό και πολιτιστικό αγαθό» είναι δυνατό να συμβάλει στην ενίσχυση της εικόνας της πόλης και την ανάπτυξή της, στο πλαίσιο της εφαρμογής ενός συνολικότερου Στρατηγικού Σχεδίου με πυρήνα το ίδιο το μουσείο, έτσι ώστε υπό την ιδιότητα ενός ισχυρού «ειδικού τελικού παρεχόμενου αγαθού», να μπορεί να λειτουργεί ως ένα ισχυρό και ανταγωνιστικό brand name, δημιουργώντας πολλαπλασιαστικά οφέλη για την τοπική οικονομία και την κοινωνία³¹⁹.

Από έρευνες που έχουν γίνει, τα μουσεία φαίνεται ότι αποτελούν τους πλέον δημοφιλείς προορισμούς των επισκεπτών των πόλεων με διαφορά από τα άλλα αξιοθέατα, ενώ η μάθηση και η απόκτηση νέων εμπειριών συνιστά το κυρίαρχο κίνητρο του πολιτισμικού τουρισμού, που εμφανίζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον για διαδραστικές εμπειρίες, ενεργή συμμετοχή και δημιουργικότητα³²⁰. Καθώς οδεύουμε προς τη «βιομηχανία των εμπειριών» και σε ένα έντονα ανταγωνιστικό περιβάλλον διεκδίκησης του ελεύθερου χρόνου και της τουριστικής δαπάνης, η καινοτομία για τη δημιουργία πολιτιστικών προϊόντων που προάγουν τη συμμετοχή του επισκέπτη, αναδεικνύεται σε καθοριστικό παράγοντα επιτυχίας³²¹.

Σήμερα, παράλληλα με τα παραδοσιακά μέσα, χρησιμοποιούνται και νέα μέσα αξιοποίησης των πολιτιστικών πόρων με ευρεία χρήση των νέων τεχνολογιών (πολυμέσα, διαδίκτυο, εικονική πραγματικότητα, μεθερμήνευση, διαδραστικές εγκαταστάσεις κ.λ.π.). Τα καινοτομικά αυτά μουσεία, σε αντίθεση με τα παραδοσιακά, δεν βασίζονται αποκλειστικά στα υλικά εκθέματα, αλλά αντίθετα, και σε άυλα εκθέματα (οπτικές και ηχητικές πληροφορίες, ψηφιακές ανακατασκευές αντικειμένων ή και κτηρίων, διαδραστικές εφαρμογές διδακτικού και ψυχαγωγικού χαρακτήρα κ.λ.π.). Η έμφαση δεν δίνεται δηλαδή στα

³¹⁸ Αυγερινού- Κολώνια, 3.

³¹⁹ Δέφνερ - Μεταξάς, 2012.

³²⁰ Θέου, 2011, 16-23.

³²¹ Θέου, 2011, 12-16.

αντικείμενα, αλλά στις πληροφορίες που δίνουν αυτά, καθώς και στις «ιστορίες» που αφηγούνται³²². Η βάση δεδομένων με τις δυνατότητες συνδυασμών των στοιχείων της σε κάθε αίτημα ανάκλησής τους είναι ο τρόπος του να αφηγηθούμε σήμερα μία ιστορία³²³.

Η δυνατότητα περιήγησης του ίδιου του ψηφιακού επισκέπτη στον εικονικό χώρο συνάδει με το διαρκώς αυξανόμενο ενδιαφέρον για την κατά το δυνατό μεγαλύτερη εμπλοκή του στους ιστοχώρους ψηφιακών μουσείων και για την αναγωγή του διαδικτύου σε χώρο επικοινωνίας³²⁴. Τα τελευταία χρόνια, έχοντας τα μουσεία αντιληφθεί το πλήθος των διαδικτυακών δυνατοτήτων, δημιουργούν τη δική τους ιστοσελίδα προκειμένου να καλύψουν τις ψυχολογικές, συναισθηματικές και γνωστικές ανάγκες που θα πρέπει να καλύπτει ένα μουσείο, σχεδιάζοντας ταυτόχρονα το περιεχόμενο των ιστοσελίδων τους έως το πρώτο στάδιο της φυσικής επίσκεψης³²⁵. Οι εικονικές επισκέψεις και οι εφαρμογές της τεχνολογίας δεν απειλούν την αξία της πραγματικής επίσκεψης στο μουσείο και τη συναισθηματική / πνευματική βίωση που αυτή προσφέρει. Η χρήση νέων τεχνολογιών συμπληρώνει και εμπλουτίζει χωρίς να αντικαθιστά, ενώ ταυτόχρονα δίνει πρόσβαση εκεί που δεν θα ήταν αντικειμενικά δυνατή μία φυσική επίσκεψη. Το μεγάλο πλεονέκτημα είναι η δυνατότητα που δίνει στον επισκέπτη να αλληλεπιδρά με τα αντικείμενα³²⁶. Οι δυνατότητες των ψηφιακών μέσων στο μουσειακό περιβάλλον συμβάλλουν στην ανάπτυξη της επικοινωνιακής στρατηγικής και ενδυναμώνουν τον χαρακτήρα του μουσείου του 21^{ου} αιώνα. Άλλωστε τα μουσεία είναι από τους φορείς που βιάλλονται ιδιαίτερα από τις επιπτώσεις της οικονομικής κρίσης και συνεπώς χρειάζονται περισσότερο από πριν τους «επισκέπτες τους»³²⁷.

Z.3.2. Το Μουσείο της Πόλεως της Καλαμάτας / ένα «Καινοτόμο Μουσείο» για την πόλη

Η περιοχή της Καλαμάτας χαρακτηρίζεται από μία πολύ πλούσια ιστορία, ιδιαίτερα μεσαιωνική και νεότερη, αλλά και πολύ έντονη πολιτιστική και δημιουργική ζωή. Είναι έδρα σημαντικών πολιτιστικών θεσμών, όπως το Διεθνές Φεστιβάλ Χορού, το ΔΗΠΕΘΕ αλλά και πολλών μουσείων και ιδρυμάτων με πλούσιο πολιτιστικό απόθεμα, όπως το Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας, η Δημοτική Πινακοθήκη Καλαμάτας «Α. Τάσσοι», η Πινακοθήκη Σύγχρονης Ελληνικής Τέχνης, το Ιστορικό και Λαογραφικό Μουσείο, το Στρατιωτικό Μουσείο, το Μουσείο Παραδοσιακής Φορεσιάς (Βικτώρια Γ. Καρέλια), τα Γενικά Αρχεία του Κράτους, η Λαϊκή Βιβλιοθήκη, η Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη κ.ά.³²⁸

Τα τελευταία χρόνια έχουν επίσης υλοποιηθεί ή υλοποιούνται σημαντικά έργα που βασίζονται στις νέες τεχνολογίες και έχουν δημιουργηθεί σημαντικές υποδομές, οι οποίες αξιοποιούνται ήδη στην προβολή του πολιτισμού. Σύμφωνα με τη μελέτη για τη στρατηγική βιώσιμης αστικής ανάπτυξης της πόλης (ΣΒΑΑ)³²⁹, η Καλαμάτα βρίσκεται μέσα στην περίοδο της κρίσης μπροστά σε μία σύνθετη και αμφίσημη προοπτική. Εμφανίζει σημαντικά συγκριτικά πλεονεκτήματα, αξιοποιημένα μόνο μερικώς, και με σημαντικά περιθώρια να λειτουργήσουν ως παράγοντες επιταχυνόμενης ανάπτυξης. Στους σημαντικούς παράγοντες που θα διαμορφώσουν το μέλλον της πόλης, είναι η ύπαρξη μίας διακριτής ταυτότητας, αλλά και η όχι επαρκής υπερτοπική (κυρίως διεθνής) αναγνωρισιμότητά της. Και πάλι όμως πρόκειται για αμφίσημο παράγοντα, που τοποθετείται στην ενδιάμεση ζώνη μεταξύ

³²² Κόνσολα, 2013,6-7.

³²³ Χουρμουζιάδη, 2006.

³²⁴ Καλαμαρά – Βαγγελάτος, 2015.

³²⁵ Χουρμουζιάδη, 2017, 14-28.

³²⁶ Χουρμουζιάδη, 2017, 114-115.

³²⁷ Χουρμουζιάδη, 2017, 15.

³²⁸ Σπηλιοπούλου, 2017.

³²⁹ Οικονόμου, 2017.

προβλήματος και ενεργού πλεονεκτήματος, που αποτελεί πεδίο εφαρμογής στρατηγικών city marketing και branding, που τείνουν να γίνουν δράσεις main stream στο πλαίσιο της αναζήτησης αστικής ανταγωνιστικότητας. Τελικός στόχος της στρατηγικής ΒΑΑ είναι μία Καλαμάτα αναγνωρίσιμη, βιώσιμη, εξωστρεφής και δίκαιη, που θα αξιοποιεί αναπτυξιακά και από άποψη ποιότητας ζωής στοιχεία, όπως η παράκτια θέση, η ιστορία και ο πολιτιστικός της πλούτος. Στην κατεύθυνση αυτή η προώθηση των αρχών της «έξυπνης πόλης» με εναυσματική αξιοποίηση των ψηφιακών τεχνολογιών θα συμβάλει στην αναγνώριση της πόλης ως τουριστικού προορισμού. Λαμβανομένου υπόψη του υπερτοπικού ρόλου της Καλαμάτας, η επίτευξη του στόχου θα έχει θετικές πολλαπλασιαστικές συνέπειες και σε ευρύτερες χωρικές ενότητες, από τη Μεσσηνία μέχρι το σύνολο της Περιφέρειας Πελοποννήσου και δυνητικά σε διαπεριφερειακή κλίμακα.

Η αναγκαιότητα δημιουργίας ενός τοπικού μουσείου ως εργαλείου ανάδειξης της ταυτότητας της πόλης και της περαιτέρω ανάπτυξής της, διαπιστώθηκε και συμπεριλήφθηκε στο δεκαετές Στρατηγικό Σχέδιο Πολιτιστικής Ανάπτυξης Καλαμάτας (2016-2025) που συνέταξε η Επιτροπή Πολιτιστικού Σχεδιασμού, η οποία συγκροτήθηκε με την 306/2015 Απόφαση του Δημοτικού Συμβουλίου Καλαμάτας στο πλαίσιο της υποψηφιότητάς της ως Πολιτιστικής Πρωτεύουσας³³⁰.

Η πρόταση για δημιουργία ενός Μουσείου της Πόλεως της Καλαμάτας θα πρέπει να αξιοποιήσει πλήρως τις Νέες Τεχνολογίες με στόχο την υλοποίηση ενός Καινοτόμου Μουσείου, που θα αποτελέσει νέο πόλο τουριστικού και πολιτιστικού ενδιαφέροντος, θα εμπλουτίσει το παρεχόμενο τουριστικό προϊόν, θα προσελκύσει νέους ανθρώπους και φορείς με ενδιαφέρον στη σύγχρονη τεχνολογία και τον πολιτισμό και θα συμβάλει στην κοινωνική συνοχή, την αναζωογόνηση του τόπου και τη βιώσιμη ανάπτυξή του. Παράλληλα, θα αποτελέσει βήμα για την ανάδειξη της πόλης σε Κέντρο Ψηφιακού Πολιτισμού³³¹.

Το κάθε μουσείο, ανεξαρτήτως ταυτότητας, οφείλει να συνδέεται, να επικοινωνεί και να ανατροφοδοτείται από το κοινωνικό σύνολο μέσα στο οποίο βρίσκεται. Ένα ελκυστικό μουσείο για τους επισκέπτες είναι ένα ζωντανό μουσείο. Η επαναδιατύπωση του σύγχρονου ρόλου του μουσείου με την στροφή προς την κοινωνία απαιτεί έναν άλλο τύπο μουσείου, ουσιαστικά και όχι τυπικά «ανοιχτού», στραμμένου στις ανάγκες και στις προσδοκίες των επισκεπτών. Αυτό γίνεται επιτακτικό στην περίπτωση ενός τοπικού μουσείου, το οποίο οφείλει να λειτουργεί ως χώρος συνάντησης, διαλόγου και επικοινωνίας διαφορετικών γενεών, κοινωνιών και πολιτισμικών κόσμων. Είναι δεδομένο ότι η τοπική κοινωνία θα πρέπει να εμπλακεί στη σύσταση, την οργάνωση και τη δημιουργία τόσο του φορέα όσο και των δράσεών του. Είναι αυτονόητο ότι ο κάθε άνθρωπος μπορεί να αποδεχθεί κάτι και να το οικειοποιηθεί αν βρίσκει σε αυτό στοιχεία από τον εαυτό του. Ουσιαστικά, το μουσείο μπορεί να διαμορφώσει την υπόστασή του ως κοινωνικού οργανισμού και φορέα, συνεργαζόμενο με κοινωνικές ομάδες, που έχουν την ανάγκη και το δικαίωμα για κάτι καλύτερο, αποδομώντας έτσι τη σύνδεσή του με την πνευματική και κοινωνική ελίτ. *Το μουσείο οφείλει και πρέπει να είναι ανοιχτό, προσβάσιμο σε όλους με κέντρο του μουσείου τον άνθρωπο μέσα από μία ισότιμη και αμφίδρομη σχέση με αυτό*³³². Η πόλη είναι ο κοινωνικός χώρος, ο οποίος φέρει και παράγει μνήμη³³³ που συνδέεται με τις δραστηριότητες των κοινωνικών κατηγοριών και ομάδων που απαρτίζουν τον πληθυσμό της. Οι επιμέρους κοινωνικές μνήμες, οι οποίες συνδέονται με τις δραστηριότητες των κοινωνικών στρωμάτων και ομάδων που κατοικούν στην πόλη, δημιουργούν μία πλούσια και πολυδιάστατη μνήμη πολλαπλών και συχνά ανταγωνιστικών

³³⁰ Επιτροπή Πολιτιστικού Σχεδιασμού Δήμου Καλαμάτας, 2015.

³³¹ Δήμος Καλαμάτας, 2010.

³³² Χάιτας, 2008, 217-220.

³³³ Για τον αστικό χώρο ως χώρο ανάπτυξης μουσειακής δράσης βλ. Χουρμουζιάδη, 2017, 193-228.

εκδοχών του παρελθόντος³³⁴. Ένα Μουσείο Πόλεως, ως κιβωτός της συλλογικής μνήμης της, είναι ο χώρος όπου ενσαρκώνεται η ιδέα της πόλης, ο χώρος όπου διασώζεται και παραδίδεται στο μέλλον το εμπιστευμένο σε αυτόν συλλογικό παρελθόν³³⁵.

Το περιεχόμενο του Μουσείου της Πόλεως της Καλαμάτας

➤ Η Καλαμάτα μέσα στον χρόνο...

- Η Καλαμάτα στο πέρασμα των αιώνων: Από τις αρχαίες Φαρές στη σύγχρονη πόλη. Προβάλλονται οι βασικοί σταθμοί της ιστορίας της πόλης (Αρχαιότητα, Βυζάντιο, Φραγκοκρατία, Ενετοκρατία, Τουρκοκρατία, 19ος αι., περίοδος μεσοπολέμου, σύγχρονη Καλαμάτα) μέσα από τις γραπτές πηγές και τις περιηγητικές μαρτυρίες και απεικονίσεις (χάρτες και χαρακτικά).
- Το Κάστρο της Καλαμάτας: βασικοί σταθμοί στην ιστορία του μνημείου, οικοδομικές φάσεις και οχυρωματική τεχνική, στρατηγική σημασία του οχυρού και στρατιωτικές επιχειρήσεις που συνδέονται με αυτό, κοινωνικές, οικονομικές και λοιπές δραστηριότητες των κατοίκων της Καστροπολιτείας που διαμορφώθηκε γύρω του.
- Καλαμάτα 1821 / Δρόμοι Ελευθερίας. Απελευθέρωση και ένταξη της Καλαμάτας στο νεοσυσταθέν κράτος.
- Το έργο της Γαλλικής Αποστολής του Μοριά και η σημασία του για τη Μεσσηνία και την πόλη της Καλαμάτας.
- Η βαθμιαία αστικοποίηση της πόλης από τους μετεπαναστατικούς χρόνους έως την περίοδο του Μεσοπολέμου.
 - Η πορεία προς την οικονομική άνθιση της πόλης: ιστορία των επιχειρήσεων – βιοτεχνική ιστορία – εμπόριο, εκβιομηχάνιση της πόλης και λειτουργία των πρώτων εργοστασίων (μεταξοϋφαντήρια, καπνοβιομηχανία, ποτοποιεία, σαπυνοποιεία, παγοποιεία, βυρσοδεψεία κ.ά.).
 - Πολιτική- κοινωνική-πολιτιστική-εκπαιδευτική-θρησκευτική ιστορία- Τύπος.
 - Η πολεοδομική και αρχιτεκτονική εξέλιξη της πόλης στο νεοσυσταθέν κράτος. Οι φυσικές καταστροφές που την έπληξαν.
 - Η φυσιογνωμία του Ιστορικού Κέντρου της πόλης. Η διάσωση και επανάχρηση των διατηρητέων κτηρίων του μετά τους σεισμούς (Σεπτέμβριος 1986).
- Ιστορία των οικισμών της πόλης. Οι πρόσφυγες και οι προσφυγικοί συνοικισμοί.
- Προβολή πολιτιστικού και περιβαλλοντικού αποθέματος
 - Αρχαιολογικές θέσεις - μνημεία
 - Πολιτιστικές διαδρομές στην πόλη και την ευρύτερη περιοχή³³⁶
 - Ταφικά μνημεία Νεκροταφείου
 - Θέσεις ιδιαίτερης περιβαλλοντικής αξίας
- Γαστρονομία – τοπικά προϊόντα
- Τοπικές τεχνογνωσίες ως στοιχεία της Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς (ναυπηγική-καρνάγια)
- Αρχεία (προσωπικά, οργανώσεων, συλλόγων κλπ)
- Φωτογραφικά αρχεία, κείμενα και κάθε άλλου είδους τεκμήρια για την ιστορία της Καλαμάτας

➤ Προβολή και διάγυση της σύγχρονης καλλιτεχνικής και πνευματικής ζωής και

³³⁴ Θανοπούλου, 2007.

³³⁵ Αντζουλάτου-Ρετσίλα, 2005.

³³⁶ Σπηλιοπούλου – Κουρή, 2014.- Πρόγραμμα ΕΣΠΑ Καλαμάτα 21 – Δρόμοι Ελευθερίας.

δημιουργίας

- Η ιστορία και οι κορυφαίες στιγμές του Διεθνούς Φεστιβάλ Χορού της Καλαμάτας
 - Μέσα από video, συνεντεύξεις και κάθε είδους αρχεία ερευνούμε και αποτυπώνουμε το τοπίο του σύγχρονου χορού
 - Το ΔΗΠΕΘΕ Καλαμάτας
 - Άλλα φεστιβάλ και κινήσεις καλλιτεχνικής δημιουργίας της πόλης
 - Η καλλιτεχνική εκπαίδευση και δημιουργία στην πόλη από την ίδρυση της Δ.Ε.Π.Α.Κ. έως σήμερα
 - Βιβλιοθήκες, μουσεία και συλλογές που λειτουργούν σήμερα στην Καλαμάτα.

Η Ψηφιακή Πλατφόρμα³³⁷

Ανάπτυξη μίας ψηφιακής πλατφόρμας διαχείρισης και διάθεσης ειδικού πολυμεσικού ψηφιακού περιεχομένου για την ιστορία και την πολιτιστική δημιουργία της Καλαμάτας (**εικ. 182**).

- Ανάπτυξη ειδικού πολυμεσικού περιεχομένου.
 - Τρισδιάστατες ρεαλιστικές αναπαραστάσεις του πολεοδομικού ιστού, του κάστρου, των δημοσίων και ιδιωτικών κτηρίων, των μνημείων και των βιομηχανικών κτηρίων της Καλαμάτας από τις ποικίλες ιστορικές της φάσεις – ψηφιακά Video - Φωτογραφίες - κείμενα
- Ανάπτυξη εφαρμογών για διάθεση του πολυμεσικού υλικού μέσω:
 - Διαδραστικών εγκαταστάσεων: Οι χρήστες ερευνούν το περιεχόμενο αλληλεπιδρώντας με ειδικές διαδραστικές επιφάνειες (τραπέζια, τοίχους, ειδικές αρχιτεκτονικές κατασκευές κλπ) και έχουν τη δυνατότητα με ένα απλό άγγιγμα για ένα εικονικό ταξίδι στον χώρο και τον χρόνο, μέσω τρισδιάστατων ψηφιακών αναπαραστάσεων της πόλης, των μνημείων και κτηρίων, «πετώντας» επάνω από διάφορες ιστορικές περιόδους (**εικ. 183**).
 - Διαδικτύου: Μέσα από ένα δυναμικό τρισδιάστατο γεωγραφικό χάρτη της περιοχής, παρέχεται στον χρήστη η δυνατότητα εξερεύνησης της πόλης και της πρόσβασης σε ένα πλήθος πληροφοριών και πολυμεσικού υλικού για το πολιτιστικό απόθεμα της περιοχής. Η εφαρμογή θα παρέχει δυνατότητες κοινωνικής δικτύωσης και δυνατότητα να διαχειρίζονται και να παράγουν το δικό τους πολιτιστικό υλικό (**εικ. 184**).
 - κινητών τηλεφώνων: Οι εφαρμογές κινητών τηλεφώνων που χρησιμοποιούνται τα τελευταία χρόνια αξιοποιούν την εξέλιξη της τεχνολογίας των κινητών νέας γενιάς. Ιδιαίτερα διαδεδομένη είναι η χρήση της Ετικέτας Γρήγορης Ανταπόκρισης (Κώδικας QR – Quick Response Code)³³⁸. Ο επισκέπτης σαρώνοντας την Ετικέτα μπορεί να συλλέξει περισσότερες πληροφορίες για ένα αντικείμενο, να συνδεθεί με κάποια ιστοσελίδα του μουσείου, να συνδέσει το αντικείμενο με ήχους ή βίντεο, να παίξει διαδραστικά παιχνίδια, να συμμετάσχει σε ηχοδιαδρομές ή σε κάποια διαδραστική ιστορία.
- Διαδικτυακό Σύστημα Διαχείρισης Πολιτιστικού Ψηφιακού Περιεχομένου.

Το σύστημα θα παρέχει πρόσβαση στο πολυμεσικό υλικό, που θα αναπτυχθεί στο πλαίσιο υλοποίησης του μουσείου (τρειςδιάστατα γραφικά, βίντεο κλπ), αλλά και στο σύνολο του περιεχομένου που βρίσκεται στη διάθεση δημοσίων και ιδιωτικών φορέων της πόλης και που επιθυμούν να το διαθέσουν και να το διαχειριστούν μέσω της εφαρμογής (**εικ. 186**).

 - Δυνατότητα ενιαίας αναζήτησης και πρόσβασης σε ηλεκτρονικά αρχεία πολιτιστικών φορέων της πόλης.
 - Ψηφιοποίηση πολιτιστικού αποθέματος που βρίσκεται σε μουσεία, πινακοθήκες και αρχεία της περιοχής.

³³⁷ Δήμος Καλαμάτας, 2010.

³³⁸ Μικελάκης, 2016, 4-5.

– Καταλογογράφηση, κωδικοποίηση και οργάνωση των μεταδεδομένων διαθέσιμων ψηφιακών αρχείων, σύμφωνα με τα διεθνή βιβλιογραφικά πρότυπα

• Το σύστημα έχει τη δυνατότητα να επεκτείνεται (εικ. 187).

– Παραγωγή και επεξεργασία οπτικοακουστικού υλικού και ψηφιακού βίντεο με μαρτυρίες επιστημόνων, επιφανών προσωπικοτήτων και απλών κατοίκων, καθώς και αποσπάσματα από κάθε είδους σημαντικές παραστάσεις και εκδηλώσεις.

–Εύκολη ανανέωση του υλικού με προσθήκη νέων μνημείων και σημείων ενδιαφέροντος, εμπλουτισμός video, εικόνων, κειμένων κ.λ.π.

– Οι ίδιοι οι κάτοικοι και επισκέπτες συμμετέχουν ενεργά με τα δικά τους σχόλια, ιστορίες και απόψεις.

– Σύνδεση με τα υφιστάμενα και μελλοντικά πληροφοριακά συστήματα του Δήμου, (GIS, διαδικτυακές πύλες κλπ).

– Συνεχής ενημέρωση δημοτών και επισκεπτών (νέα, ανακοινώσεις, εκδηλώσεις).

Στην Ελλάδα έχουν αρχίσει να εφαρμόζονται οι σύγχρονες πρακτικές που προαναφέραμε στα θέματα διαχείρισης και αξιοποίησης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και μία σειρά από νέα μουσεία έχει να επιδείξει έναν ιδιαίτερο χαρακτήρα, προσανατολισμένο στην ενίσχυση της τοπικής ταυτότητας και την οικονομική αναζωογόνηση της περιοχής τους. Ως παραδείγματα μπορούμε να αναφέρουμε το Μουσείο του Λευκού Πύργου³³⁹ στη Θεσσαλονίκη, το Μουσείο Πόλεως Βόλου³⁴⁰, το Διαχρονικό Μουσείο Λάρισας³⁴¹, το Μουσείο Καπνού της Καβάλας³⁴², τα εννέα Μουσεία του Πολιτιστικού Ιδρύματος του Ομίλου της Τραπεζής Πειραιώς (ΠΙΟΠ)³⁴³ κ.ά. Η επανάχρηση ιστορικών κτηρίων και η ένταξη νέων χρήσεων σε παλαιά κελύφη αποτελεί πλέον εμπεδωμένη πρακτική, που έχει αποδώσει πολύ ενδιαφέροντα αποτελέσματα ενσωμάτωσης κτισμάτων αυτού του είδους στη σύγχρονη ζωή. Η δε μετατροπή τους σε σύγχρονα μουσεία έχει να επιδείξει εξαιρετικά παραδείγματα τόσο στο εξωτερικό όσο και στην Ελλάδα.

Η υλοποίηση του τοπικού μουσείου της Καλαμάτας έχει συνδεθεί με την ιδέα της επανάχρησης του διατηρητέου κτηρίου του πρώην Γαλλικού Ινστιτούτου (Οικία «Εφεσίων»), ιδιοκτησίας του Γαλλικού Κράτους, που έχει παραχωρηθεί προς χρήση στο Ελληνικό Δημόσιο και συγκεκριμένα στο Υπ. Πολιτισμού. Όπως είναι γνωστό έχουν γίνει αρχικές επαφές μεταξύ Δήμου Καλαμάτας και εκπροσώπων των ανωτέρω (Γαλλική Πρεσβεία, Υπ. Πολιτισμού), χωρίς να έχει ληφθεί οριστική απόφαση μέχρι σήμερα για την παραχώρηση του κτηρίου στον Δήμο Καλαμάτας.

Η Οικία «Εφεσίων» αποτελεί ένα από τα μεγαλοπρεπέστερα και εμβληματικότερα κτήρια του ύστερου κλασικισμού στην πόλη της Καλαμάτας. Κατά κύριο λόγο η διάκριση αυτή οφείλεται στην πλούσια και μοναδική για την περιοχή διακόσμηση των ταβανιών όλου του πρώτου ορόφου και της εισόδου του κλιμακοστασίου, με περίτεχνες οροφωγραφίες και τοιχογραφίες. Είναι δε έργο Ιταλού αρχιτέκτονα του τέλους του 19^{ου} αι.³⁴⁴.

Το κτήριο πληροί καταρχήν τις απαιτούμενες προϋποθέσεις για τον σκοπό επανάχρησής του ως Μουσείου της Πόλεως της Καλαμάτας. Ταυτόχρονα η θέση του μέσα στον ιστορικό πυρήνα της πόλης, επί της οδού Μαυρομιχάλη, και σε άμεση γειτνίαση με τα υπόλοιπα μουσεία της, μπορεί να υποστηρίξει την υλοποίηση ενός Δικτύου Μουσείων σε συνδυασμό με μία Πολιτιστική Διαδρομή στην πόλη³⁴⁵.

³³⁹ <http://www.mbp.gr/html/gr/pirgos.htm>.

³⁴⁰ <http://www.diki.gr/museum/mpolis.html>

³⁴¹ <http://www.onlarissa.gr/2017/09/27/atheati-poli-larisa-tou-diachronikou-mousiou-apo-mousio-stin-poli-3/>.

³⁴² <https://www.tobaccomuseum.gr/>.

³⁴³ <http://www.archaiologia.gr/blog/2017/05/24/>.

³⁴⁴ Σπηλιοπούλου, 2012, 688-693.

³⁴⁵ Κόνσολα, 2011.

Εναλλακτικά, άλλο κατάλληλο κτήριο για τον σκοπό αυτό από το ιστορικό κτηριακό απόθεμα της πόλης, θεωρούμε ότι είναι το κτήριο των Κυλινδρόμυλων στο λιμάνι. Πρόκειται για ένα διατηρητέο κτήριο-τοπόσημο, από τα ελάχιστα που έχουν διασωθεί από τη βιομηχανική κληρονομιά της πόλης, αλλά και με σημαντική ιστορία, εφόσον συνδέεται με τους εργατικούς αγώνες της σύγχρονης ιστορίας της πόλης. Το κτήριο δεν ανήκει στον Δήμο Καλαμάτας.

Η ευόδωση του στόχου ενός Ψηφιακού Μουσείου της Καλαμάτας, που ο σχεδιασμός, η διαχείριση και η προβολή του θα πληρούν τις προϋποθέσεις ενός συνολικού στρατηγικού σχεδίου, θα συμβάλλει στην προώθηση της καινοτομίας, της ανάπτυξης δεξιοτήτων, της μετάδοσης γνώσεων, της ενδυνάμωσης της επιχειρηματικότητας στον πολιτιστικό και δημιουργικό τομέα, της οικονομικής βιωσιμότητας και κοινωνικής ενσωμάτωσης. Θα λειτουργήσει επομένως ως πυρήνας τοπικής, οικονομικής και κοινωνικής ανάπτυξης, αλλά και ανταγωνιστικότητας της πόλης, προσδίδοντάς της ευρύτερο κύρος και πολλαπλασιαστικά οφέλη, δηλαδή ως **brand name**.

Z.4. Πρόγραμμα εγκατάστασης δύο σημείων infopoints στην Καλαμάτα

Ο Δήμος Καλαμάτας, στο πλαίσιο του Άξονα Προτεραιότητας 2Α του Ε.Π. «Πελοπόννησος 2014-2020» και του Ειδικού Στόχου 3.3 του ΣΒΑΑ (Σχέδιο Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης), «Ειδικές Δράσεις Ανάδειξης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς», πρόκειται να υλοποιήσει την εγκατάσταση δύο σημείων (infopoints), το ένα στο Παλαιό Δημαρχείο και το άλλο σε ειδικό περίπτερο στο Λιμάνι. Πρόκειται για πολυμεσικές διαδραστικές εγκαταστάσεις, που θα αξιοποιούν τεχνολογίες αιχμής και θα συμβάλλουν αποτελεσματικά στην ανάδειξη των στοιχείων ταυτότητας και αναγνωρισιμότητας της πόλης (δημιουργία και προώθηση ενός city branding).

Προβλέπεται η εγκατάσταση των παρακάτω συστημάτων:

- Παρουσίαση σε μεγάλη επιφάνεια προβολής επιλεγμένων φωτογραφιών από χώρους Πολιτιστικής Κληρονομιάς και τοπία ιδιαίτερου κάλους από την ευρύτερη περιοχή του Δήμου Καλαμάτας, συνοδευόμενες από σχετική λεζάντα. Οι επισκέπτες μπορούν να ενσωματωθούν στην προβολή, να φωτογραφηθούν και να αποστείλουν ψηφιακή αναμνηστική φωτογραφία σε ηλεκτρονική ταχυδρομική διεύθυνση της επιλογής τους.
- Παρουσίαση ψηφιακού χάρτη της Καλαμάτας και της ευρύτερης περιοχής σε ενότητες με προτεινόμενες διαδρομές, οι οποίες βοηθούν στην εξερεύνηση της πόλης, τονίζοντας σημεία ιστορικού και πολιτισμικού ενδιαφέροντος, καθώς και τουριστικά θέρετρα.
- Σε μεγάλη οθόνη πολλαπλής αφής παρουσιάζεται μία συνεχής ροή από μικρογραφίες πολυμεσικού υλικού (φωτογραφίες και βίντεο), σχετικές με το πολιτισμικό και τουριστικό προϊόν του Δήμου Καλαμάτας. Ο επισκέπτης μπορεί να επιλέξει όποια μικρογραφία θέλει αγγίζοντάς την, ώστε το σύστημα να προβάλλει σε μεγαλύτερη ανάλυση το περιεχόμενό της και ταυτόχρονα να παρέχει σχετική συνοδευτική πληροφορία.
- Παρουσίαση ψηφιακού αρχείου με δομημένο περιεχόμενο σε θεματικές ενότητες. Περιοχές ενδιαφέροντος, κτήρια, επιλεγμένα αρχαιολογικά ευρήματα, μνημεία που θα αναλύονται σε επιμέρους εστιασμένες περιοχές με κειμενολεζάντες και λεζάντες υπομνηματισμού εικόνων. Θα προσφέρεται η δυνατότητα μεγέθυνσης λεπτομερειών σε μεγάλη κλίμακα.
- Παρουσίαση με δομημένο περιεχόμενο που αφορά την ευρύτερη περιοχή του Δήμου Καλαμάτας. Σε συμβατικό χάρτη θα προβάλλονται με ψηφιακό τρόπο πληροφορίες για αρχαιολογικούς χώρους, πόλεις, χωριά και μνημεία, καθώς και τοποθεσίες περιβαλλοντικού ενδιαφέροντος. Οι χρήστες θα μπορούν να ακουμπήσουν στον χάρτη τετράγωνα χαρτόνια στα οποία θα προβάλλεται τμήμα του με διαφορετική μορφολογία. Αν το χαρτόνι μετακινηθεί

έτσι ώστε να βρίσκεται πάνω από τη θέση κάποιου σημείου, θα παρουσιάζονται σχετικές πληροφορίες (κείμενα, εικόνες βίντεο).

- Ψηφιακή παρουσίαση με δομημένο περιεχόμενο και θέμα ιστορικές και πολιτιστικές διαδρομές στην πόλη της Καλαμάτας. Θα οργανώνεται σε επιμέρους θεματικές ενότητες, με βάση τις προτεινόμενες διαδρομές στο ιστορικό κέντρο της πόλης και σε άλλες περιοχές. Οι διαδρομές θα απεικονίζονται σε έντυπο χάρτη, ο οποίος θα διατίθεται στους επισκέπτες σε πολλά αντίτυπα. Ο χάρτης θα επαυξάνεται με πολυμεσικό υλικό, που θα απεικονίζει τοπία και ιστορικά μνημεία με επεξηγηματικά κείμενα.

Για την υλοποίηση των παραπάνω διαδραστικών συστημάτων χρησιμοποιούνται κατά περίπτωση τεχνολογίες G.I.S., G.P.S., αλληλεπίδρασης μέσω αφής, βίντεο 360°, εναέριας βιντεοσκόπησης με drones, επαυξημένης πραγματικότητας (AR), αλληλεπίδρασης μέσω αφής σε μη τεχνολογική επιφάνεια κ.ά.

Επιπλέον, θα υπάρχουν εφαρμογές ενημερωτικού χαρακτήρα για τους επισκέπτες και τους κατοίκους της πόλης, πληροφορίες για τα τοπικά προϊόντα και την τοπική γαστρονομία, καθώς και διαδραστικά παιχνίδια, που θα αντλούν τη θεματολογία τους από την ιστορία της πόλης και από εικαστικά έργα της ελληνικής τέχνης³⁴⁶.

Z.5. Η συμβολή της χαρτογραφικής και φωτογραφικής τεκμηρίωσης των νεοκλασικών κτηρίων που «χάθηκαν», στην ψηφιακή ανασύνθεση της φυσιογνωμίας της πόλης

Η Καλαμάτα, προικισμένη με ένα πλούσιο ιστορικό και πολιτισμικό παρελθόν, ήδη από τη δεκαετία του 1980, χάραξε τα επόμενά της βήματα στηριζόμενη στις διαδικασίες ενός σύνθετου, επιστημονικού, ολοκληρωμένου, στρατηγικού σχεδιασμού, που στο επίκεντρό του είχε τη διατήρηση της ιστορικής της συνέχειας και του σημαντικού αρχιτεκτονικού της πλούτου. Ο νεοκλασικισμός που άνθισε στην Καλαμάτα την περίοδο της μεγάλης αστικής της ακμής του 19^{ου} – αρχών 20^{ου} σφράγιζε την εικόνα της μέχρι τη στιγμή που την έπληξαν οι σεισμοί του 1986. Η αποκατάσταση του αρχιτεκτονικού της πλούτου, παρά τις μεγάλες καταστροφές, πήρε διαστάσεις ενός κορυφαίου στοιχήματος για την πόλη και το μέλλον της. Το 1997 βραβεύεται από την Europa Nostra για την μεγάλης κλίμακας διάσωση και αποκατάσταση του μνημειακού πλούτου και των ιστορικών κτηρίων της.

Η Νεοκλασική Καλαμάτα, λαβωμένη από τις απώλειες της φυσικής καταστροφής, αναστηλώνεται, αποκαθίσταται, επαναχρησιμοποιείται και βρίσκει νέους δρόμους να πορευθεί στο μέλλον. Τί γίνεται όμως με την Καλαμάτα που χάθηκε; Ψάχνοντας το αποτύπωμά της μέσα από προγενέστερες μελέτες, καταγραφές και αρχεία, την «ξαναστήσαμε» σε ένα χάρτη. Και ξαφνικά μπροστά μας έγινε η ανασύνθεση συνόλων, αξόνων, πλατειών, αλλά και διάσπαρτων κτηρίων, αναπόσπαστων άλλοτε κυττάρων του πολεοδομικού της ιστού. Για κάθε κτήριο, μία καλή τύχη φρόντισε λίγο πριν τους σεισμούς να έχει τεκμηριωθεί η ύπαρξή του και μαζί και η εικόνα του. Και μέσα από τις εικόνες ήλθαν στη μνήμη μας ήχοι, οσμές, γεύσεις, αφές, όλα όσα συγκροτούν την συναισθηματική και αισθητηριακή εικόνα της συνολικής και συλλογικής μας αντίληψης για την πόλη, για τη μοναδικότητα της οντότητάς της, αυτή που αναγνωρίζουμε ως φυσιογνωμία της. Αυτή την πολύτιμη οντότητα-ταυτότητα μπορούμε να την εμπιστευτούμε πλέον στον ψηφιακό κόσμο, όπου οι βάσεις δεδομένων θα αφηγούνται τις ιστορίες της πόλης και με ένα άγγιγμα στην οθόνη θα πλοηγούμαστε στον χώρο της, θα την ξαναβιώνουμε στον «επαυξημένο χώρο» του μουσείου της και θα την βλέπουμε μπροστά μας ως «επαυξημένη πραγματικότητα» στις διαδρομές που θα σχεδιάσουμε για τους κατοίκους και τους επισκέπτες της.

Όμως η ανασύνθεση και ανάδειξη της φυσιογνωμίας ενός τόπου απαιτεί συστηματική ανάλυση και ερμηνεία του και την συσχέτισή του με όλα εκείνα τα ιδεολογικά και

³⁴⁶ Δήμος Καλαμάτας, 2019.

συναισθηματικά –θρυλικά κάποιες φορές- στοιχεία που τον συνοδεύουν και ολοκληρώνουν την αντίληψη του τόπου³⁴⁷, μετουσιώνοντας την ψηφιακή εμπειρία σε πραγματικό βίωμα.

Με την ολοκλήρωση της ψηφιακής καταγραφής των αξιόλογων κτηρίων της Καλαμάτας που δεν υπάρχουν σήμερα (βλ. Χάρτης X4 **εικ. 159α**), σε συνδυασμό με τη φωτογραφική τους τεκμηρίωση (βλ. Ειδικό Τεύχος Παραρτήματος), σύμφωνα με όσα αναλυτικά αναπτύχθηκαν στο Κεφ. ΣΤ', έχει δημιουργηθεί η δυνατότητα για την περαιτέρω αξιοποίησή τους σε εφαρμογές νέων τεχνολογιών, όπως περιγράφηκαν προηγουμένως για το Μουσείο της Πόλεως και την εγκατάσταση infopoints.

Όπως έχουμε παραθέσει στο Κεφ. ΣΤ', προϋπόθεση για τον εντοπισμό των κτηρίων αυτών ήταν η αποσαφήνιση και η οριστικοποίηση του καταλόγου των διατηρητέων της πόλης, όπως ισχύει σήμερα (βλ. Πίνακα Π1 Παραρτήματος), και ο προσδιορισμός της θέσης τους στο ψηφιακό χαρτογραφικό υπόβαθρο. Κατά συνέπεια, έχει δημιουργηθεί ταυτόχρονα μία συνολική ψηφιακή χαρτογραφική πληροφορία (βλ. Χάρτης X3 **εικ. 158**), που περιλαμβάνει τα αξιόλογα κτήρια της πόλης που εξακολουθούν να υφίστανται ως κηρυγμένα διατηρητέα, και τα μη διασωθέντα που προέρχονται από την καταγραφή της Θεοδώρου, μεταξύ των οποίων περιλαμβάνονται και κτήρια που αποκαταστήθηκαν και κατεδαφίστηκαν στη συνέχεια. Κατ' αυτόν τον τρόπο δίνεται η δυνατότητα για **μία συνολική εικόνα της πόλης** πριν τους σεισμούς του 1986 και κατ' επέκταση στην αξιοποίησή τους για την ανάπτυξη των πολυμεσικών εφαρμογών και τη διάθεσή τους μέσω των διαδραστικών εγκαταστάσεων και των εφαρμογών διαδικτύου για την ανάδειξη και προβολή της Καλαμάτας του 19^{ου} και των αρχών του 20^{ου} αιώνα.

Επίσης, προστίθενται γνώσεις για τη **μελέτη του νεοκλασικισμού στην Καλαμάτα** και των ιδιαίτερων χαρακτηριστικών των τυπολογιών, που εφαρμόστηκαν στις διάφορες περιοχές της πόλης και σε διαφορετικές χρονικές φάσεις κατά την περίοδο της αστικής της μετάλλαξης.

Στις εφαρμογές στο Μουσείο της Πόλεως μπορούν να στηθούν ψηφιακές εικονικές «**Νεοκλασικές Διαδρομές στην πόλη**», που θα «συνδέουν» τα υφιστάμενα διατηρητέα σήμερα κτήρια με αυτά που δεν υπάρχουν, δημιουργώντας διάφορες θεματικές ενότητες, π.χ. σύμφωνα με τις χρονικές φάσεις κατασκευής τους, με την τυπολογία τους, με τις χρήσεις τους κ.ά.

Η χαρτογράφηση της μνήμης της πόλης: Με την εφαρμογή της ψηφιακής τεχνολογίας έχουν αναπτυχθεί τεχνικές που επιτρέπουν την καταγραφή, προσομοίωση και αναπαράσταση πολυποίκιλων δεδομένων του αστικού περιβάλλοντος, υλικών και άυλων, οπτικών και πολυαισθητηριακών, φανερών και άδηλων, ποσοτικών και ποιοτικών. Η πολυεπίπεδη αυτή χαρτογράφηση του πολιτιστικού τοπίου συνεισφέρει στην ανάδειξή του σε βάθος χρόνου, ώστε οι άνθρωποι να μπορούν να αποκτήσουν πλούσια και βαθειά γνώση για τον τόπο, να ταυτιστούν ποικιλοτρόπως με αυτόν και να αποκτήσουν μία συνολική θεώρηση της οντότητάς του³⁴⁸.

Άλλη εφαρμογή είναι αυτή για **ξεναγήσεις μέσα στην πόλη**, όπου με βάση την τεχνολογία της **επαυξημένης πραγματικότητας (A.R.)** ο χρήστης που επισκέπτεται την πόλη, μέσω ενός κινητού ή μίας άλλης έξυπνης συσκευής, μπορεί να βλέπει μέσα από την οθόνη του πώς ήταν το συγκεκριμένο σημείο της πόλης σε κάποια άλλη ιστορική περίοδο και εν προκειμένω στην περίοδο της αστικής ακμής της Καλαμάτας.

Ιδιαίτερη αναφορά θα πρέπει να γίνει στη σημασία του Χάρτη 3.1 της μελέτης Ε.Μ.Π.-Σ.Π.Ε. 1971 (**εικ. 122**), όπου δίνεται ολοκληρωμένη πληροφόρηση για τη Νεοκλασική Καλαμάτα με τα 400 περίπου σημαντικά κτήρια, οι θέσεις των οποίων

³⁴⁷ Στεφάνου, 2007..

³⁴⁸ Βασιλαρά, 2018, 39-49.

επισημαίνονται στον χάρτη με τη χρονολογική και τυπολογική κατάταξή τους. Με τις νέες τεχνολογίες μπορεί να επιτευχθεί η ψηφιακή ανασύνθεση του πολεοδομικού ιστού και η δημιουργία ενός **τρισδιάστατου μοντέλου της εικόνας της πόλης** της δεκαετίας 1960-1970. Επίσης, μπορεί να αξιοποιηθεί η ψηφιακή απεικόνιση των 100 περίπου κτηρίων (βλ. Χάρτη X2 **εικ. 157**) που πρότεινε η μελέτη Ε.Μ.Π.-Σ.Π.Ε. 1971, για να κηρυχθούν διατηρητέα, εκ των οποίων τα 31 ταυτοποιήθηκαν ως υφιστάμενα διατηρητέα σήμερα (βλ. Χάρτη X1 **εικ. 156**), με την ευαισθητοποίηση και τη συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας και τη συμβολή της στη συγκέντρωση παλιών φωτογραφιών, που θα δώσουν και τις μορφές των 70 περίπου κτηρίων, τις θέσεις των οποίων έχουμε εντοπίσει στον Χάρτη X2. Πιστεύουμε ότι η συμμετοχή της τοπικής κοινωνίας μπορεί να δώσει πλήθος πληροφοριών και στοιχείων, που θα συμβάλλουν συνολικά στην ψηφιακή ανασύνθεση της φυσιογνωμίας της πόλης.

Αλλωστε, ο **πληθθοπορισμός** είναι μία διαδικασία που εφαρμόζεται πλέον πλατιά σε παγκόσμια κλίμακα και έχει αρχίσει να δίνει καρπούς και στη χώρα μας (βλ. «HERMeS»). Τελικά, ίσως αυτό να είναι και το πιο σημαντικό και ελπιδοφόρο στοιχείο μίας τέτοιας προσπάθειας, αφού η διαχείριση της πολιτισμικής κληρονομιάς για να δώσει αποτελέσματα, προϋποθέτει την ενημέρωση, ευαισθητοποίηση, εκπαίδευση και κινητοποίηση του κοινωνικού συνόλου ενός τόπου.

Z.6. Ψηφιακές τεχνολογίες στην υπηρεσία του πολιτισμού / Όρια-κίνδυνοι

Η παγκοσμιοποίηση, οι ευρύτερες κοινωνικοπολιτικές συνθήκες, η τεχνολογική ανάπτυξη, η κοινωνική δικτύωση, οι νέες μορφές οικονομικής δράσης, το πολυπολιτισμικό περιβάλλον, οι έντονοι ρυθμοί, όλες αυτές οι παράμετροι διαμορφώνουν ένα νέο πλαίσιο μέσα στο οποίο το πολιτιστικό προϊόν και η κοινωνία βρίσκονται σε μία αέναη διαδικασία αναμόρφωσης και διαμόρφωσης, ενώ το φυσικό και το ψηφιακό περιβάλλον ενοποιούνται μέσα από δίκτυα, τεχνολογίες και δεδομένα. Στον χώρο του πολιτισμού, το υπάρχον υλικό ψηφιοποιείται και διαδίδεται μέσω νέων βάσεων δεδομένων, ενώ ο πολιτισμός γίνεται προσβάσιμος με νέους τρόπους. Η ψηφιακή τεχνολογία καθίσταται μέσον καλλιτεχνικής έκφρασης, ενώ παράλληλα αναπτύσσονται και προηγμένες τεχνολογίες επικοινωνίας ανθρώπου-υπολογιστή και πρότυπες μέθοδοι διάδρασης³⁴⁹.

Όλα αυτά έδωσαν στις μέρες μας τη δυνατότητα για μία άνευ προηγουμένου ανοιχτή πρόσβαση σε πληροφορίες και γνώσεις για την Πολιτιστική Κληρονομιά, εγείροντας ταυτόχρονα ερωτήματα ως προς τον τρόπο με τον οποίο μπορούμε να πλοηγηθούμε σε έναν τόσο μεγάλο όγκο πληροφορίας, αλλά και στην αποτελεσματικότητα της ερμηνείας της.

Τη νοηματοδότηση της Ψηφιακής Κληρονομιάς την έδωσε η *Χάρτα της UNESCO για την Προστασία της Ψηφιακής Κληρονομιάς* (2003), η οποία αναφέρεται σε μοναδικές πηγές της ανθρώπινης γνώσης και έκφρασης, που δημιουργήθηκαν ψηφιακά ή μετατράπηκαν σε ψηφιακή μορφή από υπάρχουσες αναλογικές πηγές. Η έννοια της Ψηφιακής Κληρονομιάς χρησιμοποιείται συνήθως για προγράμματα εικονικής πραγματικότητας και τεκμηρίωσης της Πολιτιστικής Κληρονομιάς και συνίσταται από τρεις βασικούς τομείς: την τεκμηρίωση του εν θέματι μνημείου, την αναπαράστασή του ψηφιακά-εικονικά και τη διάδοση του ψηφιακού πολιτισμικού αποθέματος. Η αξία και η σημασία που αποδίδεται στην Ψηφιακή Κληρονομιά, αναγνωρίζεται από την UNESCO, καθώς στα Πρακτικά του Διεθνούς Συνεδρίου για τη «Μνήμη του Κόσμου την Ψηφιακή Εποχή» (Βανκούβερ 2012) αναφέρεται «... είτε είναι καταγεγραμμένα σε έναν πηλίνο είτε σ' έναν ηλεκτρονικό δίσκο, οι μέθοδοι με τις οποίες μοιραζόμαστε το περιεχόμενο και τη γνώση πρέπει να προστατεύονται». Η UNESCO, το 2008,

³⁴⁹ Διάζωμα, 2017, 6.

αναγνωρίζοντας την πολυπλοκότητα των νέων δεδομένων με την εξάπλωση διαδραστικών εφαρμογών ψηφιακής κληρονομιάς, εξέδωσε τη «Χάρτα για την ερμηνεία και παρουσίαση των Μνημείων της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς», με σκοπό να προσδιορίσει «μία καθαρή, ορθολογική και τυποποιημένη ορολογία, αλλά και επαγγελματικά αποδεκτές αρχές για την ερμηνεία και την παρουσίαση της κληρονομιάς»³⁵⁰.

Οι πολυμεσικές εφαρμογές, οι ιστοσελίδες και οι νέες δυνατότητες που προσφέρουν οι νέες τεχνολογίες θα πρέπει να αξιοποιούνται τόσο στην ερμηνευτική υποδομή όσο και στη διατήρηση των αναλογικών ή ψηφιακών δεδομένων στο μέλλον. Ωστόσο οφείλουν να σέβονται την αυθεντικότητα των μνημείων, προβάλλοντας τη σημασία τους και τις πολιτισμικές αξίες της υλικής και άυλης κληρονομιάς.

Κατά την παραγωγή του ψηφιακού πολιτισμικού αποθέματος, όπως εικονικές αναπαραστάσεις, εφαρμογές επαυξημένης πραγματικότητας κ.ά., θα πρέπει να γίνεται λεπτομερής και συστηματική ανάλυση των δεδομένων (αρχιτεκτονικών, ιστορικών, περιβαλλοντικών κ.ά.), συμπεριλαμβάνοντας ανάλυση των υπαρχουσών ερευνών, καταγραφών, προφορικών μαρτυριών ή άλλων. Με τον τρόπο αυτό η ψηφιακή κληρονομιά αποτελεί εμπλουτισμένο ανάπτυγμα της υπάρχουσας και όχι μία μονοσήμαντη ερμηνευτική εφαρμογή.

Η διείσδυση των εφαρμογών των κινητών τηλεφώνων απαιτεί μία ορθολογική και επιστημονικά τεκμηριωμένη χρήση τους για την ερμηνεία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς, καθώς ελλοχεύει ο κίνδυνος η ερμηνεία να καταλήξει ψυχαγωγία και η μνημειακή κληρονομιά θεματικό πάρκο, στην περίπτωση που η ψηφιακή ερμηνεία αφαιρεί άυλες αξίες του μνημείου, όπως η αυθεντικότητα, η μοναδικότητα και η πνευματικότητά του³⁵¹.

Πολλοί σύγχρονοι στοχαστές υποστηρίζουν ότι το «ψηφιακό» είναι ήδη ένας πολιτισμός στον βαθμό που επανοργανώνει ταυτόχρονα την εργασία, την παραγωγή, τις κοινωνικές σχέσεις και τη συμβολική τους. Υποστηρίζουν ότι το «ψηφιακό» είναι ήδη μία κουλτούρα, γιατί κουλτούρα είναι πάνω απ' όλα το μοίρασμα της κληρονομιάς και της ιστορίας, της γνώσης και του τρόπου ζωής, των μέσων παραγωγής και μετάδοσης αγαθών, εμπειριών και γνώσεων. Η ψηφιακή τεχνολογία συνιστά ένα νέο τρόπο δημιουργίας και ερμηνείας της μνήμης που είναι παγκόσμιος, αλλά τα πρότυπά του ανάγονται στη δυτική εμπειρία του κόσμου, που είναι συμμετοχική, αλλά με τρόπο που να χειραγωγεί, που είναι πολυμορφικός αλλά σε κανονιστική βάση. Μπορούμε να μιλήσουμε για ένα νέο πολιτισμό, στο μέτρο που διαπερνά και ανανοηματοδοτεί όλες τις πτυχές της κοινωνικής ζωής, της καθημερινής ζωής, της υλικής και της πνευματικής ανάπτυξης του κόσμου. Αλλά θα πρέπει να μιλήσουμε για ένα πολιτισμό με αντιφάσεις που καλούμαστε να διαχειριστούμε – και αυτό δεν μπορούμε να το εμπιστευτούμε στην τεχνολογική και διαχειριστική καινοτομία. Θα πρέπει να βρούμε τον τρόπο με τον οποίο η καινοτομία ριζώνει στο παρελθόν και οδεύει προς το μέλλον. Και θα πρέπει να αναλάβουμε την ευθύνη της, κάτι που σημαίνει να επιλέξουμε την ηθική διάσταση που θα της δώσουμε³⁵².

Η. ΣΥΜΠΕΡΑΣΜΑΤΑ

Η νέα ψηφιακή εποχή που εγκαινιάστηκε τον 21^ο αι., δίνει τη δυνατότητα για μία πολυδιάστατη σχέση με την πολιτιστική μας κληρονομιά και την ερμηνεία της. Επίσης λειτουργεί καθοριστικά στη διαχείριση των πολιτισμικών πόρων (υλικών και άυλων), κατά τρόπο που να συμβάλουν στην ανάδειξη της «ταυτότητας του τόπου» (place branding),

³⁵⁰ Μικελάκης 2016, 2.

³⁵¹ Μικελάκης, 2016, 3-4.

³⁵² Μάρκου, 2018, 179-180.

απαραίτητης προϋπόθεσης για πόλεις που προσβλέπουν στην ανάπτυξη πολιτιστικού τουρισμού για περαιτέρω τοπική οικονομική και πολιτιστική ανάπτυξη με στόχο την κοινωνική ευημερία και βιωσιμότητα. Η ταυτότητα ενός τόπου είναι το αποτέλεσμα μίας εξαιρετικά σύνθετης, πολυεπίπεδης και διαχρονικής εξελικτικής διαδικασίας όλων των φυσικών και ανθρωπογενών πόρων, που λειτουργούν και συνδιαλέγονται στον χώρο. Οι νέες τεχνολογίες δίνουν τη δυνατότητα για μία ζωντανή και ενεργή διαδικασία σχέσης με το παρελθόν, δημιουργώντας μοναδικές εμπειρίες προσωπικής βίωσης αλλά και διάδρασης, συμβάλλοντας στην εμπέδωση της «ταυτότητας του τόπου» και στην περαιτέρω αναγνωρισιμότητά του ως τουριστικού προορισμού.

Η αστικοποίηση του 19^{ου} και αρχών 20^{ου} αι. αποτελεί για την Καλαμάτα εποχή ιδιαίτερης ακμής, που οπωσδήποτε θα πρέπει να αποτελέσει μέρος σε κάθε προσπάθεια προβολής της πόλης και ανάδειξης της ταυτότητάς της. Η αρχιτεκτονική έκφραση του Νεοκλασικισμού που απλώθηκε τότε στην Καλαμάτα, όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, έδωσε σημαντικά δείγματα όλων των τυπολογιών του μέχρι και τον μεσοπόλεμο, που ήταν η περίοδος της μεγάλης της ακμής. Οι δυνατότητες των νέων τεχνολογιών στην ψηφιακή ανάδειξη, τεκμηρίωση, ερμηνεία και διαχείρισή της καλύπτουν μεγάλο εύρος εφαρμογών.

Η ανάπτυξη ειδικού πολυμεσικού περιεχομένου για τα σημεία ενδιαφέροντος (τρισεδιάστατες ρεαλιστικές απεικονίσεις – βίντεο – φωτογραφίες – κείμενα), η ανάπτυξη εφαρμογών για τη διάθεση του πολυμεσικού υλικού (διαδραστικές εγκαταστάσεις, διαδίκτυο, κινητά τηλέφωνα) δίνουν την δυνατότητα για ένα εικονικό ταξίδι στον χώρο και τον χρόνο μέσω τρισδιάστατων ψηφιακών αναπαραστάσεων της πόλης, των μνημείων, των ιδιωτικών και βιομηχανικών κτηρίων της. Μέσω ενός δυναμικού τρισδιάστατου γεωγραφικού χάρτη της περιοχής, παρέχεται η δυνατότητα εξερεύνησης της πόλης και πρόσβασης σε πλήθος πληροφοριών και πολυμεσικού υλικού για το πολιτιστικό απόθεμά της. Οι εφαρμογές μπορούν να παρέχουν δυνατότητες κοινωνικής δικτύωσης, οι χρήστες να διαχειρίζονται και να παρέχουν το δικό τους πολιτιστικό υλικό και το σύστημα να επεκτείνεται με παραγωγή και επεξεργασία οπτικοακουστικού υλικού και ψηφιακών βίντεο, με μαρτυρίες όσων έχουν να συνεισφέρουν στη συλλογή πληροφοριών για τον εμπλουτισμό και την τεκμηρίωση του πολιτιστικού αποθέματος. Με την τεχνολογία της επαυξημένης πραγματικότητας επιτρέπεται η ζωντανή και σε πραγματικό χρόνο προβολή του περιβάλλοντος, εμπλουτισμένου με εικόνες και πληροφορίες μέσω του κινητού τηλεφώνου, ενός υπολογιστή ή ενός infokiosk.

Η αξιοποίηση της χαρτογραφικής και φωτογραφικής τεκμηρίωσης (θέσεις – μορφές) του νεοκλασικού αρχιτεκτονικού πλούτου της Καλαμάτας που χάθηκε, μπορεί, μέσω της χρήσης Νέων Τεχνολογιών (G.I.S. πολυμεσικές εφαρμογές, εικονική και επαυξημένη πραγματικότητα, εφαρμογές σε κινητά κ.λ.π.) να βοηθήσει στην ανασύνθεση της φυσιογνωμίας της, για εφαρμογές στο Μουσείο της Πόλεως, που η Καλαμάτα δικαιούται να αποκτήσει, στις ψηφιακές ξεναγήσεις και περιπάτους σε ιστορικές – πολιτιστικές διαδρομές εντός της και σε πλήθος εφαρμογών, που επιτρέπουν οι νέες τεχνολογίες και το διαδίκτυο.

Το σημαντικότερο όμως είναι να αποτελέσει το νήμα που θα συνδέσει τα θραύσματα μνήμης των κατοίκων της, που σίγουρα μέσα στις εικόνες θα βρουν ένα κομμάτι από τον εαυτό τους, θα ξανασυνδέσουν γεγονότα με τόπους και με τον ιστό της συλλογικής μνήμης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Αλιβιζάτου Μ. - Πούλιος Ι. - Παπαδάκη Μ, 2015, «Διαχείριση Άυλης Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη», στο: Ι. Πούλιος κ.ά. (επιμ.), *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, εκδ. Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα «Κάλλιπος»,* Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 55-68.
- Αλμπάνης Γ. - Φιντικάκης Ν., «Σύνθεση και Έρευνα ΕΠΕ», 1997, *Μελέτη Ανάπλασης ιστορικού κέντρου, Δήμος Καλαμάτας, Καλαμάτα.*
- Αναπλιώτης Γ., 1973, «Αρχοντικά και πύργοι της Καλαμάτας», *Αριστομένης* 5, 26/2252-27/2253.
- Αντζουλάτου-Ρετσίλα Ε., 2005, *Πολιτισμικά και Μουσειολογικά Σύμμεικτα*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
- Αποστολάκης Γ., 1981, «Η Καλαμάτα και η γέννηση του νεοελληνικού κράτους», *Μεσσηνιακά Γράμματα Γ'* (έκδοση Λαϊκής Βιβλιοθήκης Καλαμάτας), 41-90.
- Αποστόλου Μ., 2001, «Η προστασία του περιβάλλοντος μνημείων και συνόλων», στο: *Συμπόσιο Η αρχιτεκτονική Κληρονομιά και η εφαρμογή της Σύμβασης της Γρανάδας στην Ελλάδα*, Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (19-20 Ιουνίου 2001), Αθήνα (αδημοσίευτη ανακοίνωση).
- Αραβαντινός Αθ., 1986, *Πολεοδομικός Σχεδιασμός*, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο (Β' έκδ.), Αθήνα.
- Αυγερινού-Κολώνια Σ., 2002, «Η δικτύωση των ιστορικών Πόλεων της Μεσογείου. Η πρόταση του αστικού τουρισμού», στο: Σ. Αυγερινού-Κολώνια – Ε. Μαϊστρου (επιμ.), *Προστασία και Ανάπτυξη των Ιστορικών Πόλεων στον 21^ο αιώνα, Πρακτικά της Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, 18 Απρίλη 2002, Διεθνής Ημέρα των Μνημείων, Είκοσι χρόνια για τις Ιστορικές πόλεις* (Κέρκυρα 18-20/4/2002), Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή Ιστορικών Πόλεων CIVVIH – ICOMOS, Ε.Κ.Δ.Δ., Αθήνα, 273-277.
- Βέργαδος Δ. – Σιούντρη Κ., 2018, «Εξυπνες πόλεις, Ψηφιακά Δεδομένα και Πολιτισμός», στο: *Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία, 8^ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης*, 25-30/6/2018, Ινστιτούτο Σύρου, Σύρος, 145-152.
- Baccuet P., 1835, *Expédition Scientifique de Moreé, Atlas*, Paris.
- Γλύστρας Χρ. (επιμ.), 2004, «Διεπιστημονική δράση για την ανάδειξη και προστασία των μνημείων», στο: *Ενημερωτικό Δελτίο ΤΕΕ, συμπεράσματα από τη Δημερίδα Συντήρηση*,

ενίσχυση και αποκατάσταση της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς (Αθήνα, 21-22/10/2004), ΥΠ.ΠΟ.-ICOMOS-ΤΕΕ, τ. 2317/1-11-04, Αθήνα, 26-30.

- Δεμαθάς Ζ., 2001, «Οι οικονομικές διαστάσεις της προστασίας της αρχιτεκτονικής κληρονομιάς» στο: *Η αρχιτεκτονική Κληρονομιά και η εφαρμογή της Σύμβασης της Γρανάδας Ελλάδα*, Συμπόσιο, Υπουργείο Περιβάλλοντος Χωροταξίας και Δημοσίων Έργων, Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών (19-20 Ιουνίου 2001), Αθήνα (αδημοσίευτη ανακοίνωση).
- Δημητριάδης Ε., 1987, *Ιστορία της πόλης και της πολεοδομίας*, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Δημητσάντου-Κρεμέζη Κ., 2016, *Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Καλαμάτα*, Εταιρεία Μεσσηνιακών Αρχαιολογικών Σπουδών, Αθήνα.
- Δήμος Καλαμάτας 9/89, *3 χρόνια ανασυγκρότησης μετά τους σεισμούς*, Καλαμάτα.
- Δήμος Καλαμάτας, 1989, *Ψηφίσματα του Δημοτικού Συμβουλίου Καλαμάτας για την ανασυγκρότηση της πόλης και άλλα θέματα* (από 17 Σεπτεμβρίου 1988 μέχρι 25 Αυγούστου 1989), Καλαμάτα.
- Δήμος Καλαμάτας, 12/89, *Η πολιτιστική Καλαμάτα*. Καλαμάτα.
- Δήμος Καλαμάτας, 9/1990, *Τα ιδιόκτητα διατηρητέα κτήρια του Δήμου*. Καλαμάτα.
- Δήμος Καλαμάτας, 1996, *Αναζωογόνηση Ιστορικού Κέντρου Καλαμάτας (REVITALISING THE CORE FOR DEVELOPMENT)*, Πρόταση στην Ευρωπαϊκή Επιτροπή για χρηματοδότηση στο πλαίσιο των Πρότυπων Αστικών Πιλοτικών Προγραμμάτων του ΕΤΠΑ, Καλαμάτα.
- Δήμος Καλαμάτας, 2010, *Ψηφίδες πολιτισμού στην Καλαμάτα. Νέες τεχνολογίες, Πολιτισμός και Τοπική Αυτοδιοίκηση*, Πρόσκληση 20.1 – Ψηφιακές Υπηρεσίες Δήμων του ΕΠ. Ψηφιακή Σύγκλιση (ΕΣΠΑ 2007-2013), Καλαμάτα.
- Δήμος Καλαμάτας, 2015, *Επιχειρησιακό Πρόγραμμα 2015- 2019*, Καλαμάτα
- Δήμος Καλαμάτας, 2019, *Ανάπτυξη και εγκατάσταση διαδραστικών πολυμεσικών συστημάτων για τη λειτουργία δύο info points*, Καλαμάτα.
- Διαμαντόπουλος Γρ., 1988, «Σεισμός και πόλη σε θεωρία και πράξη», στο: *Πολεοδομικός Αντισεισμικός Σχεδιασμός, 1^η Αρχιτεκτονική Συνάντηση του Θ' Πανελληνίου Αρχιτεκτονικού Συνεδρίου «Αρχιτεκτονική και Σεισμός»*, Καλαμάτα, 27-28/02/1988 (αδημοσίευτη ανακοίνωση).
- Διαμαντόπουλος Γρ., 1990, «Αναβάθμιση του αστικού περιβάλλοντος-η μικρή και η μεγάλη κλίμακα της πόλης», *Δημερίδα*, Αθήνα, 7/8/1990 *Τεχνικά Χρονικά* 4, 58-60.

- Διαμαντόπουλος Γρ.- «ΚΕΠΑΜΕ», 1995, *Μαχόμενη Πολεοδομία για την Ανάπτυξη της Πόλης, Η περίπτωση «Καλαμάτα» 1980-1990, Πόλη και σεισμός*, έκδοση του ΤΕΕ, Αθήνα.
- Διαμαντόπουλος Μ., 1988, «Πολεοδομία και σεισμός: Το παράδειγμα της Καλαμάτας», στο: *Πολεοδομικός Αντισεισμικός Σχεδιασμός, 1^η Αρχιτεκτονική Συνάντηση του Θ' Πανελληνίου Αρχιτεκτονικού Συνεδρίου «Αρχιτεκτονική και Σεισμός»*, Καλαμάτα, 27-28/02/1988 (αδημοσίευτη ανακοίνωση).
- Ε.Ε. Μελετών «ΚΕΠΑΜΕ» Γρ. Διαμαντόπουλος και Συνεργάτες, 1981, *Μελέτη Οικιστικής Περιοχής Καλαμάτας*, Καλαμάτα.
- Ε.Ε. Μελετών «ΚΕΠΑΜΕ» Γρ. Διαμαντόπουλος και Συνεργάτες, 1982, *Προκαταρκτική μελέτη για τη διαμόρφωση του χώρου ανάμεσα στους δρόμους Αριστομένους – Κρήτης – Ψαρρών – Μακεδονίας*, Καλαμάτα.
- Ε.Ε. Μελετών «Καλαμάτα 83» Δ. Ντοκόπουλος, Γ. Κυριακόπουλος και Συνεργάτες - Ε.Ε. Μελετών «ΚΕΠΑΜΕ» Γρ. Διαμαντόπουλος και Συνεργάτες, 1984, *Πολεοδομική Μελέτη Επέκτασης – Αναθεώρησης Καλαμάτας, Α' Φάση*, Καλαμάτα.
- Ε.Ε. Μελετών «Καλαμάτα 85» Δ. Ντοκόπουλος και Συνεργάτες, 1985, *Γενικό Πολεοδομικό Σχέδιο της Πόλης της Καλαμάτας, Αναμόρφωση και Συμπλήρωση Β' Φάσης*, Καλαμάτα.
- Ε.Ε. Μελετών «Καλαμάτα 83» Δ. Ντοκόπουλος, Γ. Κυριακόπουλος και Συνεργάτες, 1987, *Μετασεισμική προσαρμογή Πολεοδομικής Μελέτης Καλαμάτας, Πολεοδομικός Κανονισμός*, Καλαμάτα.
- ΕΜΠ/Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (ΣΠΕ), 1969, *Χωροταξική Μελέτη Πελοποννήσου*, Αθήνα.
- ΕΜΠ/Σπουδαστήριο Πολεοδομικών Ερευνών (ΣΠΕ), 1971, *Ρυθμιστική Μελέτη Αναπτύξεως της πόλης και της περιοχής Καλαμάτας*, Αθήνα.
- Επιθεώρηση Τοπικής Αυτοδιοίκησης, 1991, *Καλαμάτα: ένα όνειρο βραβεύεται* 43-44-45, 10/11/12/1991, Μηνιαία έκδοση της ΚΕΔΚΕ-περίοδος Β', 5-16.
- Ζήβας Δ., 1979, «Ιστορική πόλη και σύγχρονη ζωή», *Χρονικά Αισθητικής* 17-18, 47-62.
- Ζήβας Δ., 2002, «Η αισθητική του αστικού περιβάλλοντος. Ανάμεσα στην πραγματικότητα και στην ουτοπία», στο: Σ. Αυγερινού- Κολώνια – Ε. Μαΐστρου (επιμ.), *Προστασία και Ανάπτυξη των Ιστορικών Πόλεων στον 21^ο αιώνα, Πρακτικά της Διεθνούς Επιστημονικής Συνάντησης, 18 Απρίλη 2002 Διεθνής Ημέρα των Μνημείων, Είκοσι χρόνια για τις Ιστορικές πόλεις*, (Κέρκυρα 18-20/4/2002), Διεθνής Επιστημονική Επιτροπή Ιστορικών Πόλεων CΙVVIH – ICOMOS, Ε.Κ.Δ.Δ., 149-151.

- Gell W., 1817, *Morea being a Description of the Routes of that Peninsula*, London.
- Θέμελης Π., 2017, «Η νεοελληνική Καλαμάτα», εφημ. *Ελευθερία* (4-5/11/2017).
- Θεοδώρου Μ., 1986, *Καταγραφή των αξιόλογων κτηρίων της Καλαμάτας*, Δήμος Καλαμάτας, Καλαμάτα (αδημοσίευτη μελέτη).
- «Καλαμάτα», 1948-1960, *Νεώτερον Εγκυκλοπαιδικόν Λεξικόν «Ήλιος»*, τόμος Ι, Αθήναι, 78.
- *Καλαμάτα '89. Η ανασυγκρότηση της πόλης μετά τους σεισμούς*, Infacom 89.
- Καπετανάκη Σ., 1990: «Περιγραφή της διαδρομής Καλαμάτας – Κιτριών από τον W. Gell», *Λακωνικά Σπουδαί* 10, 499-524.
- Καρδαμίτση-Αδάμη Μ., 2006, *Ερνστ Τσίλλερ 1837-1923. Η τέχνη του κλασσικού*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Καρδαμίτση-Αδάμη Μ., 2010, «Η μεγάλη φαμίλια Τσίλλερ: Radebeul Αθήνα», στο: Μ. Κασιμάτη (επιμ), *Ερνέστος Τσίλλερ Αρχιτέκτων (1837-1923)*, Κατάλογος Έκθεσης (Αθήνα 22 Μαρτίου – 30 Αυγούστου 2010), Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα, 19-22.
- Καρύδης Δ., 2000, «Καλαμάτα – Διαδικασίες Αστικού Μετασχηματισμού (1860-1940) », *Πρακτικά Β΄ Διεθνούς Συνεδρίου Η πόλη στους νεότερους χρόνους, Μεσογειακές και βαλκανικές όψεις (19^{ος}-20^{ος} αι)*, Αθήνα 27-30/11/1997, Εταιρεία Μελέτης Νέου Ελληνισμού, Αθήνα.
- Καρύδης Δ., 2000 Μάρτιος, *Καλαμάτα Σχεδιάσμα εξέλιξης της πόλης από τον 19^ο στον 20^ο αι*, Αθήνα, Επικαιροποιημένο κείμενο αυτού που περιλαμβάνεται στο τεύχος της έρευνας «Καλαμάτα: Αναγνώριση αρχιτεκτονικής και πολεοδομικής φυσιογνωμίας», 1990, Γ.Γ.Ε.Τ., Αθήνα.
- Κασιμάτη Μ., 2010, «Το αρχείο του Τσίλλερ στην Εθνική Πινακοθήκη», στο: Μ. Κασιμάτη (επιμ), *Ερνέστος Τσίλλερ Αρχιτέκτων (1837-1923)*, Κατάλογος Έκθεσης (Αθήνα 22 Μαρτίου – 30 Αυγούστου 2010), Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα, 13-18.
- Κατσουλίδης Τ. (επιμ.), 1996, *Καλαμάτα – Τόπος και Εικόνα*, ΔΕΠΑΚ (Δημοτική Επιχείρηση Πολιτιστικής Ανάπτυξης), Καλαμάτα.
- Κληρόπουλος Ν., 1997, *Τότε στην Καλαμάτα*, Καλαμάτα.
- Κοντογιάννης Ν., «Οι οχυρώσεις της Μεσσηνίας: από το Βυζάντιο στο νεώτερο Ελληνικό Κράτος», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (Εκδοτική Εποπτεία), Αρ. Δουλαβέρας – Ι.Κ. Σπηλιοπούλου (Επιστημονική Επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην ιστορία και στον*

- πολιτισμό της, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα., 285-328.
- Κόνσολα Ντ., 1995, *Η διεθνής προστασία της Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, εκδ. Παπαζήση, Αθήνα.
 - Κονταράτος Σ., 1986, *Αρχιτεκτονική και Παράδοση, Ιδεολογίες, πρακτικές και προβλήματα στη χρήση του αρχιτεκτονικού παρελθόντος*, εκδόσεις Καστανιώτη, Αθήνα.
 - Κυδωνιάτης Σ. (επιμ.), 1981, *Η ελληνική αρχιτεκτονική αναγέννησις και η κακοποίησις της (Συμβολή στην ιστορία του νεοκλασικισμού)*, Γραφείο Δημοσιευμάτων της Ακαδημίας Αθηνών, Αθήνα.
 - Κυριακόπουλος Γ. - Σημαιοφορίδης Γ., 1995, «Καλαμάτα: το «όραμα» ενός Δήμου», στο: *Αρχιτέκτονες* (περιοδικό του ΣΑΔΑΣ-ΠΕΑ) 2/3 – περίοδος Α, 6/7/8/1985, 66-74.
 - Κωστοπούλου Ε., 1981, «Τοπογραφικοί χάρτες και σχέδια της Μεσσηνίας όπως τα είδε ο abbé Michel Fourmont», Μεσσηνιακά Γράμματα, Τόμος Γ (έκδοση Λαϊκής Βιβλιοθήκης Καλαμάτας), 91-126.
 - Λάββας Γ.Π., 1983, «Θεσμική προστασία της ελληνικής παραδοσιακής αρχιτεκτονικής», στο: Α.Μ. Κωτσιόπουλος – Α. Ξεναρίου-Μάνασση (επιμ.), *Συντήρηση και αναβίωση παραδοσιακών κτηρίων και συνόλων*, Διεθνές Επιστημονικό Συμπόσιο, ΤΕΕ-Τμ. Μαγνησίας (Βόλος 6-13/9/1981), εκδ. University Studio Press, Θεσσαλονίκη (έκδ. Β΄).
 - Λαγουδάκη Α., 1996, *Πρόγραμμα Πολεοδομικής ανάπλασης Ιστορικού Κέντρου Καλαμάτας*, Δήμος Καλαμάτας, Καλαμάτα.
 - Λαμπράκη-Πλάκα Μ., 2010, στο: Μ. Κασιμάτη (επιμ.), *Ερνέστος Τσίλλερ Αρχιτέκτων (1837-1923)*, Κατάλογος Έκθεσης (Αθήνα 22 Μαρτίου – 30 Αυγούστου 2010), Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα, 11-12.
 - Λαμπρινουδάκης Β.Κ. – Μαστραντώνης Π., 2005, *Εισαγωγή στη Διαχείριση Μνημείων*, Πανεπιστημιακές παραδόσεις, Αθήνα.
 - Λαμπρινουδάκης Β.Κ., 2008, *Δέκα μαθήματα αρχαιολογίας. Οδοιπορικό από την αρχαία ελληνική τέχνη στη σύγχρονη ζωή*, Αθήνα, εκδ. Α.Α. Λιβάνη, (ιδιαιτ. «Δέκατο μάθημα: Η διαχείριση της υλικής πολιτιστικής μας κληρονομιάς», 149-164»).
 - Λιβιεράτος Ε., 2009, *Χαρτογραφικές περιπέτειες της Ελλάδας 1821-1919*, Ε.Λ.Ι.Α., Αθήνα.
 - Leake W.M., 1830, *Travels in the Morea*, 3 τομ. London.
 - Μαϊστρου Ε., 2001, «Ιστορικά κέντρα πόλεων, Ο σχεδιασμός της προστασίας και ανάπλασης» (περίληψη σημειώσεων στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα «Προστασία Μνημείων» του Ε.Μ.Π.), στο: *Η αρχιτεκτονική κληρονομιά και εφαρμογή της Σύμβασης της Γρανάδας*, Συμπόσιο (Αθήνα 19-20/6/2001), Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε, Αθήνα.

- Μαλλούχου-Tufano Φ., 2004, *Προστασία και Διαχείριση Μνημείων. Ιστορικές και θεωρητικές προσεγγίσεις από την αρχαιότητα έως τις μέρες μας*, Αθήνα.
- Μάρκου Μ., 2018, «Ο ψηφιακός Πολιτισμός και οι σύγχρονες πολιτικές ανάπτυξης», στο: *Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία, 8^ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης*, 25-30/6/2018, Ινστιτούτο Σύρου, Σύρος, 171-182.
- Μηλίτση-Νίκα Α. – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη Χρ., 2002, *Κυλινδρόμυλοι Μεσσηνίας Ευαγγελίστρια Α.Ε. Συνοπτική καταγραφή και ιστορική εξέλιξη από το δικηγορικό αρχείο του Παναγιώτη Παπαθεοδώρου*, Γ.Α.Κ./Αρχαία Ν. Μεσσηνίας, αρ. 3, Καλαμάτα.
- Μηλίτση-Νίκα Α. – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη Χρ. (επιμ.), 2006, «*Η Ντουάνα*» της Καλαμάτας, 1830-1930, από τις πηγές των Γ.Α.Κ.- Αρχείων Ν. Μεσσηνίας, Κατάλογος Εκθέσεως, Παραλία Καλαμάτας (21-30 Ιουλίου 2006), Γ.Α.Κ. – Αρχαία Ν. Μεσσηνίας, Καλαμάτα.
- Μηλίτση-Νίκα Α. – Θεοφιλοπούλου Στεφανούρη Χρ., 2008, *Προσφυγικοί συνοικισμοί Καλαμάτας και Μεσσηνίας από το Αρχείο Διεύθυνσης Κοινωνικής Πρόνοιας Μεσσηνίας*, Γ.Α.Κ. – Αρχαία Ν. Μεσσηνίας, αρ. 8, Καλαμάτα.
- Μηλίτση-Νίκα Α. – Θεοφιλοπούλου Στεφανούρη Χρ., 2010, *Καλαμάτα. Οδοιπορικό σε πλατείες και δρόμους της πόλης μέσα από τα τεκμήρια δημοσίων και ιδιωτικών αρχείων, 1830-1840*, Γ.Α.Κ. – Αρχαία Ν. Μεσσηνίας, Καλαμάτα.
- Μηλίτση-Νίκα Α., 2018, *Τα γλυπτά Μνημεία του Κοιμητηρίου Καλαμάτας αφηγούνται την ιστορία τους 1870-1940*, Γ.Α.Κ. – Αρχαία Ν. Μεσσηνίας, Καλαμάτα.
- Μηλίτση-Νίκα Α. - Βερράρου Σ., 2013, *Η Καλαμάτα μέσα από το φακό του Χρήστου Αλειφέρη 1937-1974*, Γ.Α.Κ. – Αρχαία Ν. Μεσσηνίας, Καλαμάτα.
- Μιχαηλίδης Α, 1996, *Μελέτη σκοπιμότητας για την αναβίωση και ανάπτυξη του ιστορικού κέντρου Καλαμάτας*, Δήμος Καλαμάτας, Καλαμάτα.
- Μιχελής Π.Α., 1965, *Η αρχιτεκτονική ως Τέχνη*, Αθήνα (έκδ. Γ΄).
- Μονιούδη-Γαβαλά Δ., 2015, «Η αναδημιουργία της ελληνικής πόλης στο νέο ελληνικό κράτος 19^ο αι.», στο: *Η ελληνική πόλη από τον Ιππόδαμο στον Κλεάνθη*, Ελληνικά Ακαδημαϊκά Ηλεκτρονικά Συγγράμματα και Βοηθήματα «Κάλλιπος», Αθήνα, 84-104.
- Μπαλαφούτης Κ., 1998, *Καλαματιανά παραδοσιακά θέματα 1897-1997*, Ιστορικό και Λαογραφικό Αρχείο, Φωτογραφικό Αρχείο Ντεκελέ, Καλαμάτα.
- Μπίρης Μ. - Καρδαμίτση-Αδάμη Μ., 2001, *Νεοκλασική αρχιτεκτονική στην Ελλάδα*, Αθήνα, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Μπιτσάνης Η., 2006, *Το τρένο στην τροχιά του χρόνου*, Καλαμάτα.

- Μπιτσάνης Η., 2010, *Σημειώσεις για την Καλαμάτα*, Καλαμάτα.
- Μπιτσάνης Η., 2014, «Πολοδομικές αντιλήψεις όταν η Καλαμάτα ζητούσε τη νέα της ταυτότητα», εφημ. *Ελευθερία* (19/4/2014), 8.
- Μπιτσάνης Η., 2019, «Παλιές διδακτικές ιστορίες σχεδίου πόλης», εφημ. *Ελευθερία* (13/2/2019), 4.
- Μπόμπου-Σταμάτη Β., 1978, «Συμβολή στην Ιστορία της Καλαμάτας γύρω στα 1700», στο: *Πελοποννησιακά, Παράρτημα 5, Πρακτικά του Α΄ Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών* (2-4/12/1977), 261-277, πιν. Κ, ΚΑ΄, Αθήνα.
- Νίκα Μ., 2009 (α), «Ιωάννα Σπηλιοπούλου, Η αρχιτεκτονική των διατηρητέων της Καλαμάτας. Από την προεπαναστατική παράδοση στον εκλεκτικισμό», ρεπορτάζ στην εφημερίδα «Θάρρος» της Καλαμάτας (5.6.2009), 12.
- Νίκα Μ., 2009 (β), «Έρευνα της Επ. Καθηγήτριας Ιωάννας Σπηλιοπούλου: Η αρχιτεκτονική των διατηρητέων της Καλαμάτας», ρεπορτάζ στην εφημερίδα «Θάρρος» της Καλαμάτας (7.6.2009), 12-13.
- Νομαρχία Μεσσηνίας, 1987, *Μελέτη για την αναζωογόνηση και ανάπτυξη της Καλαμάτας και της Μεσσηνίας*. Καλαμάτα.
- Οικονομάκης Π.Δ., 1964, *Το τζαμί και η «Σάλπιγξ Ελληνική» του 1821, Μεσσηνιακή Γερουσία και «Αλληλοδιδασκική», οι Αργυρόπουλοι και Αντωνόπουλοι της Καλαμάτας*, Καλαμάτα.
- Οικονομέα-Πανίτσα Α., 1996, *Καλαμάτα η πολυαγαπημένη, Χρονικό 1930-1970*, Αθήνα.
- Οικονόμου Δ., 2017, *Εκπόνηση Στρατηγικού Σχεδίου Βιώσιμης Αστικής Ανάπτυξης Δήμου Καλαμάτας*, Καλαμάτα.
- Οργανισμός Αντισεισμικού Σχεδιασμού και Προστασίας (Ο.Α.Σ.Π.)- Υ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε., 1996, *Μικροζωνικές Μελέτες Καλαμάτας, Συστηματική Παρουσίαση αποτελεσμάτων και συμπερασμάτων ερευνητικών προγραμμάτων*, Αθήνα.
- Παπαχατζής Ν., 1994, *Παυσανίου Ελλάδος Περιήγησις, Κορινθιακά- Λακωνικά*, Εκδοτική Αθηνών, Αθήνα.
- Παναγιωτόπουλος Β., 1985, *Πληθυσμός και οικισμοί της Πελοποννήσου 13-18^{ος} αι.*, εκδόσεις Ιστορικού Αρχείου Εμπορικής Τράπεζας Ελλάδας, Αθήνα.
- Πεχλιβανίδου-Λιακατά Α., 1993, «Καλαμάτα: Ανάγνωση χωρικών δομών. Η ιστορία και ο σχεδιασμός της προστασίας» στο: *Νέες πόλεις πάνω σε παλιές*, Επιστημονικό Συνέδριο/ ICOMOS – Ελλην. Τμ., 4^η Εφορεία Βυζαντινών Αρχαιοτήτων, ΚΒ΄ Εφορεία

- Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων (Ρόδος 27-30/9/1993), εκδ. Υπουργείο Πολιτισμού, Αθήνα, 129-147.
- Ρας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά Χρ., Ντοκόπουλος Δ., 2006, *Μελέτη Γενικού Πολεοδομικού Σχεδίου (Γ.Π.Σ.) Δήμου Καλαμάτας, (Α΄ Στάδιο): Ανάλυση-Διάγνωση-Προοπτικές/Εκθεση-Τεύχος Ι-Τεύχος ΙΙ-Παράρτημα*, Καλαμάτα.
 - Πούλιος Ι., 2012, «Εισαγωγή στη Διαχείριση της Πολιτισμικής Κληρονομιάς: Ορολογία, Έννοια και Μοντέλα Διαχείρισης», *Αρχαιογνωσία*, 16 (1-3), 321-340.
 - Πούλιος Ι., 2015, «Διαχείριση Υλικής Πολιτιστικής Κληρονομιάς, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη», στο: Ι. Πούλιος κ.ά. (επιμ.), *Πολιτισμική Διαχείριση, Τοπική Κοινωνία και Βιώσιμη Ανάπτυξη*, *Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο*, εκδ. *Ελληνικά Ακαδημαϊκά Συγγράμματα και Βοηθήματα «Κάλλιπος»*, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών, Εθνικό Μετσόβιο Πολυτεχνείο, 32-54.
 - Rossi A., 1991, *Η Αρχιτεκτονική της πόλης*, μτφρ. Βασιλική Πετρίδου, University Studio Press, Θεσσαλονίκη.
 - Σαΐτας Γ., 1987, *Μάνη, Ελληνική Παραδοσιακή Αρχιτεκτονική*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
 - Σαΐτας Γ. (επιμ.), 2017, *Το έργο της Γαλλικής Επιστημονικής Αποστολής του Μοριά 1829-1838, Β΄ μέρος Τμήμα Αρχαιολογίας, Τμήμα Αρχιτεκτονικής, Γλυπτικής, Εφαρμογών*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
 - Σκιά Χ. - Πανοπούλου, (2008), *Διαχείριση της πολιτιστικής ανάπτυξης. Θεωρητικές προσεγγίσεις – Εμπειρική έρευνα: Η περίπτωση της Καλαμάτας*, Καλαμάτα.
 - Σόλαρης Ι., 2014, *Καλαμάτα 1830-1930: Το μεταβαλλόμενο πρόσωπο μίας επαρχιακής πόλεως από την ίδρυση του ανεξάρτητου ελληνικού κράτους έως την περίοδο του μεσοπολέμου*, αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή, Πανεπιστήμιο Πελοποννήσου, Τμήμα Ιστορίας-Αρχαιολογίας και Δ.Π.Α., Καλαμάτα.
 - Σπηλιοπούλου Ι., 2009, *Ο νεοκλασικισμός και ο πολιτισμός της Ελλάδας του 19^ο αι.*, Καλαμάτα (αδημοσίευτες πανεπιστημιακές σημειώσεις).
 - Σπηλιοπούλου Ι., 2012, «Η πολεοδομική και αρχιτεκτονική εξέλιξη της Καλαμάτας από τα προεπαναστατικά χρόνια έως την περίοδο του μεσοπολέμου. Η τύχη της πόλης μετά τους σεισμούς», στο: Γ. Ξανθάκη-Καραμάνου (Εκδοτική Εποπτεία), Αρ. Δουλαβέρας – Ι.Κ. Σπηλιοπούλου (Επιστημονική Επιμέλεια), *Μεσσηνία: Συμβολές στην ιστορία και στον πολιτισμό της*, Εκδόσεις Παπαζήση, Αθήνα, 653-727.

- Σπηλιοπούλου Ι. - Κουρή Μ., 2014, «Σχεδιασμός και προώθηση διαδρομών πολιτισμικού τουρισμού στη Μεσσηνία με τη σύμπραξη του Τμήματος Ι.Α.Δ.Π.Α. του Πανεπιστημίου Πελοποννήσου», *Περιοδικό Βιώσιμη Ανάπτυξη, Πολιτισμός, Παραδόσεις*, 1α, 2α, 116-141.
- Σπηλιοπούλου Ι. 2017, «Η προστασία και αξιοποίηση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς ως μοχλός βιώσιμης ανάπτυξης μίας σύγχρονης περιφερειακής πόλης: Η περίπτωση της Καλαμάτας», στο: *Πρακτικά Επιστημονικής Ημερίδας: «Ελληνικές περιφερειακές πόλεις και βιώσιμη ανάπτυξη»*, Χαροκόπειο Πανεπιστήμιο, Τμήμα Οικιακής Οικονομίας και Οικολογίας, 17 Δεκεμβρίου 2016, Αθήνα, 39-51.
- Σταματόπουλος Δ., 1996, *Καλαμάτα (2600 π.Χ.-1836 μ.Χ.)*, εκδόσεις Μέντωρ, Κατερίνη.
- Σταμπολτζής Ι., 1978, «Ο ναός του Αγίου Γεωργίου στην Καλαμάτα» στο: *Πελοποννησιακά, Παράρτημα 5, Πρακτικά του Α' Συνεδρίου Μεσσηνιακών Σπουδών (2-4/12/1977)*, 210-214, πιν. ΙΔ, ΙΕ, Αθήνα.
- Στεφάνου Ι., 2002, «Η αστική ανάπλαση: θέσεις και πρακτικές σήμερα», στο: *Πολιτιστική ανάπτυξη και Ανάπλαση Οικιστικών Περιοχών, Συνέδριο*, Εθνικό Κέντρο Δημόσιας Διοίκησης (Οκτώβριος 2002), Αθήνα.
- Στεφάνου Ι., 2007, «Η αστική ανάπλαση ως ευκαιρία για την ανάδειξη της φυσιογνωμίας της πόλης», εισήγηση στην ημερίδα *Διαχείριση περιβάλλοντος για την προστασία της Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, ΤΕΕ, 12/3/2007, Αθήνα.
- Stoneman R., 1996, *Αναζητώντας την κλασική Ελλάδα*, μτφρ. Ελ. Αγγελομάτη-Τσουγκαράκη, ΜΙΕΤ, Αθήνα.
- Ταβουλαρέας Γ., 1985, *Παλαιά Καλαμάτα (Ιστορία – Λαογραφία – Αρχαιολογία)*, Καλαμάτα.
- Τεχνικά Χρονικά, 1983, *IV Διεθνές Συνέδριο Νεωτέρας Αρχιτεκτονικής «Η Οργανική πόλις»*, ΤΕΕ, Αθήνα.
- Τσακίρη Ε. - Βασιλαρά Α., 2018, «Η συνδρομή της ψηφιακής τεχνολογίας στην ανάδειξη πολιτιστικών τοπίων μέσα από την χαρτογράφηση των υλικών και άυλων δεδομένων του τόπου», στο: *Πολιτισμός και Ψηφιακή Τεχνολογία, 8^ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης*, 25-30/6/2018, Ινστιτούτο Σύρου, Σύρος, 39-54.
- Τσακόπουλος Π., 1997, «Ελληνική πόλη και Νεοκλασικισμός: η ελληνική πολεοδομία στον 19ο αι.», *Αρχαιολογία και Τέχνες* 65, 31-41.
- Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ., 1996, *Εθνική Έκθεση της Ελλάδος, για την Παγκόσμια Συνδιάσκεψη του Ο.Η.Ε. για τις πόλεις και την κατοικία, HABITAT II*, Αθήνα.

- Υ.ΠΕ.ΧΩ.ΔΕ., 2003, *Περιφερειακό Πλαίσιο Χωροταξικού Σχεδιασμού και Αειφόρου Ανάπτυξης Περιφέρειας Πελοποννήσου*, Αθήνα.
- Φερέτος Μ., 1972, *Μεσσηνιακά 1969-1970*, εκδόσεις «Αριστομένης», Αθήνα.
- Φεσσά-Εμμανουήλ Ε., 1994, *Η Αρχιτεκτονική του νεοελληνικού θεάτρου*, Αθήνα.
- Φεσσά-Εμμανουήλ Ε., 2010, «Η θεατρική αρχιτεκτονική του Τσίλλερ» στο: Μ. Κασιμάτη (επιμ), *Ερνέστος Τσίλλερ Αρχιτέκτων (1837-1923)*, Κατάλογος Έκθεσης (Αθήνα, 22 Μαρτίου – 30 Αυγούστου 2010), Εθνική Πινακοθήκη και Μουσείο Αλέξανδρου Σούτζου, Αθήνα, 59-67.
- Φιλιππίδης Δ., 1984, *Νεοελληνική Αρχιτεκτονική*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Φιλιππίδης Δ., 1990, *Για την ελληνική πόλη: Μεταπολεμική πορεία και μελλοντικές προοπτικές*, Εκδόσεις Θεμέλιο, Αθήνα.
- Φιλιππίδης Δ., 2006, I, II: *Αρχιτεκτονικές μεταμορφώσεις, I) Μητροπολιτικά κέντρα, II) Ελληνική περιφέρεια*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Φιλιππίδης Δ., 2007, *Νεοκλασικές πόλεις στην Ελλάδα (1830-1920)*, Εκδοτικός Οίκος Μέλισσα, Αθήνα.
- Φλέσσας Γ. (επιμ. φωτογραφιών), 1980, *Η Καλαμάτα χθες – σήμερα, κατάλογος εκθέσεως του Μορφωτικού Συλλόγου Μεσσηνίας (24-5-80/7-6-80)*, Καλαμάτα.
- Weber Th., Belle H., 1878, *Le Tour du Monde*.
- Χάϊτας Χαρ., 2008, «Το τοπικό μουσείο ως εργαλείο κοινωνικής επικοινωνίας και συνοχής: η περίπτωση ενός Μουσείου Πόλης του Άργους», *Αργειακή Γη* (Επιστημονική και Λογοτεχνική Έκδοση του Πνευματικού Κέντρου του Δήμου Άργους) 4, 213-226.
- Χατζηγηγορίου Π., 2017, «Η ψηφιακή Πολιτιστική Κληρονομιά ως εργαλείο πληθοπορισμού για την ευαισθητοποίηση των κοινωνιών στους ιστορικούς τόπους», στο: *Χαρτογράφηση Τοπίου, Φυσικές και Πολιτισμικές Ποιότητες, Από τη Χαρτογράφηση στο σχεδιασμό/From Mapping to Design, 7^ο Διαπανεπιστημιακό Σεμινάριο Βιώσιμης Ανάπτυξης, Πολιτισμού και Παράδοσης*, 26/6-1/7/2017, Ινστιτούτο Σύρου, Σύρος.
- Χουρμουζιάδη Α., 2017, *1+5 μουσειακές εικόνες και εικονικότητες*, University Studio Press, εκδόσεις Επιστημονικών Βιβλίων & Περιοδικών, Θεσσαλονίκη.
- Χρυσοσπάθης Ο., 1936, *Ιστορία της παλαιάς Καλαμάτας*, Καλαμάτα.

ΙΣΤΟΤΟΠΟΙ

- «Αθέατη πόλη» - Η Λάρισα του διαχρονικού μουσείου ή από το μουσείο στην πόλη» ανακτήθηκε από <http://www.onlarissa.gr/2017/09/27/atheati-poli-larisa-tou-diachronikou->

mousiou-aro-mousio-stin-poli-3/ [ημ. πρόσβασης 28/9/2017].

- Αυγερινού-Κολώνια Σ., «Ο ρόλος του τουρισμού στη διατήρηση και ανάπτυξη των ιστορικών πόλεων», ανακτήθηκε από http://courses.arch.ntua.gr/el/oi_eyrvpaikes_poleis/ekpaideytiko_yliko/o_rolos_toy_toyrismoy_sth_diatirhsh_k_anaptyjh_tvn_istorikvn_polevn.html, [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
- Αυγερινού-Κολώνια Σ. - Κλαμπατσέα Ειρ., «Τοπικές τεχνογνωσίες και συναφείς δραστηριότητες ως μηχανισμοί διαμόρφωσης σύγχρονων αστικών τοπίων», ανακτήθηκε από <http://courses.arch.ntua.gr/128461.html>, [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
- Δέφνερ Αλ. – Μεταξιάς Θ. , «Από το marketing των πόλεων στο marketing των μουσείων και αντίστροφα: Η σημασία του πολιτισμού και του τουρισμού», Ομιλία στο 1^ο Συνέδριο PlaceBranding στο Βόλο, ανακτήθηκε από <http://www.citybranding.gr/2012/04/marketing-marketing.html>, [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
- Διάζωμα, 2017, «Ψηφιακή Στρατηγική για τον Πολιτισμό 2016-2022», ανακτήθηκε από http://www.diazoma.gr/site-assets/Digital_Strategy_Sep_17.pdf, [ημ. πρόσβασης 11/3/2019].
- «Εννέα Μουσεία, εννέα τόποι, Η επίδραση των μουσείων του ΠΙΟΠ σε μελέτη του IOBE», ανακτήθηκε από <http://www.archaiologia.gr/blog/2017/05/24/>, [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
- Θεού Αθ., «Η ανάπτυξη του πολιτιστικού τουρισμού στην Ευρώπη. Μελέτη περίπτωσης: Το Φεστιβάλ Φωτογραφίας στις Αρλ» ανακτήθηκε από http://www.ekdd.gr/ekdda/files/ergasies_esdd/21/025/1534.pdf, [ημ. πρόσβασης 28/9/2017].
- Καλαμαρά Π. – Βαγγελάτος Α., 2015, «Ανατροπές στη διαχείριση της Πολιτιστικής Κληρονομιάς: δυναμική και όρια των νέων τεχνολογιών», ανακτήθηκε από: <http://iatrolexi.gr/vagelat/kalamara-04.pdf>, [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
- Κλαμπατσέα Ειρ., 2012, «Διερευνώντας τη σχέση τουρισμού και ταυτότητας ενός τόπου μέσω των επιλογών του σύγχρονου σχεδιασμού», Ομιλία στο 1^ο Συνέδριο PlaceBranding στο Βόλο, ανακτήθηκε από http://www.citybranding.gr/2012/04/blog-post_18.html, [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
- Κόνσολα Ντ., 2011, «Δίκτυα μουσείων στη σύγχρονη πόλη», ανακοίνωση στο 10ο Επιστημονικό Συνέδριο της Ελληνικής Εταιρίας Περιφερειακής Επιστήμης, Αθήνα. Ανακτήθηκε από:

- <http://www.prd.uth.gr/sites/GS_RSAI/CONFERENCE_MAY2011_SITE/PAPERS_MAY_2011_PDF_CD/KONSOLA_D_28.pdf> [ημ.προσβ. 10/5/2015].
- Κόνσολα Ντ., 2013, «Στρατηγικό σχέδιο πολιτιστικού τουρισμού για την Περιφέρεια Νότιου Αιγαίου», ανακτήθηκε από: http://grsa.prd.uth.gr/conf2013/51_konsola_ersagr13.pdf, [ημ.προσβ.11/6/2017].
 - Κύρκος Α., «Σιδηροδρομική Γραμμή Μύλων – Ναυπλίου – Καλαμών: Εξέταση των κτιριακών κατασκευών ενός υπεραστικού σιδηροδρομικού δικτύου», ανακτήθηκε από <https://infoidk.arch.duth.gr/02.pdf> [ημερ. προσβ. 21/07/2017].
 - Λαζαρέτου Σ., «Η έξυπνη οικονομία: «πολιτιστικές» και «δημιουργικές» βιομηχανίες στην Ελλάδα. Μπορούν να αποτελέσουν προοπτική εξόδου από την κρίση;» ανακτήθηκε από <http://www.bankofgreece.gr/BogEkdoseis/Paper2014175.pdf>, [ημ. πρόσβασης 28/9/2017].
 - «Μία εφαρμογή μας «ταξιδεύει» στην προσφυγική ιστορία του Πειραιά» ανακτήθηκε από <http://www.archaiologia.gr/blog/2017/05/04/89386/>, [ημ. πρόσβασης 28/9/2017].
 - Μικελάκης Μ.,2016, «Η Πολιτιστική Κληρονομιά και η ερμηνεία της στην ψηφιακή εποχή» ανακτήθηκε από <http://www.archaiologia.gr/blog/2016/12/12> , [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
 - «Μουσείο της πόλης του Βόλου» ανακτήθηκε από <http://www.diki.gr/museum/mpolis.html>, [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
 - «Μουσείο Λευκού Πύργου. Θεσσαλονίκη. Νέα μόνιμη έκθεση στο μνημείο σύμβολο της πόλης», ανακτήθηκε από: <http://www.mbp.gr/html/gr/pirgos.htm>, [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
 - Μουσείο Καπνού Καβάλας, ανακτήθηκε από <https://www.tobaccomuseum.gr/> , [ημ. πρόσβασης 11/6/2017].
 - Τσακόπουλος Π., «Η νεοκλασική πολεοδομία ως ιδεολογικός μηχανισμός κατά την ίδρυση του νεοελληνικού κράτους», ανακτήθηκε από <https://kompreser.espinblogs.net/2011/09/09/neoklasiki-poleodomia-mixanismos/> , [ημ. πρόσβασης 20/01/2019].
 - Χατζηστεργίου Γ, 2013. «Από τον Τσίλλερ στις οικοδομές του μοντέρνου κινήματος – στα ίχνη της ρευστής ελληνικής αστικής τάξης», ανακτήθηκε από <https://ergon.civilergon.com/apo-ton-tsiller-stis-oikodomes-tou-monternou-kinimatos/> , [ημ. πρόσβασης 20/11/2018].
 - Hermoupolis Digital Heritage Management (HERMeS) διαθέσιμο στο: <https://hermoupolis.omeka.net/>.

- Χουρμουζιάδη Α., 2006, «Ένα εικονικό μουσείο για τον Θεόφιλο Χατζημιχαήλ», ανακτήθηκε από https://www.academia.edu/18276349/A_virtual_museum [ημ. πρόσβασης 15/05/2019].

ΠΗΓΕΣ ΕΙΚΟΝΩΝ

- Εικ. 1: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.2.
- Εικ. 2: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.3
- Εικ. 3: Σταματόπουλος, 1996: 24
- Εικ. 4: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.7
- Εικ.5: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.1
- Εικ. 6: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.4
- Εικ. 7: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.5
- Εικ. 8: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.6
- Εικ. 9: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.2
- Εικ. 10: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.3
- Εικ. 11: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, χάρτης Α.3.2.10
- Εικ. 12: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, χάρτης Α.3.2.9
- Εικ. 13: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, χάρτης Α.3.2.12
- Εικ. 14: Πεχλιβανίδου-Λιακατά, 1990, 140
- Εικ. 15: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.12
- Εικ. 16: Σαΐτας, 2017, 146
- Εικ. 17: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.7
- Εικ. 18: Plas ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.8

- Εικ. 19: Σαΐτας, 2017, 154
- Εικ. 20: Οικονομάκης, 1964, 29
- Εικ. 21: Οικονομάκης, 1964, 13
- Εικ. 22: Σαΐτας, 2017, 150
- Εικ. 23: Σαΐτας, 2017, 154
- Εικ. 24: Σαΐτας, 2017, 208
- Εικ. 25: Ρας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.13
- Εικ. 26, Ρας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.14
- Εικ. 27: Σαΐτας, 2017,161, χάρτης Α1
- Εικ. 28: Σαΐτας, 2017,161, χάρτης Α2
- Εικ. 29: Ρας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.15
- Εικ. 30: Σταματόπουλος, 1996, 98
- Εικ. 31: Πεγλιβανίδου-Λιακατά, 1993,139
- Εικ. 32: Χρυσοσπάθης, 1936, 32
- Εικ. 33: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2006, 7
- Εικ. 34: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 75, εικ. 53
- Εικ. 35: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 100, εικ. 81
- Εικ. 36: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας
- Εικ. 37: Οικονομέα-Πανίτσα, 1996, 338
- Εικ. 38: Σαΐτας, 2017, 161
- Εικ. 39: Ρας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.17
- Εικ. 40: Λιβιεράτος, 2009, 106

- Εικ. 41: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 146 εικ. 128
- Εικ. 42: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.16
- Εικ. 43: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα Π.2.13
- Εικ. 44: Καρύδης, 2000, χάρτης 1
- Εικ. 45: http://sidirodromikanea.blogspot.gr/2015/09/blog-post_101.html
- Εικ. 46α: Διαμαντόπουλος-ΚΕΠΑΜΕ, 1995, 59
- Εικ. 46β: Φλέσσας, 1980
- Εικ. 47: Μπίρης -Καρδαμίτση, 2001, 56, εικ. 64
- Εικ. 48: Μπίρης -Καρδαμίτση, 2001, 57, εικ. 66
- Εικ. 49: Μπίρης -Καρδαμίτση, 2001, 106, εικ. 156
- Εικ. 50: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ.Ι χάρτης Α.3.2.18
- Εικ. 51: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.19
- Εικ. 52: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 160 εικ. 155
- Εικ. 53α: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 162 εικ. 159
- Εικ. 53β: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 162 εικ. 160
- Εικ. 54α: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 165 εικ. 164
- Εικ. 54β: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 165 εικ. 165
- Εικ. 55: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 164 σχ. 14
- Εικ. 56: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 164 σχ. 15
- Εικ. 57: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 23
- Εικ. 58: Πεχλιβανίδου-Λιακατά, 1990, 144
- Εικ. 59: Καρύδης, 2000, χάρτης 3

- Εικ. 60α: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,40 εικ.17
- Εικ. 60β: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,41 εικ.19
- Εικ. 60γ: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,179 εικ.181
- Εικ. 60δ: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,178 εικ.180
- Εικ. 60ε: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,122 εικ.101
- Εικ. 61α: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,108 εικ.90
- Εικ. 61β: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,106 εικ.84
- Εικ. 61γ: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,149 εικ.134
- Εικ. 61δ: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,79 εικ.57
- Εικ. 61ε: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,67 εικ.44
- Εικ. 62α: Οικονομέα-Πανίτσα, 1996, 23
- Εικ. 62β: Χρυσοσπάθης, 1936, 44
- Εικ. 63α: Φλέσσας, 1980
- Εικ. 63β: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας
- Εικ. 64: Μηλίτση-Νίκα, 2018, 58
- Εικ. 65: Μηλίτση-Νίκα, 2018, 77
- Εικ. 66: Μηλίτση-Νίκα, 2018, 94
- Εικ. 67: Μηλίτση-Νίκα, 2018, 142
- Εικ. 68α: Οικονομέα-Πανίτσα, 1996: 502
- Εικ. 68β: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010,43 εικ.25
- Εικ. 69: Καρύδης, 2000, χάρτης 5
- Εικ. 70: Καρύδης, 2000, χάρτης 2

Εικ. 71: Καρύδης, 2000, 39, εικ14

Εικ. 72α: Ε.Ε. Μελετών «Καλαμάτα 83» - Ε.Ε. Μελετών «ΚΕΠΑΜΕ», 1984, 20Α

Εικ. 72β: Ε.Ε. Μελετών «Καλαμάτα 83» - Ε.Ε. Μελετών «ΚΕΠΑΜΕ» Καλαμάτα 83, 1984: 27, Πιν. 2.1.4

Εικ. 73: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 181 εικ. 186

Εικ. 74: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 75: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 76: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ.77: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 78: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 79: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 80: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 81: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 82: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 83: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 84: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 85: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 86: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 87: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 98 εικ. 77

Εικ. 88: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 98 εικ. 78

Εικ. 89: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ.Π.2.26-Π.2.27

Εικ. 90: Οικονομέα-Πανίτσα, 1996: 290

Εικ. 91: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι εικ. Α.3.2.7

Εικ. 92: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι εικ. Α.3.2.8 - Α.3.2.9

Εικ. 93: ΦΕΚ 534/Δ/9-10-89, πίν. 16.04

Εικ. 94α: Φλέσσας, 1980

Εικ. 94β: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.14

Εικ. 94γ: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.15

Εικ. 94δ: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 95: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ.5,14,15,17

Εικ. 96: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο IV7, IB36

Εικ. 97: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 4

Εικ. 98: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 5,6,7,8,22

Εικ. 99: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 36,37,38,39,40

Εικ. 100: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 2

Εικ. 101: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 102α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ.16

Εικ. 102β: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ.29,31

Εικ. 102γ: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ.27,28

Εικ. 103α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 44

Εικ. 103β: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 45,47,50

Εικ. 104: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο IX10

Εικ. 105: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 106α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο II2, V1, V7

Εικ. 106β: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο II2

Εικ. 106γ: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο V8

Εικ. 107: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 108α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 10,21, κτήριο Π17, Π25

Εικ. 108β: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 17,30, κτήριο ΙΑ45

Εικ. 108γ: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο ΙΒ61

Εικ. 109: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 110α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 9

Εικ. 110β: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο ΙΧ4, VIII1, VIII4

Εικ. 111α: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 111β: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 111γ: Αρχείο Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 112α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο ΙΒ53

Εικ. 112β: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 3,19,23

Εικ. 112γ: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο Π18

Εικ. 113α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, εικ. 18, κτήριο ΙΑ25

Εικ. 113β: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο Π16

Εικ. 113γ: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο VII4, ΙΧ19

Εικ. 113δ: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, κτήριο

Εικ. 114: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Παράρτημα εικ. Π.2.16

- Εικ. 115: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης 3.39
- Εικ. 116: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, 165
- Εικ. 117: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης 3.4
- Εικ. 118: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης 3.2
- Εικ. 119: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης 3.10
- Εικ. 120: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης 3.6
- Εικ. 121: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης 3.15
- Εικ. 122: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης 3.1
- Εικ. 123: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης Ρ.Σ. Α-Β φάση
- Εικ.124: ΕΜΠ/ΣΠΕ, 1971, χάρτης Ρ.Σ. Α-Β φάση
- Εικ. 125:Ε.Ε. Μελετών «ΚΕΠΑΜΕ 85» - Ντοκόπουλος κ Συν., 1988, Τελική Συνοπτική Έκθεση 66
- Εικ. 126: Διαμαντόπουλος - ΚΕΠΑΜΕ, 1995, 40
- Εικ. 127: Ε.Ε. Μελετών «ΚΕΠΑΜΕ» – Διαμαντόπουλος, 1982
- Εικ. 128: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, χάρτης 1
- Εικ. 129: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986, χάρτης 2
- Εικ. 130: Διαμαντόπουλος - ΚΕΠΑΜΕ, 1995, 108
- Εικ. 131: Διαμαντόπουλος - ΚΕΠΑΜΕ, 1995, 71
- Εικ. 132: Διαμαντόπουλος - ΚΕΠΑΜΕ, 1995, 75
- Εικ. 133: Διαμαντόπουλος - ΚΕΠΑΜΕ, 1995, 90
- Εικ. 134: Διαμαντόπουλος - ΚΕΠΑΜΕ, 1995, 85
- Εικ. 135: Διαμαντόπουλος - ΚΕΠΑΜΕ, 1995, 68

- Εικ. 136: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Π 188 Πιν.0-1, Σχ. 0-2
- Εικ. 137: ΟΑΣΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ, 1996, χάρτης Δ1
- Εικ. 138: ΟΑΣΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ, 1996, χάρτης Δ2
- Εικ. 139: ΟΑΣΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ, 1996, χάρτης Δ3
- Εικ. 140: ΟΑΣΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ, 1996, χάρτης Δ4
- Εικ. 141: ΟΑΣΠ-ΥΠΕΧΩΔΕ, 1996: παράρτημα Β- Φωτογραφική αποτύπωση βλαβών
- Εικ. 142: Δήμος Καλαμάτας 9/89, 16
- Εικ. 143: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.21
- Εικ. 144: ΦΕΚ 821/Δ/16-11-88
- Εικ. 145: Πλας ΕΠΕ, Αραμπατζή-Καρρά, Ντοκόπουλος, 2006, Έκθεση τεύχ. Ι χάρτης Α.3.2.20
- Εικ. 146α: Διαμαντόπουλος Γρ., 1988, 14, 16-17
- Εικ. 146β: Εφ. Μάχη, 6-10-1997, Εφ. Ελευθερία 4-10-1997
- Εικ. 147: Λαγουδάκη, 1996, 16 σχέδιο 2
- Εικ. 148: Λαγουδάκη, 1996, 17 σχέδιο 3
- Εικ. 149: Λαγουδάκη, 1996, 60 σχέδιο 9
- Εικ. 150: Λαγουδάκη, 1996, 89 σχέδιο 11
- Εικ. 151α: Δήμος Καλαμάτας, 1996: 9
- Εικ. 151β: Δήμος Καλαμάτας, 1996: έντυπο
- Εικ. 152: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας – Λαγουδάκη, 1996
- Εικ. 153α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 153β: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 154: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας

Εικ. 155α: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας, Μελέτη ΕΚΕΧΧΑΚ, 2005, σχέδιο 3

Εικ. 155β: Οικονομέα-Πανίτσα, 1996: 281

Εικ. 155γ: Οικονομέα-Πανίτσα, 1996, 296

Εικ. 155δ: Λήψη φωτογραφίας από Google Maps

Εικ. 156: Εκπόνηση διπλωματικής εργασίας

Εικ. 157: Εκπόνηση διπλωματικής εργασίας

Εικ. 158: Εκπόνηση διπλωματικής εργασίας

Εικ. 159α: Εκπόνηση διπλωματικής εργασίας

Εικ. 159β: Εκπόνηση διπλωματικής εργασίας

Εικ. 160: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986/ Google Maps

Εικ. 161: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986/ Google Maps

Εικ. 162: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986/ Google Maps

Εικ. 163: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986/ Google Maps

Εικ. 164: Αρχείο Μελετών Δήμου Καλαμάτας/ Μελέτη Θεοδώρου, 1986/ Google Maps

Εικ. 165: Λήψη φωτογραφίας από Google Maps

Εικ. 166: Λήψη φωτογραφίας από Google Maps

Εικ. 167: Λαγουδάκη, 1996, εικ.35

Εικ. 168: Λήψη φωτογραφίας από Google Maps

Εικ. 169: εφ. Θάρρος 18-11-2017

Εικ. 170α: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 124 εικ. 109

Εικ. 170β: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 206

Εικ. 171α: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 61

Εικ. 171β: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 171

Εικ. 172α: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 90

Εικ. 172β: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 166

Εικ. 173α: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 39 εικ. 16

Εικ. 173β: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 181

Εικ. 174α: Μηλίτση-Νίκα – Θεοφιλοπούλου-Στεφανούρη, 2010, 183 εικ. 192

Εικ. 174β: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 130

Εικ. 175α: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 136

Εικ. 175β: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 219

Εικ. 176α: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 121

Εικ. 176β: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 221

Εικ. 177α: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 47

Εικ. 177β: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 175

Εικ. 178: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 165

Εικ. 179: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 164

Εικ. 180: Μηλίτση-Νίκα – Βερράρου, 2013, 170

Εικ. 181: Χατζηγηρηγορίου, 2017, 37.

Εικ. 182: Δήμος Καλαμάτας, 2010.

Εικ. 183: Δήμος Καλαμάτας, 2010.

Εικ. 184: Δήμος Καλαμάτας, 2010.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

1. ΠΙΝΑΚΑΣ Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ	110
2. ΠΙΝΑΚΑΣ Π.2: ΜΕΤΡΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΠΛΗΓΗΣΑΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΕΙΣΜΟΥΣ ΤΟΥ 1986	123
3. ΠΙΝΑΚΑΣ Π.3: ΣΥΜΜΕΤΟΧΗ ΔΗΜΟΥ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ	124
4. ΠΙΝΑΚΑΣ Π.4: ΒΡΑΒΕΥΣΕΙΣ ΔΗΜΟΥ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ	125
5. ΠΙΝΑΚΑΣ Π5: ΠΙΛΟΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ	128
6. ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΤΗΡΙΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ Μ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΡΟ ΣΕΙΣΜΟΥ 1986 ΠΟΥ ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΘΗΚΑΝ / Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ	129

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
1	παραδοσιακός οικισμός - ιστορικό κέντρο		Καλαμάτα	ΥΠ.ΠΕ.ΧΩ.Δ.Ε.	821/Δ/16-11-88			
2	ζώνη προστασίας βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων		Καλαμάτα	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
3	φρουριο - κάστρο	κάστρο Καλαμάτας		ΥΠ.ΠΟ	28/Β/26-2-22			
4	εκκλησία	Άγ. Απόστολοι	πλατεία 23ης Μαρτίου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
5	εκκλησία	Άγ. Χαράλαμπος	θέση κοιμητήριο	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
6	εκκλησία σε μοναστήρι	Άγ. Κωνσταντίνος και Ελένη (καθολικό της μονής Καλογραιών)	Καλαμάτα	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
7	εκκλησία	Άγ. Δημήτριος	θέση Τούρλες	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
8	εκκλησία	Παναγία Καλομάτα	θέση Κάστρο	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
9	εκκλησία	Άγ. Ιωάννης (Σπηλαιώδης ναός)	1η πάροδος Βιλεαρδουίνου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
10	εκκλησία	Υπαπαντής	πλατεία Υπαπαντής	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
11	εκκλησία	Άγ. Νικόλαος	Άγ. Νικολάου & Αριστοδήμου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
12	εκκλησία	Άγ. Νικόλαος Παλαιός (Άγ. Νικόλαος Φραγκολίμνας - Άγ. Αθανάσιος Τζάνε)	Πατριάρχου Μελετίου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
13	εκκλησία	Προφήτης Ηλίας	θέση Σανατόριον	ΥΠ.ΠΟ				
14	εκκλησία	Άγ. Ανάργυροι	θέση πλατεία Υπαπαντής	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
15	εκκλησία	Άγ. Γεώργιος	θέση οδός Αλαγονίας	ΥΠ.ΠΟ	4717/Β/28-8-87			
16	εκκλησία σε μοναστήρι	Ζωοδόχος Πηγή Βελανιδιάς (καθολικό μονής)	εκτός οικισμού Καλαμάτας (θέση 7χλμ ΒΑ)	ΥΠ.ΠΟ	678/Β/13-9-88, 222/Β/20-3-97			

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
17	εκκλησία	Άγ. Δημήτριος Κάστρου	θέση κάτω από το ΒΔ προμαχώνα του Κάστρου, ανάμεσα στις ιδιοκτησίες Ρούση-Γαλανόπουλου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
18	εκκλησία	Άγ. Κυριακή	θέση οδός Γορτυνίας	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
19	εκκλησία	Άγ. Φανούριος	Καλαμάτα	ΥΠ.ΠΟ	222/Β/20-3-97			
20	εκκλησία	Άγ. Σώζων	θέση σε ανώνυμο αγροτικό δρόμο που ξεκινά από την οδό Αλαγονίας	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
21	εκκλησία	Παναγία Μυρτιδιώπισσα	θέση στη συμβολή των οδών Ηροδότου και Μαιζώνος	ΥΠ.ΠΟ	899/Β/19-12-89			
22	εκκλησία	Άγ. Χαράλαμπος	θέση οικ. Κουταλάς	ΥΠ.ΠΟ				
23	εκκλησία	Μικροί Ταξιάρχες οικογένειας Μπενάκη	θέση πλατεία Μαυρομιχάλη	ΥΠ.ΠΟ	886/Β/7-12-89			
24	εκκλησία	Άγ. Νικόλαος Εφεσίου Παλιά Μητρόπολη	Μητροπολίτου Μελετίου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
25	εκκλησία	Τρεις Ιεράρχες	θέση διασταύρωση των οδών Αλαγονίας και Βιλεαρδουίνου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
26	ταφικό μνημείο/έργο τέχνης	"Οίκος Εφεσίων"	κοιμητήριο Καλαμάτας	ΔΙΛΑΠ/Γ/1365/38125	741/Β/28-8-95			
27	ταφικό μνημείο/έργο τέχνης	οίκος Ι. Φ. Κωστοπούλου	κοιμητήριο Καλαμάτας	ΔΙΛΑΠ/Γ/1365/38125	741/Β/28-8-95			
28	ταφικό μνημείο/έργο τέχνης	τάφος Γεωργίου Χρυσοσπάθη	κοιμητήριο Καλαμάτας	ΔΙΛΑΠ/Γ/1365/38125	741/Β/28-8-95			
29	ταφικό μνημείο	Επιτύμβια Στήλη Βράχμαν (Brachmann)	κοιμητήριο Καλαμάτας	ΔΝΣΑΚ/80358/1895/25-2-05	360/Β/21-3-05			

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
30	ιστορικός τόπος	Πλ. 23ης Μαρτίου(με την πρώτη σειρά σπιτιών που πρόσκεινται σ' αυτήν		ΥΠ.ΠΟ ΔΙΛΑΠ/Γ/626/9748/25-02-86	147/Β/7-4-1986			
31	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Λέκα Αλ.	23ης Μαρτίου 4 & Αμφείας 42	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	31		
32	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Γρηγορέα Χρήστου	23ης Μαρτίου 23 & πλατείας 23ης Μαρτίου 34	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	71		
33	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Λαογραφικό Μουσείο	Αγ. Ιωάννου 20 & Κυριακού	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	63		
34	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Φαράντου Ιωάννη (Βαλσαμάκη)	Αγ. Ιωάννου 7 & Κουτσομητόπουλου 15	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	18		αποχαρακτηρισμός
	ΔΙΛΑΠ/Γ/172/8847/27-02-89			182/Β/10-3-1989				
35	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κλείδωνα Γ.	Αγ. Νικολάου 7 & Βαλτετσίου 8	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	19		
36	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Δημητρούλια	Αγ. Νικολάου, Αβίας, Αριστοδήμου 28	ΔΙΛΑΠ/Γ/2450/35894/5-8-91	678/Β/8-8-91			σε πολύ κακή κατάσταση
37	διατηρητέο κτήριο	Κυραγιάννη Παν.	Αγίου Ιωάννου 3 & Διός Ιθώματα	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	17		αποχαρακτηρισμός
	ΔΙΛΑΠ/Γ/172/8847/27-02-89			182/Β/10-3-1989				
38	διατηρητέο κτήριο	Αλεξανδράκειο Ίδρυμα	Αγίου Νικολάου 2	ΔΙΛΑΠ/Γ/17287/1016/24-5-88	448/Β/30-6-88			
39	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ζαχαρόγιωργα-Πολυχρονοπούλου - Αλεξ. Φωτάκη	Αιπίτου 7 & Γερμανού	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	25		
40	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μανίνου Μαρίας	Αμφείας 19 & Πλ. Αγ. Αποστόλων	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	23		
41	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Σπυρίδη Μαρία	Αμφείας 23-25 & Μπενάκη 2-4	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	57		
42	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μπεσσή & Κούτρου Θ.	Αμφείας 31	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	24		
43	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μπαζάνη Β. & Γ.	Αμφείας 7	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	78		
44	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Αλεξανδράκη	Αμφείας 9	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	56		
45	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Στεφανούρη Αντώνη	Αναγνωσταρά 25	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	15	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση
46	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μαυροειδή Νίκη, Ρίζου, Καροτσέρι	Αναγνωσταρά 27 & Σκρα	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	16	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση
47	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κουτσομητόπουλου Π. & Γ.	Αναγνωσταρά 5 & Βαλτετσίου 1	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	14		

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
48	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κουτσομητόπουλου	Αριστοδήμου 18-18Α	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	1		
49	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Τσίγκου Ηλία (οικία Ψάλτη) ιδ. Δήμου	Αγ. Νικολάου & Αριστοδήμου 22	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	20		
50	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Χριστοδουλόπουλου Δημ.	Αριστοδήμου 27 & Αβίας 7	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	2		Σε πολύ κακή κατάσταση
51	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Νικολόπουλου Αλ.	Αριστοδήμου 76 & Σαράφη 7 (Βασ. Όλγας)	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	58		
52	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Παναγιωτόπουλου πρώην Γυφτάκη Ν.	Αριστοδήμου 78 & Σαράφη (Βασ. Όλγας)	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	55		αποχαρακτηρισμός
	3681/8230/17-2-1992			145/Β/10-3-1992				
53	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Παπανικολόπουλου	Αριστοδήμου 93 & Σαράφη	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	3		
54	διατηρητέο κτήριο	Πανατζοπούλειο Κληροδ. "Πνευματικό Κέντρο"	Αριστομένους & Πανατζοπούλου	ΔΙΛΑΠ/2727/77878/18-12-80	1318/Β/31-12-80			
55	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ρεμπουτσάκου Ευσταθία	Αριστομένους & Γρηγορίου Λαμπράκη 2	ΔΙΛΑΠ/2427/39080/8-8-85 ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/60087/3615/28-8-86	551/Β/19-9-85 777/Δ/9-9-86		ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση, αγορά από ιδιώτη, πρόκειται να επισκευασθεί.
56	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Σούμπλη	Αριστομένους 1, 23ης Μαρτίου 4 & Καπετάν Κρόμπα	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	9		
57	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μαρκοπούλου - Αλιφέρη Αικατ.	Αριστομένους 11-13 & Κολοκοτρώνη 5	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	7	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση, αγορά από ιδιώτη, υπο επισκευή
58	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Αφοι Αδαμόπουλοι - Αλεξανδράκειο Γηροκομείο	Αριστομένους 14-16 & Εμπορικής Τραπεζής	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	60		
59	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Λαφαζάνου Α. - Ασημακοπούλου Κ.	Αριστομένους 15 & Κολοκοτρώνη 4	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	8		Σε κακή κατάσταση
60	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ανδρέακου Ν. & Στράτου	Αριστομένους 17	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	11	ΝΑΙ	Σε κακή κατάσταση
61	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Καλλικούνη	Αριστομένους 2 & 23ης Μαρτίου	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	10		
62	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Βαρβουσιή Αφοί	Αριστομένους 23	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	61		
63	διατηρητέο κτήριο	Τράπεζα Ελλάδος	Αριστομένους 27	ΔΙΛΑΠ/41026/1838/16-7-79	750/Β/6-9-79			

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
64	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Μαρκοπούλου - Αλιφέρη Αικατ. ιδ. Δήμου	Αριστομένους 3 & Πολυβίου	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	4	ΝΑΙ	"Αχίλλειο", πρώην ξενοδοχείο σε πολύ κακή κατάσταση, παραχωρήθηκε από το Δήμο σε ιδιώτη για 25 χρόνια, θα επισκευασθεί.
65	διατηρητέο κτήριο	Παπαδόπουλου πρώην Φραγκιά	Αριστομένους 31	ΔΙΛΑΠ/Γ/565-15089/18-02-1982	114/Β/18-3-1982			
	χαρακτηρισμός κύριας όψης			ΔΙΛΑΠ/Γ/1481/27396/30-6-1986	550/Β/12-8-1986 338/Β/12-06-1992			
66	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Ξενοδοχείο Βασιλικών ιδ. Δήμου	Αριστομένους 5 & Πολύβιου	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	5		
67	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Βακαλοπούλου Σταυρ.	Αριστομένους 55 & Βαλαωρίτου 1	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	62		
68	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Καλλικούνη Ν.	Αριστομένους 63 & Βασ. Γεωργίου 2	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	12		
69	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μανδρούκα Κ. & Γ.	Αριστομένους 7	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	6		
70	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κορφιωτάκη Κ. & Γ.	Αριστομένους 9 & Εμπορικής Τραπέζης	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	59		
71	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Δημοτικό Σχολείο 5ο	Αρτέμιδος 82 & Λεικών	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	21		
72	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Γραμματικοπούλου Π. & Π.	Αρτέμιδος 94 & Είρας 20	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	22		
73	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μπάρκα Γ. & Δ.	Γερμανού 2 & 23 Μαρτίου	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	80		
74	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ζαρακά	Γορτυνίας 11	ΔΙΛΑΠ/Γ/1390/53462/13-12-88	935/Β/30-12-88			
75	διατηρητέο κτήριο	Σιγαλού Κ.	Γρηγορίου 47 & Περωώτου 7	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88 ΔΙΛΑΠ/Γ/24231/1166/13-5-94 ΔΙΛΑΠ/Γ/2623/44281/4-8-94	229/Δ/14-3-88 434/Β/9-6-94	ΥΠΕΧΩΔΕ 35		
76	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Θεοδωρόπουλου Χρήστου	Δημακοπούλου 24	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	48	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση
	ΔΙΛΑΠ/Γ/1533/34627			547/Β/27-7-1993				
77	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Πάττα Γ.	Δημακοπούλου 32 & Βύρωνος	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	27		
	ορισμός ζώνης προστασίας			ΔΙΛΑΠ/Γ/35132/964/15-6-94	561/Β/19-7-94			
78	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κλάδη Αγγ. - Σουρέα	Δημακοπούλου 8 & Γρηγορίου	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	26		

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
79	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Τζανετουλέα Ηλία	Ευαγγελιστρίας & Χρυσοστόμου Σμύρνης	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	41		Σε ερειπιώδη κατάσταση.
80	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Πετρόπουλος Κων/νος	Ιατροπούλου 3 & Παγώνη 12	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	77		
81	διατηρητέο κτήριο	Ζουμπούλειο ιδ. Δήμου	Καίσαρη & Αναγνωσταρά	ΔΙΛΑΠ/Γ/1302/45552/30-8-78	805/Β/22-9-78 433/Δ/82			
82	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Δημαρχείο	Αριστομένους 28 & Νέδοντος	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	13		
83	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Τελωνείο Καλαμάτας	Ναυαρίνου & Λιμενοβραχίονα	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	45		
84	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Κατσουλέα Σαράντου ιδ. Δήμου	Κουμουνδουράκη 13	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	28		Σε ερειπιώδη κατάσταση.
85	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Λιανού Παν.	Κουμουνδουράκη 22	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	29		
86	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Παπούλια Μαρία & Γεώργιος	Λακωνικής 58	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	79		
87	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Κρασσακοπούλου ιδ. Δήμου	Μαντίκλου 17 & Περρωτού	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	40		
88	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Λήγουρη - Αποστολόπουλου	Μαντίκλου 3-5	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	43		αποχαρακτηρισμός
	ΔΙΛΑΠ/Γ/2449/35895/5-8-91			678/Β/8-8-91				
89	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Γαλλικό Ινστιτούτο Καλαμάτας ιδ. Γαλλικού Κράτους	Μαυρομιχάλη 4	ΔΙΛΑΠ/Γ/284/6518/1-8-84	654/Β/18-9-84			
90	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μπαζίγυ Δ.	Μαυρομιχάλη 18 & Φαρών 20	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	46		αποχαρακτηρισμός
	ΔΙΛΑΠ/Γ/1388/53464/13-12-88			935/Β/30-12-88				
91	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Δημητρούλια	Μαυρομιχάλη 9 & Γρηγορίου 12	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	64	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση
92	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Αλεξανδράκειο Γηροκομείο	Μεθώνης 18 & Φαρών 196	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	32		Λόγω ιδιοκτησιακού καθεστώτος τμήμα του κτηρίου είναι σε πολύ κακή κατάσταση
93	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κοτταρόπουλου	Μεθώνης 20 & Φαρών 221	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	33		
94	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κουτέλα Χαράλαμπου	Μεθώνης 6 & Κανάρη 90	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	65	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
95	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	5ης Ε.Β.Α. (Δραγώνα - Αναστασόπουλου)	Μεθώνης 8-10 & Κανάρη 101	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	66		
96	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ψώνη Αναστ.	Μεσσήνης 21 & Οιχαλίας 1	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	34	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση
	αποχαρακτηρισμός κτηρίου Β & ορισμός ζώνης προστασίας κτήριο Α			ΔΙΛΑΠ/Γ/891/37120	696/Β/9-8-1995			
97	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κοντοθανάση	Μεσσήνης 22 & Είρας 23	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	35	ΝΑΙ	κατεδαφίστηκε το 2006
	αποχαρακτηρισμός			ΥΠΠΟ/ΔΝΣΑΚ/84901/2407/11-08-2006				
98	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ρετζέπης Περικλής (Α. Μπουφέας)	Μπενάκη 19	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87 ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88 ΔΙΛΑΠ/875/41897/22-08-2000 ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10650/13-6-2002	467/Β/28-8-87 229/Δ/14-3-88 577/Δ/12-7-02	67		ΑΡΣΗ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΥ ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ
99	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Δεληγιάννη	Μυστρά 5	ΔΙΛΑΠ/Γ/1390/53462/13-12-88	935/Β/30-12-88			
100	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Δεληγιάννη	Μυστρά 7	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	68		
101	διατηρητέο κτήριο	Γαϊτανάρου Φιλάνθη & Λυκ.	Ναυαρίνου & Βύρωνος 158	ΔΙΛΑΠ/Γ/2768/7465/1-12-79	89/Β/31-1-80 393/Δ/85			
102	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Αναγνώστου Αφοι	Ναυαρίνου 42	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	36		
103	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Γυμνάσιο Παραλίας(Νικολόπουλου Νικόλαου) ιδ. Δήμου	Ναυαρίνου 8 & Ρ. Φερραίου	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	86		
104	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Δημητρούλια	Νέδοντος 69 & Αριστομένους 18	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	69		
105	διατηρητέο κτήριο	"Μπενάκειο" ιδ. ΥΠΠΟ	Παπάζογλου & Μπενάκη	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	84		
106	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Αλάπαντα Αργύρη & Αγγελ.	Παπάζογλου 13	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	76		αποχαρακτηρισμός
	αποχαρακτηρισμός			ΔΙΛΑΠ/Γ/737/13672/26-03-1990	249/Β/6-4-1990			
107	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ρετζέπη	Παπάζογλου 25 & Μπενάκη	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	87		αποχαρακτηρισμός
	αποχαρακτηρισμός			ΔΙΛΑΠ/Γ/1388/53464/13-12-88	935/Β/30-12-88			
108	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Παπανικολοπούλου	Παπάζογλου 27	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	82		

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
109	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ιακώβου Κατ.	Παπάζογλου 29	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	83		
110	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Φιτσάλου Ι. & Α. Κλειδωνα ιδ. Δήμου	Παπάζογλου 5	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	70		
111	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κετσέα Ασπασία	Παπατσώνη 25 & Φαρών 34	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	75		Σε πολύ κακή κατάσταση
	ΔΙΛΑΠ/Γ/1086/20110/10-5-90			326/Β/18-5-90				
112	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Χανδρινού - Δασκαρόλη ιδ. Δήμου	Παπατσώνη & Μαντίκλου 11-13-15	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	38		
113	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ψαρρέα Μαργ.	Παπατσώνη 6	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	39		
114	διατηρητέο κτήριο	Κουνούσου Κληροδότημα	Παυσανίου 24 & Αριστομένους	ΔΙΛΑΠ/Γ/74/15090/17-1-82	114/Β/18-3-82			
115	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Λαλέα Νικόλαου ιδ. Δήμου	Περρωτού 5, Γρηγορίου 26 & Μωρέως 6	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	37		
116	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Παλαιά Αγορά Καλαμάτας	Ο.Τ. 406, πλατεία Αγίων Αποστόλων	ΔΙΛΑΠ/Γ/30973/1554/26-6-84 ΔΙΛΑΠ/Γ/1092/17661/7-3-85	522/Β/2-8-84 234/Β/85			
117	διατηρητέο κτήριο	Πελεκάνος Δημήτρης, Ζαχαροπούλου Αικ., Πελεκάνου Μαρ.	Σιδηροδρομικού Σταθμού 6-8	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/ 25-2-88 ΔΙΛΑΠ/Γ/2139/32838/17-5-97	229/Δ/14-3-88 628/Β/28-7-97	ΥΠΕΧΩΔΕ 43		
118	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Διονυσόπουλου	Σανταρόζα & Ρ. Φεραίου	ΔΙΛΑΠ/Γ/82/1101/17-1-86	74/Β/28-2-86			
119	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Τρουπάκη Ευσταθίας	Σανταρόζα 24 & Μαιζώνος	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	42		αποχαρακτηρισμός
	ΔΙΛΑΠ/Γ/1087/20634/15-5-90			343/Β/5-6-90				
120	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Αποστολάκη Ι.	Σταδίου 60 & Γρηγορίου	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	44		
121	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Πλεματιά - Βογόπουλου ιδ. Δήμου	Σταδίου 64	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	72		
122	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Ταβουλάρη Αδελφοί	Τζάνε 4 & Νεδόντος 5	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	54	ΝΑΙ (Σπάρτης 50)	Σε ερειπιώδη κατάσταση.
123	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Μπαμπαρούση Αικατερίνη - Κυραγιάννη	Υπαπαντής 3 & Αμφειας 35	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	47		
124	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Στραβοσκιάδη	Υπαπαντής 36	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	73		
125	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κυβέλου	Φαρών & Κρήτης	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87 570/Δ/81	85		

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
126	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	πρώην Αναγνωστόπουλου ιδ. Δήμου	Φαρών 227 & Ασίνης	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	52		
127	διατηρητέο κτήριο	Κλειδωνα Παναγιώτη	Φαρών 32 & Δημακοπούλου 26	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87			Σε κακή κατάσταση
128	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Βαρβουσή Παναγιώτη	Φαρών 36 & Παπατσώνη 22	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	51		
129	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Βαρβουσή Παναγιώτη	Φαρών 38	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	50		
	κύρια όψη			879/Β/30-11-89				
130	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Κατσάνου Φιλ.	Φαρών 8 & Σταδίου	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	74		
131	διατηρητέο κτήριο	Θεοφανοπούλου Β.	Χρ. Κουμάντου 5	ΔΙΛΑΠ/Γ/2250/42563/4-8-94	700/Β/15-9-94			
132	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Αυτόνομος Σταφιδικός Οργανισμός (ΑΣΟ) Καλαμάτας	Ψαρρών 148	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	30		
133	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	ΔΟΜΙΚΑΤ Μιχαλόπουλου Αθ. πρώην Οικονομάκου	Ψαρρών 52	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	81	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση
134	διατηρητέα όψη έργο τέχνης	Κουτσομητόπουλος Φαίδωνας, Κουτσομητοπούλου Αλίκη	Αριστομένους 43 & Πολυχάρους 1	ΔΙΛΑΠ/Γ/Γ592/13365/10-3-83 ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/64490/3923/19-9-86	150/Β/6-4-83 913/Δ/3-10-86			
	προσθήκη ορόφου			ΔΙΛΑΠ/Γ/2226/44037/13-8-83 ΥΠΕΧΩΔΕ/26726/5861/5-10-98	474/Β/18-8-83 848/Δ/23-10-98			
135	διατηρητέο κτήριο	Μουραφέτη Νοσοκομείο του Αγώνα	πάροδος Αγ. Ιωάννη	ΥΠ.ΠΟ ΥΠ.ΠΟ	338/Β/15-5-86 471/Β/28-8-87		ΝΑΙ	Σε ερειπιώδη κατάσταση.
136	διατηρητέο κτήριο	Ανασασόπουλου Ν. Οικία 1	Κυριακού 2	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
137	διατηρητέο κτήριο	Βογιατζής Χαρ.	Αρτέμιδος 83	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	1		
138	διατηρητέο κτήριο	Βρυώνη Αφοι	Αρτέμιδος 84	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	2		
	αποχαρακτηρισμός			ΥΠΕΧΩΔΕ 7711/1535/22-2-93	376/Δ/21-4-93			
139	διατηρητέο κτήριο	Κωνσταντόπουλος Δ.	Μπενάκη 6	ΔΙΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87			
140	διατηρητέο κτήριο	Γιαννοπούλου Παναγ.	Υπαπαντής 22	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	15		
141	διατηρητέο κτήριο	Δημητρούλια Χαρ. Στέλλα	Υπαπαντής 18	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	14		
142	διατηρητέο κτήριο	Σαραντόπουλος Παύλος	Υπαπαντής 16	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	13		

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
143	διατηρητέα όψη	Πετρόπουλος Κων/νος - Εμπορικο-Βιομηχανικό Επιμελητήριο Καλαμάτας (ΕΒΕΚ)	23ης Μαρτίου & Νέδοντος	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	8		
144	διατηρητέα όψη	Σκουλαρικός Ν. - Πρασίνου Ευφρ.	Μεσσήνης 23-25 & Οιχαλιας 2	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10872/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	5		
	καθορισμός όρων & περιορισμών δόμησης			ΥΠΕΧΩΔΕ 62865/3017/30-4-93	570/Δ/24-5-93			
145	διατηρητέα όψη	Πλεμμένου Αφοι	Μεσσήνης 19	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	6		
146	διατηρητέα όψη	Πλεμμένου Αφοι	Μεσσήνης 17	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	7		
147	διατηρητέο κτήριο	Κληρονόμοι Κοταρόπουλου - Πετρόπουλος Παν.	πλατεία 23ης Μαρτίου	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	11		
148	διατηρητέα όψη	Ζάννης - Μπρέγιαννης	23ης Μαρτίου	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	10		
149	διατηρητέα όψη	Βασινιώτη Αθαν.	πλατεία 23ης Μαρτίου & Νέδοντος 62	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	17		
150	διατηρητέα όψη	Παπανικολόπουλος Νικ.	πλατεία 23ης Μαρτίου 2	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	18		
151	διατηρητέα όψη	Παρθενίου Ελένη & Σπυρ.	πλατεία 23ης Μαρτίου 14 & Σφακτηρίας	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	21		
152	διατηρητέα όψη	Κουτραφούρης Γεώργιος	πλατεία 23ης Μαρτίου 16 & Σφακτηρίας	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	50		
	ειδικοί όροι δόμησης			ΥΠΕΧΩΔΕ 74147/4428/14-7-92	825/Δ/14-8-92			
153	διατηρητέα όψη	Αθανασίου Βασ. & Γιαννακόπουλος Αντ.	πλατεία 23ης Μαρτίου 20-22	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	22		

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
154	διατηρητέα όψη	Σωφρονά Κων. Σταυρούλα & Μιχαλοπούλου Β. Αικ.	πλατεία 23ης Μαρτίου 26 & Αναγνωσταρά	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	24		
155	διατηρητέα όψη	Πράττης Κων.	23ης Μαρτίου 28	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	25		
	ειδικοί όροι δόμησης			ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/4059/731/3-2-93	165/Β/2-3-93			
156	διατηρητέα όψη	Αλεξανδράκεια Κληροδοτήματα	23ης Μαρτίου 30	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	26		
157	διατηρητέο κτήριο	Κατσάς Αναστ.	Βαλτεσίου 3	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	27	ΝΑΙ	
158	διατηρητέο κτήριο	Αλεπουδέας Παν. & Αλεπουδέας Αν.	Αγ. Νικολάου 17	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	29		
159	διατηρητέο κτήριο	Τόση Μιράντα	Αριστοδήμου 9 & Δημακοπούλου	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	30		
160	διατηρητέο κτήριο	Διοικητήριο	Καλλιπατείρας	ΔΙΛΑΠ/Γ/259/9141/1-3-89	189/Β/14-3-89			
	διατηρητέο κτήριο	Κτήριο 9ου Λόχου						
161	διατηρητέο κτήριο	Μπέρτσου Μαρία	Αριστοδήμου 11	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	31	ΝΑΙ	
162	διατηρητέο κτήριο	Στεφανούρη Αντώνη	Αριστομένους 30 & Κουμαντου	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	32		
163	διατηρητέο κτήριο	Κουρκουτάς Σπύρος	Περρωτού 1	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	34		
164	διατηρητέο κτήριο	Κουρλένη Πηνελόπη & Οικονομοπούλου Έλλη	Αριστοδήμου 21 & Περρωτού 2	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	33		
165	διατηρητέα όψη έργο τέχνης	Αγγελόπουλος Λεωνίδα & Τσενές Νικήτας	Αριστομένους 31	ΔΙΛΑΠ/Γ/1481/27396/30-6-86 ΔΙΛΑΠ/1335/26160/12-5-92	550/Β/12-8-86 388/Β/12-6-92			
166	διατηρητέο κτήριο	Καλλιάνη (κληρονόμοι) Πιερρακέα Γεωργ. & Παν.	Αριστοδήμου & Αβίας	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	40		Σε κακή κατάσταση
167	διατηρητέο κτήριο	Γκόση (κληρονόμοι) Δημάκου Βασ.	Αναγνωσταρά 33 & Νικηταρά	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	37		
168	διατηρητέο κτήριο	Εξαρχέας Βασ.	Αριστοδήμου 28 & Αβίας	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	39	ΝΑΙ	Σε πολύ κακή κατάσταση
169	διατηρητέο κτήριο	Παπαγεωργίου Αθηνά & Γιαννακέα Αλεξ.	Αριστοδήμου 30 & Νικηταρά	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	38		
170	διατηρητέο κτήριο	Μαρκοπούλου Μαρία	Σιδηροδρομικού Σταθμού 6-8	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	42		
171	διατηρητέο κτήριο	Σκιάς Γεωργ. Λυκούργος	Ελ. Βενιζέλου 3 - Μητροπέτροβα 11 & Αριστομένους	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	44		

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
172	διατηρητέο κτήριο	Ξανθάκη κληρονόμοι	πλατεία Σιδηροδρομικού Σταθμού 30-32	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	45		
173	διατηρητέο κτήριο	Καραμπάγιας Ηλίας	Αριστοδήμου & Πολυχάρους 12	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/38998/1899/23-7-86	692/Δ/22-8-86			
174	διατηρητέο κτήριο	Βακαλόπουλος Κων.	Αριστοδήμου 86 & Γρηγορίου Λαμπράκη	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88 777/Δ/9-9-86		ΝΑΙ	
175	διατηρητέο κτήριο	Λιμεναρχείο	Ναυαρίνου & Λιμενοβραχίονα	ΠΔ 8-05-1982	360/Δ/5-5-82			
176	διατηρητέο κτήριο	Φεραδούρος Ιωάννης	Ρήγα Φεραίου 170	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	49		
177	διατηρητέο κτήριο	Μαυροειδή Νίκη	Ναυαρίνου 43	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	48		
178	διατηρητέο κτήριο	Κωστόπουλος Φ. & Κωστοπούλου Ιωάννα	πλατεία 23ης Μαρτίου 4	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	19		
179	διατηρητέα όψη	Αλεξανδράκεια Κληροδοτήματα	πλατεία 23ης Μαρτίου 8	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	20		
180	διατηρητέο κτήριο έργο τέχνης	Δημοτικό Ωδείο ιδ. Δήμου	Βιλλαρδουίνου & πλατεία Υπαπαντής	ΔΙ/ΛΑΠ/Γ/1778/31869/5-8-87	467/Β/28-8-87	53		
181	διατηρητέο κτήριο	Καρούνος Γεώργιος	Υπαπαντής 24	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	16	ΝΑΙ	
182	διατηρητέο κτήριο	Μαυρίκης Δημ. Γεωργ., Μαυρίκη Δημ. Ελένη, Μαυρίκη Δημ. Σταυρ.	Αρτέμιδος 85	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	3		
183	διατηρητέο κτήριο	Αθανασάς Κων.	Αρτέμιδος 87	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	4		αποχαρακτηρίστηκε
184	διατηρητέα όψη	Γεωργουλόπουλος Παν.	23ης Μαρτίου	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	9		
185	διατηρητέα όψη	Στεφανούρη Αφοι	Αναγνωσταρά & πλατεία 23ης Μαρτίου 24-24Α	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	23		κατεδαφίστηκε
186	διατηρητέο κτήριο	Πανταζής Παν.	Αγ. Νικολάου 6 & Βαλτετσίου	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	28		
187	διατηρητέο κτήριο	Τσατσαρώνη Κων. Έλλη, Τσατσαρώνης Νικ., Τσατσαρώνη Δεσπ.	Αναγνωσταρά & Νικηταρά 26	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	36		
188	διατηρητέο κτήριο	Σαρή Ε. - Τσάλτας Θ.	Αριστοδήμου 41 & Οιτύλου	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	41		κατεδαφίστηκε
189	διατηρητέο κτήριο	Ξανθάκης Αλέξανδρος	πλατεία Σιδηροδρομικού Σταθμού 26	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/10879/879/25-2-88	229/Δ/14-3-88	46		
190	διατηρητέο κτήριο	Μπόμπου Ευσταθία	Μπουμπουλίνας 30	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/68918/5099/4-11-87	1159/Δ/27-11-87			

Πίνακας Π1: ΕΠΙΚΑΙΡΟΠΟΙΗΜΕΝΟΣ ΚΑΤΑΛΟΓΟΣ ΚΗΡΥΓΜΕΝΩΝ ΜΝΗΜΕΙΩΝ ΚΑΙ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

α/α	τύπος μνημείου	ονομασία	διεύθυνση	χαρακτηρισμός	ΦΕΚ κήρυξης	Α/Α στο ΦΕΚ κήρυξης	ΑΠΟΤΥΠΩΣΗ ΕΚΕΧΧΑΚ	παρατηρήσεις
191	διατηρητέο κτήριο	Ανώνυμη Ξενοδοχειακή Εταιρία Καλαμών "REX" Α.Ε.	Νέδοντος, Επαμεινώνδου & Αριστομένους	ΥΠΕΧΩΔΕ/ΟΙΚ/9759/1739/13-3-95	214/Δ/7-4-95			
192	διατηρητέο κτήριο	Κακριδώνη	Ανδανείας 58 & Μπομπολέτη 7	ΥΠΕΧΩΔΕ	392/Δ/88			
193	διατηρητέο κτήριο	Ντανέλλη Ν.	Δ. Παραλία Ο.Τ. 473	ΥΠΕΧΩΔΕ	1159/Δ/27-11-87			
194	διατηρητέο κτήριο	οικία 4	πρόποδες Κάστρου πάροδος Αγίου Ιωάννου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
195	διατηρητέο κτήριο	Οικία Αγά Αρναούτογλου - Κορφιωτάκη	πλατεία Υπαπαντής	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			κατεδαφίστηκε, ανακατασκευή μη ολοκληρωμένη, μακροχρόνια διακοπή εργασιών
196	διατηρητέο κτήριο	Παπουλάκος οικία 2	Αγ. Ιωάννου 22	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87		ΝΑΙ	σε ερειπιώδη κατάσταση
197	διατηρητέο κτήριο	Κατσικέας οικία 3	πάροδος Αγ. Ιωάννου	ΥΠ.ΠΟ	471/Β/28-8-87			
198	διατηρητέο κτήριο	Παπαδόπουλος Ι. οικία 5	Φαρών 115 & Β. Γεωργίου 18	ΥΠ.ΠΟ	471/Β28-8-87			κατεδαφίστηκε
	αποχαρακτηρισμός							
199	διατηρητέο έργο	οικία 1, μανδρότοιχος οικίας Ευταξόπουλου - Φέγκερ πρώην Αναστασόπουλου	Κυριακού 2	ΥΠ.ΠΟ	994/31-10-96			
200	διατηρητέο κτήριο	Κυλινδρόμυλοι Μεσσηνίας "Ευαγγελίστρια Α.Ε." ιδ. Πρωτοδήμητρα Ε.Π.Ε.	Λιμάνι (Ψαρών) Ο.Τ. 458	ΔΝΣΑΚ/18944/506/16-4-09	194/ΑΑΠ/30-4-09			
201	διατηρητέο κτήριο	Κτήριο Σιδ/κού Σταθμού ιδ. ΟΣΕ	Παραλία - Πάρκο ΟΣΕ	ΔΙΛΑΠ/Γ/1010-1088/28818/13-5-85	391/Β/25-6-85			
202	διατηρητέο κτήριο	Κτήριο Σιδ/κού Σταθμού ιδ. ΟΣΕ	Σιδ. Σταθμός (κέντρο)	ΔΙΛΑΠ/Γ/1010-1088/28818/13-5-85	391/Β/25-6-85			
203	διατηρητέο κτήριο	πρώην Ξενοδοχείο Αμερική ιδ. ΤΕΡΑΝΙΑ ΕΛΛΑΣ ΑΕ	Ναυαρίνου, Μαιζώνος & Σανταρόζα Ο.Τ.5	ΥΠΕΚΑ 18162/15-3-2013	110/ΑΑΠ/4-4-13			
	ειδικοί όροι δόμησης			ΥΠΕΚΑ 56272/3-12-14	390/ΑΑΠ/22-12-14			

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.2: ΜΕΤΡΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΕΝΙΣΧΥΣΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΤΩΝ ΔΙΑΤΗΡΗΤΕΩΝ ΚΤΗΡΙΩΝ ΣΤΗΝ ΚΑΛΑΜΑΤΑ ΠΟΥ ΕΠΛΗΓΗΣΑΝ ΑΠΟ ΤΟΥΣ ΣΕΙΣΜΟΥΣ ΤΟΥ 1986

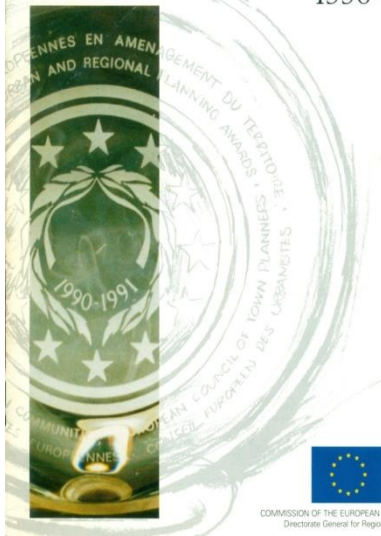
ΦΕΚ	ΤΙΤΛΟΣ
234/A/31-12-1987	N. 1745/1987 αρθ.14 Παροχή δωρεάν οικονομικής ενίσχυσης έως 2.000.000 δρχ. σε ιδιοκτήτες διατηρητέων της Καλαμάτας για τη σύνταξη των μελετών αποκατάστασης των ζημιών από τους σεισμούς του 1986
687/B/20-9-1988	Δανειοδότηση διατηρητέων ή παραδοσιακών κτηρίων N. Μεσσηνίας βλαβέντων από τους σεισμούς του 1986, με χρήση επαγγελματικού χώρου
317/Δ/28-4-1988	Π.Δ. 15-4-1988 Διατήρηση, επισκευή ή ανακατασκευή αρχιτεκτονικών, καλλιτεχνικών και στατικών στοιχείων διατηρητέων κτηρίων
294/B/17-5-1988	Παροχή δωρεάν οικονομικής ενίσχυσης για τη σύνταξη μελετών επισκευής σεισμόπληκτων κτηρίων της Καλαμάτας, που έχουν χαρακτηριστεί ως έργα τέχνης ή διατηρητέα
493/B/14-7-1988	Παροχή διευκρινίσεων σχετικά με τον τρόπο εφαρμογής του τιμολογίου επισκευής Διατηρητέων ή Παραδοσιακών κτηρίων
687/B/20-9-1988	Δανειοδότηση διατηρητέων ή παραδοσιακών κτηρίων N. Μεσσηνίας βλαβέντων από τους σεισμούς του 1986, με χρήση επαγγελματικού χώρου
773/B/26-10-1988	Παροχή συμπληρωματικών πιστωτικών διευκολύνσεων στους σεισμοπαθείς του N. Μεσσηνίας από τους σεισμούς του Σεπτεμβρίου 1986
108/B/15-2-1989	Καθορισμός τιμών εφαρμογής για εργασίες επισκευής βλαβών σε κτήρια διατηρητέα ή παραδοσιακά στις σεισμόπληκτες περιοχές των N. Μεσσηνίας, Ηλείας, Ζακύνθου και παλαιού προσφυγικού συνοικισμού Θήβας N. Βοιωτίας
755/B/6-10-1989	Παροχή συμπληρωματικών πιστωτικών διευκολύνσεων για την επισκευή ή ανακατασκευή παραδοσιακών ή διατηρητέων κτηρίων του N. Μεσσηνίας που επλήγησαν από τους σεισμούς του Σεπτεμβρίου 1986
829/B/30-10-1989	Παροχή συμπληρωματικών πιστωτικών διευκολύνσεων για την επισκευή ή ανακατασκευή παραδοσιακών ή διατηρητέων κτηρίων του N. Μεσσηνίας που επλήγησαν από τους σεισμούς του Σεπτεμβρίου 1986
122/B/5-3-1990	Καθορισμός τιμών εφαρμογής για εργασίες επισκευής βλαβών σε κτήρια διατηρητέα ή παραδοσιακά στις σεισμόπληκτες περιοχές των N. Μεσσηνίας, Ηλείας, Ζακύνθου και παλαιού προσφυγικού συνοικισμού Θήβας N. Βοιωτίας

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.3. ΣΥΜΜΕΤΟΧΗΣ ΔΗΜΟΥ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ ΣΕ ΕΥΡΩΠΑΙΚΑ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΑ

- Municipality of Kalamata (GR) :
Art. 10 ERDF, 1992-1993 «Cultural development creates the conditions for economic development». Title: *Renaissance*, Partners: Cibolina (I), Avignon (FR) , Kalamata (GR)
- MED-URBS, 1992 «Rehabilitation and valorisation of old market places and neighbourhoods». Title: *Red Neptuno*, Partners: Granada (S), Porto (P) Tetuan (Morocco) , Kalamata (GR)
- ECOS, 1992 «Creation of Networks - Know how transfer for the organisation of Muniaplities and Communes of Bulgaria and for ways of electing the Local authorities». Title: *Le Piree* Partners: Kalamata, Lamia, Alimos (GR), Barcelona and Hospitacet (S), Varna and Blagoevgrad (Bulgaria)
- OUVERTURE 1994 « Economic development, The. Bulgarian cities of the Black Sea coast - Know-how transfer concerning blue flags and ongoing cooperation in the field of alternative tourism development». Title: *Blue Flags* Partners: Union of the cities on the Black Sea (Bulgaria), Lancaster (UK) , Kalamata (GR)
- ECOS 1994 « Economic Development, The protection and rehabilitation of buildings and monuments as a factor of local economic development» Title: *Reconstructing policy and management of public monuments*, Partners: Avignon (FR), Szeget (Hungary) , Kalamata (GR)
- MED ECOS OUVERTURE 1996 «Protection and Valorisation of Urban Historical Heritage», aims to address the problem of developing new viable economic activities in the cultural field and cultural tourism, Partners: Kalamata, Libadia, Kozani (GR), Shannon Development (Ireland), Focce (Turkey)

ΠΙΝΑΚΑΣ Π.4 ΒΡΑΒΕΥΣΕΙΣ ΔΗΜΟΥ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ

European Urban & Regional
Planning Awards
1990-1991

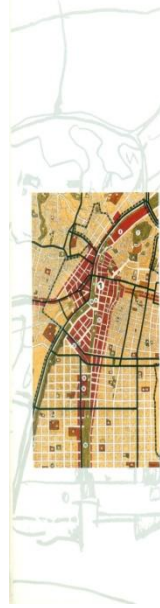

COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES
Directorate General for Regional Policy

Urban Planning (Highly Commended)

10 Year Plan for Kalamata, Greece

City of Kalamata

The city of Kalamata does not give up easily. Following an earthquake in 1986, a ten-year plan was developed to reconstruct the historic city.

The main goal is to ensure that the rebuilt and renewed city will protect the 50,000 inhabitants from future natural disasters. Improving the city's overall morale has been a major concern. Already, a central green park has been created which features part of the earlier railway, with preserved locomotives, buildings, and a "play train". It is hoped that the railway system will once again connect with the area of the city. An industrial estate, a new highway, two district centres, and commercial facilities already bring new life to the city, and help to restore confidence.

The construction of an outer ring road, planned to relieve pressure upon the historic town centre, is the next major investment required in the reconstruction of the city and the protection of its architectural and historic fabric.

The Municipality of Kalamata, the Greek Ministry of Environment, and the Ministry of Public Works and Public Organisation are the driving force behind the ten-year project. A special budget line was established by the European Community. 10 million ECU was granted between 1986 and 1989 to rebuild infrastructure, premises for small businesses and to establish an agricultural training centre.

These actions were useful to the European Commission as pilots in its preparatory work in developing Integrated Mediterranean Programmes (IMPs). Kalamata has also drawn down 51 million ECU in loans from the European Investment Bank.

The plan is significant for its high degree of implementation achieved through mobilisation of resources and clear commitment from the local authority. This is made evident in a number of ways including an imaginative approach to land assembly in order to provide community facilities. It is further illustrated by adapting sea defence works to include a marina - that meeting two separate objectives at the same time.

4

COMMISSION DES COMMUNAUTES EUROPEENNES • CONSEIL EUROPEEN DES URBANISTES
COMMISSION OF THE EUROPEAN COMMUNITIES • EUROPEAN COUNCIL OF TOWN PLANNERS

DISTINCTIONS EUROPEENNES EN
AMENAGEMENT DU TERRITOIRE
EUROPEAN URBAN AND REGIONAL
PLANNING AWARDS

1990 - 1991

Highly Commended

Urban Category

“10 Ans de Planification pour
Kalamata : Ville et Seisme”

Bruce Millan
Commissioner for Regional Policy

Roger Smook
President

EUROPA NOSTRA

united with the International Castles Institute (IBI)

EUROPEAN ASSOCIATION FOR THE PROTECTION AND ENHANCEMENT OF
EUROPE'S ARCHITECTURAL AND NATURAL HERITAGE

1996

Medal

Historic Buildings, Kalamata

*for the large-scale restoration, after earthquake
destruction, of the historic building heritage
of Kalamata and for the dedicated skills and
teamwork of those involved*

THE PRINCE CONSORT OF DENMARK
President of Europa Nostra / IBI

With the support
of the European
Commission (DG X)

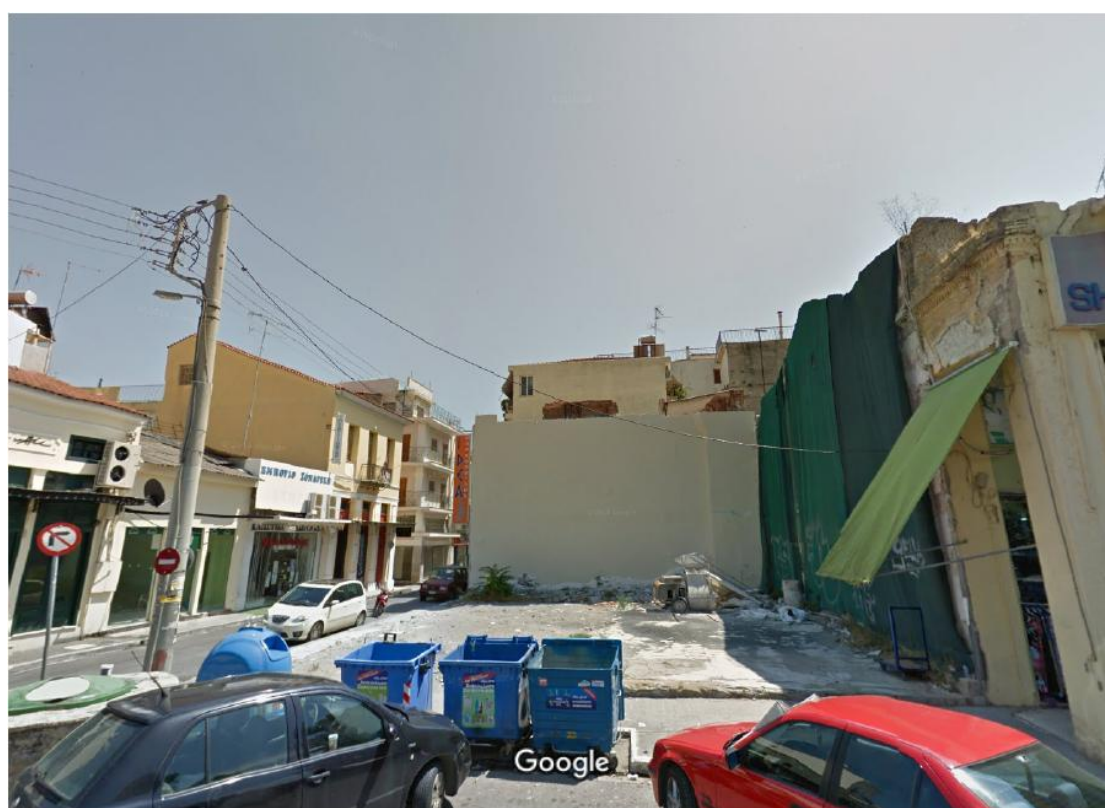
ΠΙΝΑΚΑΣ Π5: ΠΙΛΟΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ
 REVITALASING THE CORE FOR DEVELOPMENT (RE.COR.D.)

ΠΙΛΟΤΙΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΑΝΑΖΩΟΓΟΝΗΣΗΣ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ		ΣΥΝΟΛΙΚΟ ΚΟΣΤΟΣ (%)	
ΠΕΡΙΓΡΑΦΗ ΠΡΟΤΕΙΝΟΜΕΝΩΝ ΕΝΕΡΓΕΙΩΝ		ECU	(%)
ΜΕΤΡΟ 1: ΒΕΛΤΙΩΣΗ ΤΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΛΕΙΤΟΥΡΓΙΑΣ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ			
ΕΝΕΡΓΕΙΑ 1.1. Διαμόρφωση νέων καταστημάτων	Ανακατασκευή των νέων σε 30 καταστήματα του ιστορικού κέντρου Καλαμάτας, σύμφωνα με τους ισχύοντες αρχιτεκτονικούς και πολεοδομικούς κανονισμούς και χρήση υλικών φιλικών στο περιβάλλον	2.426.545	70,59
ΕΝΕΡΓΕΙΑ 1.2. Εκσυγχρονισμός καταστημάτων	Δημιουργία δικτύου 30 καταστημάτων με χρήση εφαρμογών πληροφορικής για κοινό δίκτυο πελατών (εκπτώσεις στους πελάτες του δικτύου) και προμηθευτών. Κοινή προβολή διαφήμιση του δικτύου και τυποποίηση της συσκευασίας και μεταφοράς των προϊόντων των καταστημάτων με υλικά φιλικά στο περιβάλλον και λογότυπο ιστορικού κέντρου Καλαμάτας	775.145	22,55
ΕΝΕΡΓΕΙΑ 1.3. Ενίσχυση επιχειρήσεων στον τομέα του πολιτισμού	Δημιουργία 3 μικτών επιχειρήσεων Δ.ημο-ιδιωτών για παραγωγή "προϊόντων", συναφών με την πολιτιστική δραστηριότητα της πόλης ως κέντρο χορού στο Εθνικό Πολιτιστικό Δίκτυο Πόλεων	505.531	14,71
		1.145.869	33,33
ΜΕΤΡΟ 2: ΠΡΟΣΤΑΣΙΑ-ΑΝΑΔΕΙΞΗ ΤΟΥ ΙΣΤΟΡΙΚΟΥ ΚΕΝΤΡΟΥ		579.675	16,86
ΕΝΕΡΓΕΙΑ 2.1. Διαμόρφωση νέων κτηνόμενων και αξιόλογων κτηρίων	Αποκατάσταση των νέων σε 17 κτηνόμενα και αξιόλογα κτίρια, σύμφωνα με τους ισχύοντες αρχιτεκτονικούς και πολεοδομικούς κανονισμούς και τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά του κάθε κτηρίου	242.655	7,06
ΕΝΕΡΓΕΙΑ 2.2. Δημιουργία ειδικών διαδρομών	Με βάση τα αξιόλογα κτίρια, τα τοπία του ιστορικού κέντρου και τα σημεία στάσης-θέας έχουν επλεγεί ειδικές διαδρομές-πορείες μέσα στο ιστορικό κέντρο. Γίνεται η σημαντική ηλεκτροφορτισμός των διαδρομών, τοποθετούνται σε 2 επλεγμένα σημεία ηλεκτρονικοί πίνακες ενημερωτικοί-πληροφοριακοί και δημιουργείται σταθμός ενημέρωσης και διάθεσης έντυπου υλικού	337.020	9,80
ΜΕΤΡΟ 3: ΑΝΤΑΛΛΑΓΕΣ ΠΛΗΡΟΦΟΡΗΣΗΣ		161.770	4,71
Διάδοση της τεχνογνωσίας σε άλλα ΠΑΠΠ και στην Επιτροπή. Μεταφορά τεχνογνωσίας στους υπεύθυνους για την υλοποίηση του πιλοτικού προγράμματος και ανάπτυξη νέων επικοινωνιακών εφαρμογών, Ενημέρωση-κατάρτιση των κοινωνικο-οικονομικών εταίρων, Προβολή-Διαφήμιση του προγράμματος			
ΜΕΤΡΟ 4: ΠΑΡΑΚΟΛΟΥΘΗΣΗ - ΑΞΙΟΛΟΓΗΣΗ		269.615	7,84
Δημιουργία ειδικού μηχανισμού παρακολούθησης-διαχείρισης-αξιολόγησης που θα λειτουργεί σε τρία επίπεδα (Θερέας, Υλοποίηση, Ομάδα Συντονισμού, Επιστημονική Ομάδα Στήριξης), ανάπτυξη εξειδικευμένων βάσεων δεδομένων για την παρακολούθηση της τοπικής οικονομικής δραστηριότητας, έρευνες πεδίου για το προσδιορισμό της αξίας των ιστορικών-πολιτιστικών πόρων και των ποιοτικών χαρακτηριστικών του τουρισμού της Καλαμάτας			
		3.437.605	100

ΑΞΙΟΛΟΓΑ ΚΤΗΡΙΑ ΚΑΤΑΓΡΑΦΗΣ ΜΕΛΕΤΗΣ Μ. ΘΕΟΔΩΡΟΥ ΠΡΟ
ΣΕΙΣΜΟΥ 1986 ΠΟΥ ΔΕΝ ΔΙΑΣΩΘΗΚΑΝ / Η ΣΗΜΕΡΙΝΗ ΕΙΚΟΝΑ

1. Πλ. 23^{ης} Μαρτίου 20-24

2. Πλ. 23^{ης} Μαρτίου 32

3. Πλ. Υπαπαντής

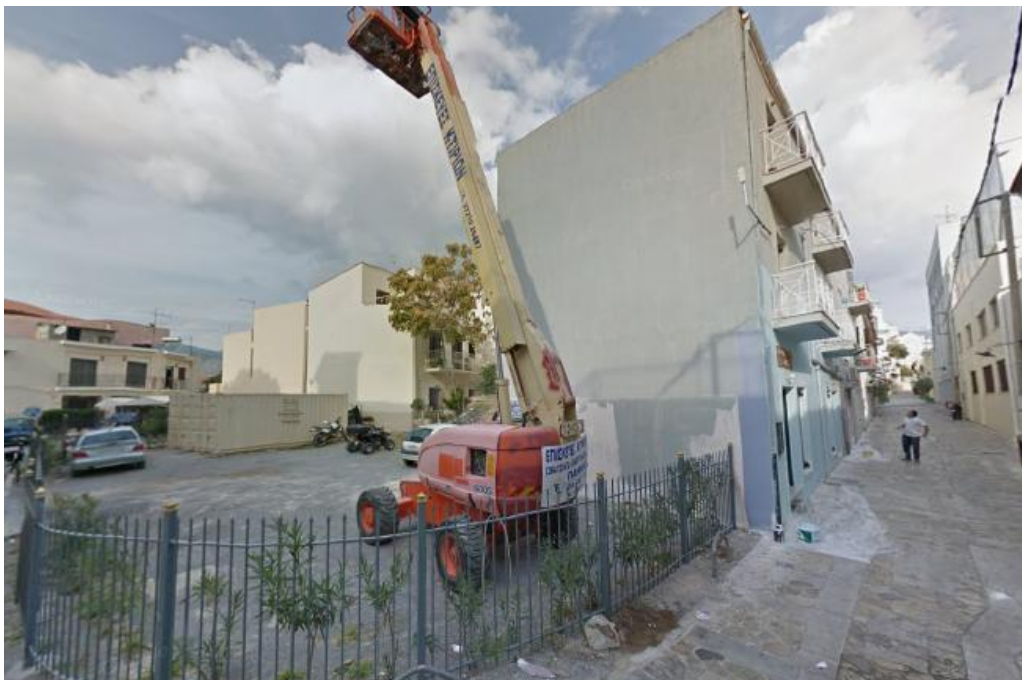

4. Γερμανού και Αμφείας

5. Παπάζογλου και Μπενάκη

6. Νέδοντος και Αιπύτου

7. Περιοχή Αγ. Ιωάννου

8. Πολίτη και Νέδοντος

9. Βιλλεαρδουίνου

10. Αναγνωσταρά και Νίκηταρά

11. Ταξιαρχών 1

12. Πλ. Μαυρομιχάλη

13. Μαντίκλου και Δημακοπούλου

14. Πλ. Μαυρομιχάλη

15. Πλ. Μαυρομιχάλη

16. Πλ. Μαυρομιχάλη

17. Σταδίου

18. Σταδίου

19. Σταδίου 52

20. Μπούτση και Κρεσφόντου

21. Μπούτση 17

22. Κουμουνδουράκη 22

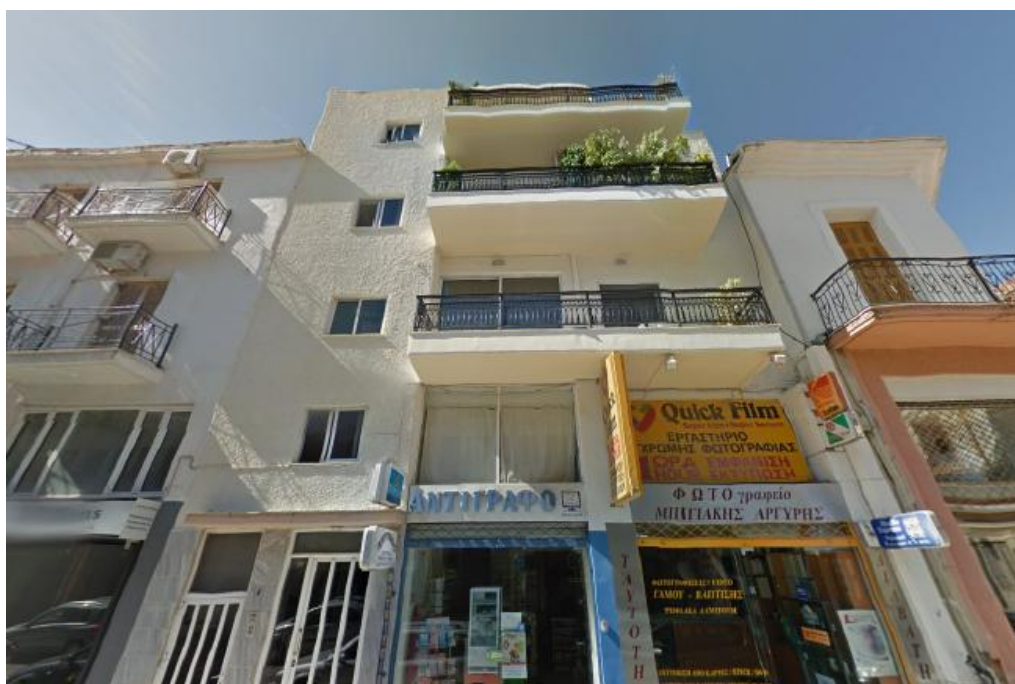

23. Μαυρομιχάλη και Φαρών

24. Κολοκοτρώνη

25. Πολυβίου και Σφακτηρίας

26. Πολυβίου

27. Αριστομένους

28. Σιδ. Σταθμού 24

29. Σταθμού και Ιατροπούλου 22

30. Σταθμού και Μητροπέτροβα 16

31. Σταθμού και Μητροπέτροβα 14

32. Μητροπέτροβα 7

33. Μητροπέτροβα και Ψάλη 5

34. Μητροπέτροβα και Χρ. Παγώνη

35. Χρ. Παγώνη 10

36. Βαλαωρίτου και Αριστοδήμου

37. Γεωργούλη και Αναγνωσταρά 3

38. Γεωργούλη 5

39. Αριστοδήμου και Γεωργούλη

40. Γεωργούλη 13

41. Γεωργούλη 15

42. Πολυχάρους και Αριστοδήμου

43. Π. Καίσαρη και Αναγνωσταρά

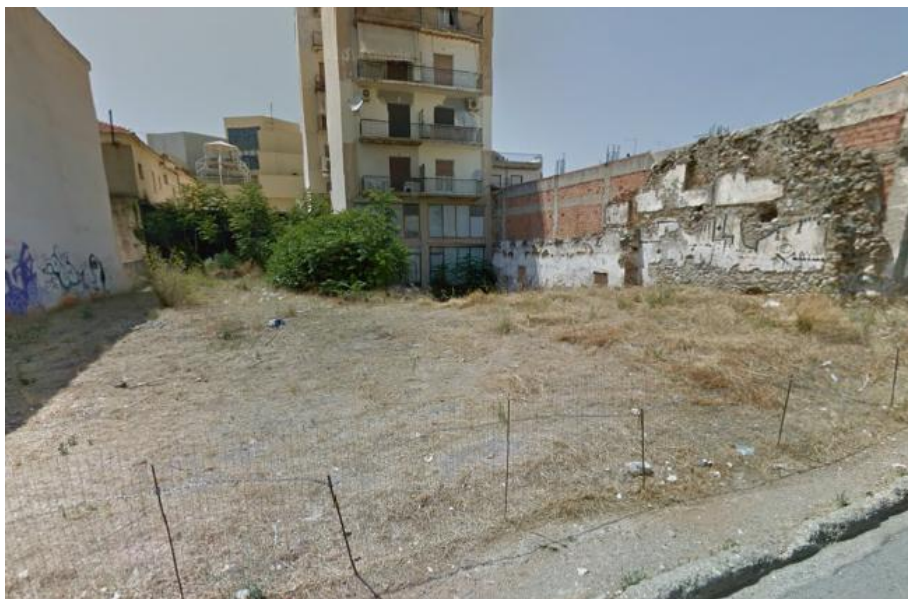

44. Αριστοδήμου και Οιτύλου

45-46-47. Αριστοδήμου 34-36

48. Λακωνικής

49. Λακωνικής και Βύρωνος

50. Λακωνικής

51. Λακωνικής

52. Μαυρομιχάλη

53. Αρτέμιδος

54. Αρτέμιδος και Κιλκίς

55. Αρτέμιδος και Αθηνών

56. Μεσσήνης και Είρας

57. Μεσσήνης και Αρτέμιδος

58. Μεσσήνης

59. Μεσσήνης 11

60. Μεσσήνης και Μερόπης

61. Φιλοπόιμενος 13

62. Φιλοπόιμενος και Οιχαλίας

63. Αρτέμιδος 87

64. Αρτέμιδος 86

65. Αρτέμιδος 84

66. Μερόπης και Ανδανίας

67. Αριστοδήμου και Στεφ. Σαράφη (Βασ. Όλγας)

68. Αριστοδήμου και Στεφ. Σαράφη (Βασ. Όλγας)

69. Αριστοδήμου και Γ. Τσαρουχά (Βασ. Αμαλίας)

70. Αριστοδήμου και Γ. Τσαρουχά (Βασ. Αμαλίας)

71. Αριστοδήμου και Γρ. Λαμπράκη (Βασ. Κωνσταντίνου)

72. Αριστομένους και Γ. Τσαρουχά (Βασ. Αμαλίας)

73. Μακεδονίας και Ψαρών

74. Αριστομένους – Πάρκο ΟΣΕ

75. Ομήρου και Φαρών

76. Φαρών και Σοφοκλέους 17

77. Θεμιστοκλέους και Θερμοπυλών

78. Κανάρη

79. Φαρών 217

80. Μεθώνης και Φαρών

81. Μεθώνης

82. Σανταρόζα και Μαιζώνος

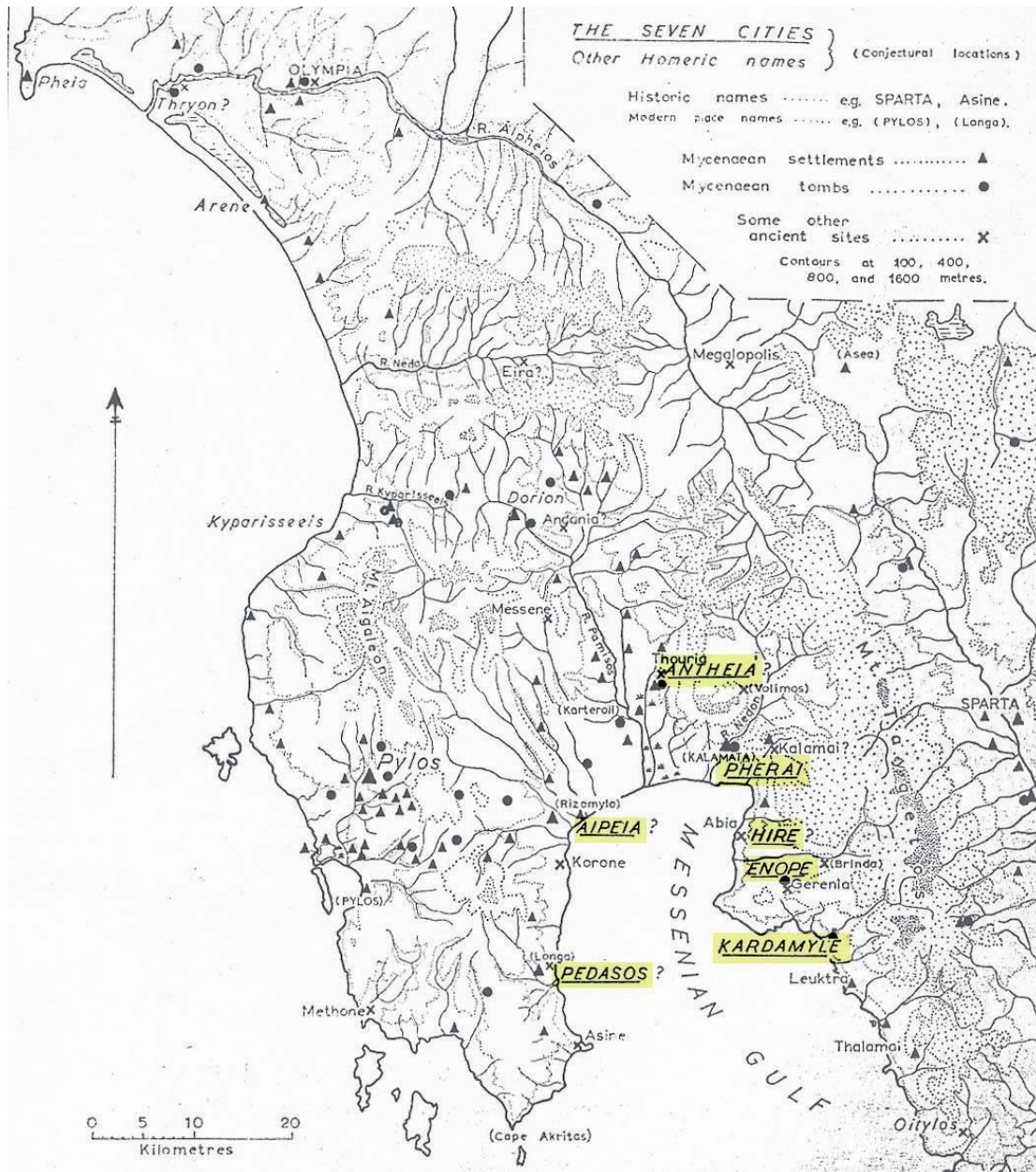

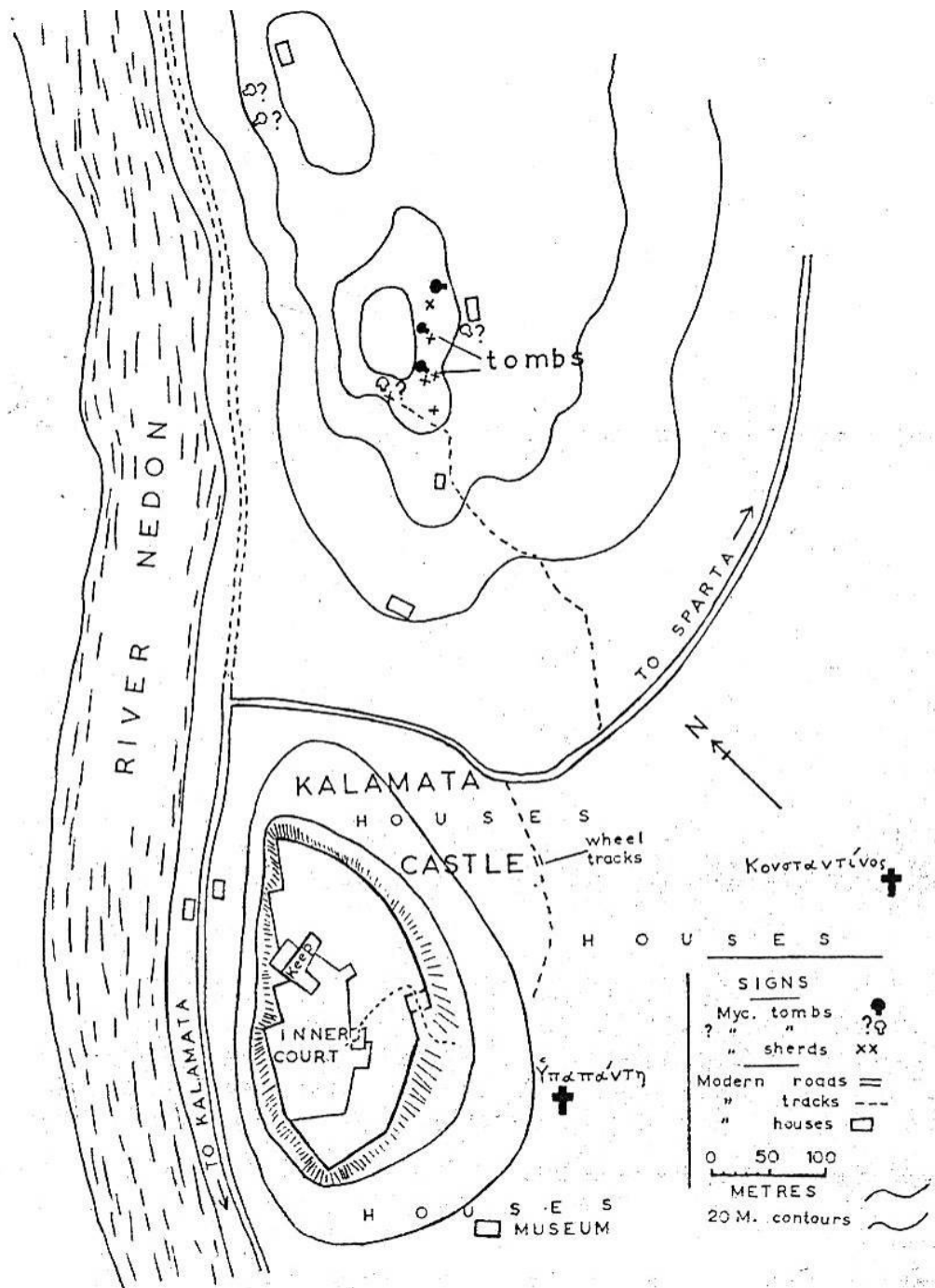
83. Αριστοδήμου και Νικηταρά

EIKONEΣ

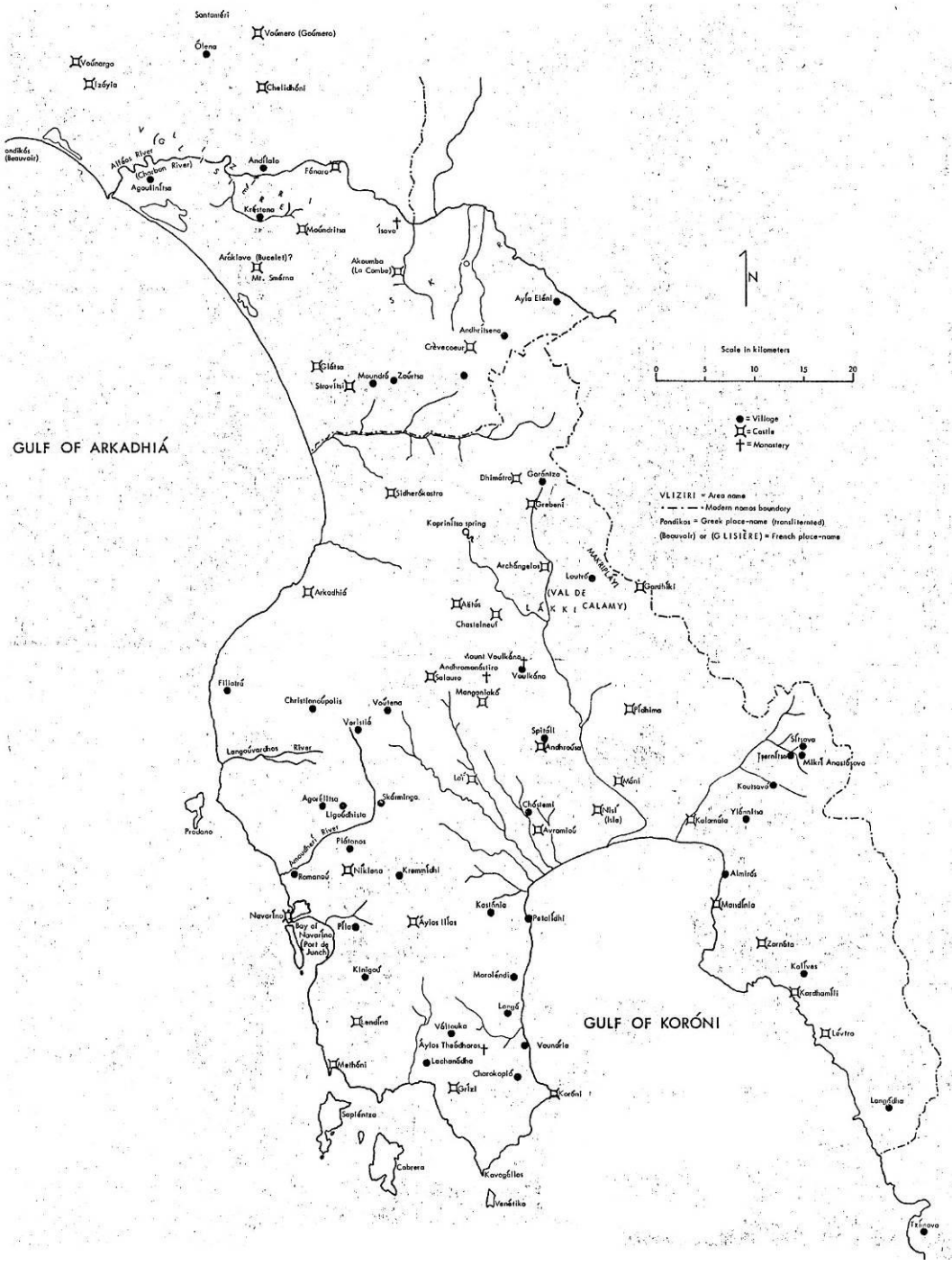
Εικ. 1 Η Νοτιοδυτική Πελοπόννησος στη Μυκηναϊκή εποχή. Σημειώνονται οι επτά πόλεις που προσέφερε ο Αγαμέμνων στον Αχιλλέα.

Εικ.2 Η θέση με τα ευρήματα Μυκηναϊκής εποχής, βόρεια του κάστρου της Καλαμάτας.

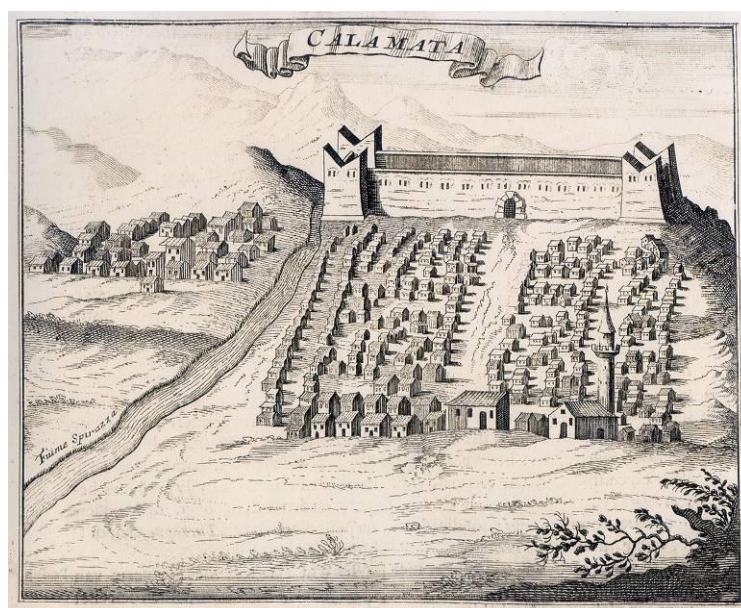
Εικ. 3 Ερείπια κτισμάτων της αρχαίας πόλης των Φαρών. Αποκαλύφθηκαν το 1960 στη θέση ΝΔ του μητροπολιτικού ναού της Υπαπαντής του Σωτήρος.

Εικ. 4 Μεσαιωνικοί πληθυσμοί και οχυρώσεις στη Μεσσηνία περί το 1500.

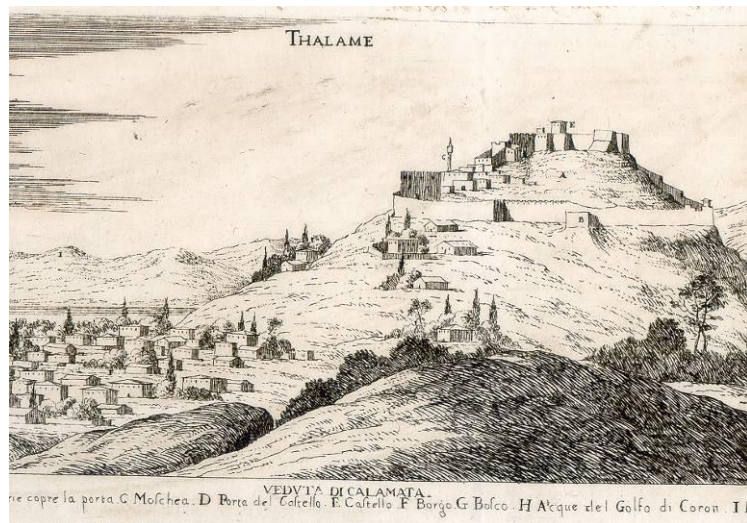
Εικ. 5 Άποψη της Καλαμάτας. Απεικονίζεται ένα τυπικό κάστρο και οίκηση στα προάστια. Χαλκογραφία: σύντμηση μικρού Bouittats (1680).

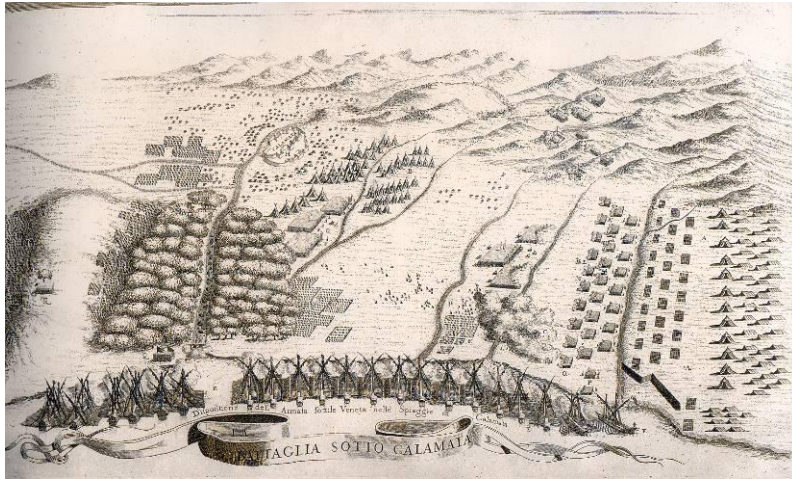
Εικ. 6 Καλαμάτα. Απεικονίζεται ένα τυπικό κάστρο, η Κάτω Πόλη, το ποτάμι και το προάστιο στην απέναντι όχθη. Χαλκογραφία: O. Dapper (1688).

Εικ. 7 Άποψη της Καλαμάτας από τα ΝΔ. Χαλκογραφία με τίτλο T' Hedendaaghs Calamata (= Η Καλαμάτα στην εποχή μας): O. Dapper (1688).

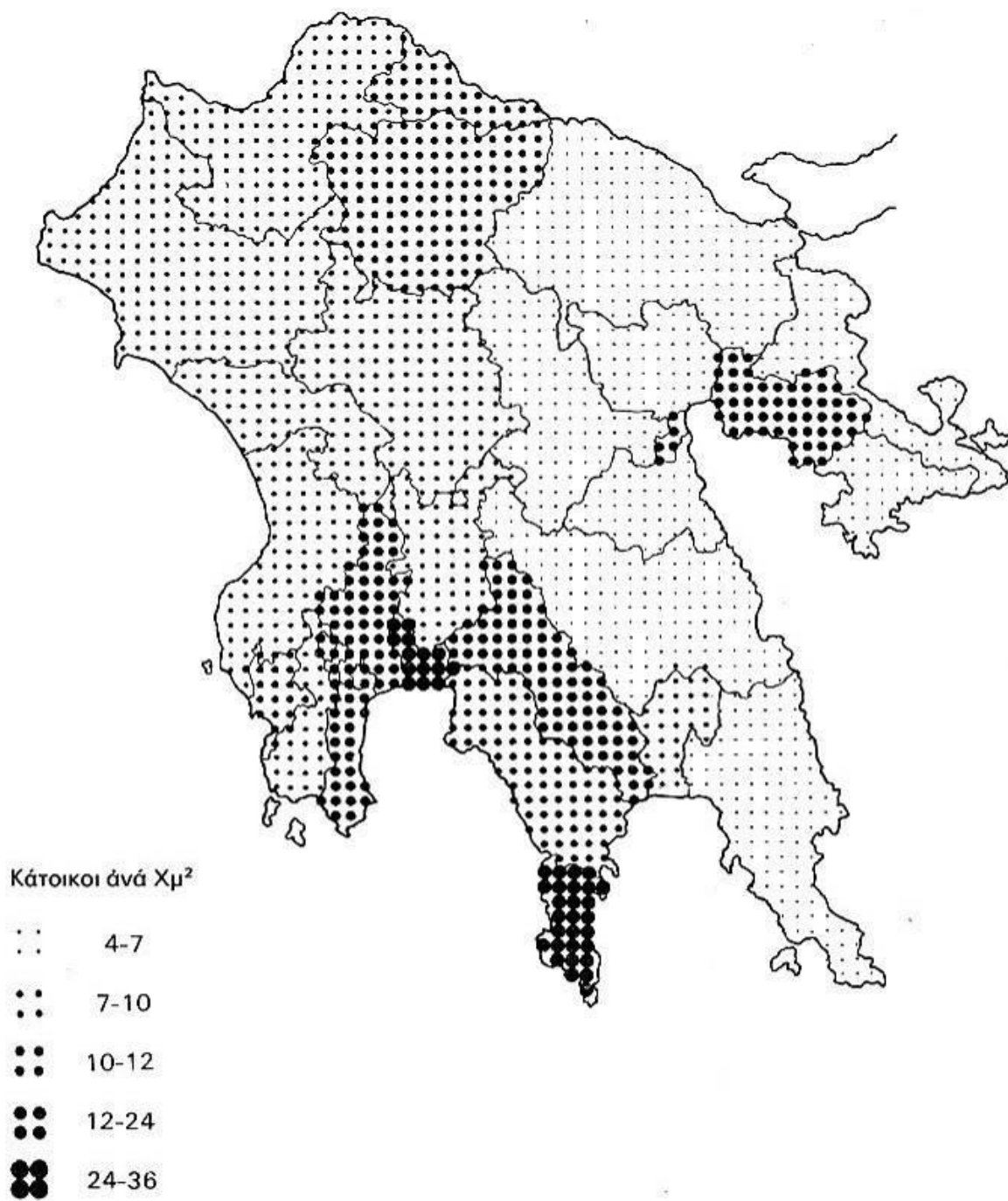
Εικ. 8 Καλαμάτα / THALAME. Χαλκογραφία: R. Savanarola (1713).

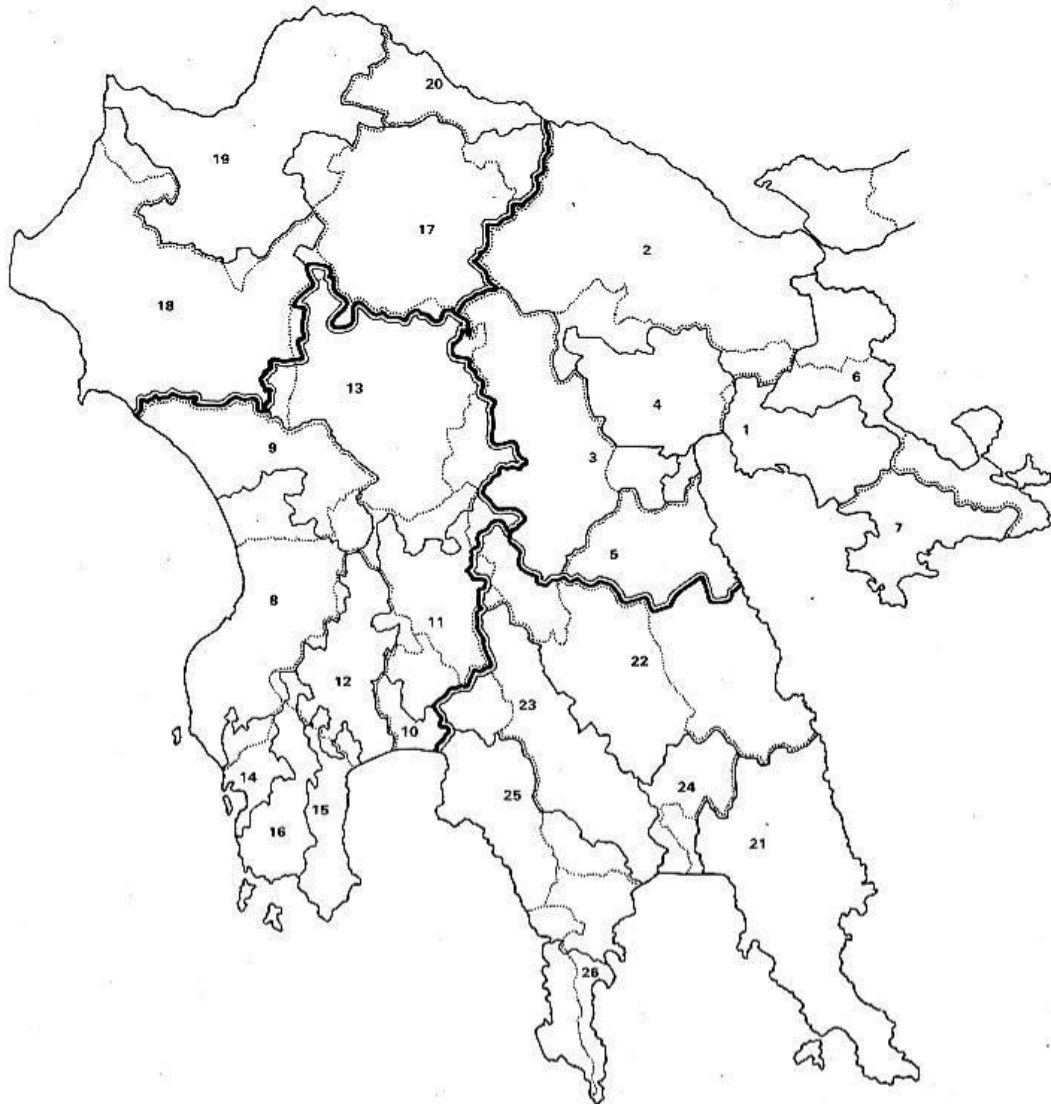
Εικ. 9 Η μάχη της Καλαμάτας. Απεικονίζεται η περιοχή της Καλαμάτας από τη θάλασσα μέχρι τα βουνά, το 1685. Διακρίνονται το κάστρο στην ενδοχώρα, ο Νέδοντας ποταμός και οι άλλοι χείμαρροι, το δάσος από λεύκες και η διάταξη των Βενετών πολιορκητών στη θάλασσα και την ξηρά. Χαλκογραφία: V. Coronelli (1686).

Εικ. 10 Καλαμάτα. Άποψη ενός τυπικού κάστρου και σκηνών της μάχης του 1685 μεταξύ των Βενετών και των Τούρκων. Χαλκογραφία, V. Coronelli (1686).

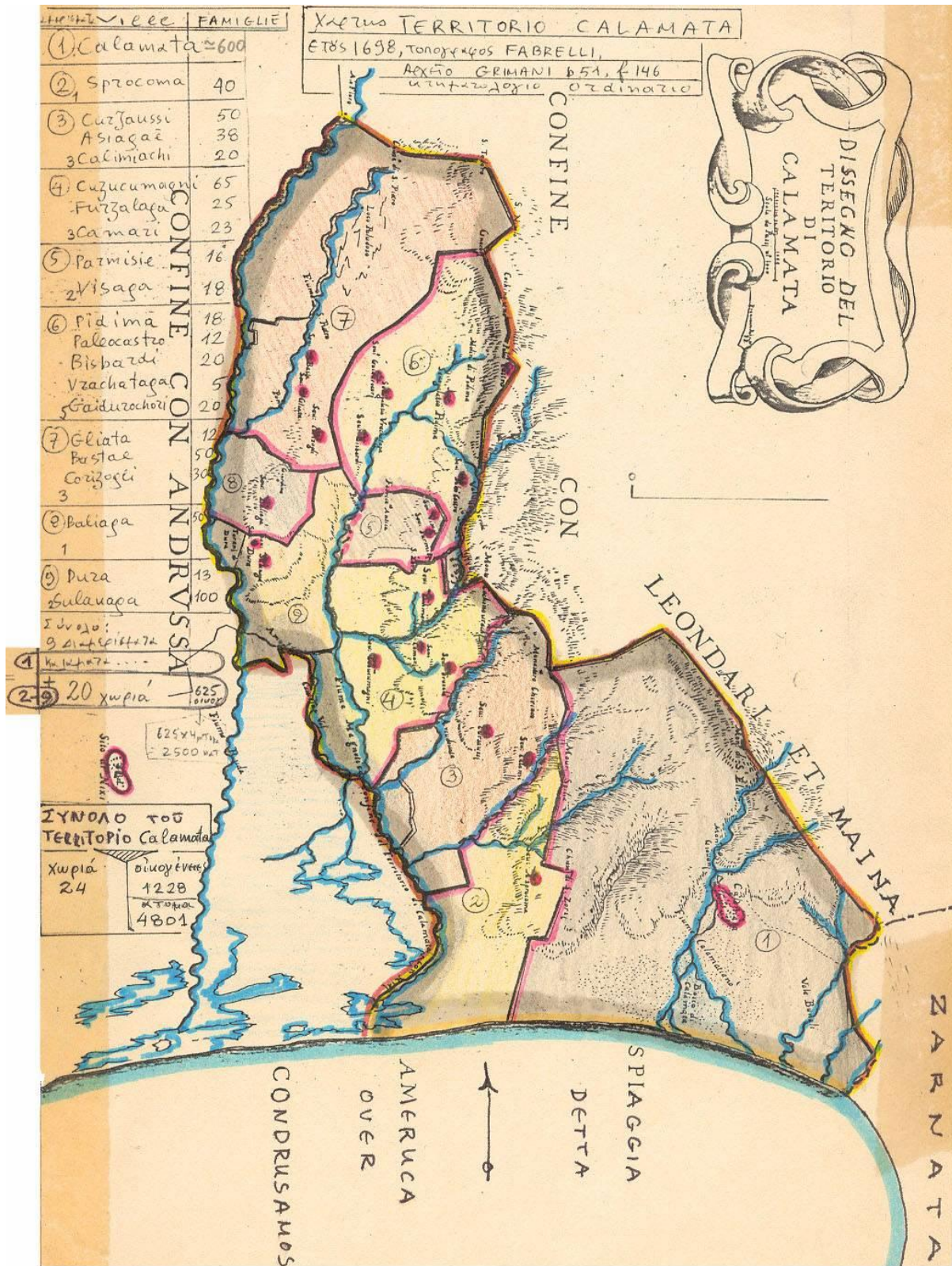
Εικ. 11 Η πυκνότητα του πληθυσμού στην Πελοπόννησο ανά περιοχή (Territorio), όπως προκύπτει από τη Βενετική απογραφή του 1700.

Τά territorii κατά την απογραφή τοῦ 1700. Μὲ τὴν παχύτερη γραμμὴ χωρίζονται οἱ τέσσερις provincie, ἐνῶ οἱ διακεκομμένες γραμμὲς ὀρίζουν τὶς σημερινές ἐπαρχίες.

1. Napoli di Romania, 2. Corinto, 3. Tripolizza, 4. Argos, 5. S. Pietro di Zacugna, 6. Porto Porro,
7. Tervis, 8. Arcadia, 9. Fanari, 10. Calamata, 11. Leondari, 12. Andrusa, 13. Caritena, 14. Navarino,
15. Coron, 16. Modon, 17. Callavritta, 18. Gastugni, 19. Patraso, 20. Vostizza, 21. Malvasia,
22. Crisaffa, 23. Mistra, 24. Eleos, 25. Alta Maina, 26. Bassa Maina.

Εικ.12 Τα Territorii της Πελοποννήσου κατά την Βενετική απογραφή του 1700.

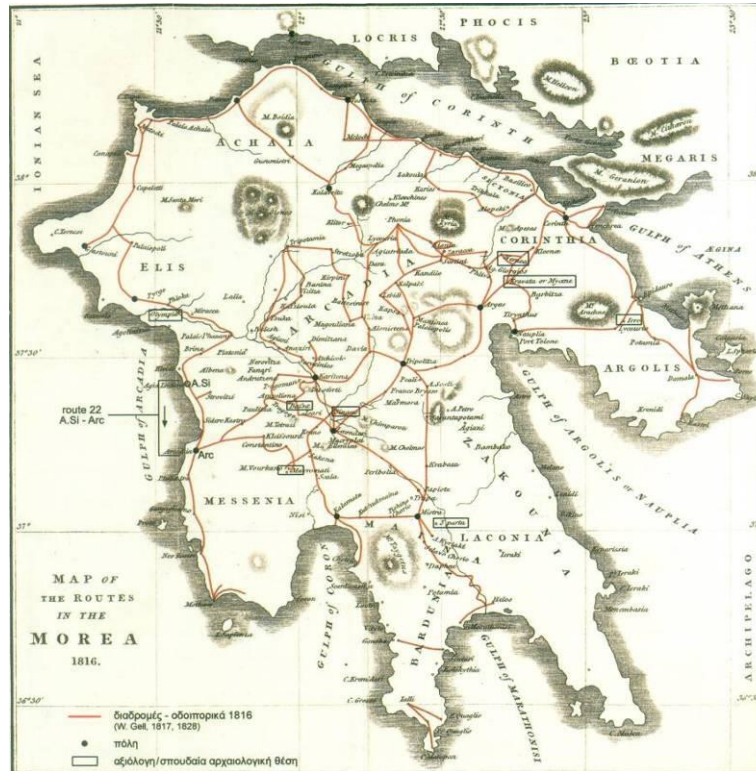
Εικ.13 Περίοδος Βενετικής κυριαρχίας. Territorio Calamata, 1698. Έργο του τοπογράφου Fabrelli.

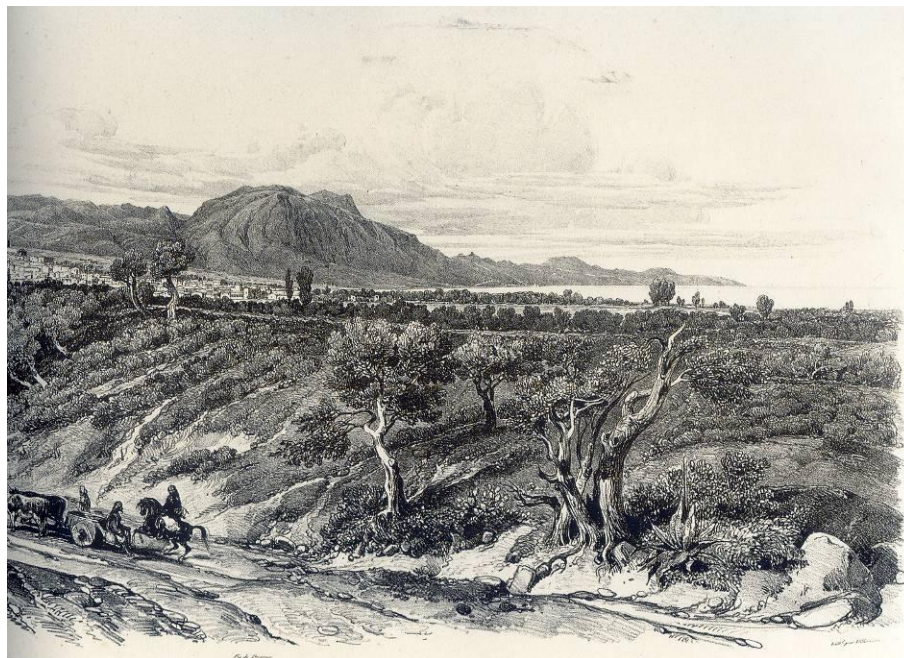
Εικ.14 Η πόλη τον 17^ο αι.

Εικ. 15 Άποψη της Καλαμάτας. Διακρίνονται η πόλη, η γέφυρα και το προάστιο Καλύβια. Φαίνεται καθαρά το μεγάλο πλάτος του ποταμού Νέδοντα και η χαρακτηριστική νησίδα (το «Νησάκι») προς τις εκβολές στο Μεσσηνιακό κόλπο. Ξυλογραφία: Th. Weber/ H. Belle (1868).

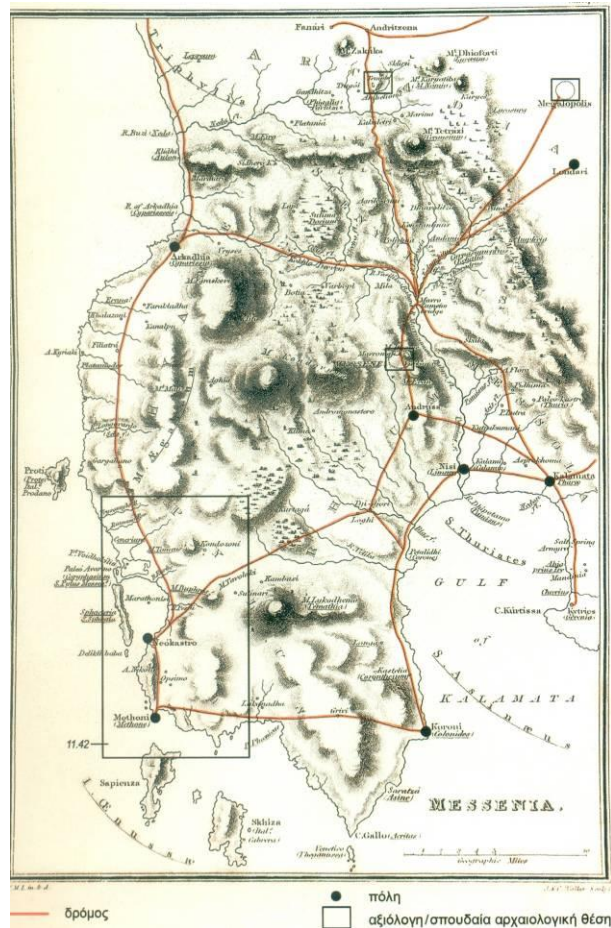
Εικ. 16 Χάρτης των διαδρομών στον Μοριά κατά το έτος 1816: W. Gell, 1817.

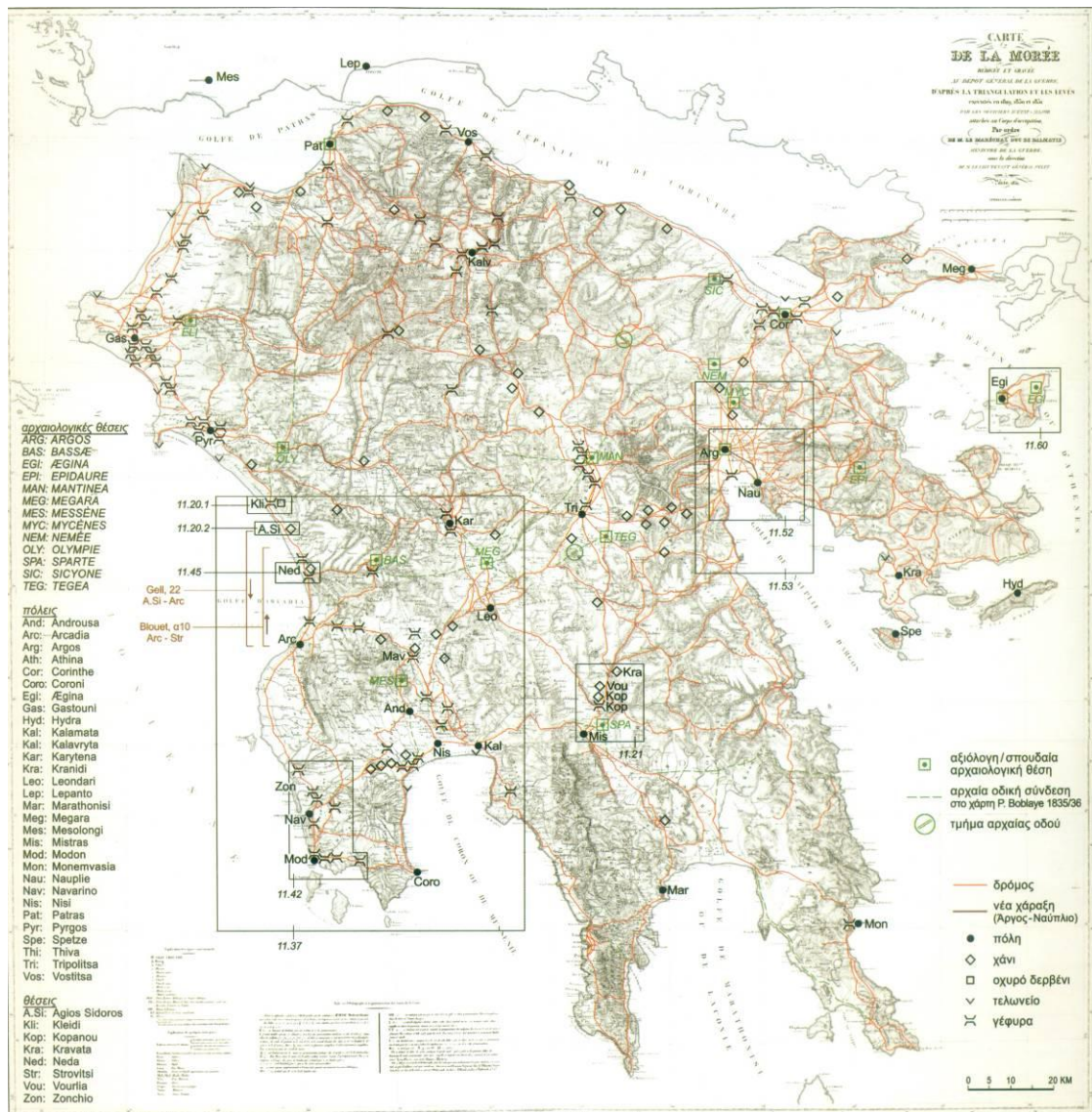
Εικ. 17 Φαρές, η σημερινή Καλαμάτα, μέσα από ελαιώνες από την Μεσσηνία προς την πόλη. Στο βάθος δεσπόζουν τα βουνά της Μάνης μέχρι το ακρωτήριο Κεφάλι στις Κιτριάς. Λιθογραφία: Otto Magnus von Stackelberg (1813).

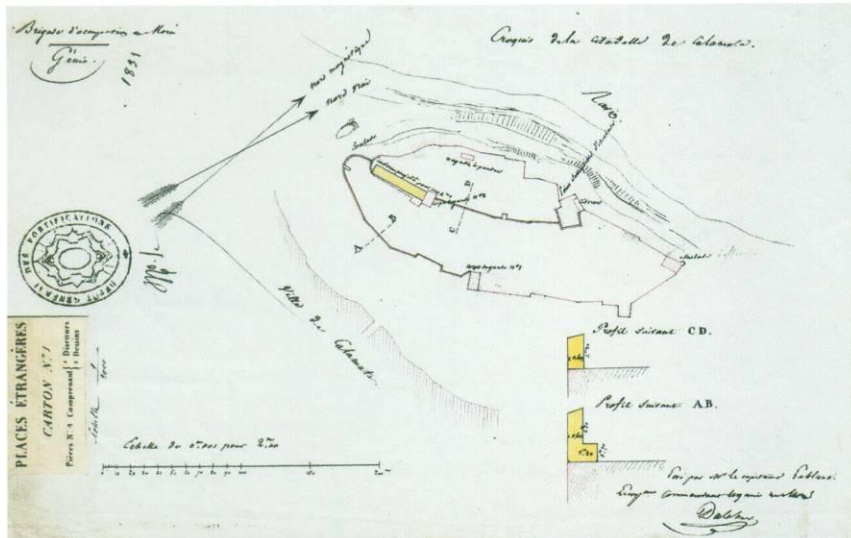
Εικ. 18 Άποψη της Καλαμάτας. Λιθογραφία: P. Baccuet (1829)

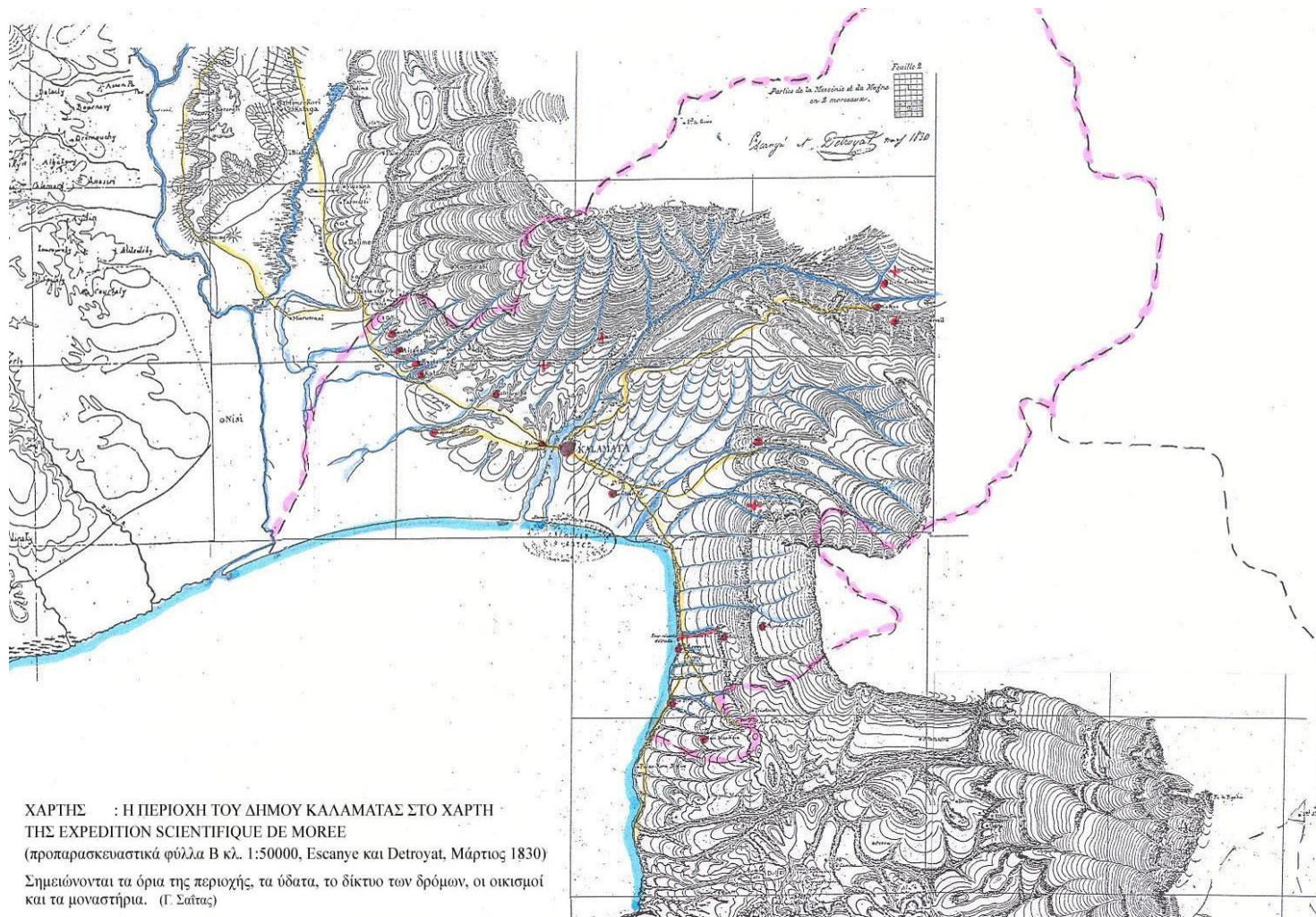
Εικ. 19 Μεσσηνία. Χάρτης του W. Leake (1805).

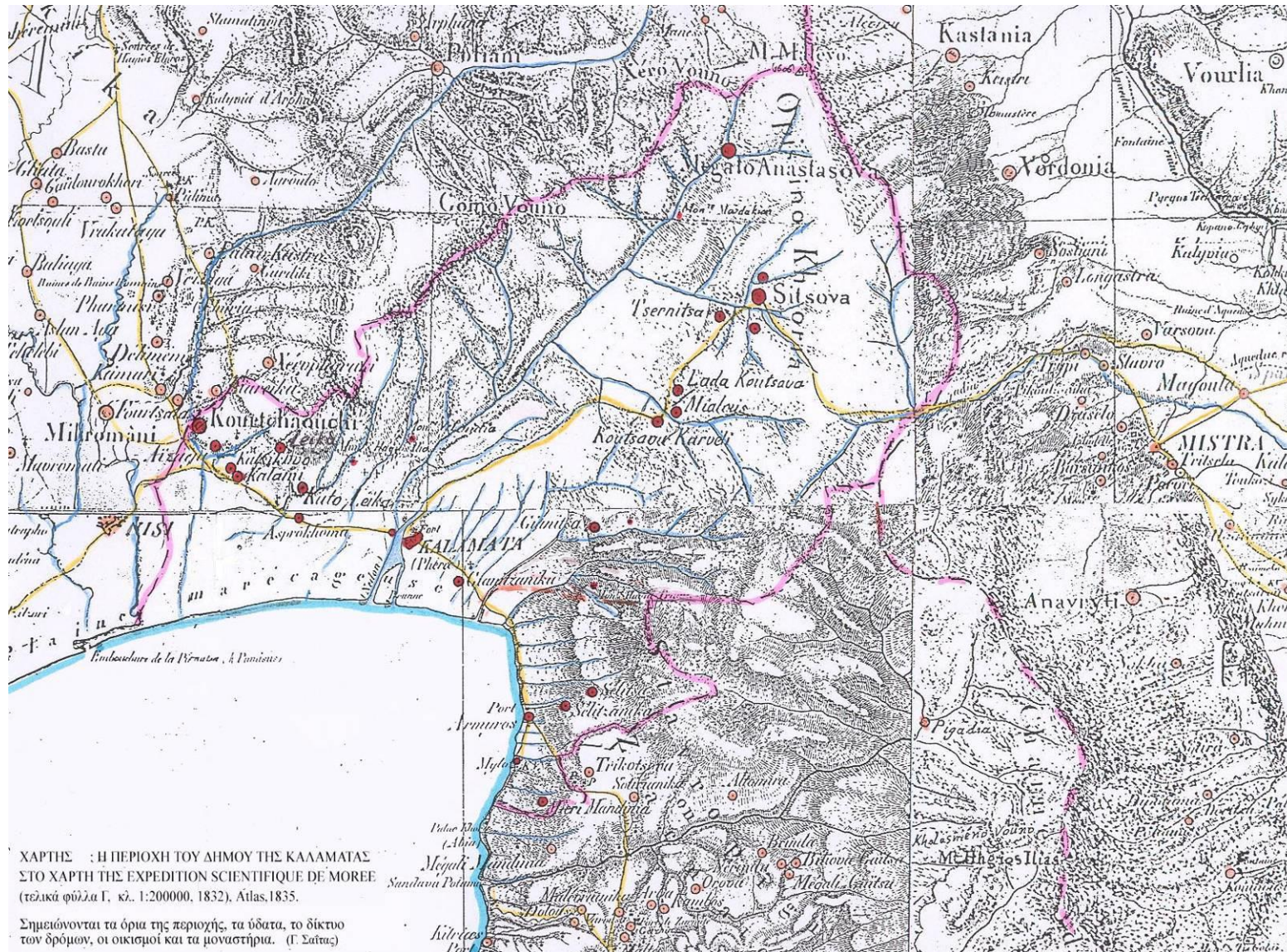
Εικ.22 Ο χάρτης του Μοριά της Γαλλικής Αποστολής σε έξι φύλλα, σε κλ. 1:200.000, 1832, σμίκρυνση σε κλ. 1:1.200.000. Έχει τονιστεί με χρώμα το δίκτυο των δρόμων και έχουν σημειωθεί (Γ. Σαΐτας) οι πόλεις και ορισμένες βασικές παρόδιες υποδομές και εγκαταστάσεις, όπως χάνια, γέφυρες, τελωνεία.

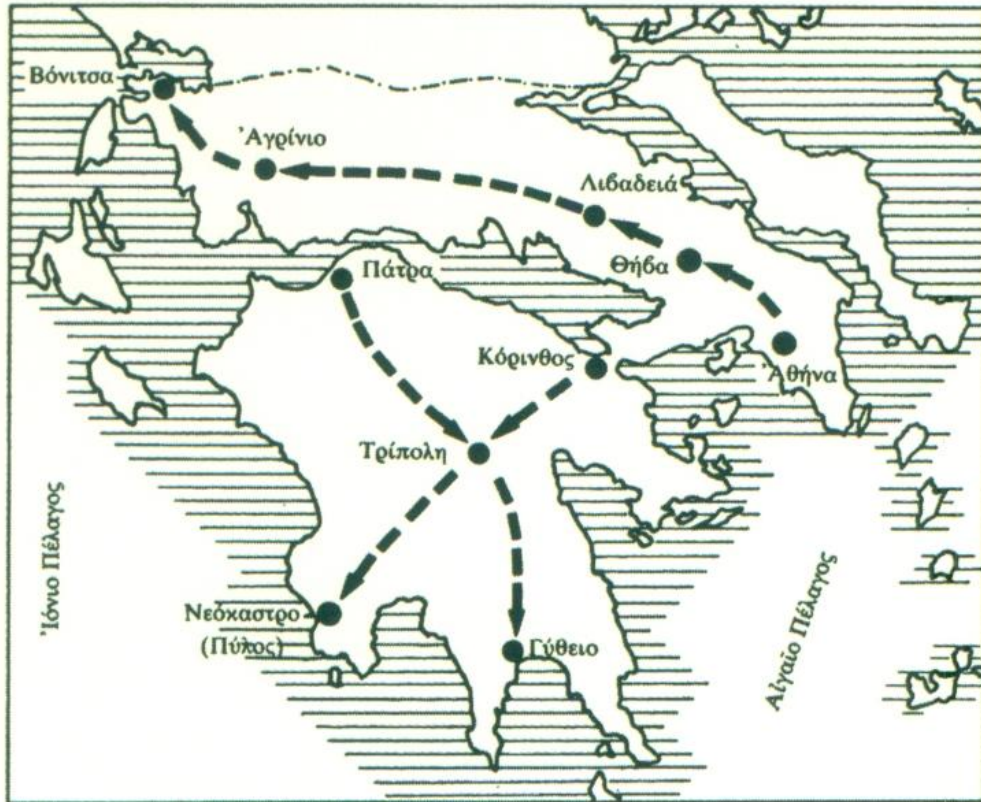
Εικ.24 Αποτύπωση του Κάστρου της Καλαμάτας, με πρόβλεψη κατασκευής στρατώνα για 100 άνδρες [Croquis de la Citadelle de Calamata], 1831, κλ. 1:2.000, υπό Leblanc. Archives du Génie/ART.14/ Calamata.

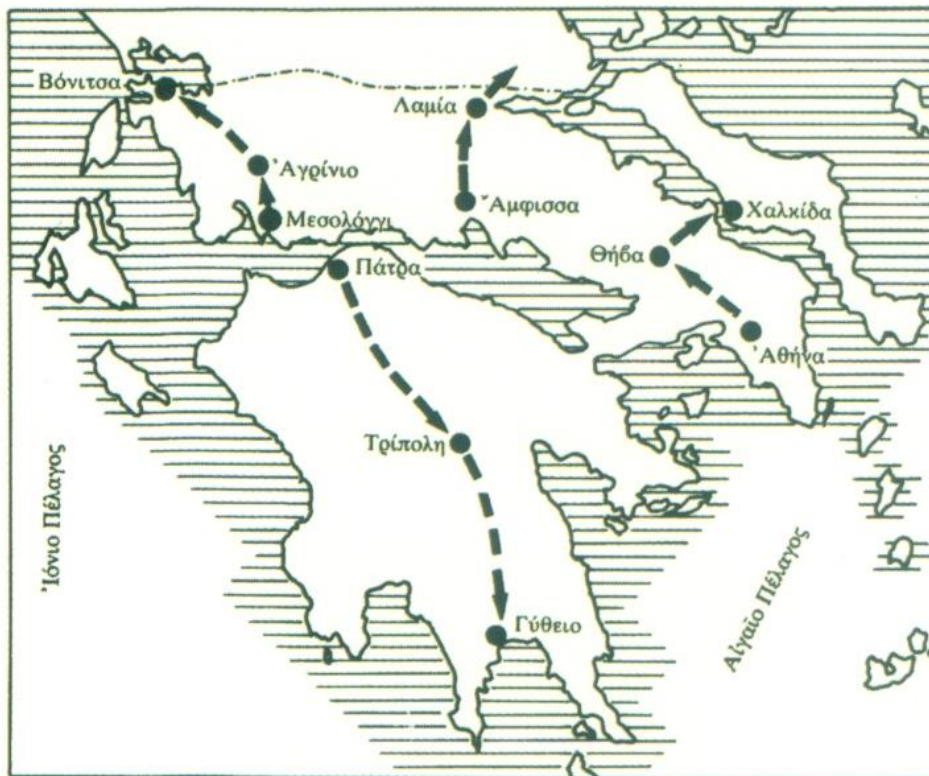
Εικ. 25 Η περιοχή του Δήμου Καλαμάτας στον χάρτη της Expédition Scientifique de Morée (προπαρασκευαστικά φύλλα Β κλ. 1:50000, Escanve και Detroyat, Μάρτιος 1830). Σημειώνονται από τον Γ. Σαΐτα τα όρια της περιοχής, τα ύδατα, το δίκτυο των δρόμων, οι οικισμοί και τα μοναστήρια.

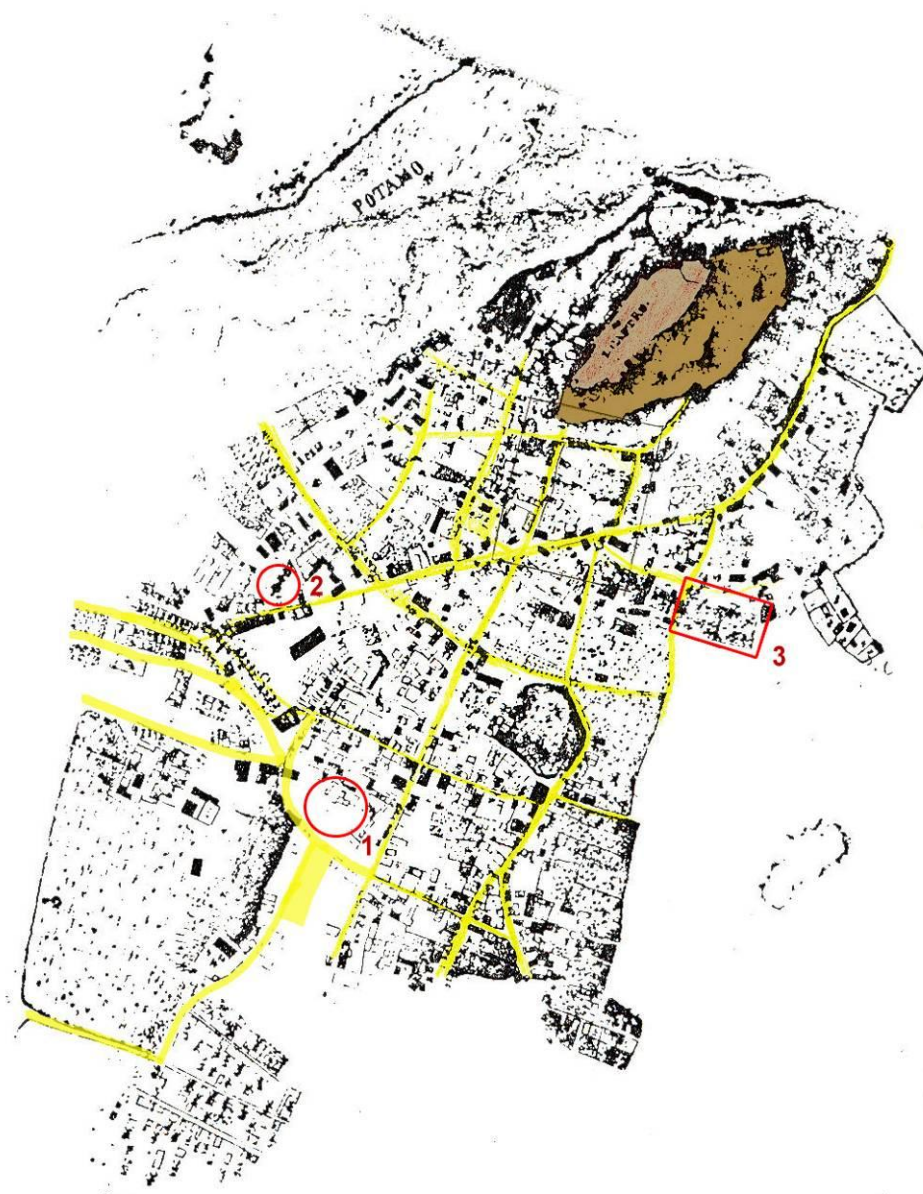
Εικ. 26 Η περιοχή του Δήμου Καλαμάτας στον χάρτη της Expédition Scientifique de Morée (τελικά φύλλα Γ κλ. 1:200000, 1832), Atlas, 1835. Σημειώνονται από τον Γ. Σαΐτα τα όρια της περιοχής, τα ύδατα, το δίκτυο των δρόμων, οι οικισμοί και τα μοναστήρια.

Εικ. 27 Άξονες οδοποιίας, κατά την έκθεση του Α. Μαυροκορδάτου 1833.

Εικ. 28 Οδοί που πρέπει να κατασκευαστούν κατά προτεραιότητα σύμφωνα με την απόφαση του 1833.

1) Η θέση του αρχικού αρχοντικού του προύχοντα Παναγιώτη Μπενάκη (1697-1771). Ήταν ένα "κονάκι" - "παλάτι", χτισμένο ως τειχισμένο συγκρότημα στα μέσα του 18ου αι. Μετά τις καταστροφές στα Ορλωφικά και την κατεδάφιση του (που έδωσε την τοπωνυμία *Παλιόπυργος*), ο Αντώνης Μαυρομιχάλης, αδελφός του Πετρόμπεη και σύζυγος της Μαρίας, εγγονής του Πάν. Μπενάκη, έκτισε εκεί επιβλητικό αρχοντικό που επονομάστηκε Γιλντιζ. Το αρχοντικό αυτό κατεδαφίστηκε το 1972 για να ανεγερθεί πολυκατοικία.

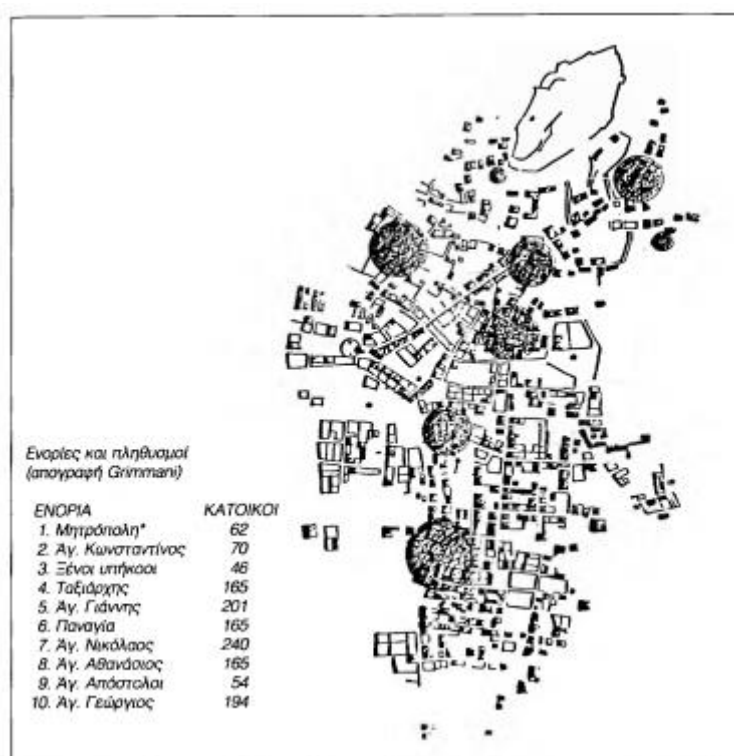
2) Η θέση του δεύτερου αρχοντικού Μπενάκη, το οποίο κτίστηκε μετά τα Ορλωφικά, κοντά στους Αγίους Αποστόλους. Έχει δωρηθεί και στεγάζει το Μπενάκειο Αρχαιολογικό Μουσείο Καλαμάτας.

3) Η θέση της μονής (καλογραιων) του Αγίου Κωνσταντίνου.

Εικ. 29 Η Καλαμάτα κατά την πρώτη Οθωνική περίοδο. Αποτύπωση του γεωμέτρη Diamant (1836).

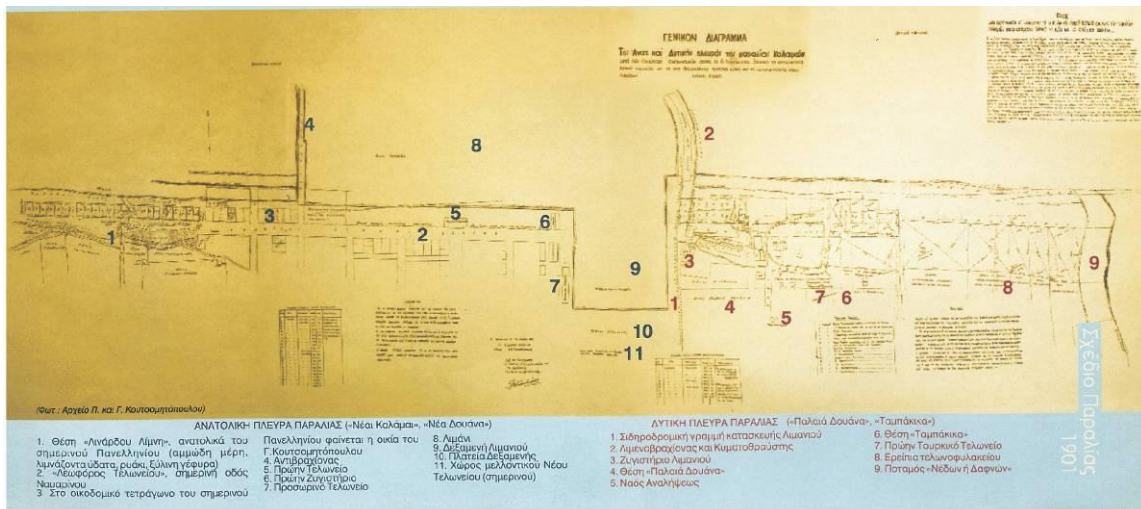
Εικ. 30 Τοπογραφική αποτύπωση της ενορίας του Αγ. Γεωργίου (του Κάστρου) από τον γεωμέτρη Diamant το 1836: Π. Σταματόπουλος, 1996 (με επισημάνσεις κτηρίων της περιοχής).

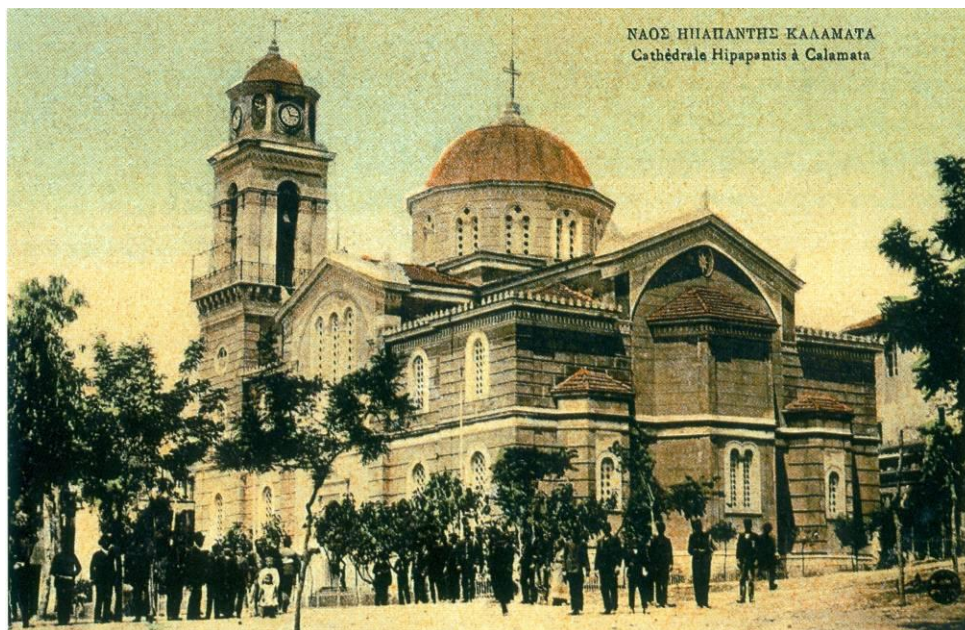
Εικ. 31 Η πόλη κατά τον 18^ο αι.

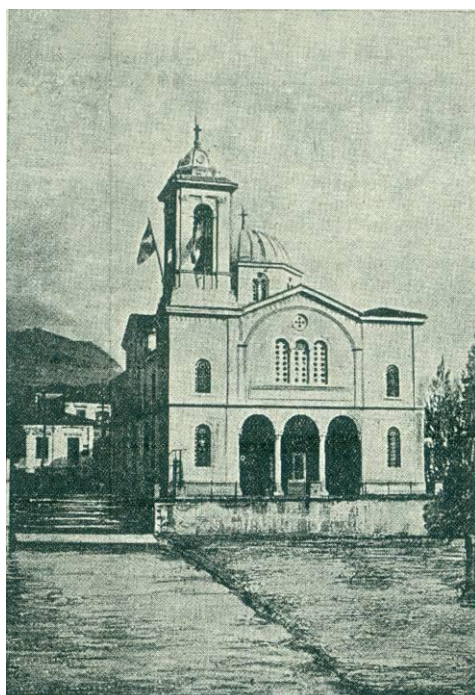
Εικ. 32 Η συνοικία Πενταχώρι παρά τον Αγ. Νικόλαο, περί το 1860.

Εικ. 33 Γενικό Διάγραμμα της Ανατολικής και Δυτικής πλευράς της Παραλίας Καλαμών.

Εικ. 34 Ο ναός της Υπαπαντής, με το πρώτο του κωδωνοστάσιο στις αρχές της δεκαετίας του 1900. Το δεύτερο κωδωνοστάσιο κατασκευάστηκε το 1926.

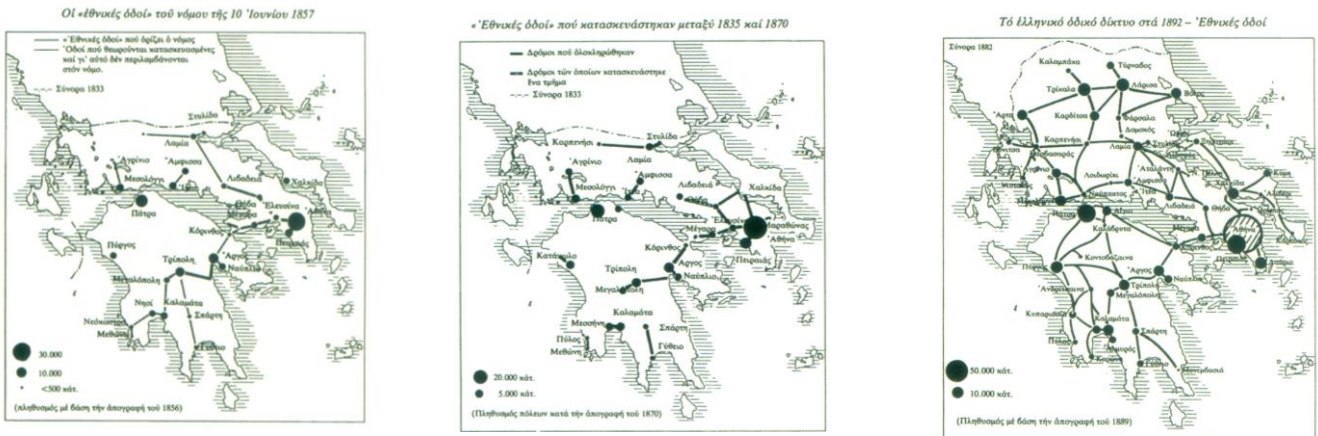
Εικ. 35 Ο ναός του Αγ. Νικολάου του Φλαρίου το 1934.

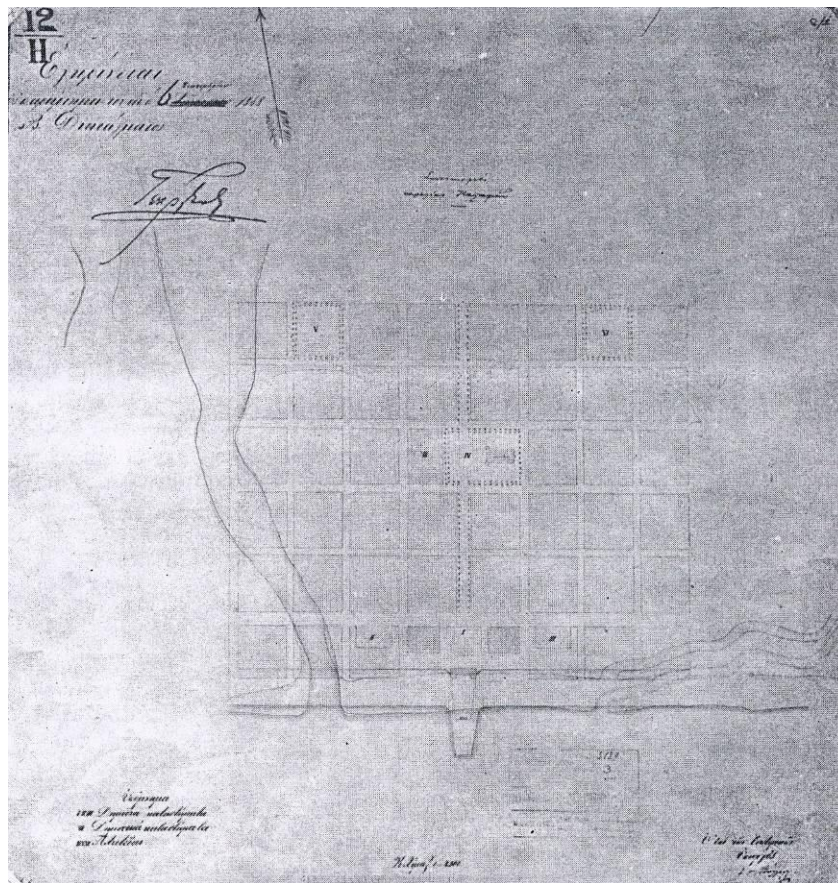
Εικ. 36 Το Α΄ Γυμνάσιο (σημερινό Δημοτικό Ωδείο). Φωτογραφία πριν τον σεισμό και την αρχική αποκατάσταση από τον Δήμο.

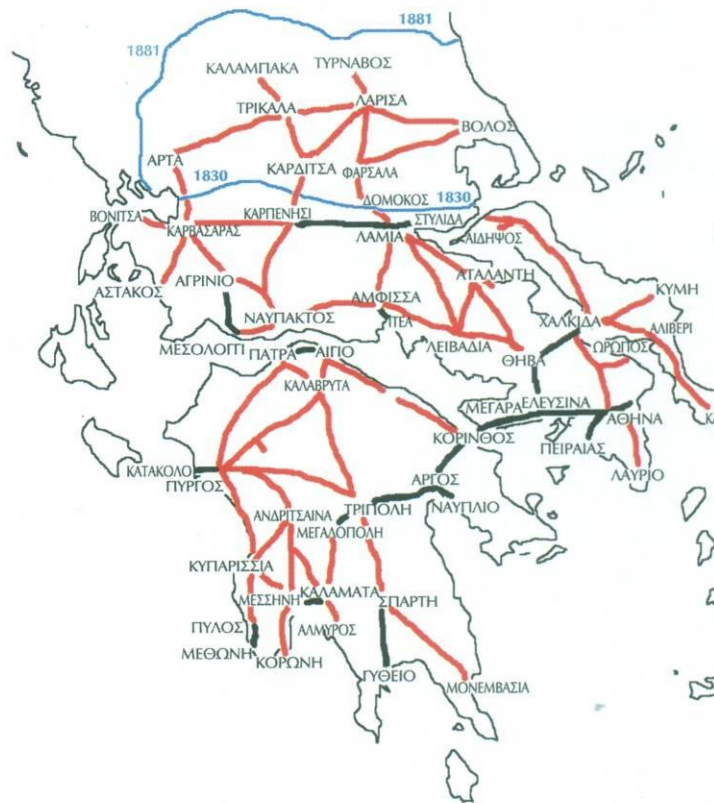
Εικ. 37 Η Μονή Καλογραιών με το παρεκκλήσι της (εσωτερική άποψη), η πηγή των περίφημων μεταξωτών.

Εικ. 38 Χάρτες που απεικονίζουν την εξέλιξη στα έργα εθνικής οδοποιίας.

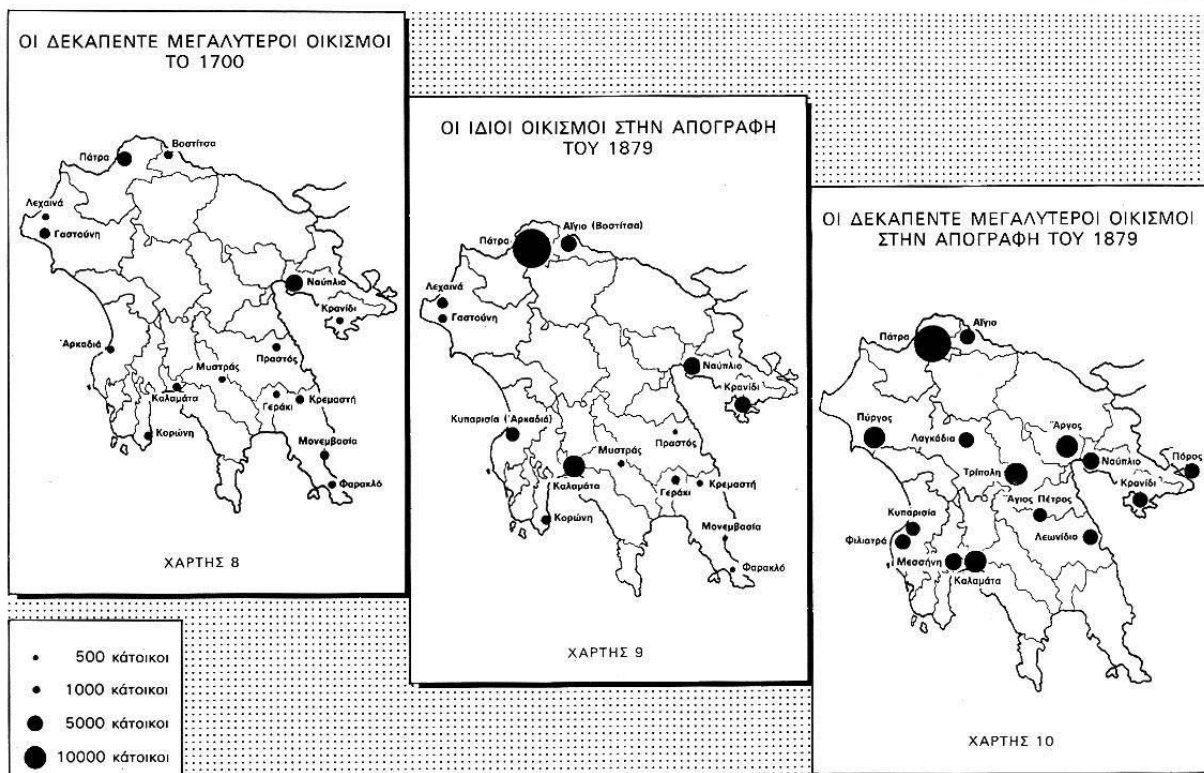
Εικ.39 Σχέδιο πόλεως της (παραλίας) Καλαμάτας, 1860/68.Χρονολογία πρώτης έγκρισης σχεδίου: 1860 (Οθωνική περίοδος).Χρονολογία δημοσίευσης σχεδίου: 1868 (Περίοδος Γεωργίου Α').

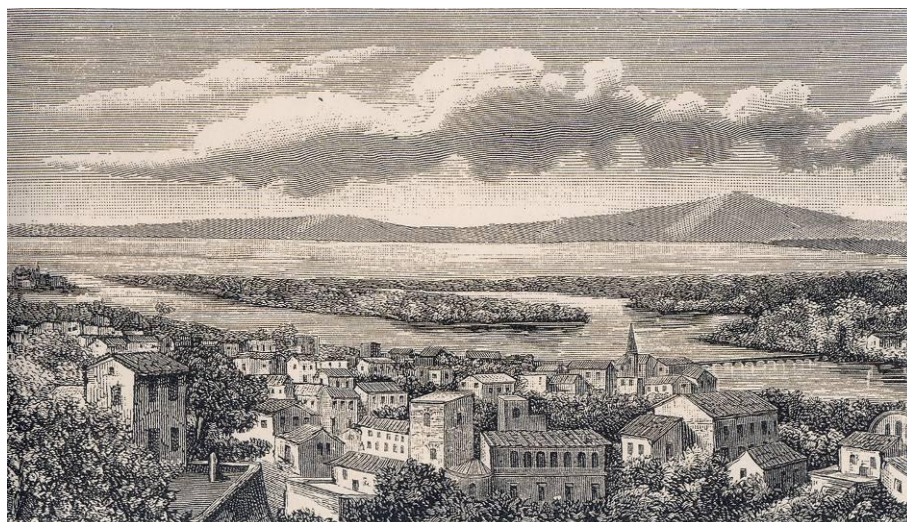
Εικ. 40 Η εικόνα του οδικού δικτύου της εποχής.

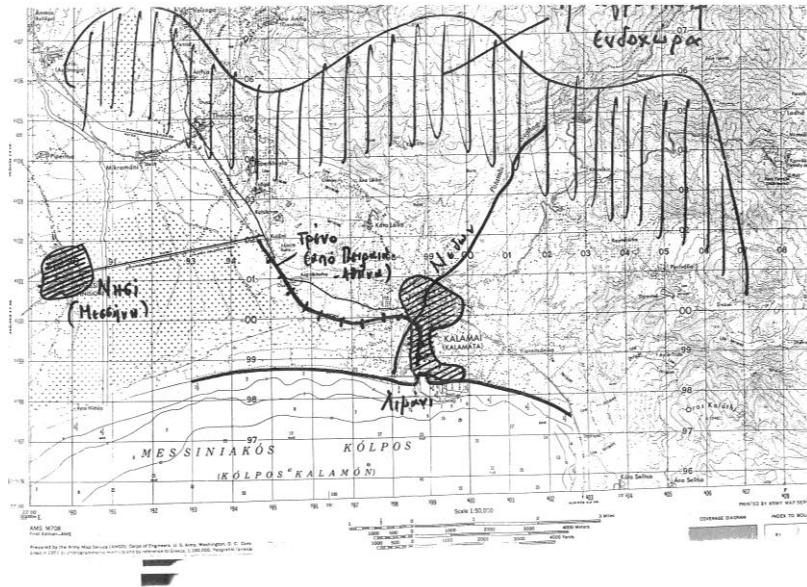
Εικ. 41 Μεταφορά εμπορευμάτων με καΐκια, ιστιοφόρα και κάρα.

Εικ. 42 Οι δεκαπέντε μεγαλύτεροι οικισμοί της Πελοποννήσου το 1700 και το 1879.

Εικ. 43 Άποψη της Καλαμάτας. Φαίνονται ο Νέδοντας και η νησίδα. Ευλογραφία αγνώστου (1880).

Εικ. 44 Η σιδηροδρομική σύνδεση της Καλαμάτας και η σχέση της πόλης με τον ευρύτερη περιοχή-αγροτική ενδοχώρα.

Εικ. 45 Σιδηρόδρομοι Πειραιώς-Αθηνών –Πελοποννήσου.

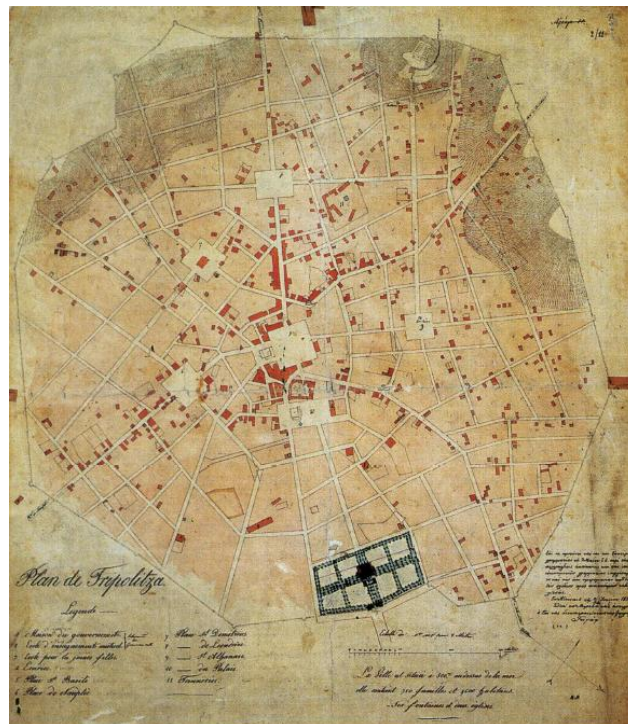
Εικ.46α Το τραμ στην οδό Αριστομένους.

Εικ.46β Το τραμ στην οδό Ναυαρίνου.

Εικ.47 Άργος. Σχέδιο πόλεως, έργο του A. Devaud (1823). Προσπάθεια λειτουργικής άρθρωσης παλαιού και νέου πολεοδομικού ιστού.

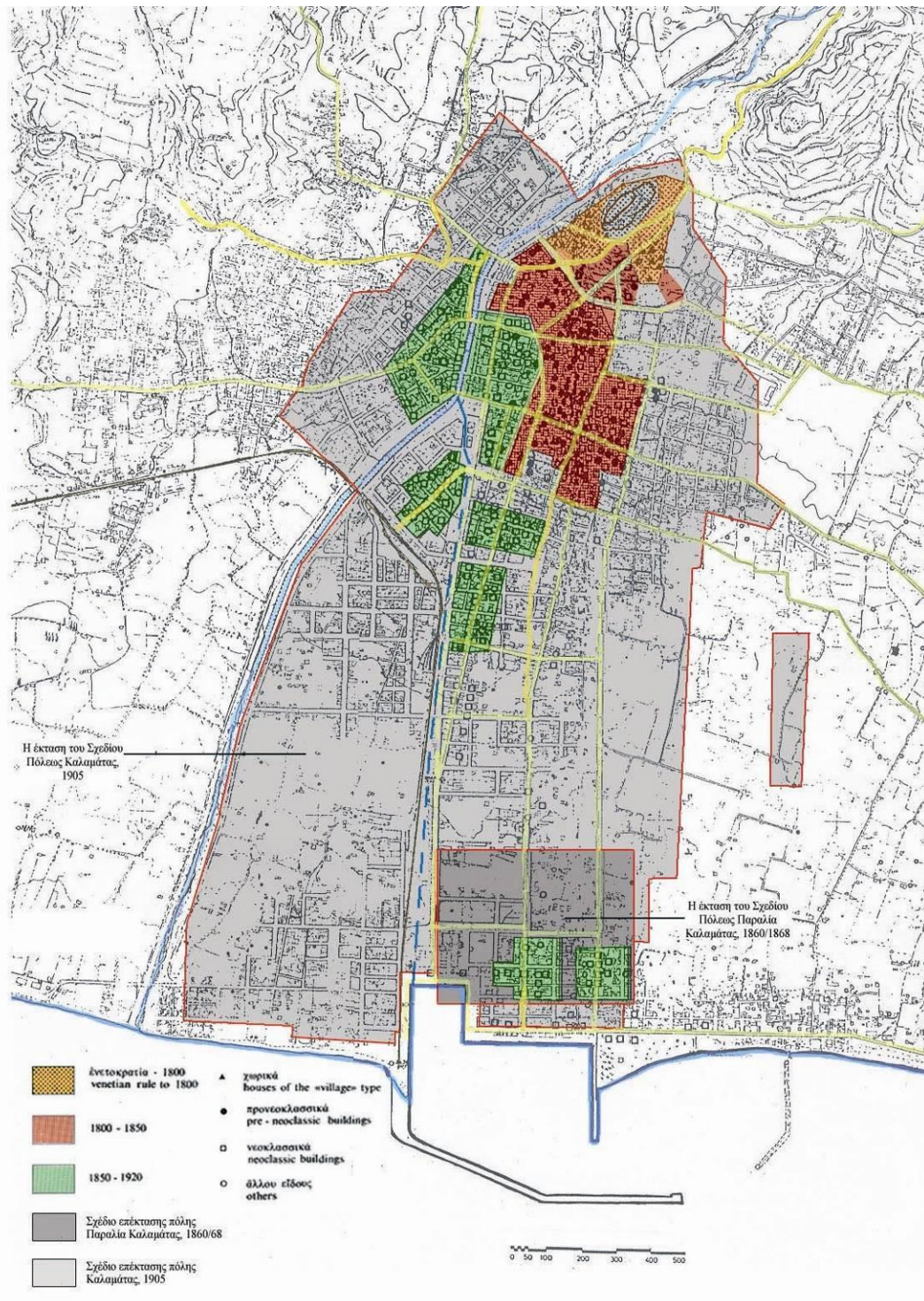
Εικ. 48 Τρίπολη, πολεοδομικό σχέδιο. Σύνταξη ρυθμιστικού σχεδίου από τους Garnot και Βούλγαρη, ανασχεδιασμός από τους Βαυαρούς μηχανικούς (1836). Προσαρμογή ευθύγραμμων αξόνων και τετράγωνων πλατειών μέσα στον παραδοσιακό πολεοδομικό ιστό.

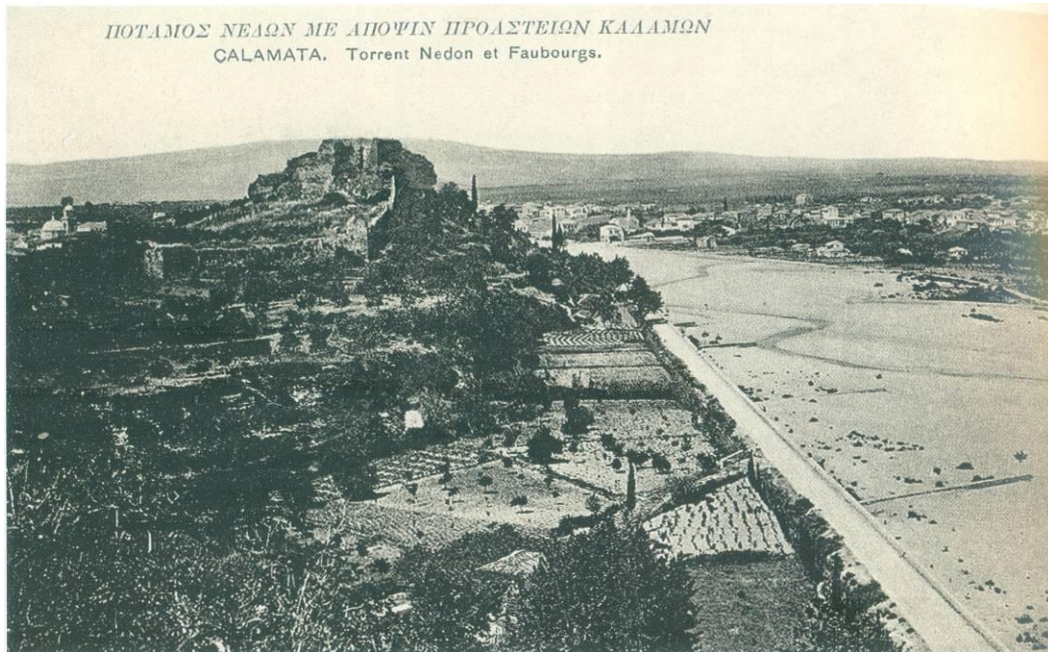
Εικ. 49 Αίγιο (Βοστίτζα). Ελεύθερη επέκταση του νέου Καποδιστριακού σχεδίου πόλεως, σύμφωνα με την αντίληψη του ορθολογικού πολεοδομικού σχεδιασμού του Νεοκλασικισμού, με τη χρήση καννάβου (1834).

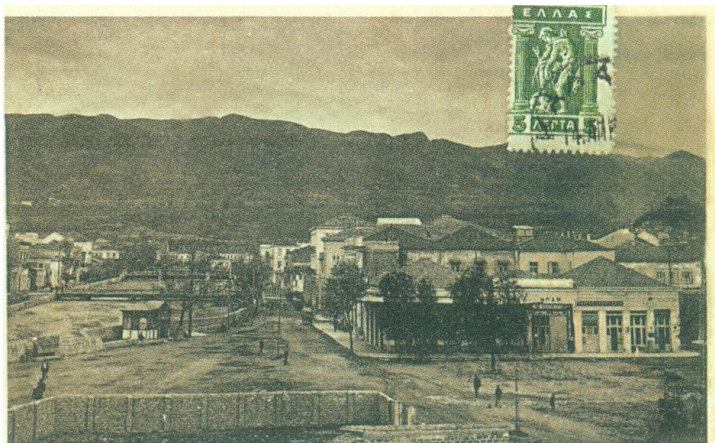
Εικ.50 Σχέδιο πόλεως της Καλαμάτας, 1905.

Εικ. 51 Η παλιά πόλη της Καλαμάτας και τα σχέδια επέκτασής της.

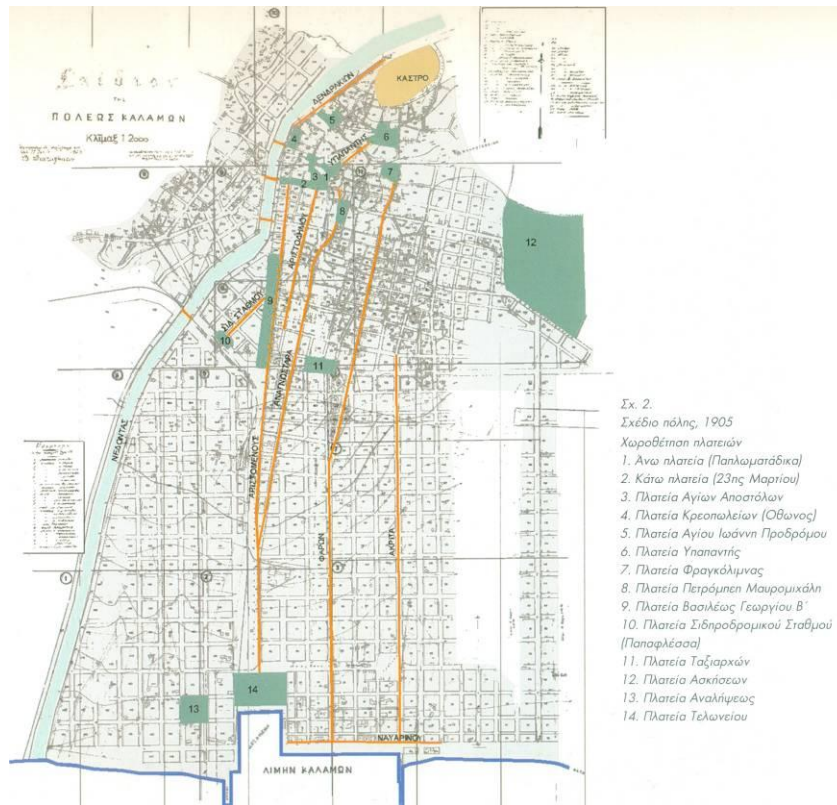
Εικ.52 Ο ποταμός Νέδοντας από Βορρά προς Νότο.

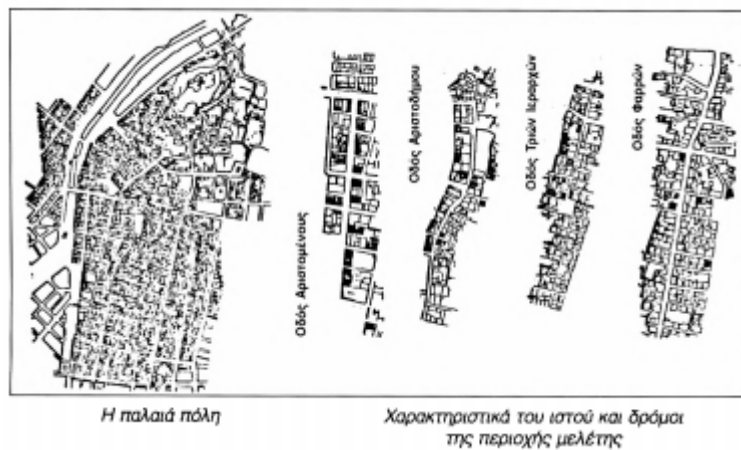
Εικ.53α, β Η κούπη του Νέδοντα στις αρχές της δεκαετίας του 1900.

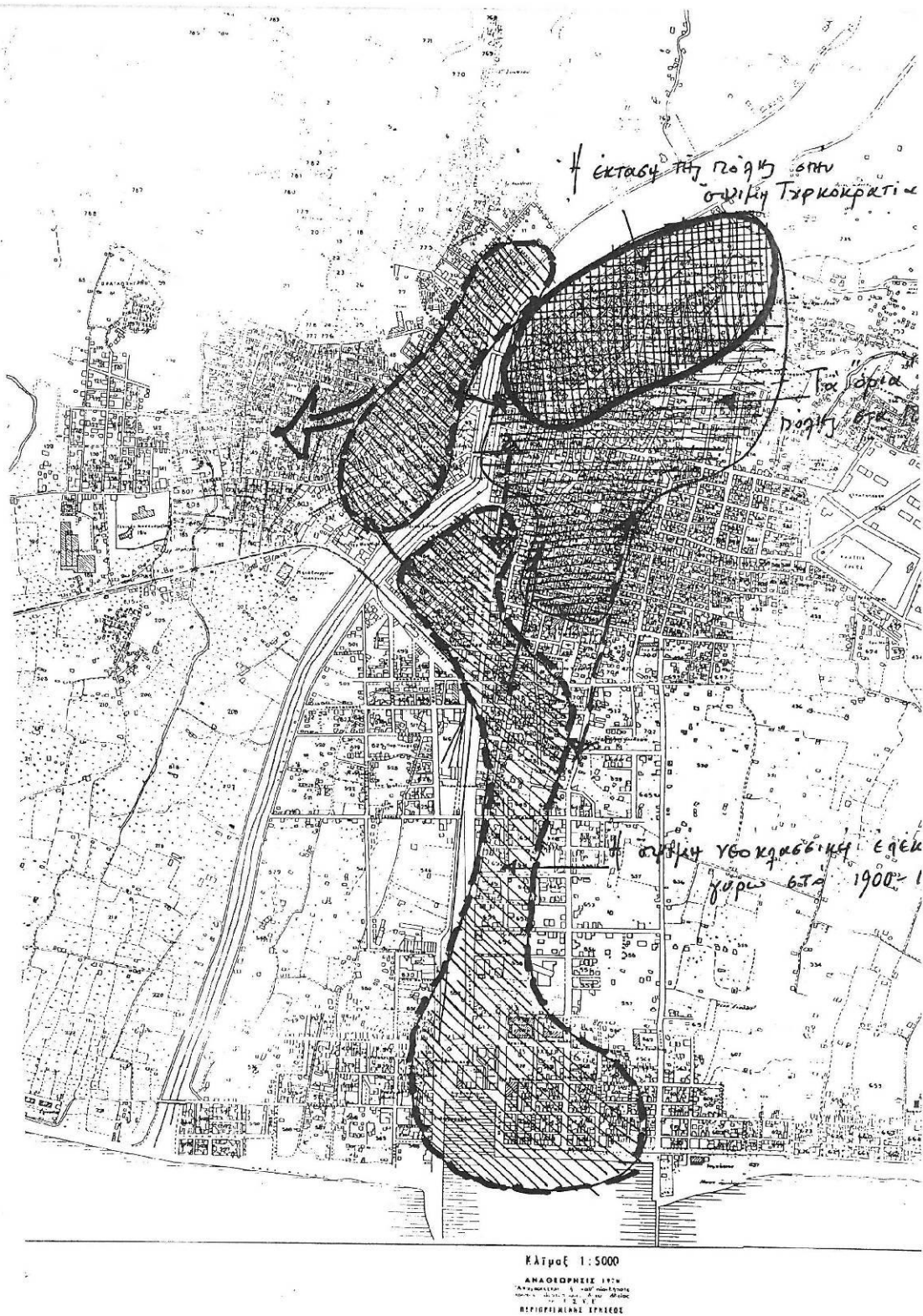
Εικ. 54α, β Η μεγάλη πλημμύρα του Νέδοντα στην οδό Κολοκοτρώνη, το 1924.

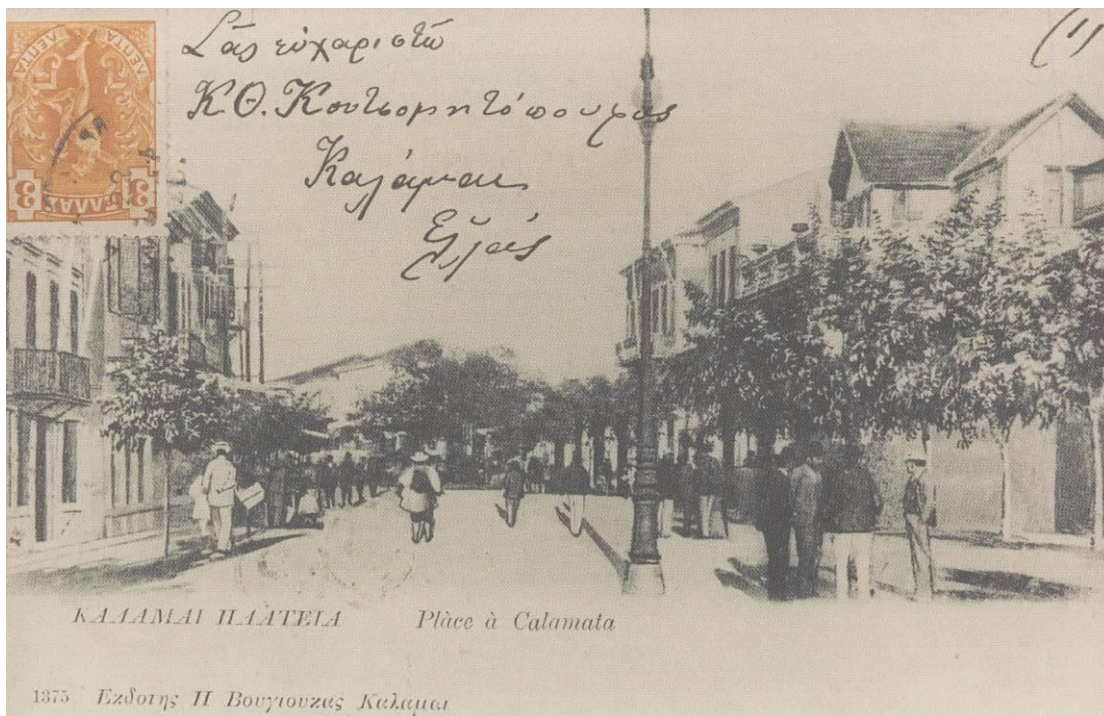
Εικ.57 Οι πλατείες στο σχέδιο του 1905.

Εικ. 58 Καλαμάτα: Σχέση της Οθωμανικής πόλης με τις πρώτες πολεοδομικές επεκτάσεις στο πνεύμα του Νεοκλασικισμού.

Εικ.59 Οι βασικές φάσεις ανάπτυξης της πόλης.

Εικ.60α Πλατεία Περιπάτου το 1904.

Εικ. 60β Η Κάτω Πλατεία στις αρχές του 20^{ου} αι.

Εικ. 60γ Η οδός Αριστομένους και το ξενοδοχείο «Πανελλήνιο» (Rex) τη δεκαετία του 1900.

Εικ.60δ Το βόρειο τμήμα της οδού Αριστομένους στις αρχές της δεκαετίας του 1900.

Εικ. 60ε Η οδός Σιδηροδρομικού Σταθμού στις αρχές της δεκαετίας του 1900.

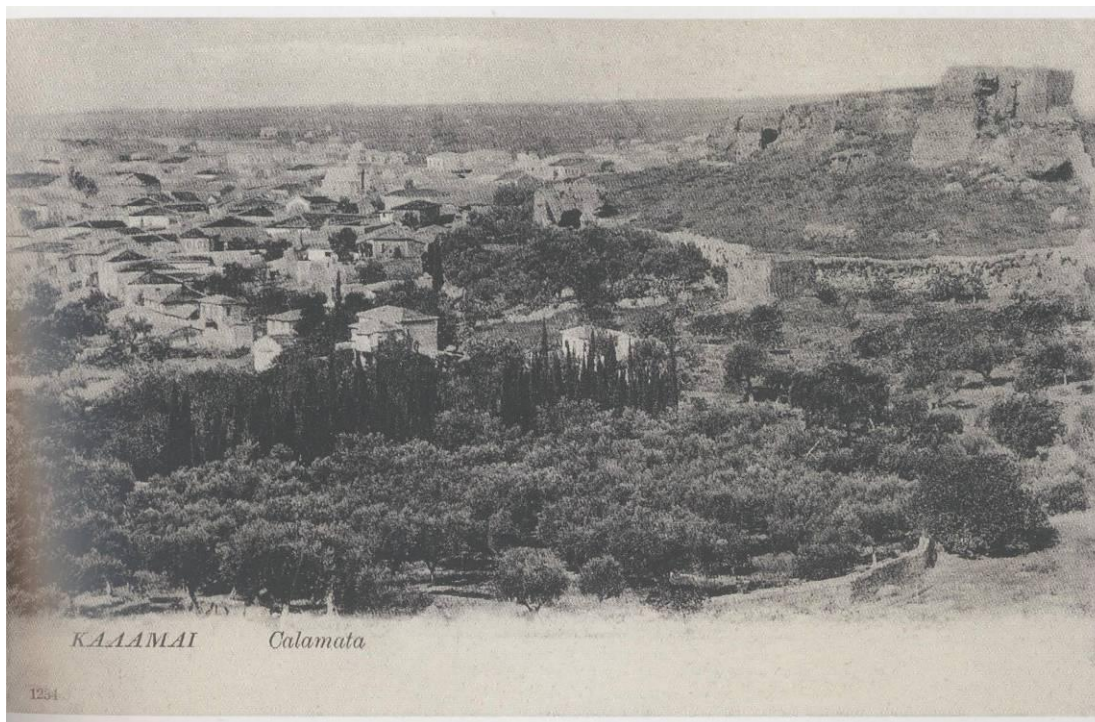
Εικ. 61α Η Πλατεία Τζανή στις αρχές του 20^{ου} αι.

Εικ.61β Η Πλατεία Βασιλέως Γεωργίου Β΄ κατά τη δεκαετία του 1910.

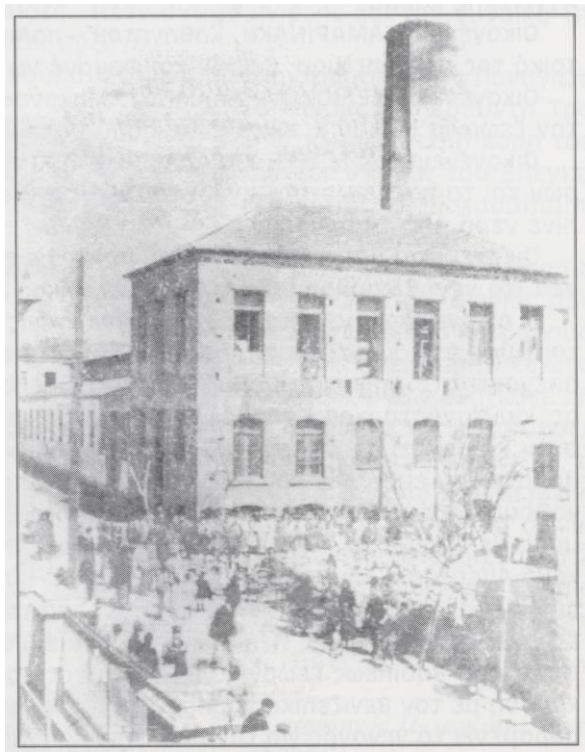
Εικ. 61γ Η Ανατολική Προκυμαία περί το 1900.

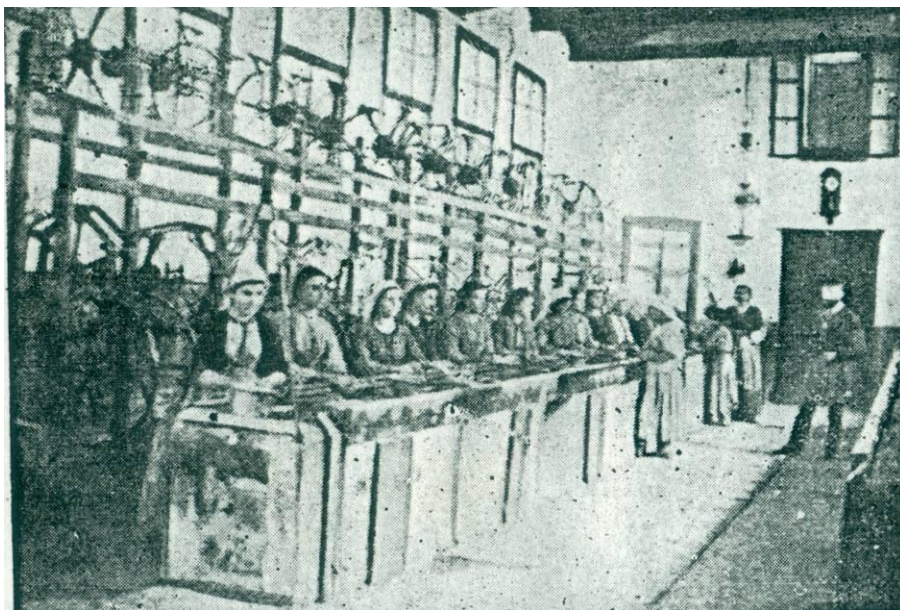
Εικ.61δ Άποψη του Κάστρου της Καλαμάτας από τα ανατολικά περί το 1900.

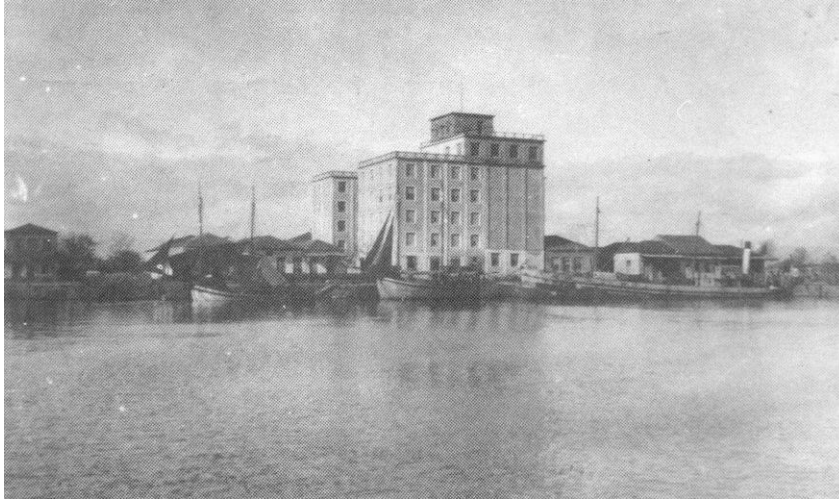
Εικ.61ε Άποψη της συνοικίας του Αγ. Ιωάννη, παροχθίως του Νέδοντα, με την οδό Δενδρακίων στις αρχές του 20^{ου} αι.

Εικ.62α Η φάμπρικα μεταξουργίας του Στασινόπουλου, έτος ιδρύσεως 1880.

Εικ. 62β Το πρώτο εργοστάσιο μεταξουργίας, του Γερμανού Φελς, μετέπειτα Τζαν.

Εικ.63α Οι κυλινδρόμυλοι Ευαγγελίστρια, το1935.

Εικ.63β Οι κυλινδρόμυλοι Ευαγγελίστρια σήμερα.

Εικ.64 Μνημείο αδελφών Στασινόπουλου.

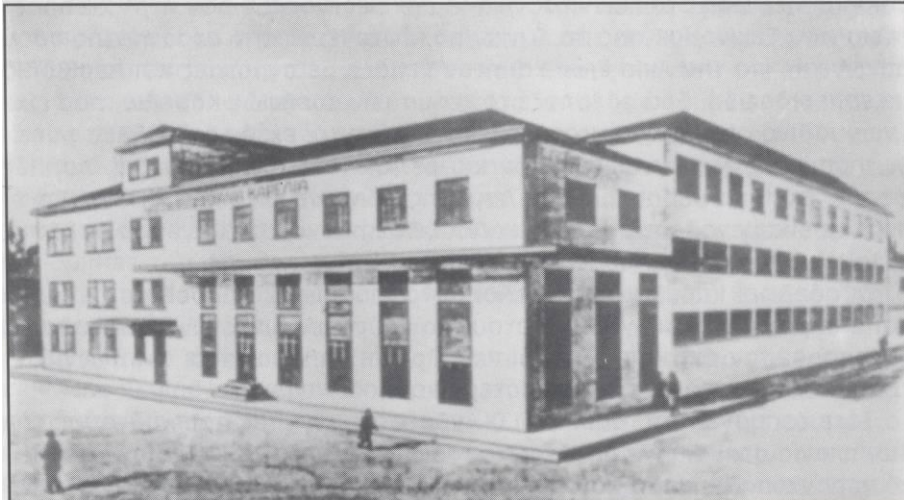
Εικ.65 Μνημείο Διονυσίου Φεραδούρου.

Εικ.66 Οίκος Εφεσίων.

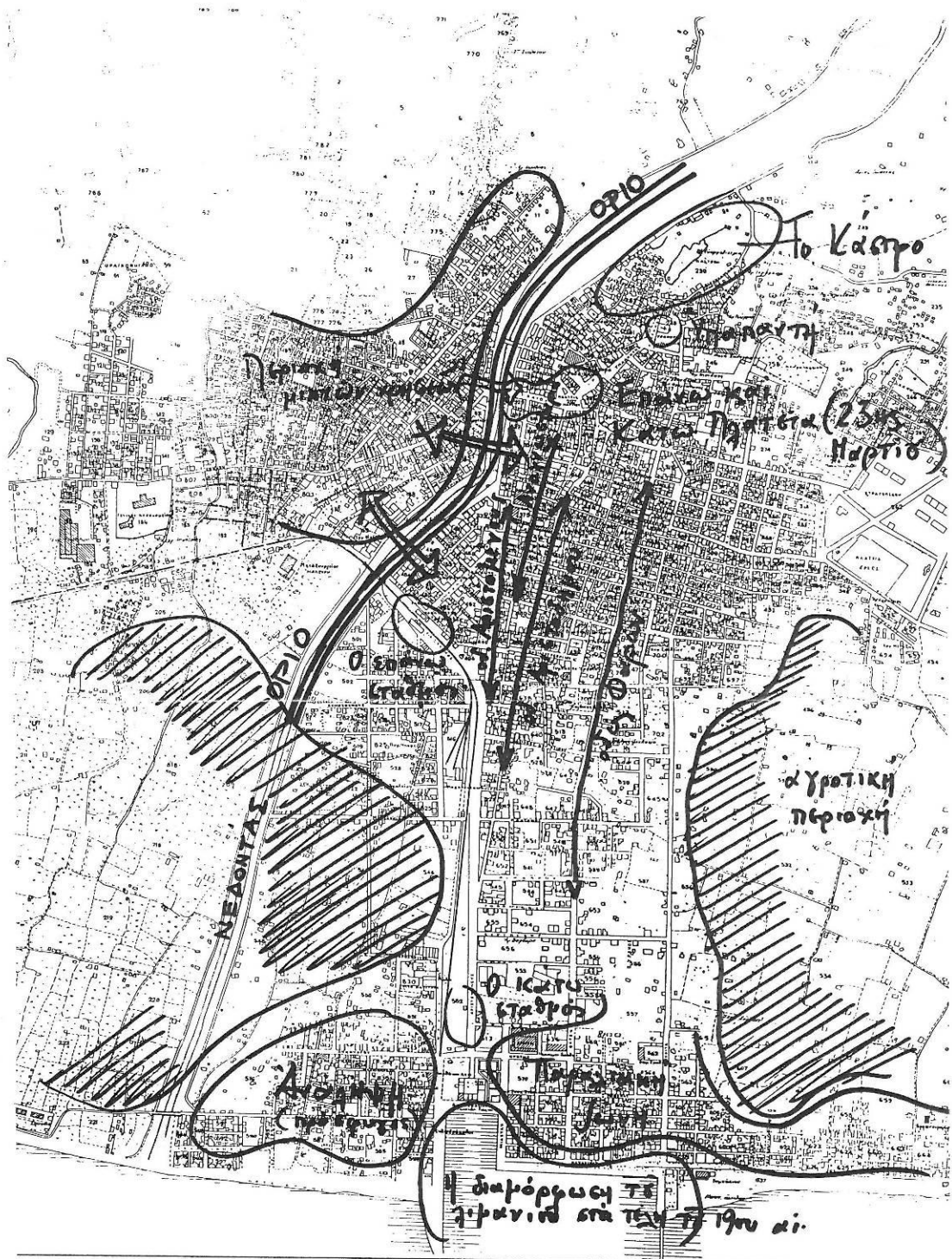
Εικ.67 Μνημείο Νικολάου Στρούμπου.

Εικ.68α Το παλιό εργοστάσιο των αδελφών Καρέλια στην οδό Παλαιολόγου, που έκλεισε το 1972.

Εικ. 68β Το γωνιακό κατάστημα το 1920, όπου στεγαζόταν ο καπνεμπορικός οίκος Δαμηλάτη, δίπλα στο δημοτικό πηγάδι,.

Κλίμακ 1:5000
 ΑΝΑΘΕΩΡΗΣΗ 1970
 ΑΝΤΙΣΤΑΣΗ 5 cm περίπου
 ΣΧΕΔΙΑΣΤΗΣ Γ. Μ. ΜΑΡΤΙΝΙ
 ΔΕΚΕΜΒΡΙΟΣ 1970
 ΒΕΡΟΙΟΤΗΤΕΣ ΕΡΜΕΙΕΣ

Εικ.69 Η πολεοδομική εξέλιξη κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Εικ. 70 Οι προσφυγικοί συνοικισμοί.

Εικ. 71 Πανοραμική αεροφωτογραφία της πόλης του 1937. Διακρίνεται καθαρά το αραιοδομημένο και καταπράσινο τμήμα της πόλης ανάμεσα στον αστικό ιστό του 1867 και την παραλιακή ζώνη.

2.4.4-ΟΙ 37 ΜΙΚΡΟΓΕΙΤΟΝΙΕΣ - ΜΑΧΑΛΛΑΕΣ [Η ΤΟΥΛΑΧΙΣΤΟΝ ΤΟΠΩΝΥΜΙΑ] ΤΗΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ .

1 - ΡΑΧΗ	20- ΓΙΑΝΝΙΤΣΑΝΙΚΑ
2 - ΜΗΤΖΑΝΕΙΚΑ	21- Ζ.Ε.Π. ΙΙ
3 - ΑΓ. ΤΡΙΑΔΑ	22- ΠΑΝΑΓΙΤΣΑ
4 - ΦΡΑΓΚΟΠΗΓΓΑΔΟ	23- Δ. ΠΑΡΑΛΙΑ
5 - Ο.Ε.Κ.	24- ΚΟΡΔΙΑΣ
6 - ΚΟΚΟΡΟΓΙΑΝΝΗΣ	25- ΑΝΑΤΟΛΙΚΗ ΠΑΡΑΛΙΑ
7 - ΠΛΕΥΝΑ	26- ΑΝΑΣΤΑΣΗ
8 - ΝΕΟΣ ΚΟΣΜΟΣ	27- ΝΙΚΗΤΑΡΑΣ
9 - ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΟ ΠΑΡΚΟ	28- ΤΟΥΡΙΣΤΙΚΗ ΖΩΝΗ
10- ΑΚΟΒΙΤΙΚΑ	29- ΚΑΣΤΡΟ
11- ΑΓ. ΑΝΝΑ	30- ΠΑΛΙΑ ΠΟΛΗ
12- ΚΑΛΥΒΙΑ	31- ΣΥΝΤΑΓΜΑ
13- ΠΕΤΑΛΟ	32- ΒΙΟΤΕΧΝΙΚΟ ΚΕΝΤΡΟ ΙΙ
14- ΑΒΡΑΜΙΟΥ	33- ΦΥΤΕΙΑ
15- ΠΛΑΚΕΣ	34- ΑΓ. ΤΑΞΙΑΡΧΕΣ
16- Ζ.Ε.Π. Ι	35- ΜΗΣΑΚΙ
17- ΑΓ. ΠΑΡΑΣΚΕΥΗ	36- ΚΑΝΑΡΗ
18- ΑΓ. ΣΙΑΔΡΗΣ	37- ΜΠΑΡΓΙΑΜΑΓΑ
19- ΑΓ. ΚΩΝ/ΝΟΣ	

Εικ.72β Πίνακας στον οποίο φαίνονται οι 37 μικρογειτονιές της Καλαμάτας με τα τοπωνύμιά τους.

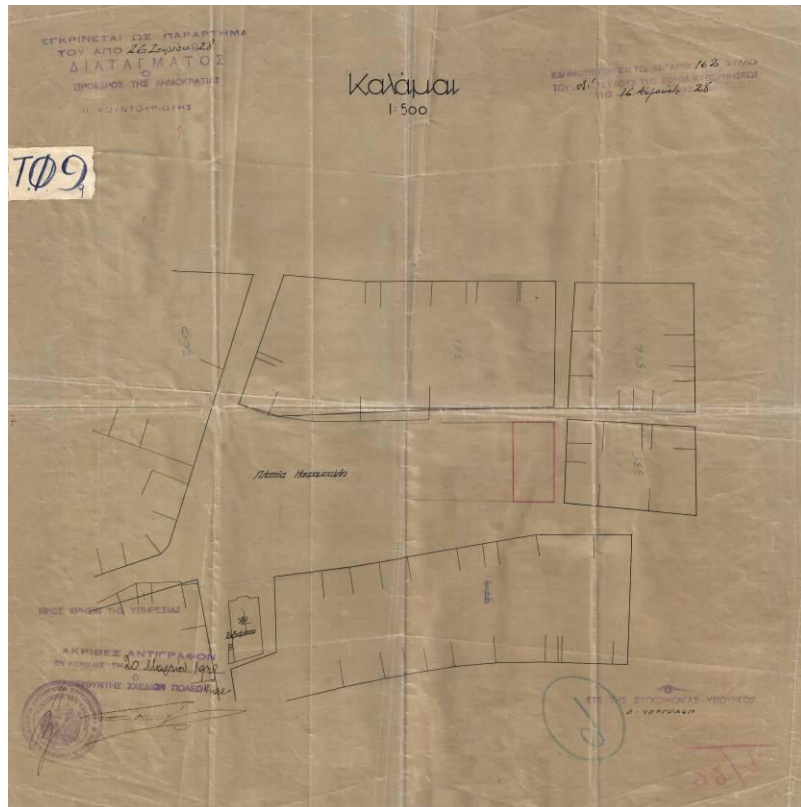
Εικ.73 Οδός Αριστομένουσ. Ανατολικά διακρίνεται το εργοστάσιο «Ζαν και Ρωσ» (Οίνων και Οινοπνευμάτων).

Εικ. 74 Τροποποίηση ΡΣ (1912) στην περιοχή του Αγ. Ιωάννη (μετάθεση του άξονα του δρόμου, με διακεκομμένη γραμμή η παλιά θέση, με κόκκινη η νέα).

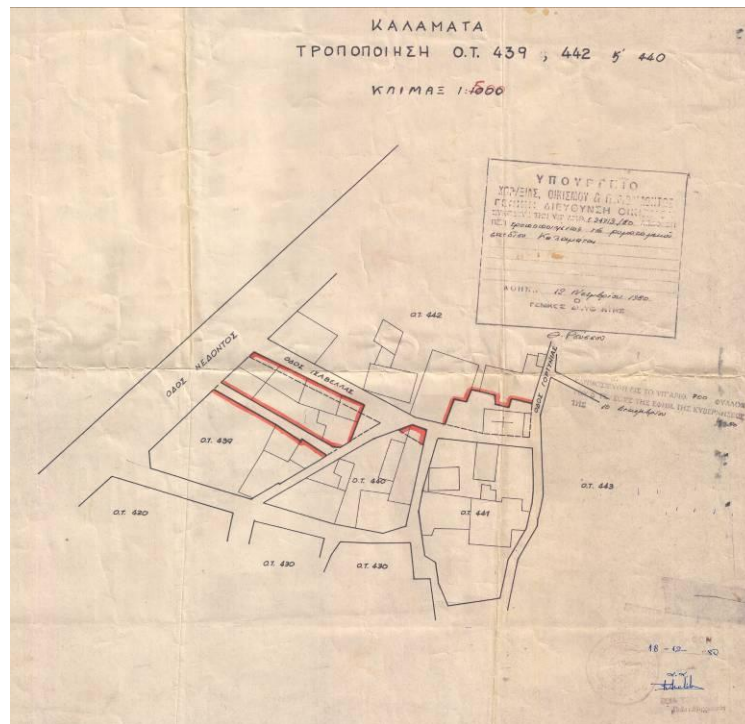
Εικ. 75 Τροποποίηση ΡΣ (1928) στην περιοχή νότια της εισόδου στο κάστρο.

Εικ. 76 Τροποποίηση ΡΣ (1928). Κατάργηση τμήματος της Πλατείας Μαυρομιχάλη και προσθήκη οικοδομήσιμου χώρου (με κόκκινη γραμμή).

Εικ. 77 Τροποποίηση ΡΣ (1929) στην περιοχή ανατολικά της οδού Υπαπαντής με δραστική επέμβαση στον υφιστάμενο ιστό.

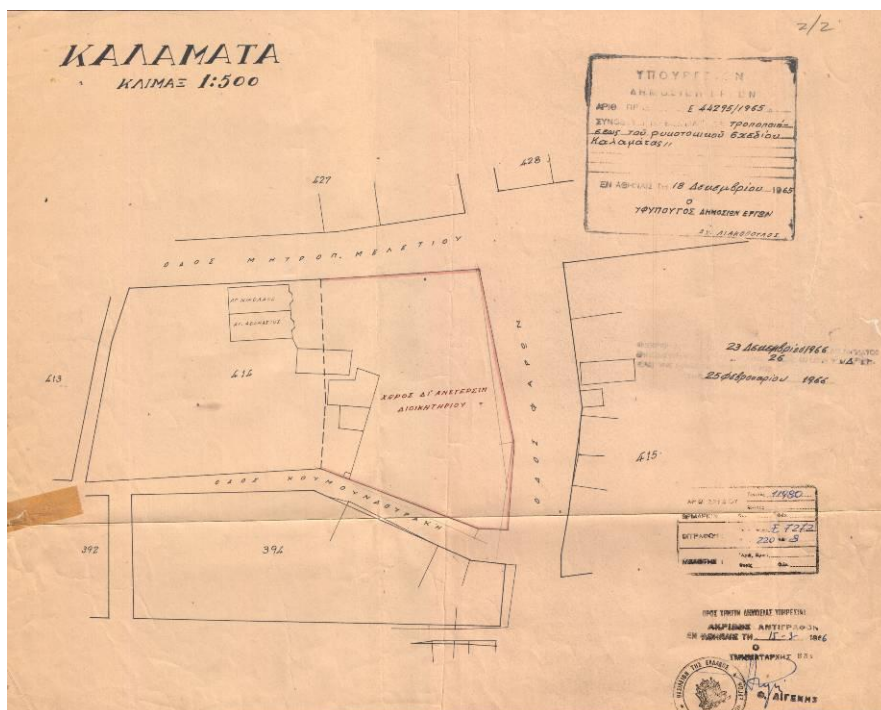
Εικ. 78 Τροποποίηση ΡΣ (1980), στην περιοχή κάτω από το κάστρο. Επαναφορά των ρυμοτομικών γραμμών στα όρια των κατοικιών προς αποφυγή ρυμοτομήσεων.

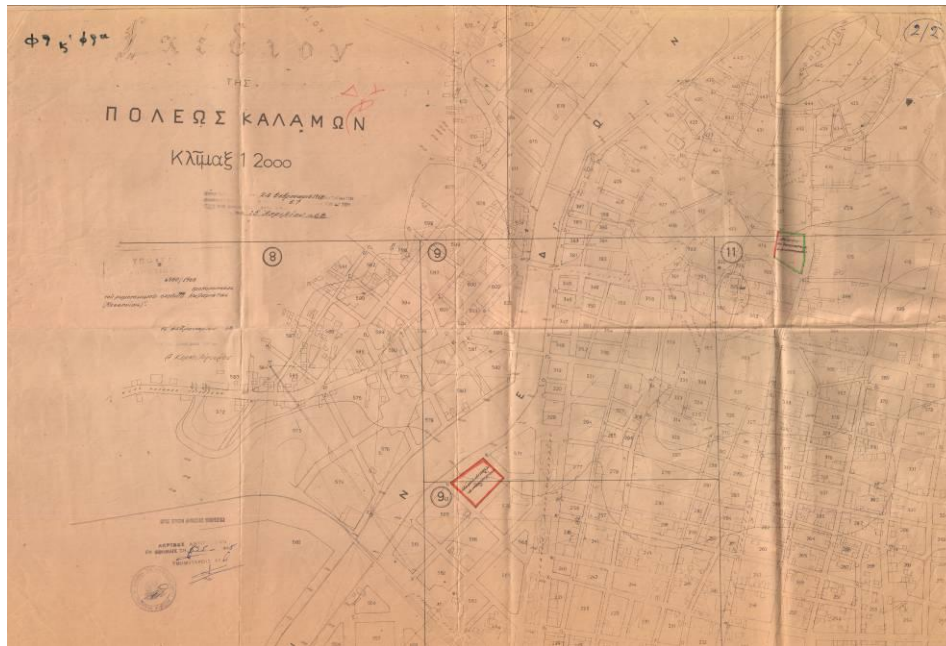
Εικ. 79 Τροποποίηση ΡΣ (1974). Κατάργηση του χώρου της Παλιάς Δημοτικής Αγοράς (σημερινό Αρχαιολογικό Μουσείο) και μετατροπή του σε χώρο πλατείας.

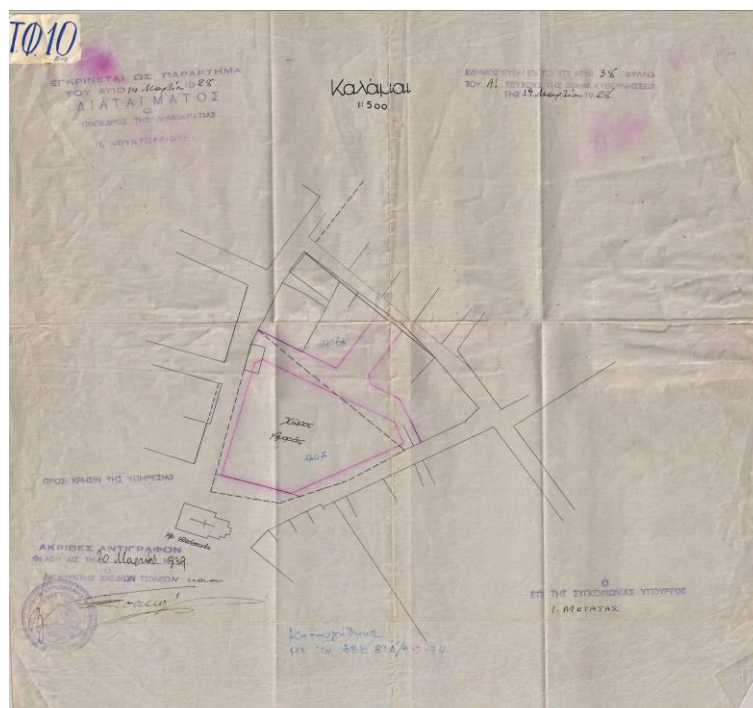
Εικ.80 Τροποποίηση ΡΣ (16/2/1968) και δέσμευση χώρου για ανέγερση Διοικητηρίου και Δικαστικού Μεγάρου στα Ο.Τ. 535-541-546.

Εικ.81 Τροποποίηση ΡΣ (23/12/1968). Χαρακτηρισμός της Πλατείας Φραγκόλιμας ως χώρου για ανέγερση Διοικητηρίου.

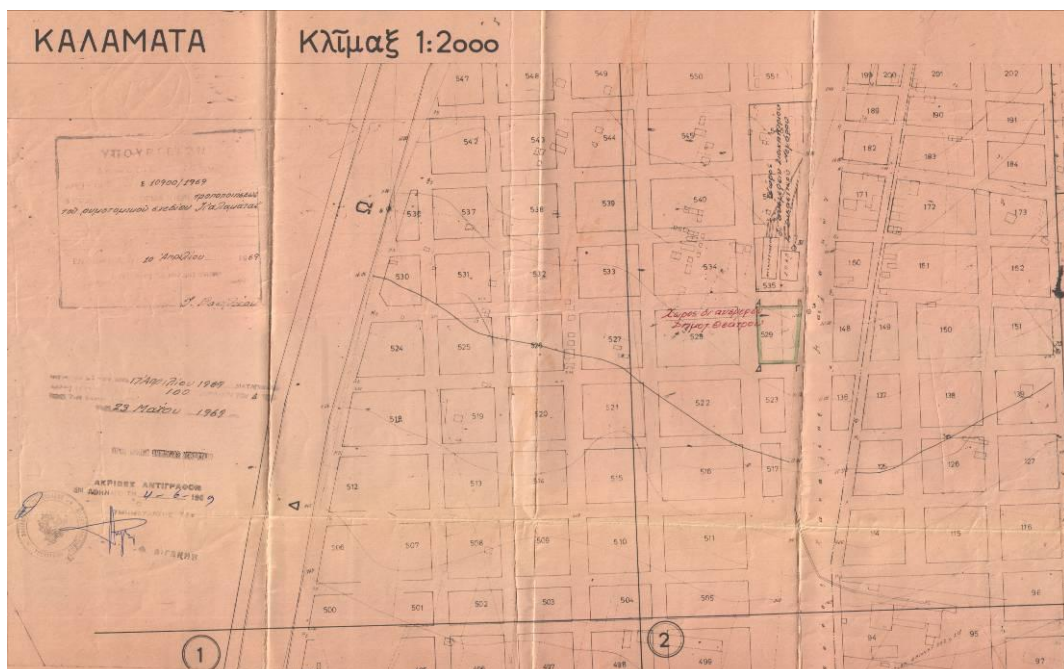
Εικ.82 Τροποποίηση ΡΣ (16/2/1968). Κατάργηση του Ο.Τ. 569 ως χώρου Δικαστηρίων και μετατροπή του σε οικοδομήσιμο χώρο.

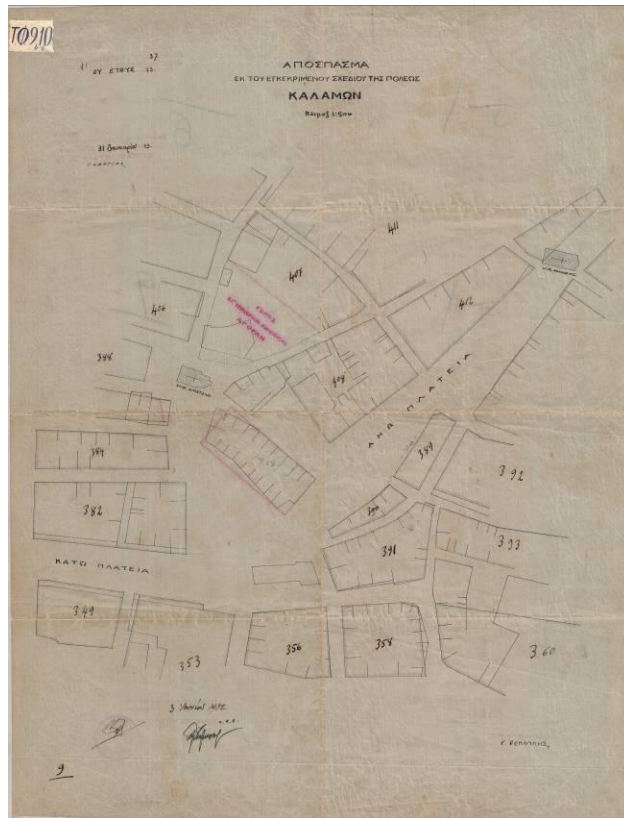
Εικ.83 Τροποποίηση ΡΣ (1928). Καθορισμός του χώρου της Δημοτικής Αγοράς με ταυτόχρονη πρόβλεψη δρόμων στη βόρεια πλευρά της (εκεί όπου κατασκευάστηκε).

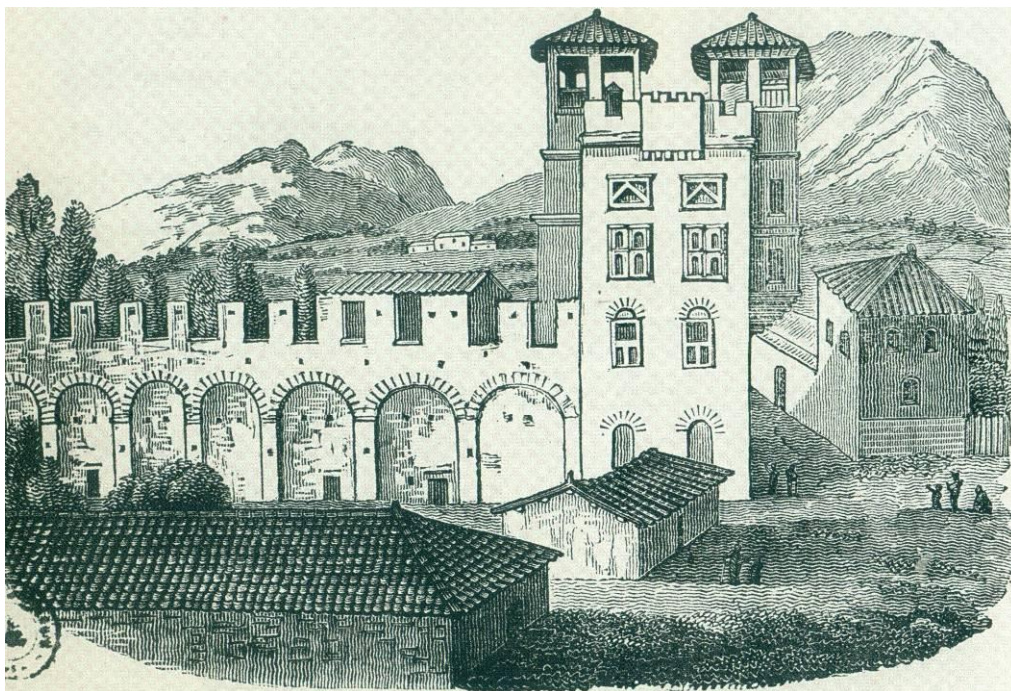
Εικ. 84 Τροποποίηση ΡΣ (1971). Χαρακτηρισμός του χώρου για ανέγερση Πνευματικού Κέντρου (εκεί όπου υπάρχει σήμερα το Πανταζοπούλειο Πνευματικό Κέντρο).

Εικ.85 Τροποποίηση ΡΣ (1969). Δέσμευση χώρου για ανέγερση Δημοτικού Θεάτρου στο Ο.Τ. 529 (δεν υλοποιήθηκε).

Εικ. 86 Τροποποίηση ΡΣ (1913). Καθορισμός χώρου για υπαίθρια Δημοτική Αγορά (εκεί όπου το 1928 προβλέφθηκε η κατασκευή της Κλειστής Αγοράς).

Εικ. 87 Ο Πύργος του Παναγιώτη Μπενάκη στη βόρεια πλευρά της Πλατείας Μαυρομιχάλη.

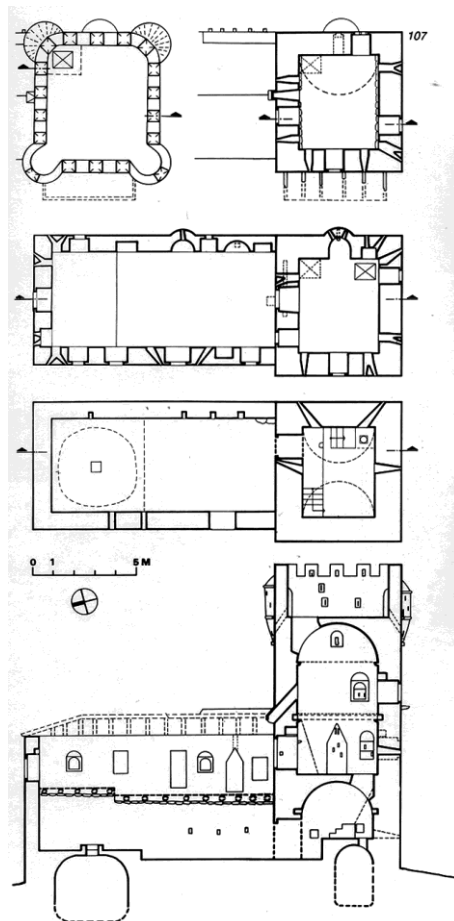
Εικ. 88 Το Αρχοντικό Μαυρομιχάλη στη θέση του Πύργου Μπενάκη, που είχε καταστραφεί στα Ορλωφικά. Κατεδαφίστηκε το 1972.

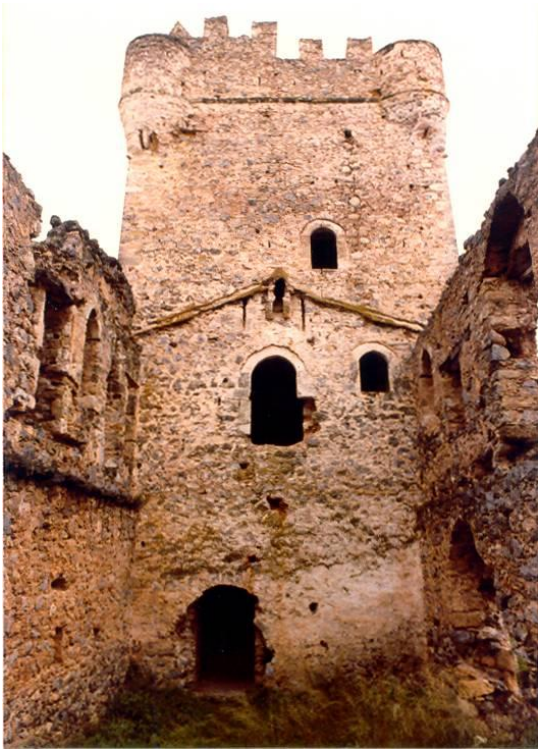
Εικ. 89 Καλαμάτα. Η πλατεία Π. Μαυρομιχάλη. Στη βόρεια πλευρά της υψωνόταν αρχικά το αρχοντικό «κονάκι» - «παλάτι» του προεστού Παναγιώτη Μπενάκη, κτισμένο στα μέσα του 18^{ου} αιώνα. Μετά από τις καταστροφές που υπέστη στα Ορλωφικά και τη μεταγενέστερη κατεδάφισή του, κτίστηκε στο σημείο αυτό νεότερο αρχοντικό του Αντωνίου Μαυρομιχάλη, το οποίο επονομαζόταν «γυλντίζ» (κάστρο). Κατεδαφίστηκε το 1972 για να ανεγερθεί η πολυώροφη πολυκατοικία των φωτογραφιών.

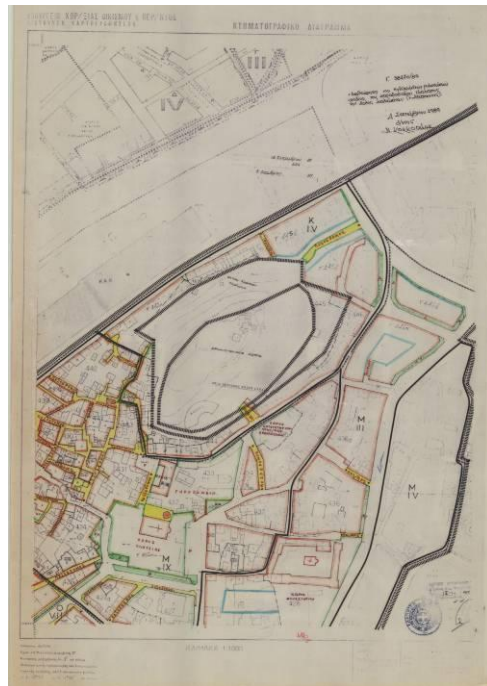
Εικ.90 Οδός Κουμουνδουράκη 22, οικία Π. Λιανού, φωτ. του 1970.

Εικ.91 Καλά εξοπλισμένος πολεμόπυργος και συνεχόμενη επίσημη κατοικία Καπετανάκηδων στους Μύλους Αλμυρού. Από κάτω προς τα πάνω: τομή, κατόψεις στις α', β', γ' στάθμες και στο δώμα.

Εικ. 92 Δυο απόψεις του Πύργου και της συνεχόμενης κατοικίας των Καπετανάκηδων.

Εικ. 93 Απόσπασμα Ρυμοτομικού Σχεδίου αναθεώρησης ιστορικού κέντρου περιοχής Κάστρου - Πλατείας Αγ. Αποστόλων.

Εικ.94α Κτήριο Αρναούτογλου (Κορφιωτάκειο), το 1930.

Εικ. 94β Το ιστορικό «Κορφιωτάκειο», που χρησιμοποίησε από το 1816 έως το 1821 ως κατοικία («κονάκι») και διοικητήριο ο Τούρκος έπαρχος του «καζά» της Καλαμάτας Σουλεϊμαν αγάς Αρναούτογλου. Το κτήριο ανήκε στον προεστό Νικόλαο Ι. Κορφιωτάκη.

Εικ. 94γ Τα ερείπια του ιστορικού «Κορφιωτακείου» μετά την κατεδάφισή του, το 1994, σε πρώτο πλάνο.

Εικ. 94δ Φάση ανακατασκευής του «Κορφιωτακείου», που βρίσκεται σε στασιμότητα επί μακρόν.

Εικ. 95 Οι καμαρωτές εξώθυρες, τα τοξωτά ανοίγματα με λίθινους λαμπάδες και το υπέρθυρο του ισογείου.

Εικ. 96α Κτήριο με μόνο την κύρια όψη σε νεοκλασικό ρυθμό.

Εικ. 96β Κλασικιστική προσθήκη σε κτήριο παραδοσιακής μορφολογίας.

Εικ. 97 Ενίσχυση γωνίας με προσθήκη παραστάδων

Εικ. 98 Μετάβαση παραθύρων από το τοξωτό παραδοσιακό σχήμα σε τετράπλευρο και τελικά σε κλασικιστικό ορθογώνιο σχήμα.

Εικ. 99 Μπαλκόνια με σιδερένιους γεισίποδες (φουρούσια) και σφυρήλατο κιγκλίδωμα σε απλή μορφή.

Εικ.100 Ξύλινα γείσα, επιστύλια, παραστάδες

«Μπενάκειο»

Κτήριο «Κρασσακόπουλου»

Κτήριο «Φιτσάλου-Κλείδωνα»

Κτήριο «Λαλέα»

Τέως «Γυμνάσιο Παραλίας»

Κτήριο «Χανδρινού-Δασκαρόλη»

Κτήριο «Τσίγκου»

Εικ.101 Προκλασικιστικά κτήρια δημόσιου χαρακτήρα.

Εικ. 102α Ο χώρος πάνω από την είσοδο χρησιμοποιείται ως βεράντα με στηθαίο, αποτελούμενο από κολωνάκια (ballustres).

Εικ.102β Παραδείγματα σύνθετων ανοιγμάτων.

Εικ.102γ Πόρτα με κλασικιστική ξύλινη διάρθρωση.

Εικ.103α Δάπεδο εξώστη μαρμάρινο με ανάγλυφα μοτίβα.

Εικ. 103β Σιδεριές χυτές και σφυρήλατες, κάποιες φορές με υψηλή στήριξη.

Εικ. 104 Ισόγειο κτήριο με αετωματική επίστεψη στο κεντρικό τμήμα.

Κτήριο «Κατσουλέα» πριν τους σεισμούς

Ό,τι έχει απομείνει από το κτήριο σήμερα

Κτήριο «Πλεμματιά-Βογόπουλου»
Μουσείο Παραδοσιακής Φορεσιάς «Βικτώρια Γ. Καρέλια»

Εικ.105 Κτήρια του ώριμου κλασικισμού.

Εικ.106α Κτήρια του όψιμου κλασικισμού.

Εικ. 106β Κτήριο του όψιμου κλασικισμού, στο οποίο έχει γίνει και χρήση μετόν.

Εικ.106γ Αντί επίστευσης, δώμα με στηθαίο που διαμορφώνεται με πεσσίσκους

«Αχίλλειον»

«Βασιλικόν»

«Διοικητήριο»

«Κτήριο Λόχου»

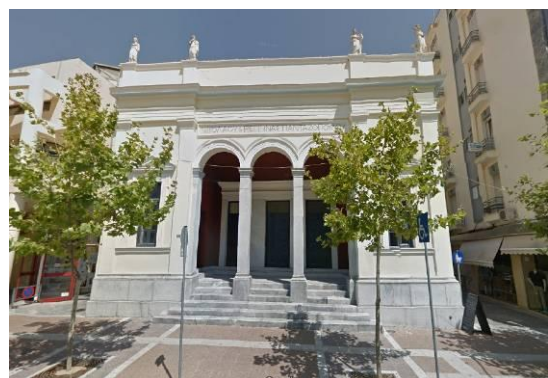
Οικία «Εφεσίων»

Οίκος «Εφεσίου»

Δημοτικό Ωδείο

«Πανταζοπούλειο»

Εικ. 107 Κτήρια του όψιμου κλασικισμού με δημόσιο χαρακτήρα πλην του Οίκου «Εφεσίου».

Εικ.108α Εκλεκτικιστικά κτήρια με επίδραση μπαρόκ.

Εικ. 108β Εκλεκτικιστικά κτήρια με αναγεννησιακή επίδραση .

Εικ. 108γ Εκλεκτικιστικό κτήριο με χρήση κεραμοπλαστικών διακοσμητικών στοιχείων.

Παλιό Δημαρχείο (πρώην οικία Ψάλτη)

«Ζουμπούλειο» Μέγαρο

Εικ.109 Εκλεκτικιστικά κτήρια δημόσιου χαρακτήρα.

Εικ. 110α Εκλεκτικιστικό γοθκίζον κτήριο με οξυκόρυφα παράθυρα.

Εικ.110β Χρήση ροζ-κόκκινου χρώματος στην κυρίως επιφάνεια των κτηρίων και πράσινο για τα ξύλινα στοιχεία.

Εικ.111α Κτήριο ΟΣΕ.

Εικ.111β Κτήριο «Αναγνωστόπουλου».

Εικ.111γ Συγκρότημα Λιμεναρχείου – Τελωνείου.

Εικ. 111α-γ Εκλεκτικιστικά κτήρια με στοιχεία rustique.

Εικ.112α Εκλεκτικιστικό κτήριο με επίδραση Art Nouveau.

Εικ.112β Διακοσμήσεις στα πλαίσια των ανοιγμάτων.

Εικ. 112γ Τοπικό δείγμα επίδρασης Art Nouveau σε κτήριο της οδού Αριστομένους.

Εικ.113α

Εικ.113β

Εικ.113γ

Εικ. 113 α-γ Μορφολογικά στοιχεία κτηρίων της εποχής του Μεσοπολέμου.

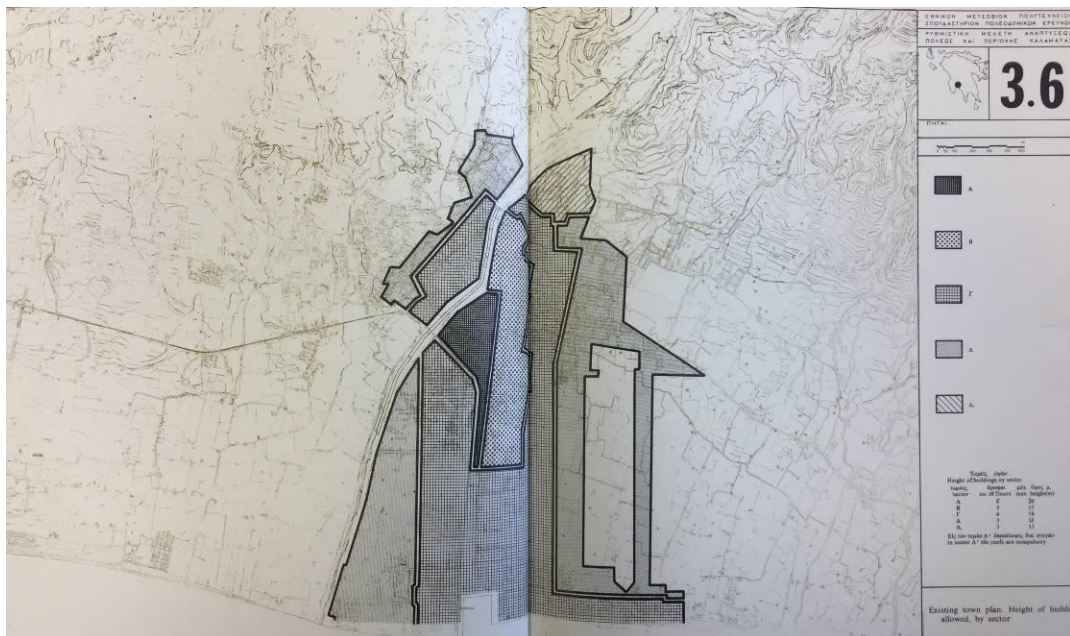
Εικ.113δ Κτήριο Παλαιάς Δημοτικής Αγοράς (σήμερα Αρχαιολογικό Μουσείο Μεσσηνίας).

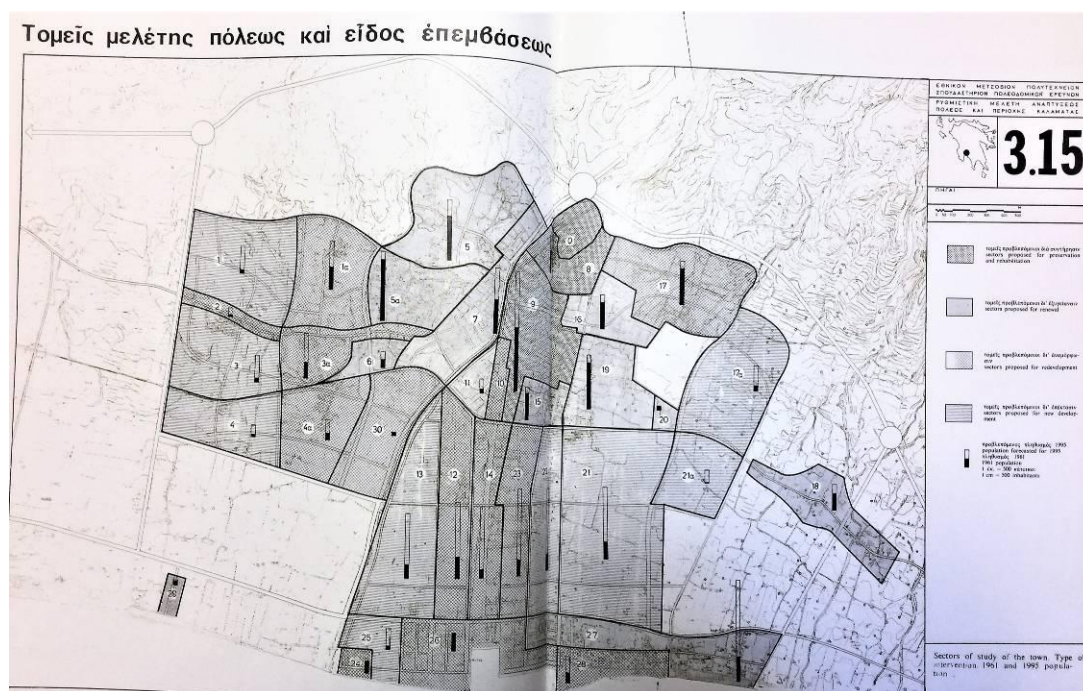
Εικ. 114 Καλαμάτα, η Πλατεία 23^{ης} Μαρτίου. Λάδι σε μουσαμά. Γιάννης Τσαρούχης, 1966.

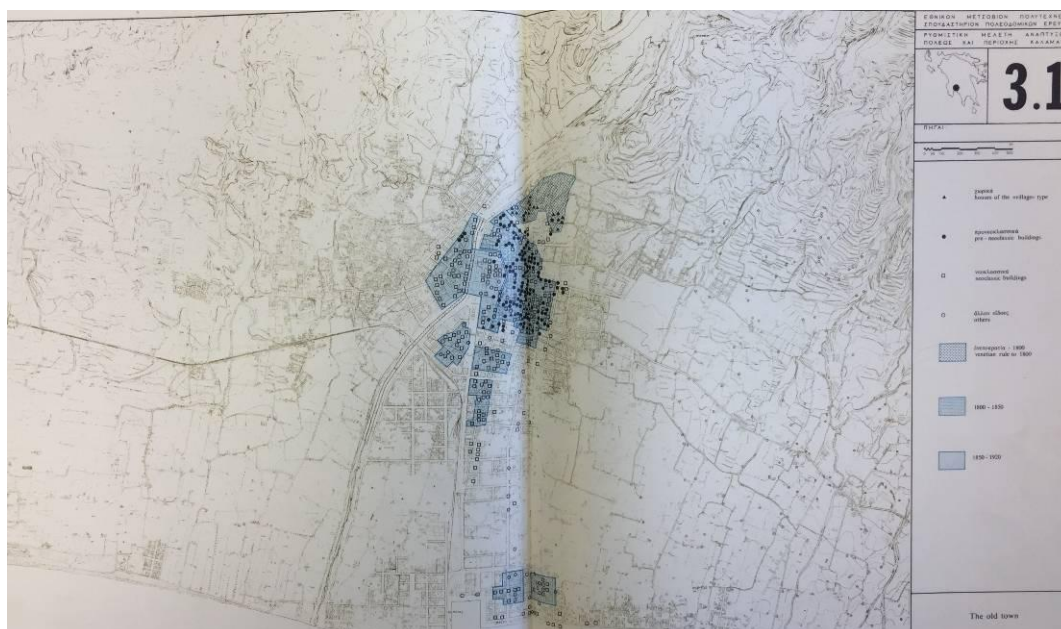
Εικ.119 Χάρτης 3.10 Μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 «Υψη των κτηρίων της πόλης».

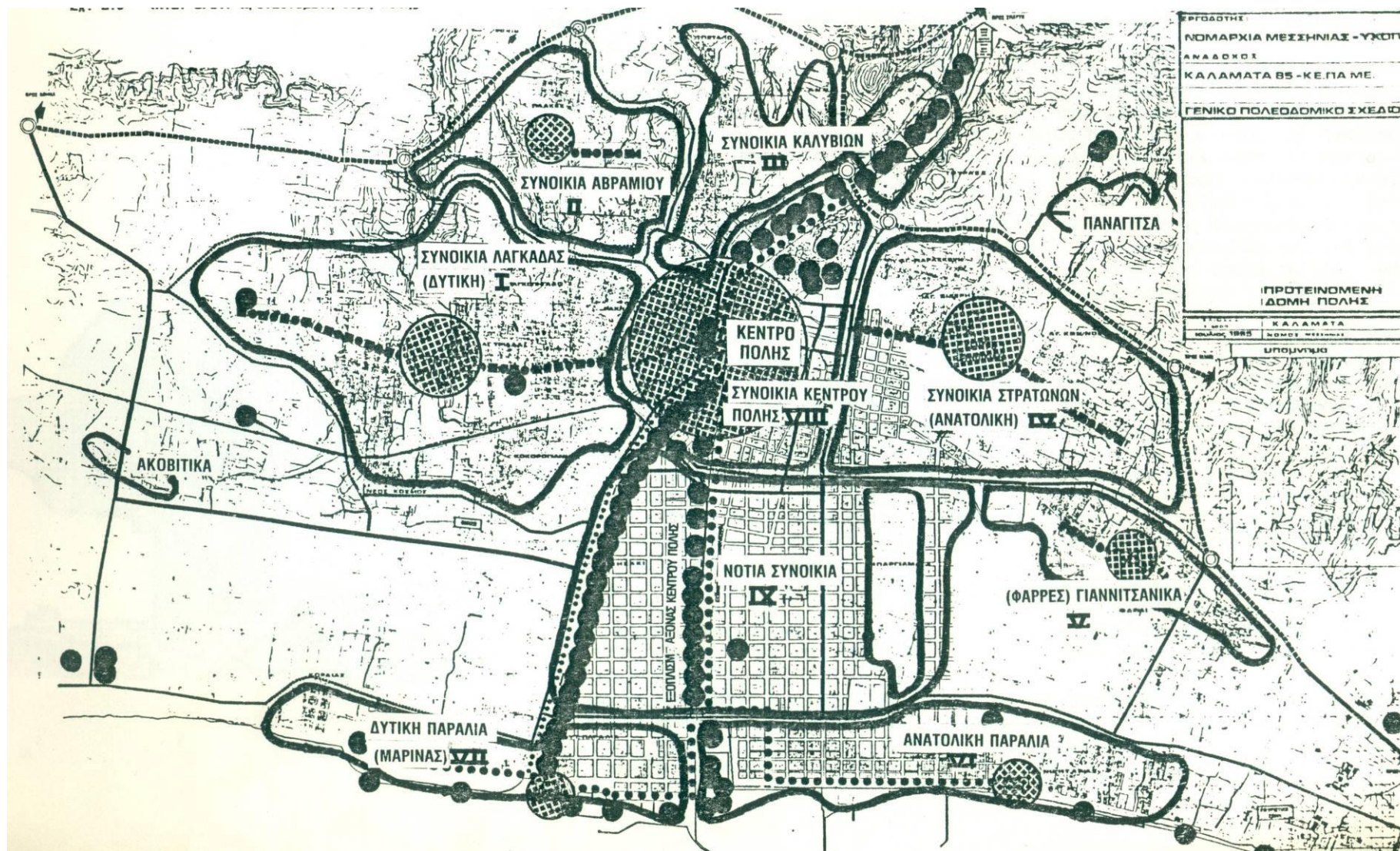
Εικ.120 Χάρτης 3.6 Μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 «Σχέδιο Πόλης 1905 Τομείς υψών».

Εικ.121 Χάρτης 3.15 Μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 «Τομείς μελέτης πόλεως και είδος επεμβάσεως».

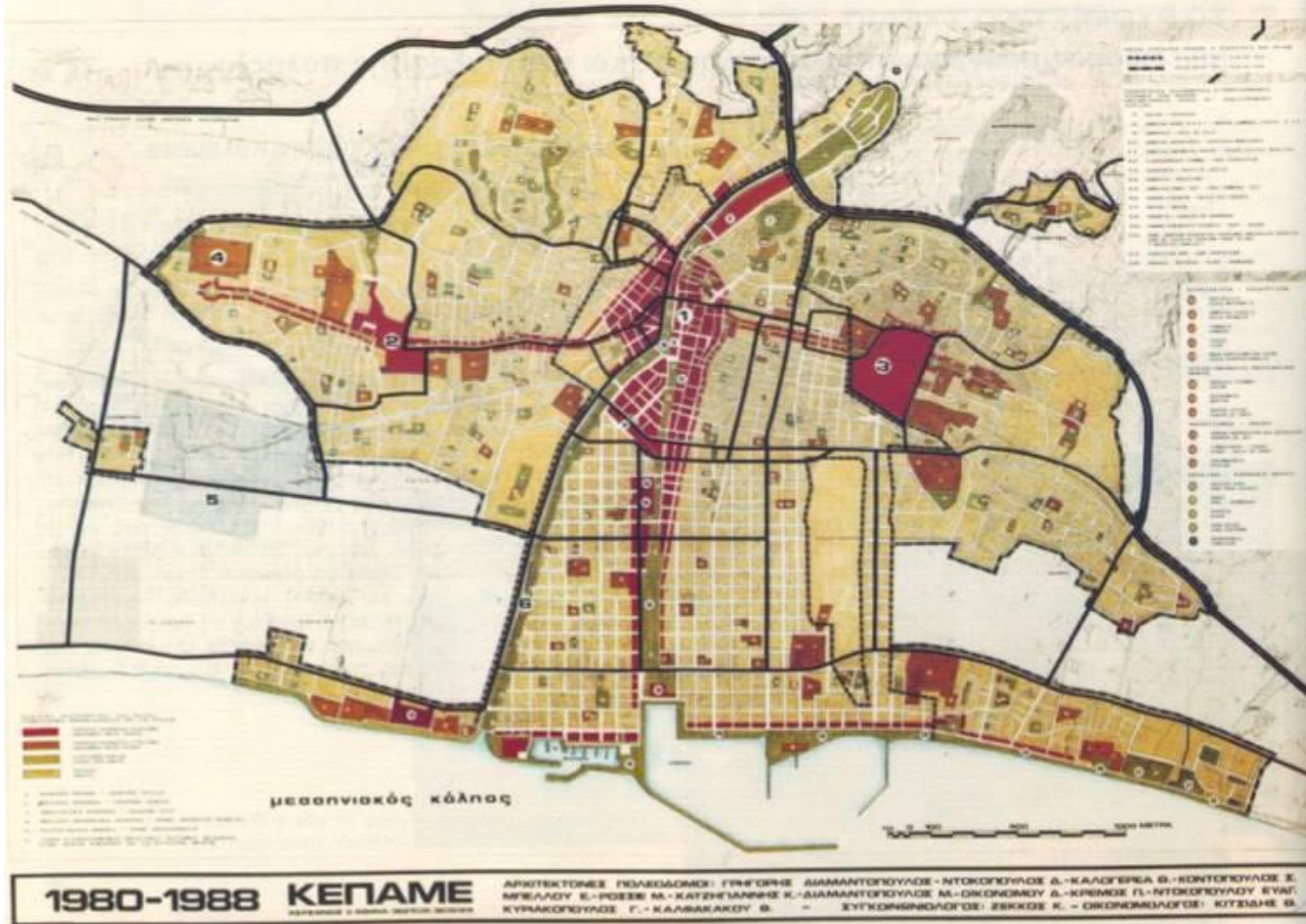

Εικ.122 Χάρτης 3.1 Μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 «Παλαιά Πόλη/Φάσεις Ανάπτυξης/Τυπολογία Κτηρίων».

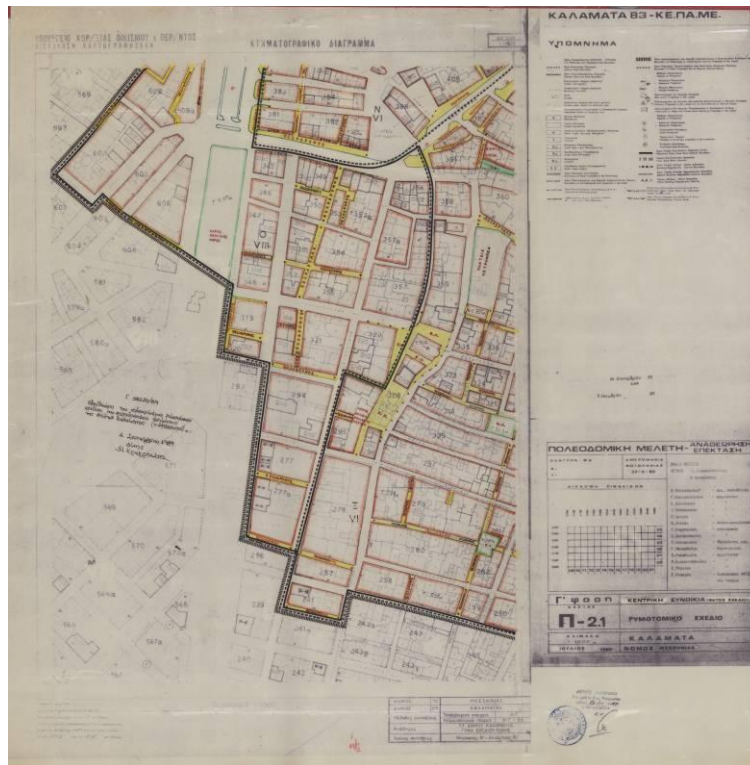

ικ.125 ΓΠΣ 1986- Προτεινόμενη δομή πόλης.

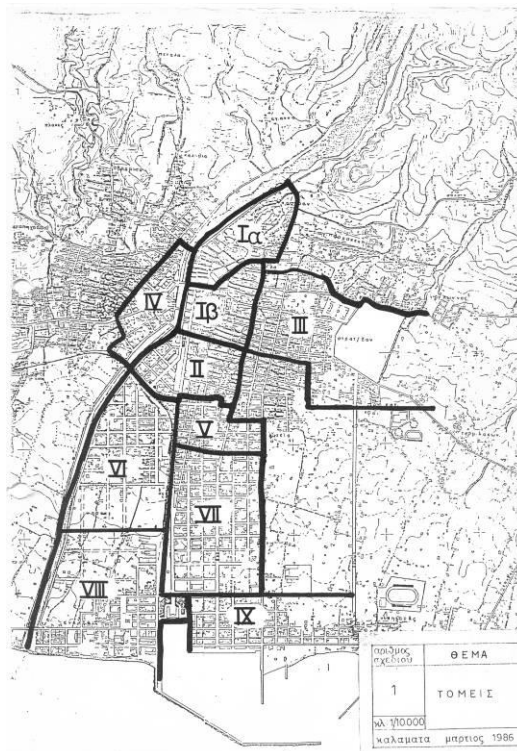
ΚΑΛΑΜΑΤΑ: ΡΥΘΜΙΣΤΙΚΟ ΣΧΕΔΙΟ - PLAN GENERAL

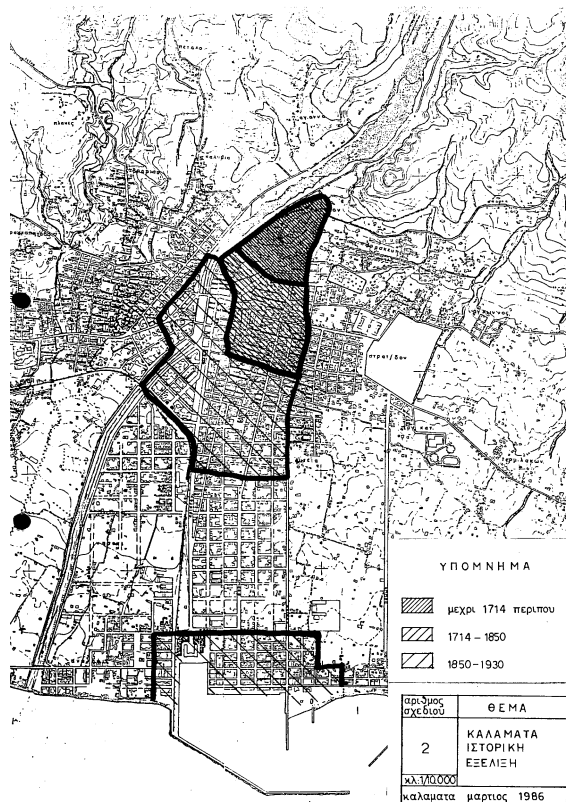
Εικ.126 ΓΠΣ 1986 ΦΕΚ 281/Δ/10-4-1986.

Εικ.127 Αναθεώρηση Ρυμοτομικού Σχεδίου του 1905, ΠΙΝ15-03.

Εικ.128 Οι δέκα τομείς διαίρεσης της πόλης.

Εικ.129 Ιστορική εξέλιξη της πόλης.

Εικ.130 Πρώτη αποτύπωση των ζημιών της Καλαμάτας από τους μελετητές πολεοδόμους και το Δήμο.

Εικ.131 Ο ναός των Αγ. Αποστόλων στον σεισμό.

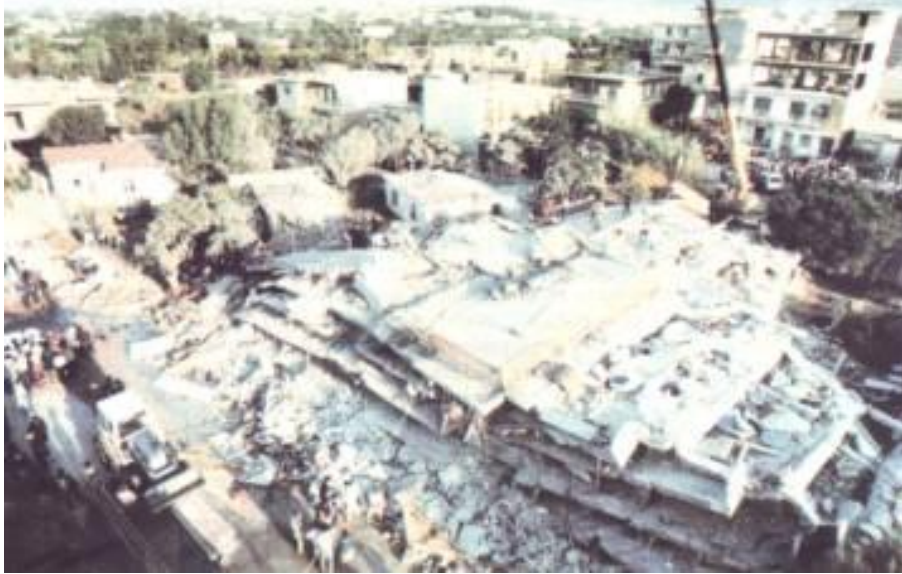
Εικ.132 Καταστροφές κτηρίων στο κέντρο της πόλης.

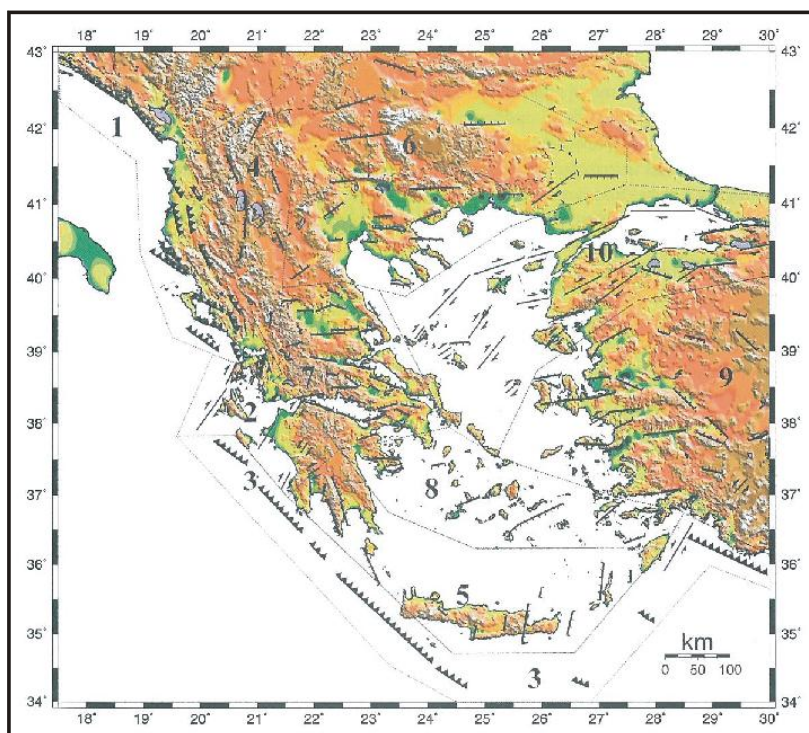
Εικ.133 Καταστροφές – κατεδαφίσεις- σκηνές για προσωρινή διαμονή.

Εικ.134 Καταστροφές στο ιστορικό κέντρο.

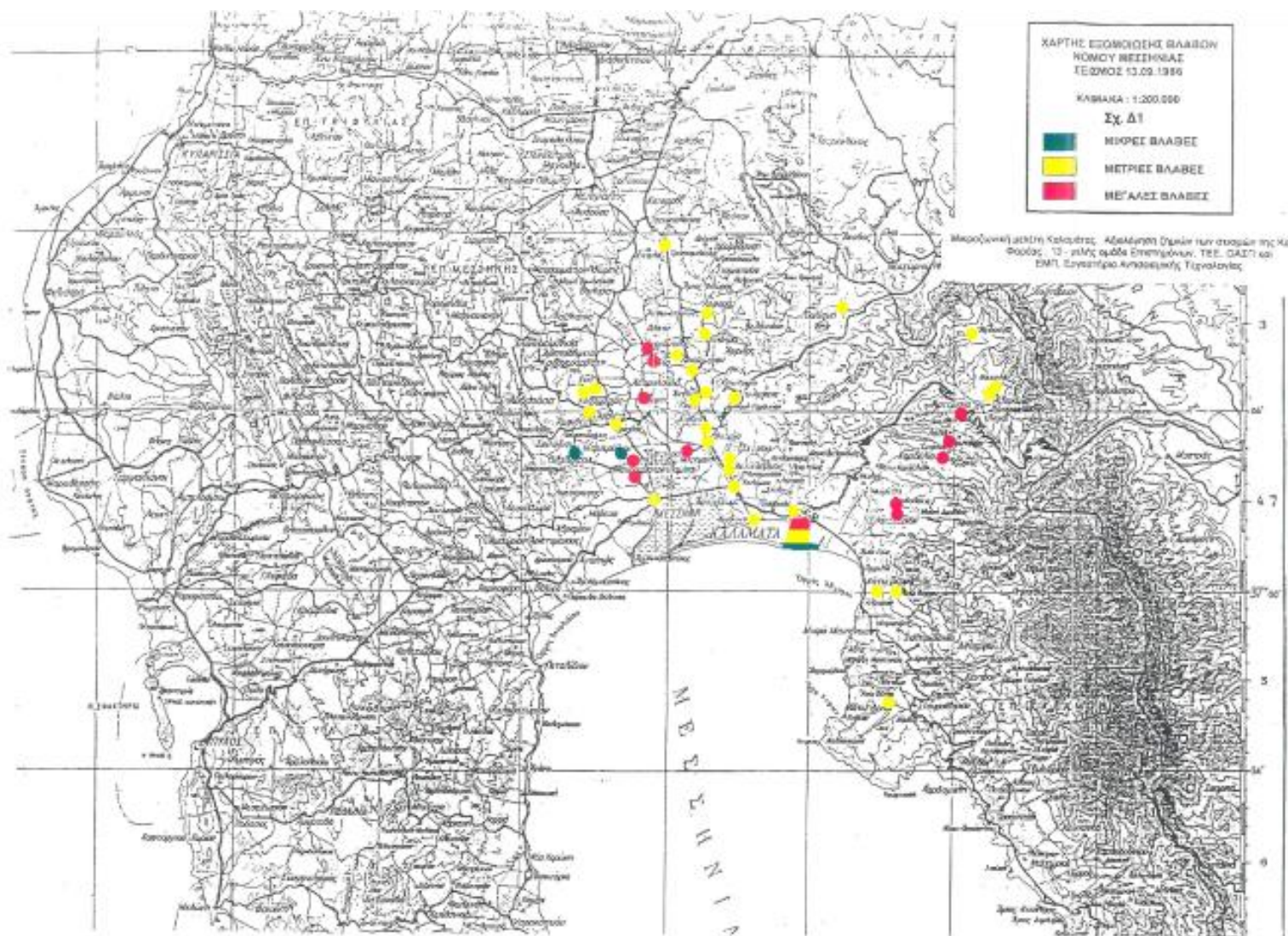

Εικ.135 Η πολυκατοικία στην οδό Αριστείδου, που καταρρέοντας προξένησε τόσα θύματα.

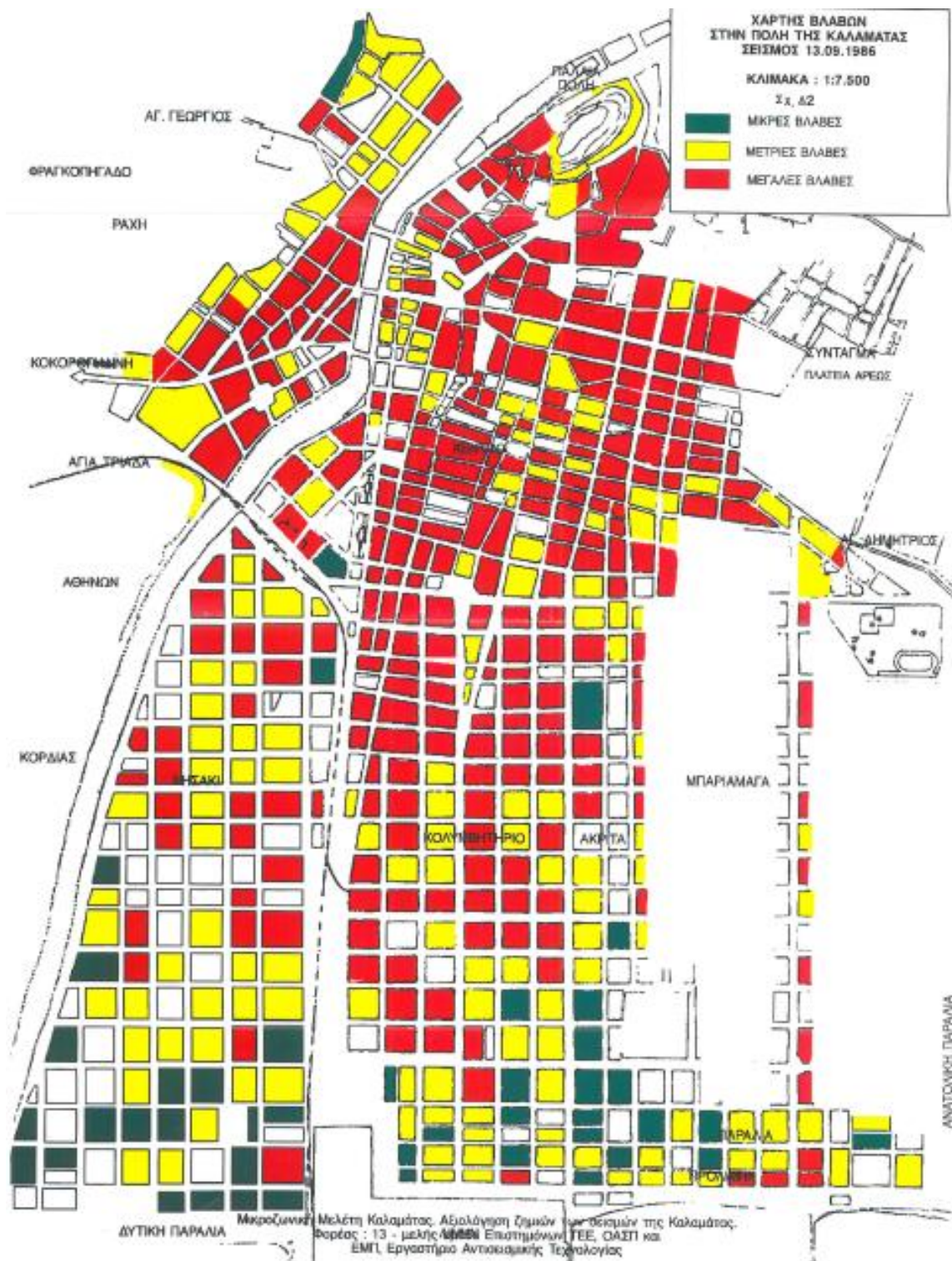

ΕΤΟΣ (μ.Χ.)	ΜΗΝΑΣ	ΗΜΕΡΑ	ΩΡΑ	ΛΕΠΤΟ	ΠΕΡΙΟΧΗ	Φ_N°	λ_E°	Η (Km)	Ms (R)
1642	05	30			ΚΟΡΩΝΗ	36,8 ^ο	21,7 ^ο	n	6,8
1796	08				ΝΑΥΑΡΙΝΟ	36,9 ^ο	21,7 ^ο	n	6,6
1846	06	10	02		ΜΕΣΣΗΝΗ	37,15 ^ο	22,00 ^ο	n	6,6
1885	03	28			ΜΕΣΣΗΝΗ	37,10 ^ο	22,00 ^ο	n	6,0
1886	08	27	21	32	ΦΙΛΙΑΤΡΑ	37,0 ^ο	21,4 ^ο	n	7,3
1899	01	22	09	56	ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ	37,2 ^ο	21,6 ^ο	n	6,5
1919	02	24	01	56	ΚΥΠΑΡΙΣΣΙΑ	37,3 ^ο	21,5 ^ο	n	6,3
1926	09	19	01	04	ΚΟΡΩΝΗ	36,1 ^ο	22,1 ^ο	n	6,3
1947	10	06	19	55	ΠΥΛΙΑ	36,96 ^ο	21,68 ^ο	n	7,0
1986	09	13	20	24	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	37,05 ^ο	22,11 ^ο	n	6,0
1986	09	15	11	41	ΚΑΛΑΜΑΤΑ	37,05 ^ο	22,11 ^ο	n	5,4
1997	10	13	13	39	ΚΟΡΩΝΗ	36,45 ^ο	22,16 ^ο	n	6,4
1997	11	18	13	08	ΓΑΡΓΑΛΙΑΝΟΙ	37,58 ^ο	20,57 ^ο	n	6,6
2001	09	16			ΜΕΛΙΓΑΛΑΣ			n	5,2
2004	03	01			ΚΑΛΑΜΑΤΑ	37,05 ^ο	22,11 ^ο	n	5,5

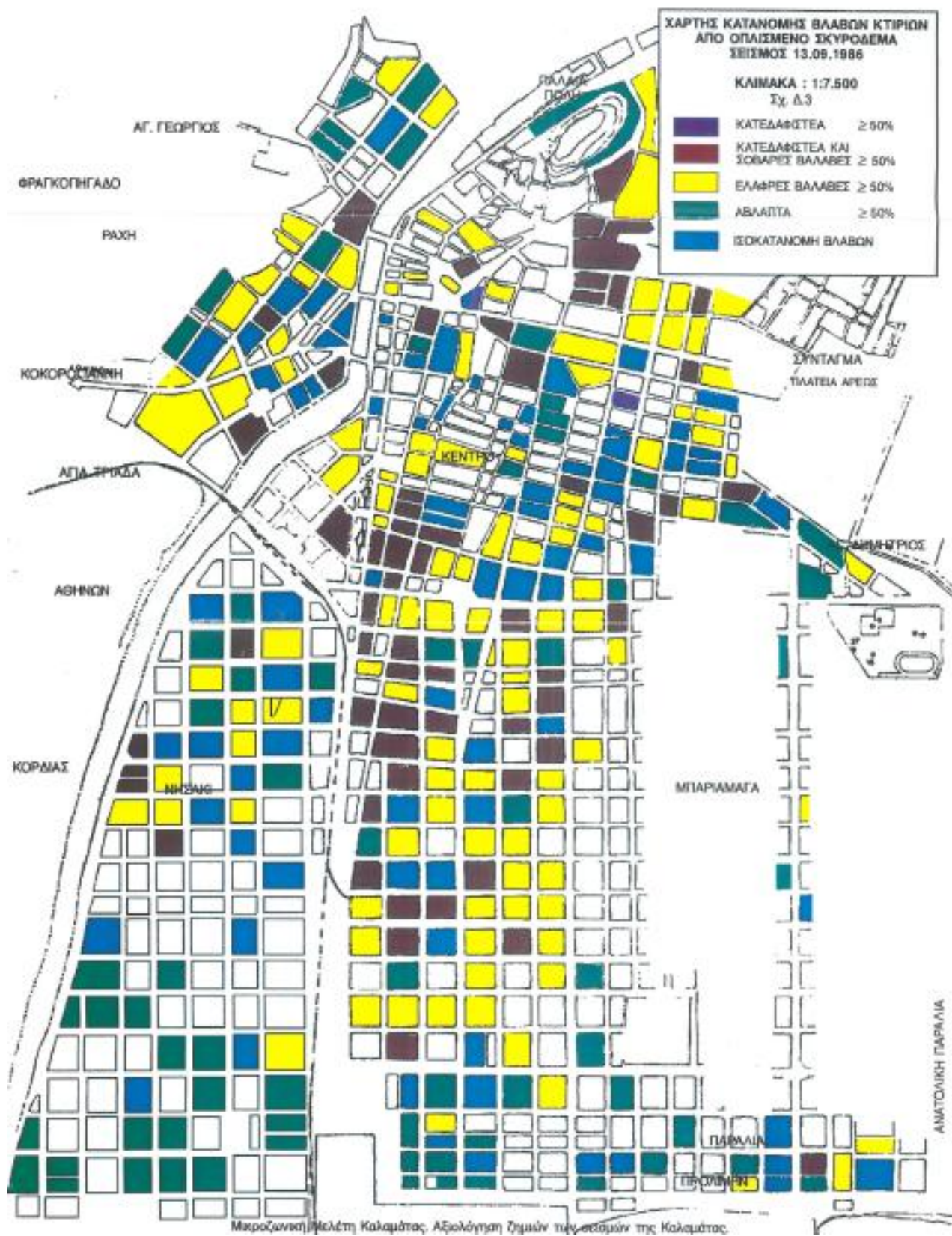
Εικ.136 Οι σημαντικότεροι από τους πιο γνωστούς σεισμούς όπως έχουν καταγραφεί από βιβλιογραφικές πηγές από την αρχαιότητα έως σήμερα.

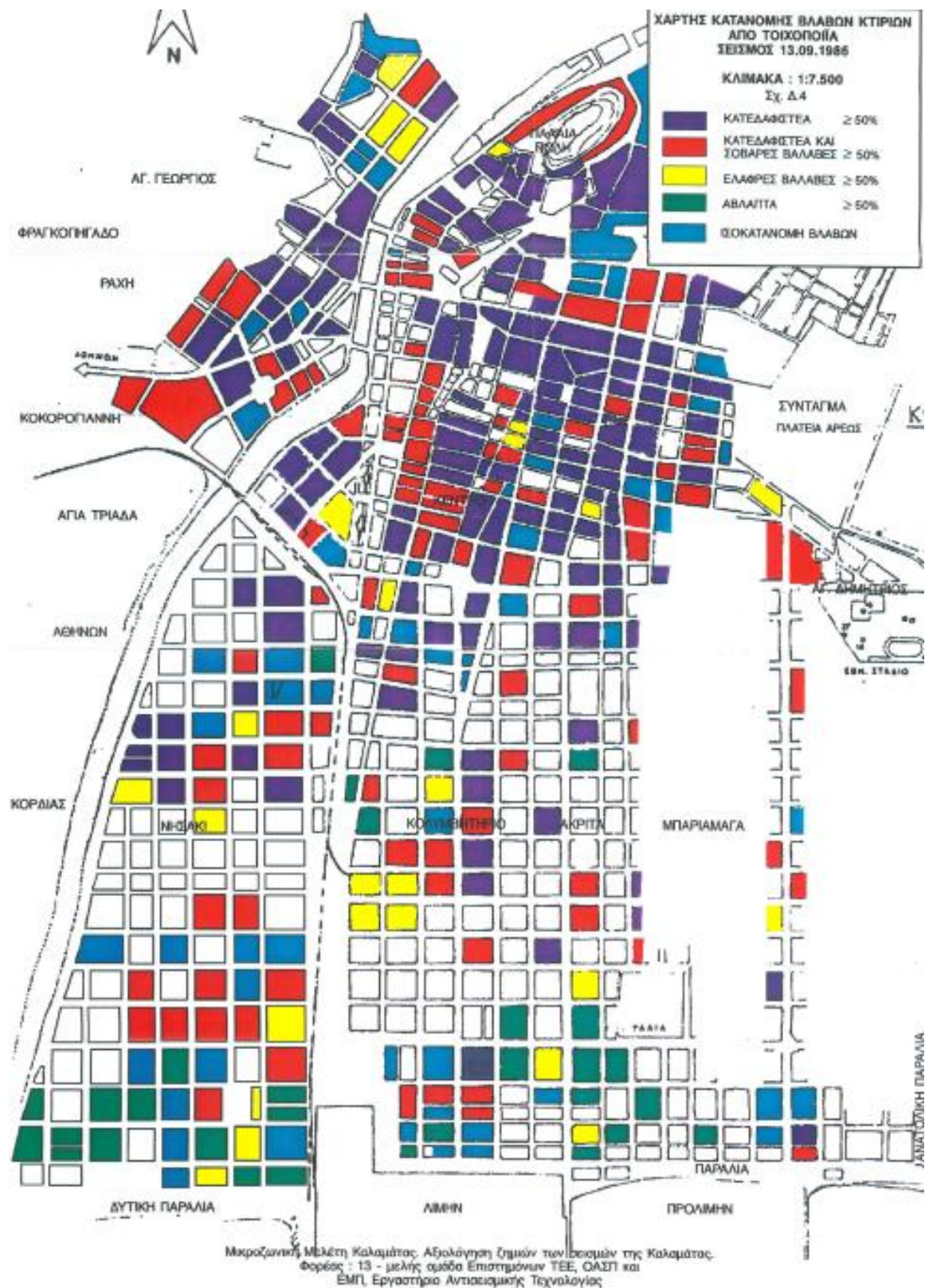
Εικ.137 Σχέδιο Δ1, χάρτης εξομοίωσης βλαβών ν. Μεσσηνίας (μικρές, μέτριες, μεγάλες).

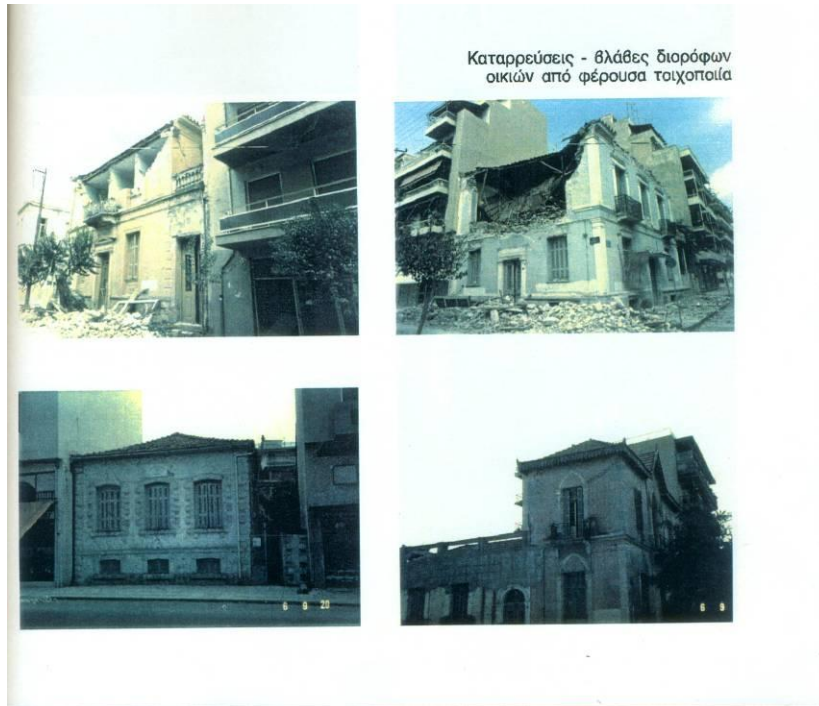
Εικ.138 Σχέδιο Δ2, χάρτης βλαβών στην πόλη της Καλαμάτας (μικρές-μέτριες-μεγάλες βλάβες).

Εικ.139 Σχέδιο Δ3, χάρτης κατανομής βλαβών κτηρίων από οπλισμένο σκυρόδεμα.

Εικ.140 Σχέδιο 4, χάρτης κατανομής βλαβών κτηρίων από τοιχοποιία.

Εικ.141α Καταρρεύσεις – βλάβες διαφόρων οικιών από φέρουσα τοιχοποιία.

Εικ.141β Καταρρεύσεις εκκλησιών.

Χάρτης χαρακτηρισμού επεμβάσεων κτηρίων ζώνης προστασίας Κάστρου Καλαμάτας.

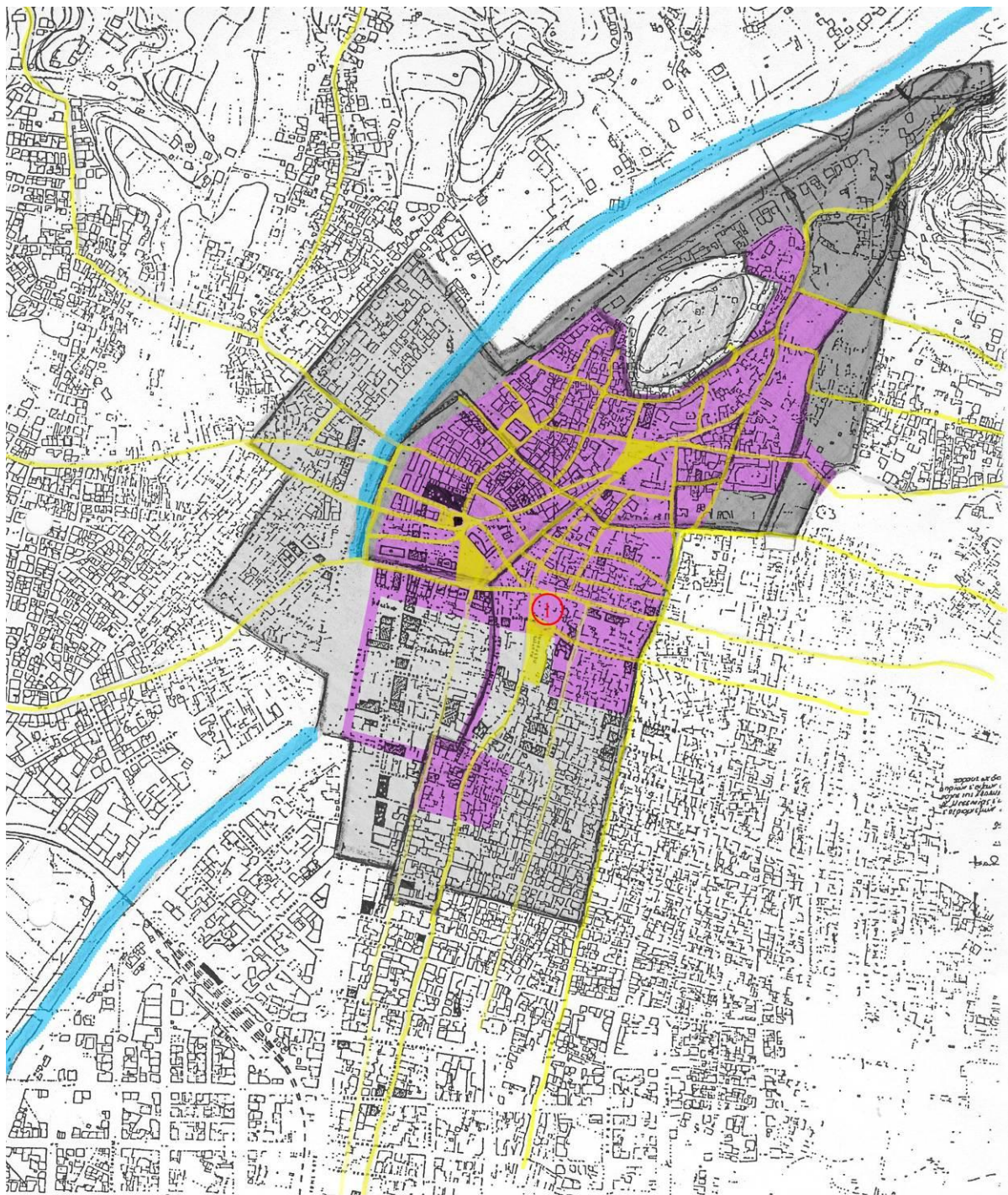
Πρόταση επεμβάσεων για την προστασία της περιοχής γύρω από το Κάστρο Καλαμάτας.

Για την ανάδειξη των μνημείων της περιοχής και την διατήρηση του χαρακτήρα της παλιάς πόλης υιοθετήθηκαν οι εξής προτάσεις:

1. Διατήρηση του Πολεοδομικού ιστού και της υφιστάμενης χάραξης των δρόμων.
2. Εξασφάλιση χαμηλών υψών στις οικοδομές.
3. Υποστήριξη των παλαιών χρήσεων.
 - α. Εμπορικό κέντρο γύρω από την πλατεία 23ης Μαρτίου.
 - β. Κατοικία στην υπόλοιπη περιοχή.
4. Ενταξη των μνημείων σε σύστημα πεζοδρόμων.
5. Διευθέτηση της κυκλοφορίας.
 - α. του κύριου ούγκου κυκλοφορίας στους συλλεκτήριους περιφερειακούς δρόμους.
 - β. διευκόλυνση της προσέγγισης σπιτιών και μνημείων με άξονες τοπικής κυκλοφορίας.
6. Κυκλοφοριακή ρύθμιση Εμπορικού Κέντρου.
7. Εντοπισμός διατιθεμένων χώρων στάθμευσης αυτοκινήτων.
8. Διατήρηση και εμπλουτισμός πράσινου της περιοχής.

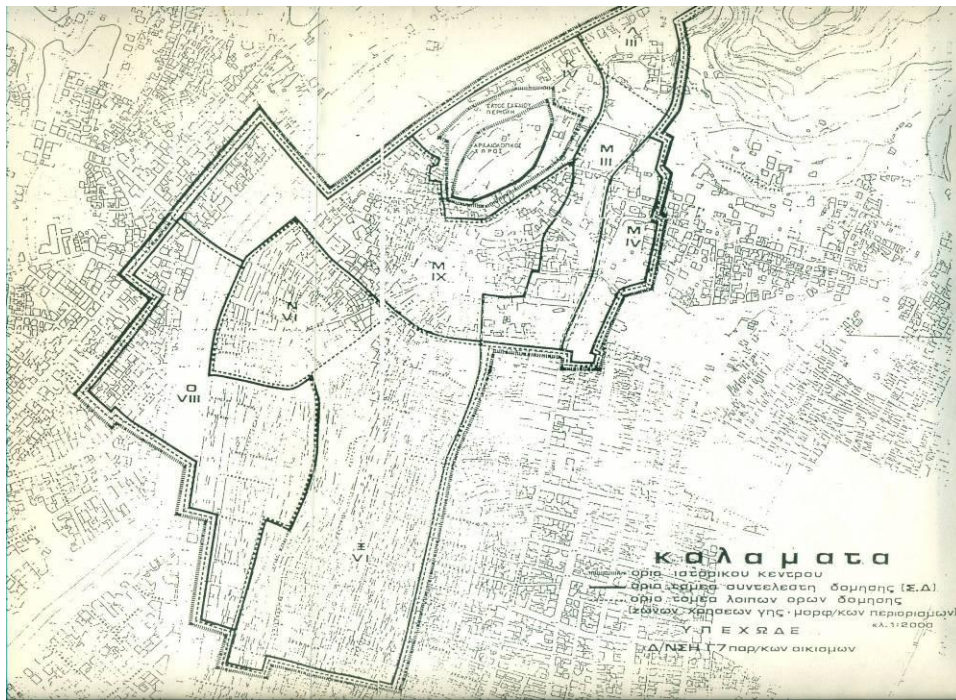
(Στοιχεία από την Εισηγητική έκθεση του κλιμακίου του ΥΠ. Πολιτισμού στην Καλαμάτα).

Εικ.142 Χάρτης χαρακτηρισμού επεμβάσεων/πρότασης επεμβάσεων κτηρίων ζώνης προστασίας Κάστρου Καλαμάτας (από εισηγητική έκθεση του Κλιμακίου του ΥΠ.ΠΟ. στην Καλαμάτα.

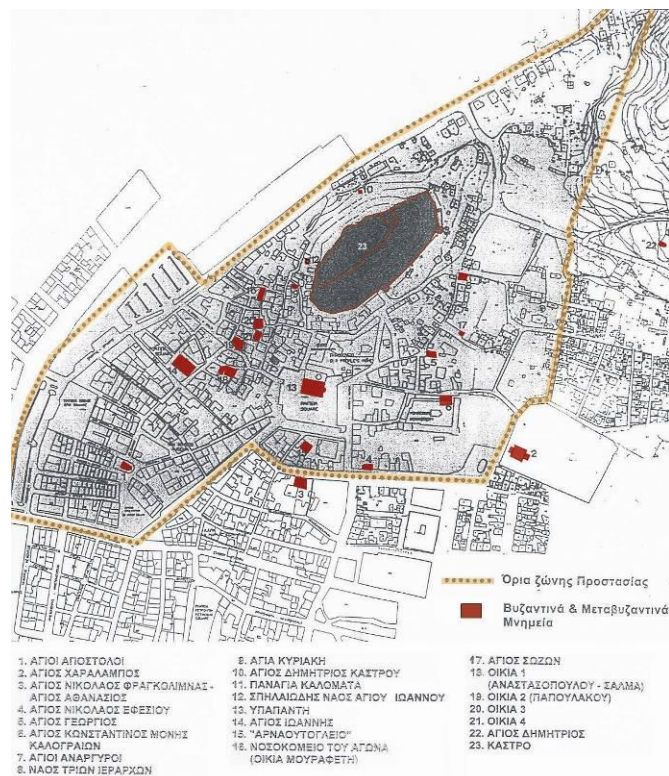

- Η έκταση της πόλης της Καλαμάτας το 1836 με βάση την αποτύπωση Diamant.
- Ζώνη προστασίας Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών μνημείων (ΥΠΠΟ, ΦΕΚ 471 Β/ 28-8-87)
- Τμήμα της πόλης χαρακτηρισμένο ως παραδοσιακό (ΥΠΕΧΩΔΕ, ΦΕΚ 821Δ/16-11-88)
- 1 Η θέση του αρχικού αρχοντικού του Παναγιώτη Μπενάκη.

Εικ.143 Η έκταση της πόλης της Οθωνικής περιόδου (1836) σε σχέση με τη ζώνη προστασίας βυζαντινών και μεταβυζαντινών μνημείων και το χαρακτηρισμένο ως παραδοσιακό τμήμα της πόλης.

Εικ.144 Χάρτης ιστορικού κέντρου Καλαμάτας / όρια-τομείς.

Εικ.145 Τα βυζαντινά και μεταβυζαντινά μνημεία και η ζώνη προστασίας τους στην παλιά πόλη της Καλαμάτας. Χαρακτηρισμός ΥΠ.ΠΟ (5^η ΕΒΑ κλιμάκιο Καλαμάτας) ΦΕΚ 471/Β/28-8-87.

Στην Καλαμάτα έχει ήδη κορυφωθεί η μάχη ανάμεσα στους «ρομαντικούς» και τους «ρεαλιστές».

Οι «αιθεροβάμονες» - του Δήμου Καλαμάτας κυρίως - μιλούν για τα διατηρητέα κτίρια της πόλης για την πολιτιστική κληρονομιά και την ιστορία της. Προσπαθούν να την κάνουν πιο ανθρώπινη και να εξαλείψουν τις τερατώδεις διαφορές ανάμεσα στις αναβαθμισμένες και τις υποβαθμισμένες περιοχές.

Αντίπαλους σ' αυτά τα οράματα, έχουν τους «ρεαλιστές» των κρατικών υπηρεσιών, την αφορητή γραφειοκρατία και δυσκαμψία των κάθε είδους οργανισμών, τη χυδαία καθημερινότητα, αλλά και τις υστερόβουλες αντιδράσεις αρκετών ευπόρων δημοτών τους.

Θα περιμένουμε να δούμε ποιος θα επικρατήσει.

Προς το παρόν θα σημειώσουμε εκείνο που μας είπαν μελαγχολικά παράγοντες της Τοπικής Αυτοδιοίκησης:

«Προσπαθούμε να φτιάξουμε σχεδόν από την αρχή μια πιο ανθρώπινη πόλη, με σεβασμό στην ιστορία της και στις πραγματικές ανάγκες του λαού της.

Δυστυχώς, περισσότερη κατανόηση βρίσκουμε σ' αυτά τα οράματα από τους ξένους της ΕΟΚ, παρά από τους δικούς μας»...

Η «περεστρόικα» αυτή που διαπιστώνει ο επισκέπτης στην Καλαμάτα, δυστυχώς δεν είναι ομοιογενής. Δεν κινείται και δεν κατευθύνεται από την ίδια αντίληψη για το μέλλον της πόλης.

Δεν εκπηγάει από το ίδιο κέντρο και δεν στοχεύει στους ίδιους σκοπούς. Διότι, τελικά, υπάρχουν δύο αντιλήψεις και δύο περεστρόικες (ανασυγκροτήσεις):

● Η «περεστρόικα» του κράτους. Και,

● Η «περεστρόικα» του δήμου.

Η «περεστρόικα του κράτους» έχει ως κύριο (αν όχι και μοναδικό) στόχο, να ξαναστήσει την Καλαμάτα όσο γίνεται γρηγορότερα στα πόδια της - θυσιάζοντας πάνω στη σκοπιμότητα αυτή προγραμματισμούς, σχεδιασμούς, προτεραιότητες και μέλλον, και αρκούμενη να αποκαταστήσει τα πράγματα, όπως ήταν το βράδυ της 13ης Σεπτεμβρίου 1986, λίγο πριν από το σεισμό.

Η «περεστρόικα του δήμου», έχει ως κύριο στόχο να κατακτήσει την κρατική (και κοινοτική) βοήθεια προς ανασυγκρότηση της Καλαμάτας, μοχλό για την προγραμματισμένη και σχεδιασμένη ανάπτυξη της πόλης - βελτιώνοντας τις προορισμικές συνθήκες και βάζοντας τα θεμέλια της αυριανής Καλαμάτας, της Καλαμάτας του 21ου αιώνα.

ΕΛΕΥΘΕΡΟΤΥΠΙΑ 21-5-87

ΕΘΝΟΣ 9-8-87

Αντιθέσεις, συμφέροντα και υπονομεύσεις

... Οφείλονται κυρίως στις διαφορετικές πολιτικές αντιλήψεις που δημιουργούν σειρά άλλων αντιδράσεων με άμεσα αρνητικά αποτελέσματα στα ουσιαστικά προβλήματα που θέτει στην ημερήσια διάταξη ένα μακροπρόθεσμο πρόγραμμα ανασυγκρότησης. ...

Ορισμένοι εξακολουθούν να επιμένουν και μαζί τους ο Δήμος ότι η επένδυση σε μικροσυμφέροντα σε βάρος του συμφέροντος της πόλης οδηγεί σε λαϊκιστικές ενέργειες και σε μια νόθα κομματική αντιπαράθεση. Βέβαια ο ίδιος ο Δήμος αναγνωρίζει - δια του δημάρχου - ότι δεν έχει σφουρηλατηθεί ένα μέτωπο υπεράσπισης των αρχών που θεωρεί αναγκαίες για την νέα Καλαμάτα. Επιμένει όμως στο ότι δεν πρέπει να χαθεί αυτή η ευκαιρία για να γίνει η Καλαμάτα μια πόλη - πρότυπο. Πρόκειται σίγουρα για μια πολιτική μάχη με όλες τις αντιθέσεις που περιγράψαμε πριν, αλλά και άλλες που άπτονται μιας σειράς άλλων στοιχείων, τα οποία δεν μπορούν να καλυφθούν σε αυτό το χώρο, και αφορούν την πολιτική χρηματοδότησης, τα δάνεια, την Τραπεζική πολιτική, τα κοινωνικά προγράμματα, την πολιτιστική πολιτική, το ρόλο της Τ.Α. σε καταστάσεις εκτάκτου ανάγκης, τις άμεσες καθημερινές ανάγκες του πληθυσμού, τις προτεραιότητες στην αναδιοργάνωση του οικιστικού πλούτου, τις ειδικές κατηγορίες πληθυσμού κ.α. Και μια τέτοια πολιτική μάχη δεν δίδεται ούτε με τις μέχρι τώρα κυβερνητικές πρωτοβουλίες, ούτε με τα μέτρα που έχει πάρει η κυβέρνηση, ούτε με λόγους εξαγγελιών άνευ πολιτικής και προγράμματος. Ας ελπίσουμε ότι η νέα Καλαμάτα δεν θα διαμορφωθεί ούτε από τους εργολάβους, ούτε από τους προστάτες τους όπου και αν βρίσκονται...

ΑΝΤΙ 11-9-87

Εικ.146α Δημοσιεύματα εφημερίδων.

Καταργεί και τρομοκρατεί

Σχετικά με την πολιτική του κ. νομάρχη ο δήμαρχος Καλαμάτας κ. Σταύρος Μπένος, είχε αναφέρει σε πρόσφατη συνεδρίαση του Δημοτικού Συμβουλίου τα παρακάτω:

«Για την τακτική του νομάρχη Μεσσηνίας, τους τελευταίους μήνες, ο οποίος έχει ουσιαστικά καταργήσει — θα 'λεγα, και πάντα προσεχω αυτά που λέω — έχει τρομοκρατήσει υπηρεσιακούς παράγοντες της νομαρχίας σε ότι αφορά τα έργα, τις αποφάσεις και τα προγράμματα του δήμου μας. Οι περισσότεροι φάκελοι των υποθέσεων του δήμου, του δημοτικού συμβουλίου, αλλά και άλλες υποθέσεις, δεν διαβιβάζονται πια όπως θα 'πρεπε στα αρμόδια υπηρεσιακά όργανα, αλλά οδεύουν απ' ευθείας στο γραφείο του νομάρχη.

Υστερα αρχίζει ένας εξονυχιστικός έλεγχος για να βρούμε πώς θα μπλοκάρουμε τις αποφάσεις, την πρόοδο και τα έργα του δήμου».

● ΣΕ ΜΗΝΥΜΑ του ο πρωθυπουργός μεταξύ άλλων αναφέρει:

«Τώρα που έληξαν οι δύο δύσκολες φάσεις της άμεσης και βραχυπρόθεσμης στέγασης και κοινωνικής φροντίδας των κατοίκων αλλά και της όσο γίνεται ικανοποιητικής λειτουργίας της πόλης, έχουμε ρίξει το βάρος μας:

Πρώτον: στη σχεδιασμένη δημιουργία της πιο σύγχρονης πόλης, που θα σέβεται ταυτόχρονα την παράδοσή της.

Δεύτερον: στην ολόπλευρη στήριξη του παραγωγικού δυναμικού

της περιοχής.

Τρίτον: στην εξασφάλιση του απαιτούμενου κοινωνικού εξοπλισμού και της τεχνικής υποδομής».

■ ΠΡΩΤΗ 14.9.87

ΑΥΓΗ 18-7-87

Εικ.146α Δημοσιεύματα εφημερίδων.

Βραβείο στο Δήμο Καλαμάτας από την "Europa Nostra"

ΜΑΡΤΙ 6-10-97

«Το εγχείρημα (του Δήμου) ήταν τολμηρό»

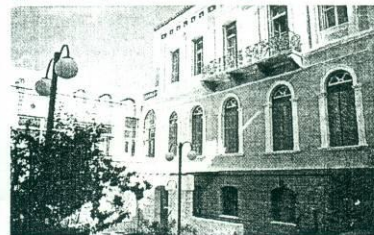
«Για την αποκατάσταση σε μεγάλη κλίμακα, μετά τον καταστροφικό σεισμό, της πολιτιστικής κληρονομιάς της Καλαμάτας σε ιστορικά κτίρια και για την αφοσίωση, την τεχνική κατάρτιση και το πνεύμα συνεργασίας όλων συμμετεχόντων».

Αυτά αναφέρονται στο βραβείο (μετάλλιο) που η Europa nostra/BI - δεχόμενη την πρόταση της Ελληνικής Εταιρείας (για την Προστασία του Περιβάλλοντος και της Πολιτιστικής Κληρονομιάς) - απένειμε στο Δήμο Καλαμάτας σε ειδική τελετή στο Πνευματικό Κέντρο το Σάββατο το βράδυ.

Στην τελετή απουσιάζει

(Μονεμβασιά, Πλάκα, Ερεχθείο) η ιστορική όψη παρά το βάρος που σπάνει η χώρα μας - λόγω της γεωγραφικής της θέσης μεταξύ δύο κόσμων - δεν υστερεί ούτε σε ποιότητα αναστηλωτικής εργασίας, ούτε σε δυνατότητα να φέρει σε αίσιο πέρας δύσκολα και μακρόχρονα εγχειρήματα».

Αναφορά στα πρόσωπα (αρχιτέκτονες, συντηρητές, αρχαιολόγους κ.λπ.) που δούλεψαν καθ' όλη την περίοδο των αναστηλώσεων καθώς και τους εμπνευστές του έργου Μ. Μερκούρη και Σταύρο Μπένο έκανε στην χαιρετιστήρια ομιλία του ο εκπρόσωπος

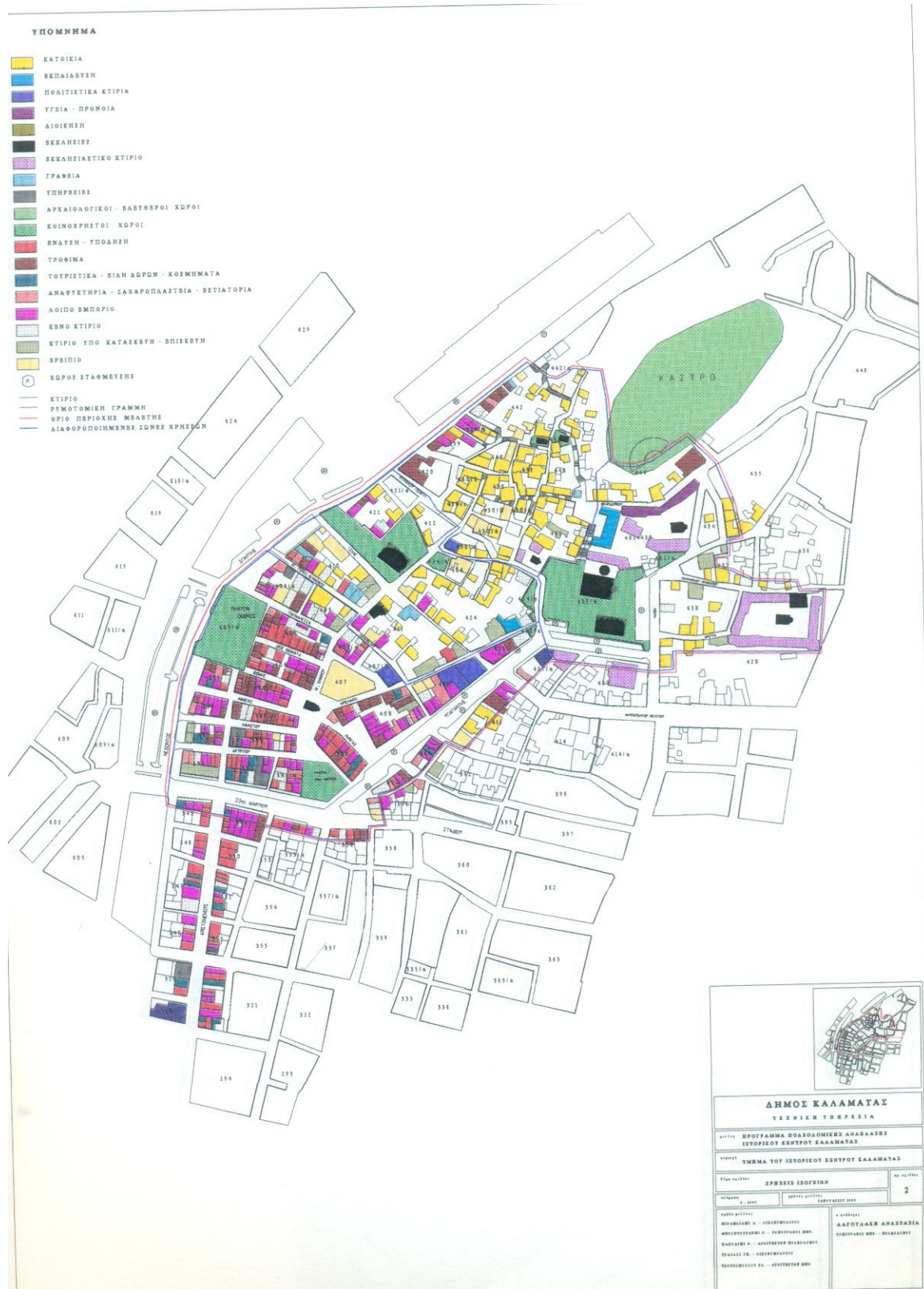
του Υπ. Πολιτισμού κ. Ν. Ζιάς. Ενώ ο Δήμαρχος Καλαμάτας κ. Χ. Μαλαπάνης - αφού εξέφρασε τη χαρά του - τόνισε πως το έργο είναι συλλογική, διαχρονική δουλειά όλων των δημοτικών αρχών (από τους σεισμούς και μετά) και των δημοτών. Σαν συνέχεια δε, αυτής της διαχρονικής προσπάθειας, ο κ. Μαλαπάνης, θεωρεί την οριοθέτηση του Ιστορικού Κέντρου της Πόλης.

Μηνίες - των ημερών του σεισμού - ανέσυρε ο Υφυπουργός και πρώην Δήμαρχος, Σταύρος Μπένος, - αντί χαιρετισμού - κάνοντας εκτενή αναφορά στους συνερ-

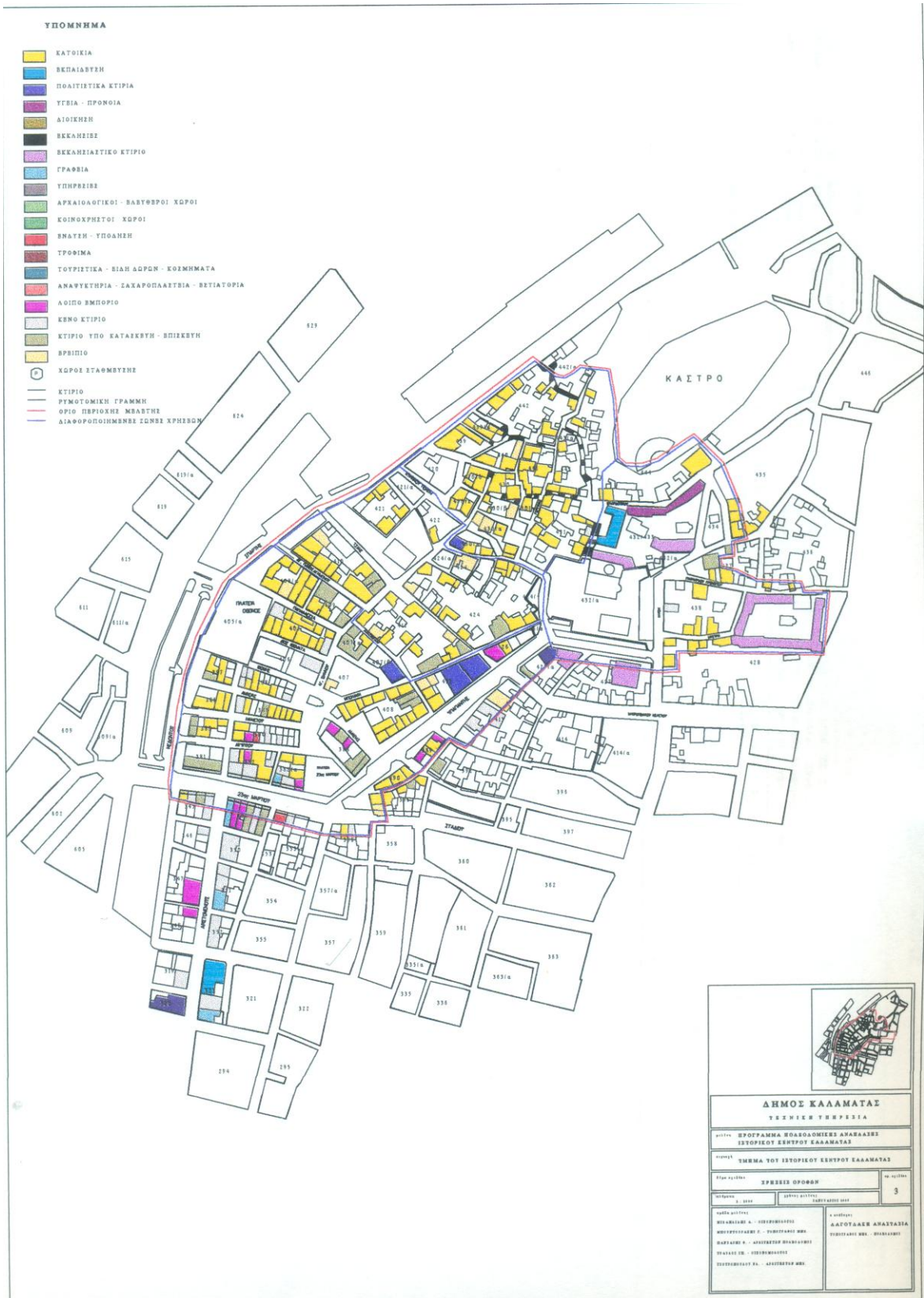
γάτες του ενώ επισήμανε και αυτός με την σειρά του, ότι κινητήριος μοχλός του έργου υπήρξε η συνεργασία.

Ακολούθησαν χαιρετισμοί του Συλλόγου Αρχιτεκτόνων, εκπροσώπων διαφόρων υπηρεσιών του Υπ. Πολιτισμού, ενώ για το έργο που εκτελέστηκε μίλησε ο εκπρόσωπος του κλιμακίου Καλαμάτας. Ακολούθησε τα εγκαινία της έκθεσης με τίτλο "Πολύτιμα σεϊσάντες ώρθωσαν πάλιν" που αναφέρεται στο έργο αναστηλώσεως του ΥΠ.ΠΟ στην Καλαμάτα και η οποία θα διαρκέσει μέχρι τις 15 Οκτωβρίου.

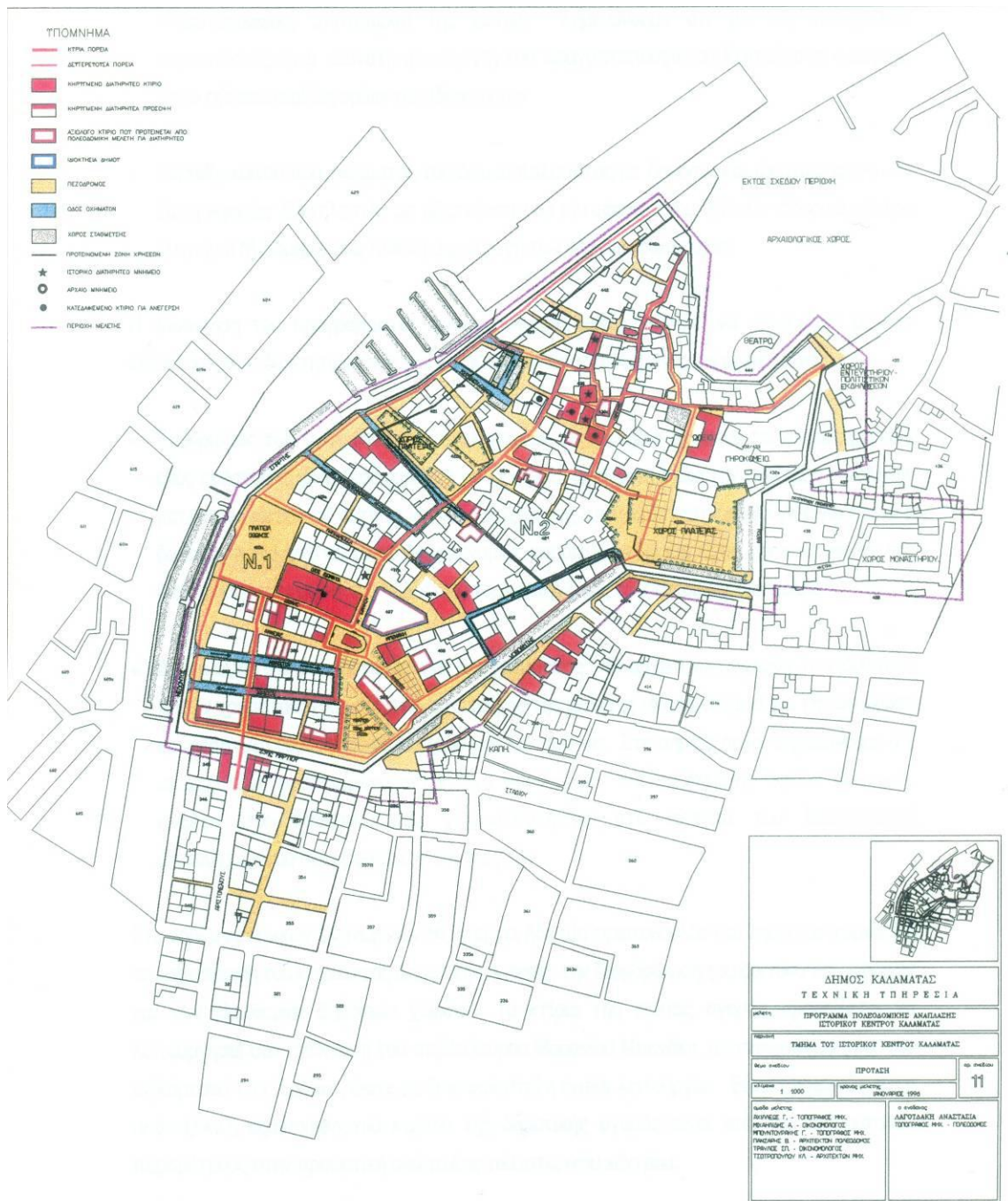
Εικ.146β Δημοσιεύματα εφημερίδων.

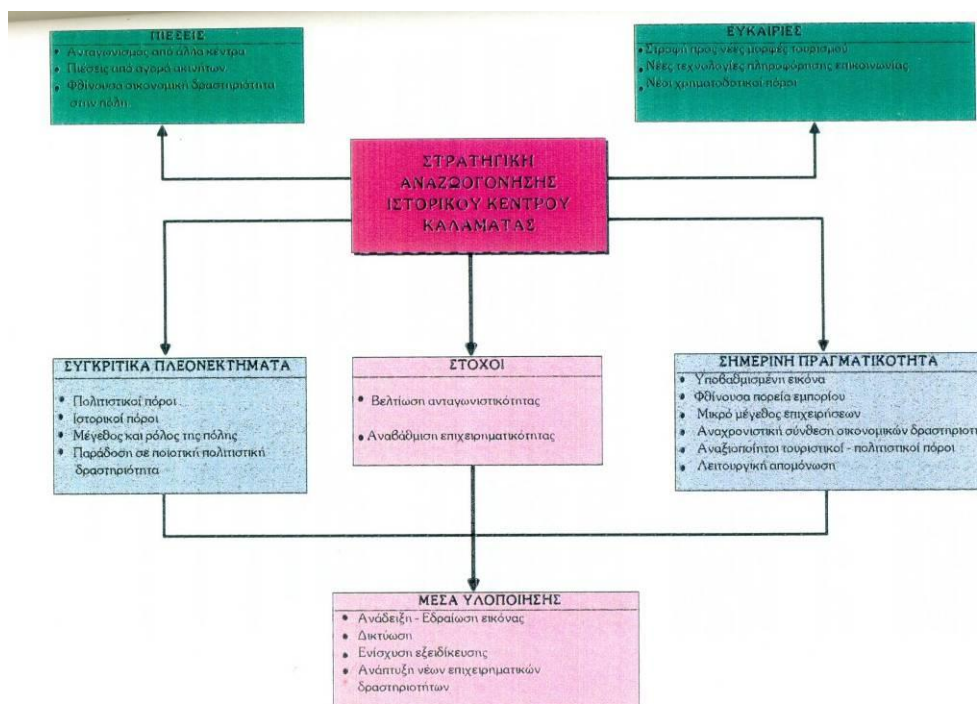
Εικ. 147 Σχέδιο από Μελέτη ανάπλασης του ιστορικού κέντρου με θέμα τις χρήσεις ισογείων.

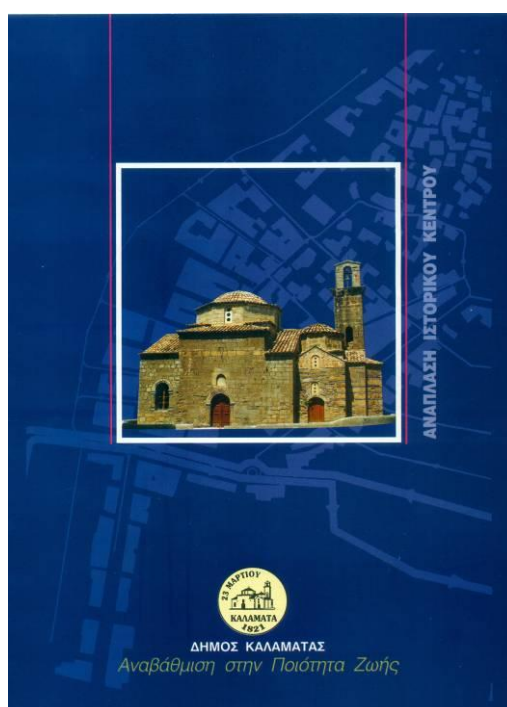
Εικ.148 Σχέδιο από Μελέτη ανάπλασης του κέντρου με θέμα τις χρήσεις ορόφων.

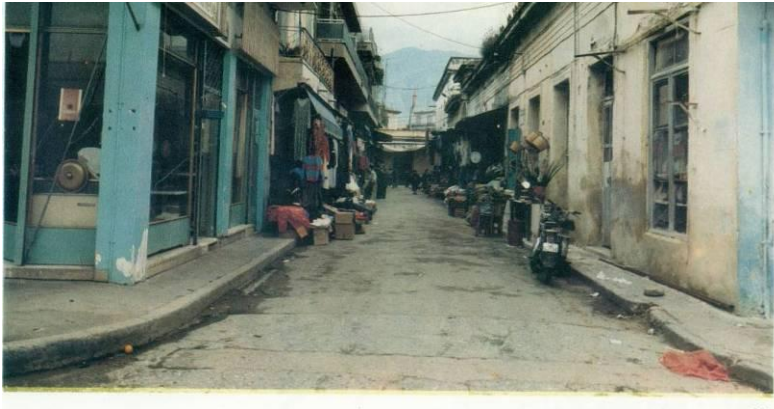
Εικ.150 Σχέδιο από Μελέτη ανάπλασης του ιστορικού κέντρου με θέμα την πρόταση ανάπλασης.

Εικ.151α Η στρατηγική για την αναζωογόνηση του ιστορικού κέντρου της Καλαμάτας.

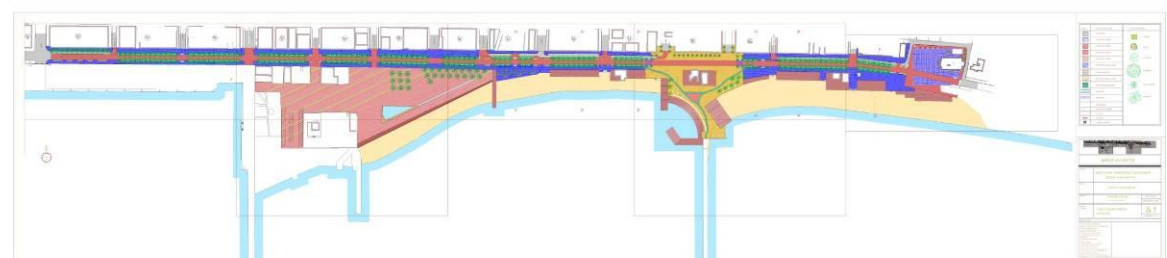
Εικ.151β Έντυπο Δήμου Καλαμάτας προς ενημέρωση των πολιτών για το έργο της ανάπλασης του ιστορικού κέντρου.

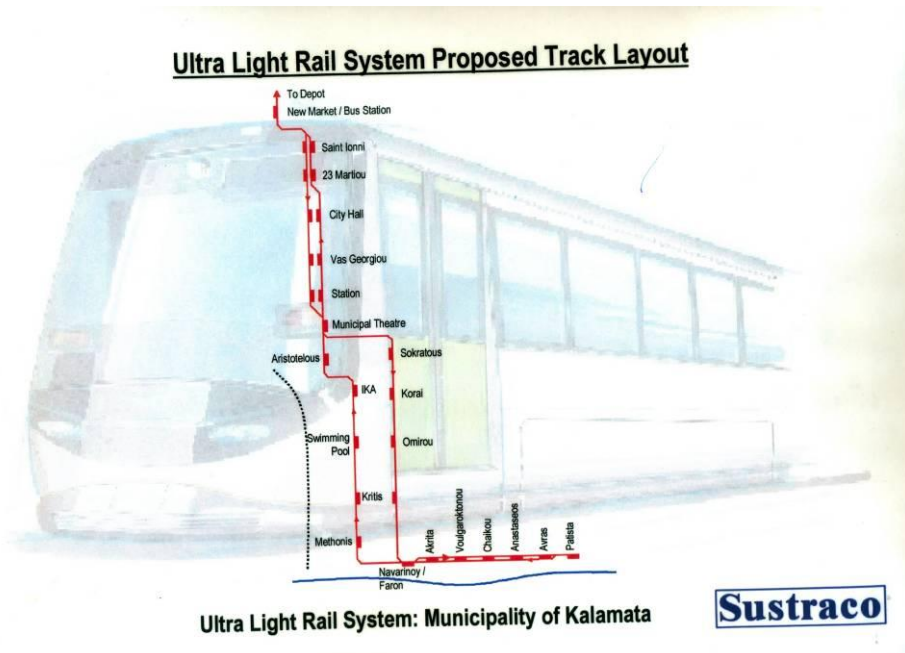
Εικ.152 Εικόνες του ιστορικού κέντρου πριν και μετά την ανάπλαση.

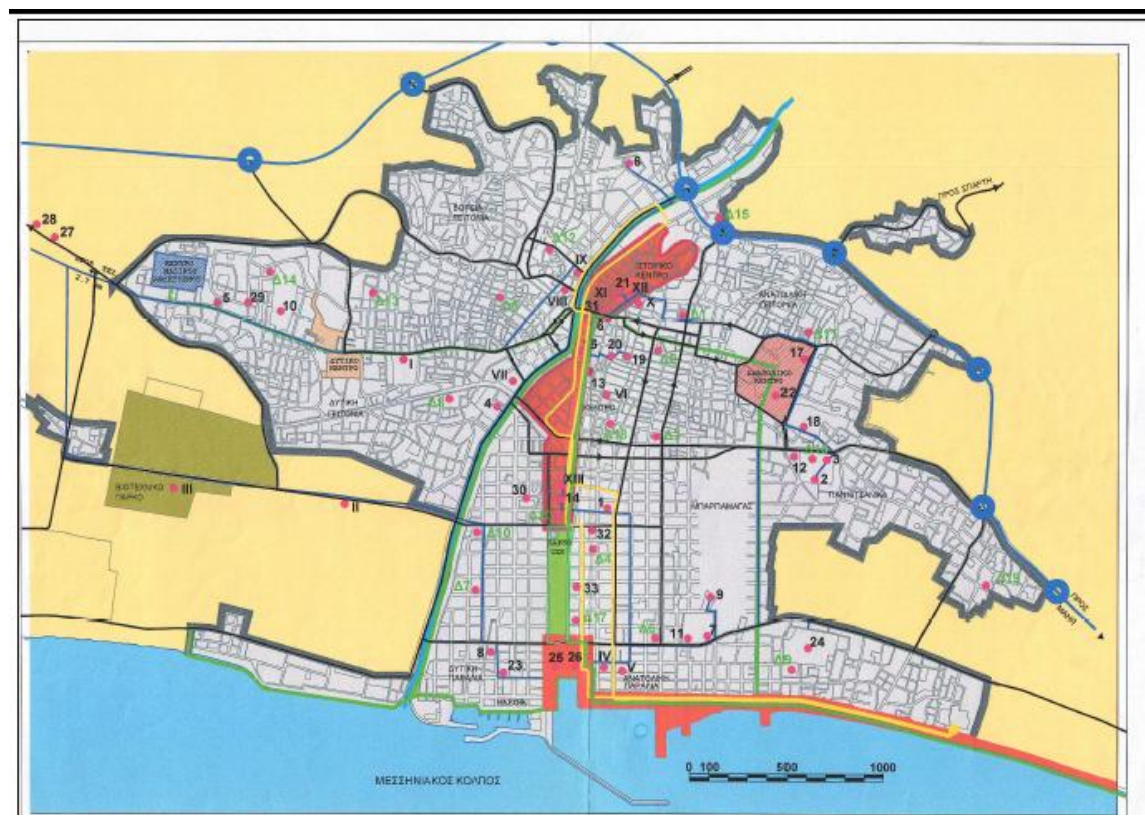
Εικ.153α Η πρόταση της μελέτης για την διαμόρφωση της κεντρικής ζώνης της Καλαμάτας.

Εικ.153β Η πρόταση της μελέτης για την διαμόρφωση της παραλιακής ζώνης της Καλαμάτας.

Εικ.154α Πρόταση εγκατάστασης τραμ στην Καλαμάτα/ζώνη διέλευσης.

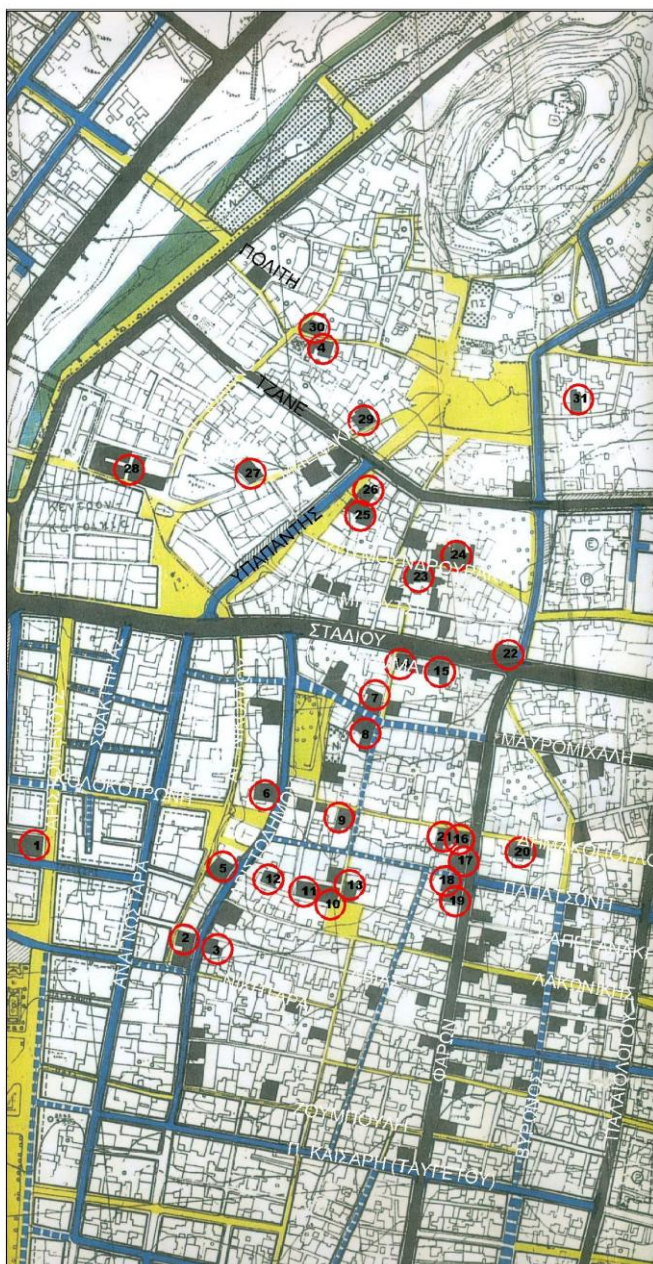
Εικ.154β Η γραμμή τραμ στο ΓΠΣ 1986.

Εικ.155γ Εικαστική απόδοση της ίδιας θέσης από τη ζωγράφο Ντιάνα Αντωνακάτου.

Εικ.155δ Η εικόνα σήμερα μετά την κατεδάφιση.

Πρόγραμμα Μεταπτυχιακών Σπουδών
 "Διαχείριση και ανάδειξη πολιτισμικών
 αγαθών και περιβάλλοντος"

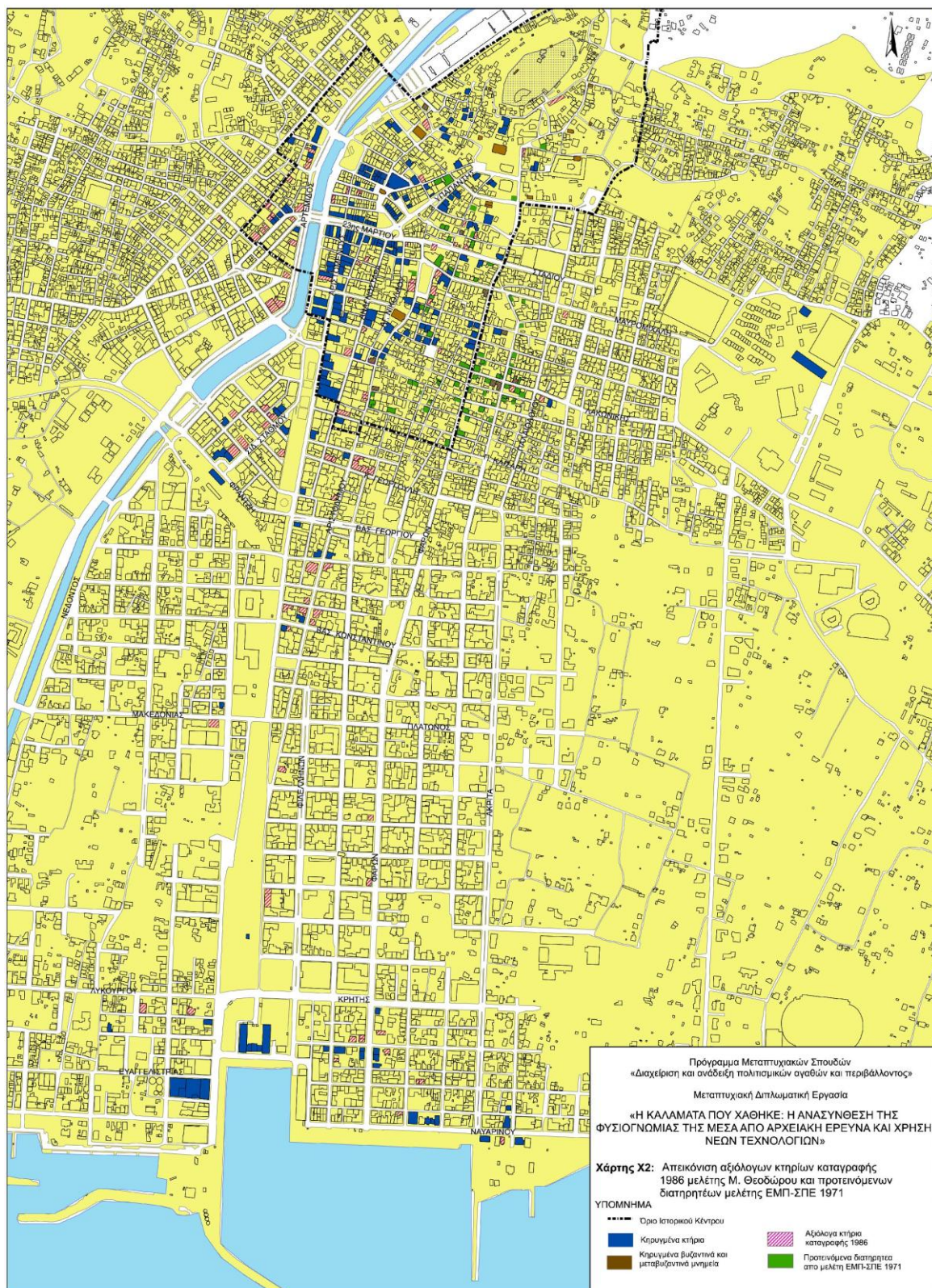
Μεταπτυχιακή Διπλωματική Εργασία

"Η ΚΑΛΑΜΑΤΑ ΠΟΥ ΧΑΘΗΚΕ: Η ΑΝΑΣΥΝΘΕΣΗ ΤΗΣ
 ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑΣ ΤΗΣ ΜΕΣΑ ΑΠΟ ΑΡΧΕΙΑΚΗ ΕΡΕΥΝΑ
 ΚΑΙ ΧΡΗΣΗ ΝΕΩΝ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΩΝ"

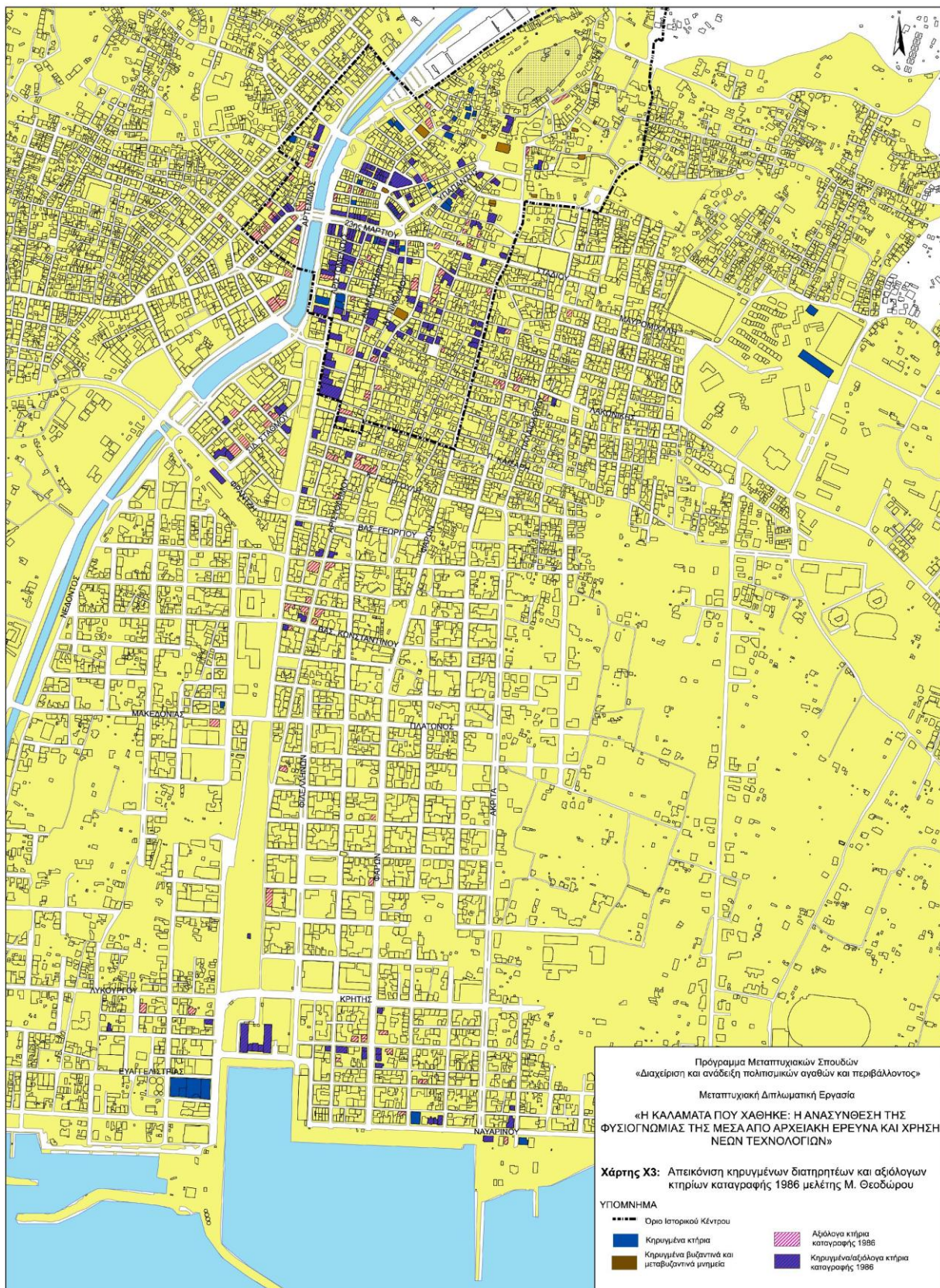
Χάρτης X1: Απόσπασμα χάρτη Ρυμοτομικού Σχεδίου Α
 και Β Φάσεως ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971, όπου έχουν ταυτοποιηθεί,
 από τα κτήρια που πρότεινε η μελέτη για κήρυξη, αυτά
 που σήμερα είναι κηρυγμένα διατηρητέα.

Α/Α	ΟΝΟΜΑΣΙΑ	ΔΙΕΥΘΥΝΣΗ	ΦΟΡΕΑΣ
1	ΔΗΜΑΡΧΕΙΟ	ΑΡΙΣΤΟΜΕΝΟΥΣ & ΝΕΣΟΝΤΟΣ	ΥΠΠΟ
2	ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΑ ΣΤΑΥΡΟΣ	ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΣ, ΑΒΙΑΣ 6, ΑΡΙΣΤΟΘΗΜΟΥ 28	ΥΠΠΟ
3	ΚΑΛΛΙΑΝΗ (ΚΛΗΡ.) ΠΙ ΒΡΑΚΕΑ Γ. & Π.	ΑΡΙΣΤΟΘΗΜΟΥ & ΑΒΙΑΣ	ΥΠΕΧΩΔΕ
4	ΑΝΑΣΤΑΣΟΓΟΥΛΟΥ Ν (ΟΙΚΙΑ 1)	ΚΥΡΙΑΚΟΥ 2	ΥΠΠΟ
5	ΤΣΙΠΚΟΥΛΑΙΑ (ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ)	ΑΡΙΣΤΟΘΗΜΟΥ 22 & ΑΓ. ΝΙΚΟΛΑΟΥ	ΥΠΠΟ
6	ΚΟΥΤΣΟΝΗΤΟΠΟΥΛΟΥ	ΑΡΙΣΤΟΘΗΜΟΥ 18-18Α	ΥΠΠΟ
7	ΔΗΜΗΤΡΟΥΛΑ	ΜΑΥΡΟΜΙΚΑΛΗ 9 & ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ 12	ΥΠΠΟ
8	ΓΑΛΛΙΚΟ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ	ΜΑΥΡΟΜΙΚΑΛΗ 4	ΥΠΠΟ
9	ΚΛΑΒΗ - ΣΟΥΡΕΑ	ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 6 & ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ	ΥΠΠΟ
10	ΔΑΔΕΛ ΝΙΚ (ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ)	ΠΕΡΡΟΙΟΥ 5 & ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ 26 & ΜΟΡΕΩΣ 6	ΥΠΠΟ
11	ΚΡΑΣΙΔΑΚΟΠΟΥΛΟΥ ΚΑΛ. (ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ)	ΜΑΝΤΙΚΛΟΥ 17 & ΠΕΡΡΟΙΟΥ	ΥΠΠΟ
12	ΚΟΥΚΟΥΤΑΣ ΣΠΥΡΟΣ	ΠΕΡΡΟΙΟΥ 1	ΥΠΠΟ
13	ΣΙΓΑΛΟΥ Κ.	ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ 47 & ΠΕΡΡΟΙΟΥ 7	ΥΠΠΟ
14	ΑΠΟΣΤΟΛΑΚΗ	ΣΤΑΔΙΟΥ 60 & ΓΡΗΓΟΡΙΟΥ	ΥΠΠΟ
15	ΒΟΓΟΠΟΥΛΟΥ ΣΩΤ. (ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ)	ΣΤΑΔΙΟΥ 64	ΥΠΠΟ
16	ΚΛΕΙΒΩΝΑ ΓΑΝΑΠΟΤΗ	ΦΑΡΩΝ 32 & ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 26	ΥΠΠΟ
17	ΚΕΤΣΕΑ ΑΣΤΑΣΙΑ	ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ 25 & ΦΑΡΩΝ 34	ΥΠΠΟ
18	ΒΑΡΒΟΥΣΗ	ΦΑΡΩΝ 36 & ΠΑΠΑΤΣΩΝΗ 22	ΥΠΠΟ
19	ΒΑΡΒΟΥΣΗ ΠΑΝ.	ΦΑΡΩΝ 38	ΥΠΠΟ
20	ΠΑΤΤΑ ΘΕΟΔ.	ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 32 & ΒΥΡΩΝΟΣ	ΥΠΠΟ
21	ΘΕΩΔΩΡΟΠΟΥΛΟΣ ΧΡ.	ΔΗΜΑΚΟΠΟΥΛΟΥ 24	ΥΠΠΟ
22	ΚΑΤΣΑΝΟΥ ΟΙΛ.	ΦΑΡΩΝ 8 & ΣΤΑΔΙΟΥ	ΥΠΠΟ
23	ΛΙΑΝΟΥ ΠΑΝ.	ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗ 22	ΥΠΠΟ
24	ΚΑΤΣΟΥΛΑ ΣΑΡΑΝΤΟΥ (ΔΗΜΟΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ)	ΚΟΥΜΟΥΝΔΟΥΡΑΚΗ 13	ΥΠΠΟ
25	ΠΑΝΗΟΠΟΥΛΟΥ ΠΑΝ.	ΥΓΑΠΑΝΤΗΣ 22	ΥΠΕΧΩΔΕ
26	ΚΑΡΟΥΝΟΣ Γ.	ΥΓΑΠΑΝΤΗΣ 24	ΥΠΕΧΩΔΕ
27	ΜΠΕΝΑΚΕΙΟ (ΥΠΠΟ)	ΠΑΠΑΖΟΓΛΟΥ 6 & ΜΠΕΝΑΚΗ	ΥΠΠΟ
28	ΚΤΙΡΙΟ ΠΑΛΛΙΑΣ ΑΓΟΡΑΣ ΚΑΛΑΜΑΤΑΣ	ΠΑΤΕΛΑ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ	ΥΠΠΟ
29	ΡΕΤΣΕΠΗ	ΜΠΕΝΑΚΗ 19	ΥΠΠΟ
30	ΛΑ ΟΓΓΑΔΙΚΟ ΜΟΥΣΕΙΟ	ΑΓ. ΙΩΑΝΝΟΥ 20 & ΚΥΡΙΑΚΟΥ	ΥΠΠΟ
31	ΔΕΛΗΓ ΑΝΝΗ	ΜΥΣΤΡΑ	ΥΠΠΟ

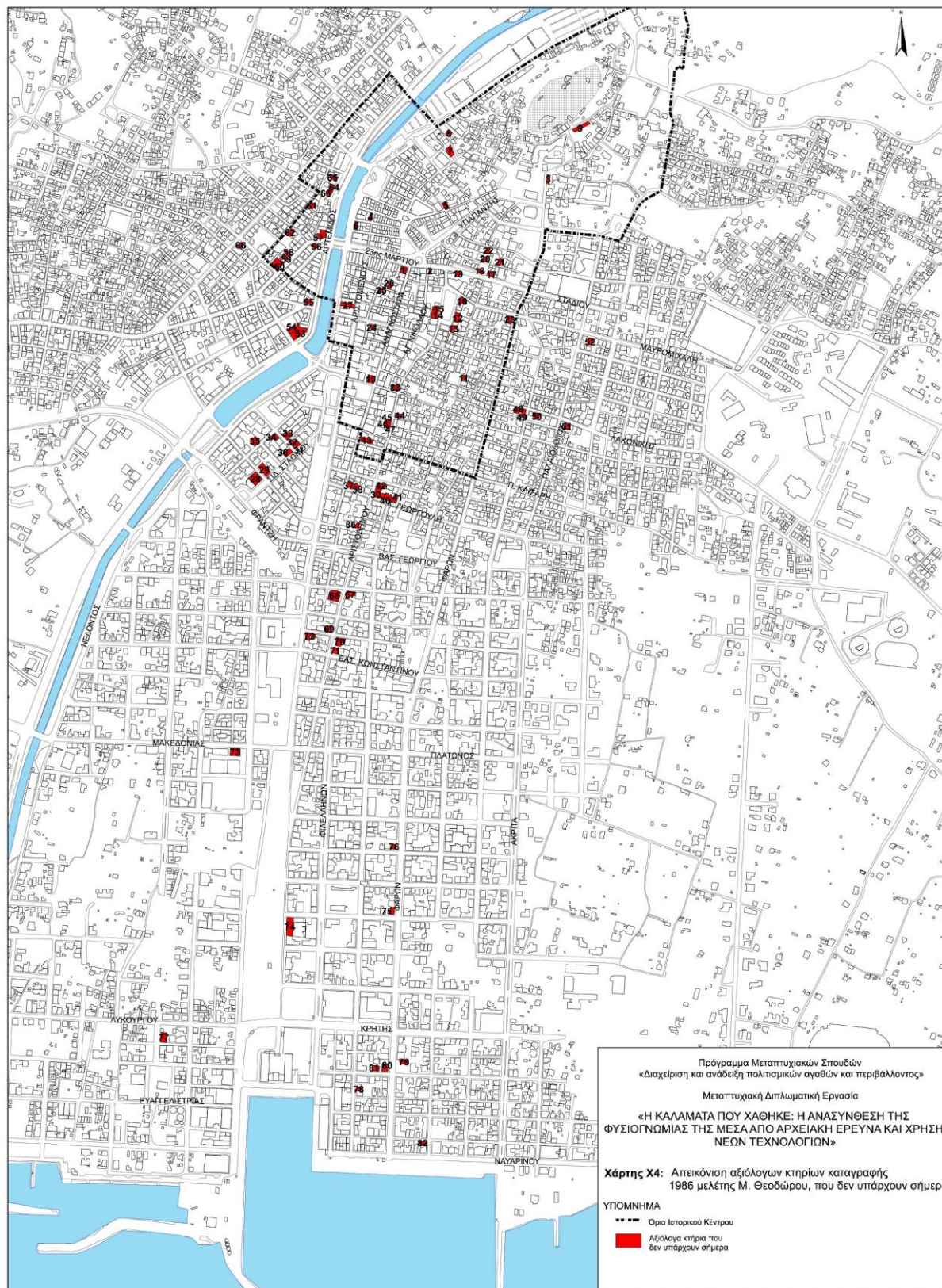
Εικ.156 Χάρτης X1 ταυτοποίησης προτεινομένων προς διατήρηση κτηρίων μελέτης ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 που σήμερα είναι κηρυγμένα διατηρητέα. Στον πίνακα φαίνεται η αντιστοίχιση με τα ΦΕΚ κήρυξης τους.

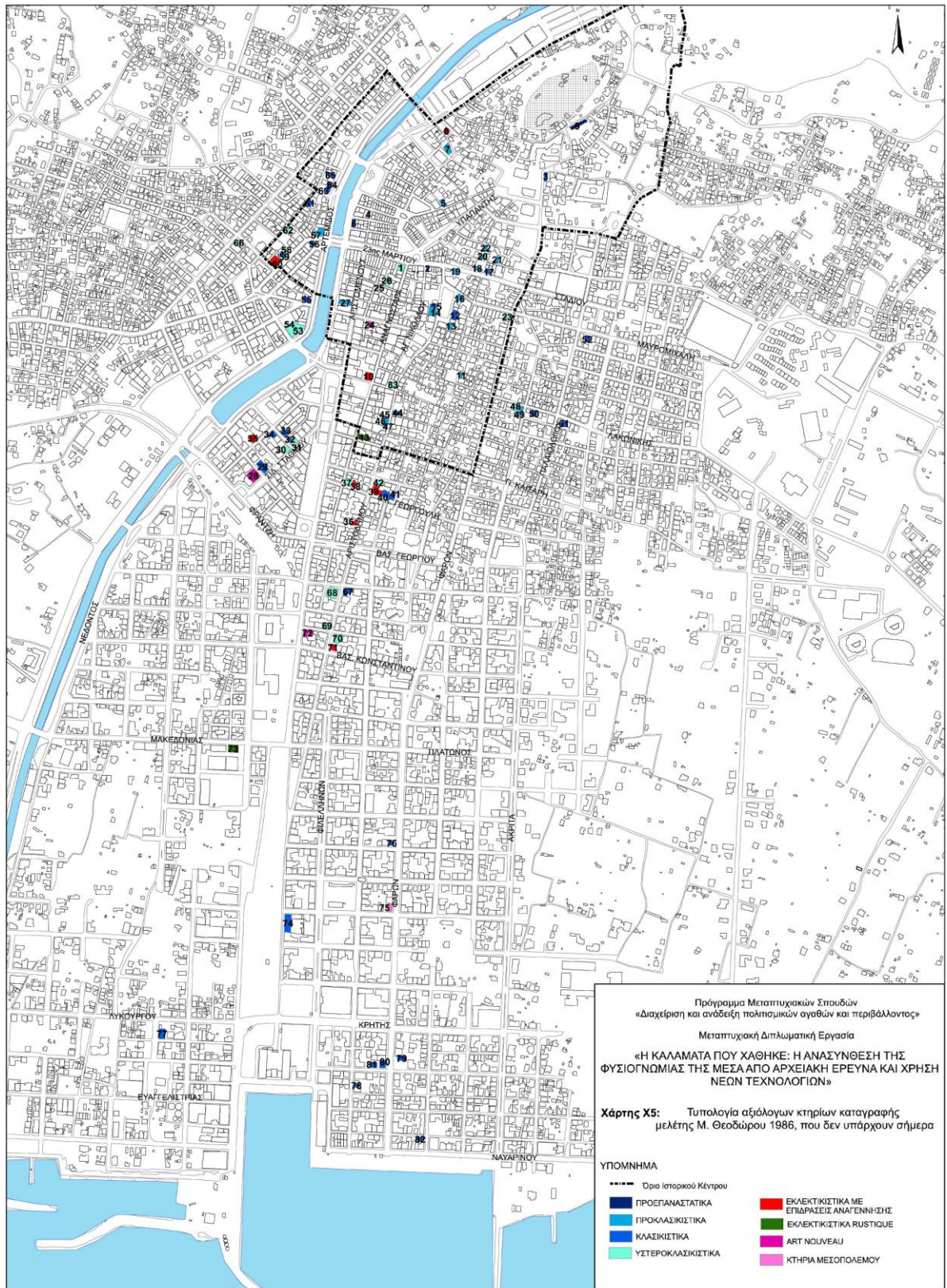
Εικ. 157 Χάρτης X2 συσχέτισης προτεινόμενων προς διατήρηση κτηρίων από μελέτη ΕΜΠ-ΣΠΕ 1971 με την καταγραφή των αξιόλογων κτηρίων της μελέτης Θεοδώρου 1986.

Εικ.158 Χάρτης X3 απεικόνισης σε ενιαίο υπόβαθρο των κηρυγμένων διατηρητέων της πόλης και των αξιόλογων κτηρίων καταγραφής της μελέτης Θεοδώρου 1986.

Εικ.159α Χάρτης X4 απεικόνισης αξιόλογων κτηρίων της μελέτης Θεοδώρου 1986, που δεν υπάρχουν σήμερα.

Εικ.159β Χάρτης X5 απεικόνισης τυπολογίας των αξιόλογων κτηρίων της μελέτης Θεοδώρου 1986, που δεν υπάρχουν σήμερα.

Πλ. Σιδ. Σταθμού 24

Σιδ. Σταθμού και Ιατροπούλου 22

Σιδ. Σταθμού και Μητροπέτροβα 16

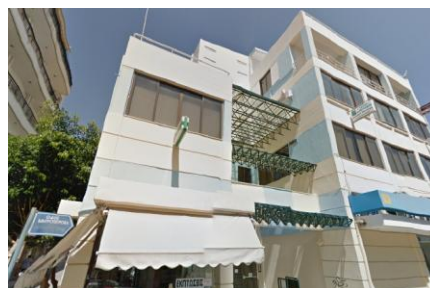
Σιδ. Σταθμού και Μητροπέτροβα 14

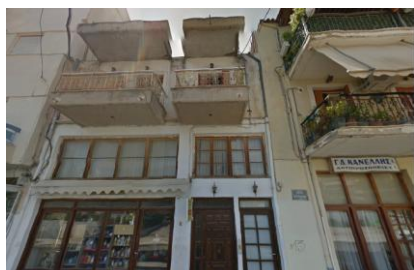
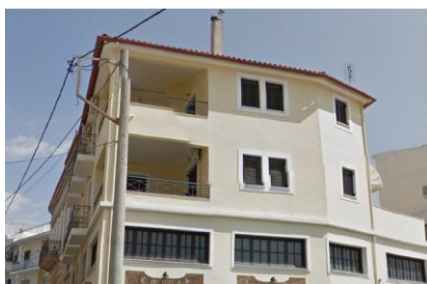
Μητροπέτροβα 7

Μητροπέτροβα και Ψάλτη 5

Εικ. 160 Περιοχή Σιδηροδρομικού Σταθμού προ σεισμού του 1986/ Σήμερα.

Εικ. 161 Περιοχή Πλατείας Μαυρομιχάλη προ σεισμού του 1986/Σήμερα.

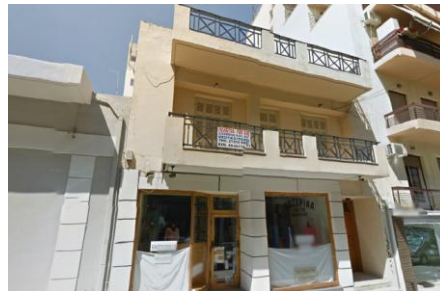
Γεωργούλη και Αναγνωσταρά 3

Γεωργούλη 5

Αριστοδήμου και Γεωργούλη

Γεωργούλη 13

Γεωργούλη 15

Εικ.162 Περιοχή οδού Γεωργούλη προ σεισμού του 1986/Σήμερα.

Μεσσήνης και Είρας

Μεσσήνης και Αρτέμιδος

Αρτέμιδος 87

Φιλοποίμενος και Οιχαλίας

Εικ.163 Περιοχή οδού Αρτέμιδος προ σεισμού του 1986/Σήμερα.

Αριστοδήμου και Στεφ. Σαράφη
(Βασ. Όλγας)

Αριστοδήμου και Στεφ. Σαράφη
(Βασ. Όλγας)

Αριστοδήμου και Γ. Τσαρουχά
(Βασ. Αμαλίας)

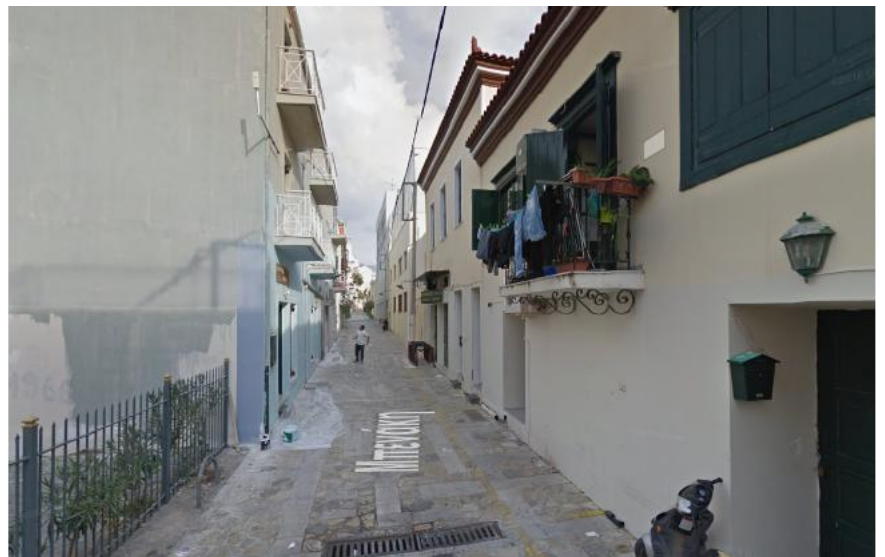
Αριστοδήμου και Γ. Τσαρουχά (Βασ. Αμαλίας)

Αριστοδήμου και Γρ. Λαμπράκη (Βασ. Κωνσταντίνου)

Εικ.164 Περιοχή οδού Αριστοδήμου προ σεισμού του 1986/Σήμερα.

Εικ.165 Εικόνα δομημένου περιβάλλοντος περιοχής ιστορικού κέντρου με νέα μετασεισμικά κτήρια.

Εικ.166 Εικόνα δομημένου περιβάλλοντος περιοχής ιστορικού κέντρου με νέα μετασεισμικά κτήρια.

Εικ.167 Πολυκατοικία στην οδό 23^{ης} Μαρτίου.

Εικ.168α Διατηρητέο κτήριο επί της οδού Μαυρομχάλη και Γρηγορίου Ε΄ απέναντι από το Γαλλικό Ινστιτούτο, που δεν έχει επισκευασθεί.

Εικ. 168β Διατηρητέα στην οδό Αριστοδήμου, που δεν έχουν επισκευασθεί.

Εικ.170α Λεωφόρος Σταθμού Σ.Π.Α.Π., 1937.

Εικ. 170β Πλατεία Σιδηροδρομικού Σταθμού (18-6-1967).

Εικ. 171α Άποψη της Πλατείας Γεωργίου Β΄ από τα νότια (11/9/1944).

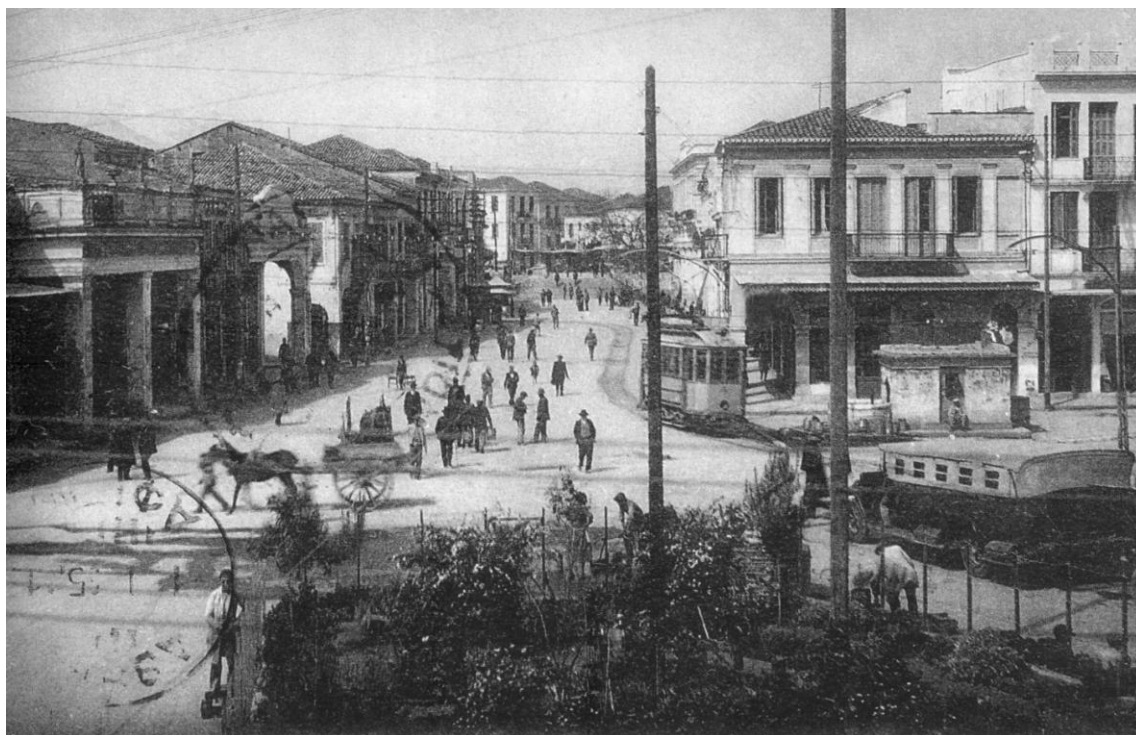
Εικ. 171β Νότιο τμήμα της Κεντρικής Πλατείας τα «Ψαράκια», κατά τη δεκαετία του 1960.

Εικ. 172α Κεντρική Πλατεία (4/2/1945).

Εικ. 172β Κεντρική Πλατεία, κατά τη δεκαετία του 1960.

Εικ. 173α Πλατεία 23^{ης} Μαρτίου, περί το 1938.

Εικ.173β Πλατεία 23^{ης} Μαρτίου, το 1965.

Εικ.174α Η οδός Φαρών προπολεμικά.

Εικ. 174β Η οδός Φαρών, το 1960.

Εικ.175α Δυτική προκυμαία, το 1950.

Εικ.175β Δυτική προκυμαία, το 1969.

Εικ. 176α Ανατολική προκυμαία, κατά τη δεκαετία του 1940-1950.

Εικ. 176β Ανατολική προκυμαία, στις αρχές της δεκαετίας του 1970.

Εικ.177α Το πάρκο του Λιμενικού Ταμείου, (25/7/1940).

Εικ. 177β Το πάρκο του Τελωνείου, κατά τη δεκαετία του 1960-1970.

Εικ.178 Η Εθνική Τράπεζα της Ελλάδος στην οδό Αριστομένους, κτήριο της δεκαετίας του 1890. Κατεδαφίστηκε το 1963.

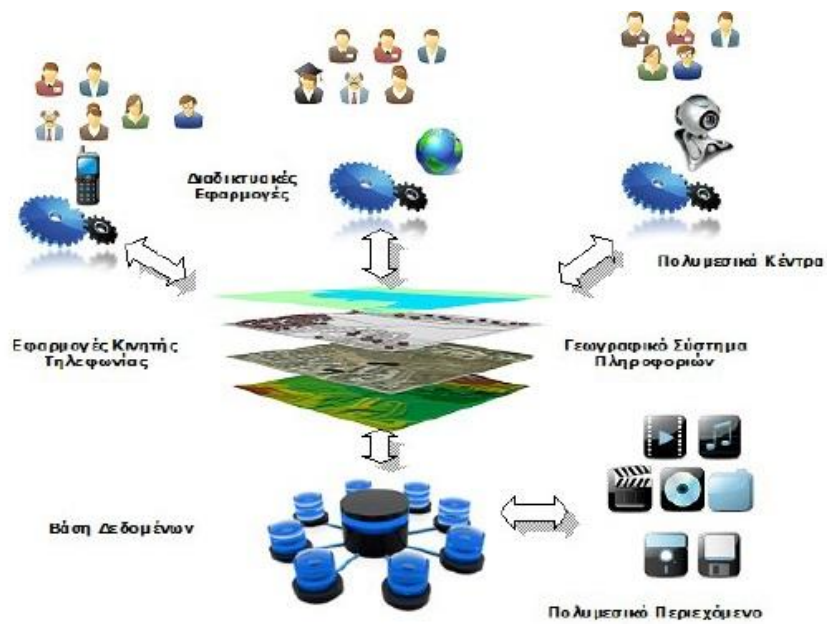
Εικ.179 Το νέο κτήριο της Εθνικής Τράπεζας της Ελλάδος στην οδό Αριστομένους, που ολοκληρώθηκε το 1972.

Εικ.180 Η πρώτη πολυκατοικία επί της οδού Αριστομένους. Ανεγέρθηκε το 1964.

Εικ.181 Το σύστημα HERMeS.

Εικ.182 Ψηφιακή Πλατφόρμα.

Εικ.183 Διαδραστικές εγκαταστάσεις.

Εικ.184 Πρόσβαση σε σημεία της πόλης μέσω τρισδιάστατου γεωγραφικού χάρτη και πολυμεσικού υλικού.